T. C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK LEHÇE VE EDEBİYATLARI BİLİM DALI

"HİCRAN KÜNLERİ" ROMANI ÖRNEĞİNDE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE KELİME GRUPLARI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Şükriye Duygu BAYRAM

Danışman
Yrd. Doç Dr. Hikmet KORAŞ

2008-NİĞDE

Onay ve Kabul Sayfası

Yrd. Doç Dr. Hikmet KORAŞ danışmanlığında Ş. Duygu BAYRAM tarafından hazırlanan adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

20.08.2008

JÜRİ :

Danışman : Yrd. Doç Dr. Hikmet KORAŞ ………………..

Üye : Yrd. Doç Dr. Mevlüt GÜLTEKİN ………………..

Üye : Yrd. Doç Dr. Zafer YEŞİLÖZ ………………..

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun ……………. Tarih ve ………………………..

sayılı kararı ile onaylanmıştır. 20.08.2008

Enstitü Müdürü

ÖZET

Batı Sahası, Oğuz öbeği, Oğuz –Selçuk bölümüne dâhil edilen Türkiye Türkçesi ve Kuzey Sahası, Batı Hun dalından Özbek-Karluk öbeği, Karluk-Harzem bölümüne mensup olan Özbek Türkçesi arasında pek çok dil bilgisi konusunda olduğu gibi kelime grubu konusunda da farklılıklar görülmüştür. Bu farklılıklar Türk boylarının göçler ve savaşlarla birbirlerinden uzaklaşarak ayrı coğrafyalarda yaşamaya başlamaları ve bu coğrafyalardaki kültürlerden etkilenmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca XIX ve XX. yüzyılları arasında Türkçenin üç temel yazı dili varken Rusların izlediği siyaset sonucu bu sayı yirmiyi aşmıştır. Farklı alfabe sistemlerini kullanan Türk boyları kullandıkları ağızları yazı diline geçirmiş, bu da küçük farklılıkları körüklemiştir.

Çalışmamız, Özbek yazar Seid AHMED'in UFK adlı romanının ikinci kitabı "Hicran Künleri"nin kelime grupları bakımından incelenmesi, bu grupların Türkiye Türkçesinin kelime grupları ile karşılaştırılmasıyla iki lehçe arasındaki benzerlik ve farklılığın ortaya konmasından oluşmaktadır.

Gruplar arasında farklılıklar bulunmasına rağmen Ana Türkçenin iki kolu olan bu lehçeler arasında bahsettiğimiz konu yönünden benzerlikler daha fazladır. Kelime gruplarının kurulması sırasında kelimelerin dizilmesinde uygulanan kurallar ve bu grupların oluşmasında kullanılan ekler hemen hemen aynıdır. Bu aynılık aslında bu dillerin birer lehçe değil, şive olduklarını göstermektedir. Zaten Ünlü Türkolog Reşit Rahmeti ARAT'ın okulunda yetişen Türkologlara göre Çuvaşça ve Yakutça lehçe, diğer kollar ise şivedir. Zira, Çuvaşça ve Yakutça ile diğer lehçeler arasındaki farklılık aynı oranda değildir. Bu görüş de ortaya koyduğumuz fikri desteklemektedir.

ABSTRACT

It has been seen many differences between the languages below mentioned on the view of grammar and even between the group of the words; on the west side, the Oguz group and Turkish which is involved into Oguz-Seljuk part; and on the North side Uzbek-Karluk group and Uzbek Turkish (Uzbeks) which is belonging to Karluk-Harzem part.

These differences appeared because of the two reasons: the first one is that Turk tribes started to live on the different places by going away for the reasons of immigrations and wars; the second one is that when they started to live on their new places they were affected by the culture around. Additionally between the centuries of XIX and XX, Turkish language had three main written languages; but because of the Russian's policy this number increased and went beyond to twenty (20). The Turk tribes, who were using different alphabets, passed their dialects which they were using, on written language. Consequently this led them to small diversities.

Our study is composed of the research about words' group on the "Hicran Kunleri" the second book of Seid Ahmed UFK who is an Uzbek writer and the comparing these words with other words' groups belonging to Turkish language. Our aim is to find out the similarities and differences between the two dialects.

Although there are differences between these two dialects which are belonging to and forming the two important hands of the main Turkish, the similarities that we have mentioned is more than the differences on the aspect of words' group.

The rules that are taken into consideration while forming the words' groups and the affixes while arranging the words are almost the same.

This fact shows that these two languages are not dialects but they are the accents, indeed. According to the linguistics who studied at the school of a famous linguistic, Reşit Rahmeti ARAT, Cuvaş (Çuvaşça) and Yakut (Yakutça) languages are dialects but the others are accents. In fact the differences between Cuvas and Yakut and other dialects are not at the same level and so this fact supports the idea that we have served here.

ÖNSÖZ

Türk dili dünyanın en eski ve köklü dillerindendir. Bu dilin, günümüzde konuşulan farklı lehçe, şive ve ağızlarının aynı kökenden geldiğini ifade etmenin hem Türk birliği hem de Türkçenin gelecek kuşaklara aktarılmasında yararlar sağlayacağı düşüncesindeyiz. Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki ilişkinin tarihsel bir edebi süreç içerisinde incelenmesi çalışmamızda kendini ortaya koymuştur. Kimi kaynaklarda Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin aynı lehçenin farklı kollarına ait olduğu savı kullanılmıştır. Bu bağlamda fazla bir çalışmanın olmaması bizim çalışmamızın bu anlamda daha da önem kazanmasını sağlayacaktır. Çalışmamız süresince Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesine ait zengin bir sözlüğün bulunmaması çalışmamızda çevirilerde zorlukların yaşanmasına neden olmuş ve bu nedenle böyle bir sözlüğün gereksinimini ortaya koymuştur. Bunun yanında Özbekçe ile Türkiye Türkçesi arasındaki iletişim yetersizliğine bağlı olarak konuşulan bu diller arasındaki uzaklaşma çalışmamızda kısıtlayıcı bir unsur olmuştur. Özbek yazar Seid Ahmet'e ait olan, çalışmamızın materyali Ufk romanının Türkiye Türkçesine çevrilmesinde Türkolog Mehmet Kara'nın kiril alfabesinden Latin alfabesine çeviri programı olan "Gaspıralı Çeviri Programı" çalışmamızda kullanılmıştır.

Bu araştırmanın yüksek lisans tezi olarak planlanıp yürütülmesinde ve sonuçların değerlendirilmesinde destek ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Hikmet KORAŞ'a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmalarım süresince yardımlarını ve desteğini esirgemeyen eşim Bahattin BAYRAM'a ve kardeşim Gözde ÇAĞMA'ya teşekkürlerimi sunarım. Tezin hazırlanması aşamasında yazımda ve düzenlemede emek veren çalışma arkadaşım Deniz SARAÇOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

Haziran 2008

Ş. DUYGU BAYRAM

İÇİNDEKİLER

1.GİRİŞ **1**

2.KELİME GRUPLARI **14**

2.1.TEKRAR GRUPLARI **19**

2.1.1.Anlamları Aynı Olan Kelimelerin Oluşturduğu Tekrar Grupları **19**

2.1.2.Zıt Anlamlı Kelimelerin Oluşturduğu Tekrar Grupları **20**

2.1.3.Yakın Anlamlı Kelimelerin Oluşturduğu Tekrar Grupları **21**

2.1.4.Asıl Kelimenin Ön Sesinin Değiştirilmesiyle Oluşan Tekrarlar **21**

2.1.5.Sayı Adlarının Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Tekrar Grupları **22**

2.1.6.Yansımalarla Oluşturulan Tekrar Grupları **23**

2.1.7.Farsça Kurallara Göre Oluşturulmuş Tekrar Grupları **23**

2.1.8.Üstlendikleri Fonksiyonlara Göre Tekrar Grupları **24**

2.1.9.Tabanlarına Göre Tekrar Grupları **26**

2.1.10.Yapı Bakımından Tekrar Grupları **28**

2.2.BAĞLAMA GRUBU **30**

2.3.SIFAT TAMLAMASI **33**

2.3.1.Belirtme Sıfatlarıyla Kurulan Sıfat Tamlamaları **33**

2.3.2.Niteleme Sıfatlarıyla Kurulan Sıfat Tamlamaları **41**

2.4.İYELİK GRUBU VE İSİM TAMLAMASI **43**

İyelik Grubu **43**

İsim Tamlaması **46**

2.4.1.Belirtili İsim Tamlaması **46**

2.4.2.Belirtisiz İsim Tamlaması **47**

2.4.3Takısız İsim Tamlaması **47**

2.4.4.Zincirleme İsim Tamlaması **48**

2.5.AİTLİK GRUBU **49**

2.6.BİRLEŞİK İSİM GRUBU **50**

2.6.1.Birleşik Yazılan Birleşik İsimler **50**

2.6.2.Ayrı Yazılan Birleşik İsimler **50**

2.7.BİRLEŞİK FİİL GRUBU **51**

2.7.1.Kurallı Birleşik Eylemler **51**

a. Yeterlilik **51**

b.Diğer Tasviri Fiillerle Yapılan Birleşik Fiiller **52**

2.7.2.Bir İsim ve Yardımcı Fiile Oluşan Birleşik Fiiller **61**

2.8.UNVAN GRUBU **65**

2.9.ÜNLEM GRUBU **66**

2.10.SAYI GRUBU **68**

2.11.EDAT GRUBU **69**

2.11.1 Yalın Haldeki İsim Ve Bazı Zamirlerle Birleşen Edatlarla Kurulu Edat Grupları **69**

2.11.2. Yönelme Hali Eki Almış İsim Ve Zamirlerle Birleşen Edatlarla Kurulan Edat Grupları 70
2.11.3.Çıkma Hali Eki Almış İsim Ve Zamirlerle Birleşen Edatlarla Kurulan Edat Grupları 70
2.12.KISALTMA GRUPLARI 73
2.12.1.İsnat Grubu **73**
2.12.2. İlgi Grubu **73**
2.12.3. Yönelme Grubu **73**
2.12.4. Ayrılma Grubu **74**
2.13.İSİM-FİİL GRUBU 75
2.14.SIFAT- FİİL GRUBU 76
2.15.ZARF-FİİL GRUBU 78
2.15.1.Asıl Zarf-Fiil Ekleriyle Kurulan Zarf-Fiil Grupları **78**
2.15.2.Zarf-Fiil Fonksiyonunda Kullanılan Eklerle Oluşturulan Zarf-Fiil Grupları **80**
3.SONUÇ 83
4.KAYNAKÇA 89
5.EKLER 91
6.ÖZGEÇMİŞ 94

KISALTMA LİSTESİ

Age.: Adı geçen eser.

Ae. : Aynı eser.

ÇEVİRİYAZI (TRANSKRİPSİYON) LİSTESİ

å	: yuvarlak a, a-o arası ses
ä	: geniş e, a-e arası ses
x	: h, hırıltılı h

1. GİRİŞ
1.1. ÖZBEKLER VE ÖZBEKİSTANIN TÜRK DÜNYASINDAKİ YERİ

Türklerin anayurdu olan Türkistan'da yer alan Özbekistan günümüzde Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile birlikte Batı Türkistan bölgesinde bulunmaktadır[1]. Özbek Türkleri Doğu (Karluk) Türkleri grubuna girmektedir[2].

Özbeklere Ruslar tarafından; Sart, Kurana, Tacik gibi adlar verilmeye çalışılmışsa da hiç biri tutturulamamıştır. Özbek adı 14.yüzyılda yaşayan Altın Ordu Hanı Özbek'ten gelmektedir. H. Vambery'e göre Özbek kelimesinin tam anlamı "kendi kendinin beği, bağımsız, müstakil" demek olup kelime Öz + bek şeklindedir. Denis Sinor'a göre Özbek sözü "Oğuz + bek" sözlerinin birleşmesinden çıkmıştır. Hasan Eren ise bu sözün "Özü+ berk" sözünden geldiğini söylemektedir. Bu açıklamaya göre kelime "Özü sağlam" anlamındadır[3].

1.2. ÖZBEK TÜRKÇESİNİN TÜRKÇE İÇİNDEKİ YERİ

Özbek Türkçesi, üç büyük Türk lehçesi grubundan, Doğu / Karluk Türkçesi grubu içindedir ve tarihî Çağatay Türkçesinin devamı; Eski Türkçeyle başlayıp Karahanlı Türkçesiyle devam eden silsileyi Özbek Türkçesine bağlayan son halkadır[4].

Çağatay Türkçesi 15.yüzyıl başından 20.yüzyıl başına kadar kullanılmış olan edebî bir lehçedir[5]. Günümüz Türk lehçeleri arasında Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleri ona en yakın olanlarıdır. Özbekistan'daki ağızlara dayanan Özbek edebi

---

1 Rıdvan ÖZTÜRK, Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, TDK, Ankara 1997, s. 3.
2 Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA,:Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçağ yay., Ankara, 2001 s 102
3 Fuat BOZKURT, Türklerin Dili, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, .s 367
4 Fuat BOZKURT, "Çağataylar" Türklerin Dili, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 180-202.; Mehmet AKALIN, Tarihi Türk Şiveleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1979, s.5; Ahmet Bican ERCİLASUN, Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005,s. 404.
5 Janos ECKMAN, Çatayca El Kitabı; Mehmet AKALIN,"Çağatayca" Tarihî Türk Şiveleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 211-245; Fuat BOZKURT, "Çağataylar" Türklerin Dili, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 180-202.

lehçesi 1921'den itibaren Çağatay edebi lehçesinin yerini almaya başlamıştır. Yazı dili, önce Kuzey Özbekçeye sonra Güney Özbekçeye (Fergana vadisi ağzı) dayanır.

Özbek Türkçesi, Çağdaş Türk lehçeleri arasında, Türkiye Türkçesinden sonra en çok konuşulan lehçedir. Özbek Türkçesi Özbekistan'ın dışında yoğun olarak Kazakistan'ın güney bölümünde, Türkistan'ın kuzey bölümünde, Kırgızistan ve Türkmenistan'ın sınır bölgelerinde konuşulur[6].

Türkistan'da yaşayan Özbek Türkleri 1927–1940 yılları arasında Latin, 1927'den önceki yıllarda da Arap alfabesini kullanmışlardır. Afganistan'da bulunan Özbek Türkleri ise, halen Arap alfabesini kullanmaktadırlar. Özbek Türkleri için hazırlanan Latin alfabesinde başlangıçta dokuz ünlü kabul edilip ünlü uyumu sağlanmışken, daha sonra "Taşkent'in İranlaşmış ağzı" seçilerek ünlü sayısı azaltılmış ve Türkçenin karakteristiği olan ünlü uyumu bozulmuştur. 1940 yılından sonra ise 1937–1938 yıllarında birçok Türk aydınını öldürten Stalin'in emriyle bütün Türk boylarına farklı birer Kiril alfabesi kullandırılmaya başlanmıştır. Tabii ki böyle bir dayatmanın ana sebebi, Türk boylarının, birbirlerinin yazılarını okuyamamalarını, dolayısıyla uzun vadede birbirleriyle anlaşamamalarını sağlamaktır[7]. Zaten "Özbek" adı sonradan burada yaşayan halka verilmiş, konuşulan dilin "Özbekçe" olarak benimsenmesi sağlanmıştır. Osmanlı Türkçesi dışında bir dönem, Türkçenin ikinci bir yazı dili olma özelliğini sürdüren Çağatay Türkçesi, Eski Özbekçe olarak nitelendirilmiş, böylece Özbekçenin temeli tarihi bir zemine oturtulmuştur[8].

SSCB'nin dağılmasından sonra 20 Haziran 1990 yılında egemenliğini, 31 Ağustos[9] -1 Eylül 1991 yılında da bağımsızlığına kavuşan Özbekistan, Özbekçeyi 1991 de çıkarılan bir yasayla resmi dil ilan etmiştir. 21–23 Mart 1993'te Antalya'da yapılan Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İş Birliği Kurultayında 34 harfli ortak bir alfabe belirlenmiş ve bu alfabenin kullanılması onaylanmıştır. Özbekistan Cumhuriyeti 2 Eylül 1993 günü aldığı kararla Latin alfabesine geçmeye karar vermiştir(Ek.2)İ. Koçkartaev ve M. Tacibaev'in Latin Özbek Alifbası (1994) adıyla yayınladıkları eserde, Latin esaslı Özbek alfabesinin 6'sı ünlü, 25'i ünsüz 31

---

6 BURAN, ALKAYA, age. s. 103.
7 Haktan BİRSEL, Gizli Çember ve Özbekistan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 58
8 Haktan BİRSEL, GÇÖ, 2005, s. 57- Volkan COŞKUN, Özbek Türkçesi Grameri, TDK yay., Ankara, 2000, s.XXV- Fuat BOZKURT, Türklerin Dili, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, .s 368; Mehmet SARAY, Özbek Türkleri Tarihi, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.55
9 Mehmet SARAY, ÖTT 1993, s.78

harften meydana geldiği ilan edilmektedir. Ortak Türk alfabesinde bulunan bazı işaretler alınmamış ve “ch, sh, g, ng, o” harfleri de ilave edilmiştir[10].

Karluk grubunun bir temsilcisi olmakla birlikte Özbek Türkçesinin içinde kuzey ve batı Türkçesinin özellikleri de görülür. Özbek Türkçesi, Türkmen şivesinden sonra, Türkiye Türkçesine en yakın Türkçedir[11]. Stefan Wurm Özbek Türkçesini dört ağıza dayandırır:

1- Kıpçak Özbekçesi: Kırgızlar ve Kıpçaklar arasında on bin kişi bu ağzı konuşur. Kazakçaya yakın bir ağızdır. Semerkant’ın güney ve güneybatısında ve Türkistan’ın güneybatısında konuşulur. Bu ağız, Kazakçanın eski özelliklerini korur. Günümüzde Özbekçenin etkisi sonucu eski özgün kullanımlar yitmiştir.

2- Oğuz Özbekçesi: Kökende bir Oğuz dilidir. Doğu etkisiyle karışmıştır.

3- Kuzey Özbekçesi: 1937 yılına dek Özbek yazı dili olarak kullanılır. /ö/ /ü/ /i/ ünlülerini bulundurur. Bu ağızda ünlü uyumu vardır. Farsça etkisiyle ünlü bozulması azdır.

4- Güney Özbekçesi: Ağır biçimde İran dillerinin etkisinde kalmıştır[12].

4.1. Farsçanın etkisi altında kalan ağızlar

4.1.1. Güneybatı grubu: Semerkand, Karşı, Katta, Kurgan, Buhara.

4.1.2. Kuzeydoğu grubu: Taşkent, Hıratuba, Cizzah, Leninabad.

4.2. Yarı Farsça etkisi altında kalan ağızlar.

4.2.1. Kırlık ağızlar.

4.2.2. Fergana Özbekçesi: Fergana-Andican, Hokand, Namagan.

Özbek Türkçesinin ağızlarını üç grup halinde tasnif etmek mümkündür.

1- Y’levçi (y’li) ağızlar (Karluk grubu)

2- C’levçi (c’li) ağızlar (Kıpçak grubu)

3- Oğuz grubu[13]

---

10 Nevzat ÖZKAN, Türk Dünyası, Geçit Yayınları,Kayseri, 1997, s.52- Haktan BİRSEL, Gizli Çember ve Özbekistan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 58
11 Haktan BİRSEL, age., s. 58
12 Fuat BOZKURT,age., s. 372.- Nevzat ÖZKAN, age., s.53; BURAN, ALKAYA, age., s.103.
13 BURAN, ALKAYA, age., s.103

1.3. ÖZBEK EDEBİYATI

Türkistan Türkleri, Türkistan'daki Türk edebiyatının tarihi ve kültürel mirasçılarıdır. Özbek Türkleri de Karahanlı ve Çağatay edebiyatlarını tarihi bir devamlılık içinde izleyerek 20. yüzyılın başlarında bir Özbek edebiyatı ortaya koymuşlardır. Aynı, Niyazi ve Fıtrat üçlüsünün önderliğinde başlayan Çağdaş Özbek şiiri üç döneme ayrılır:

1- Cedit Şiir Dönemi (1910-1938)
2- Suskunluk Dönemi (1938-1960)
3- Yeni Dönem (1960- ….)[14]

Çağdaş hikâye ve roman, Özbek edebiyatında Türkiye, Azerbaycan ve Kazan Tatar Türk edebiyatları vasıtasıyla girmiştir. 1860 ve 1880 yıllarında İstanbul, Bahçesaray, Bakü ve Kazan'da yayınlanan tercüme ve telif romanlar öncü olmuştur. Özbek hikâyeciliği ve romancılığı 1920'lerde gelişmiştir. Abdullah Kadiri ve Sadrettin Aynî'nin bunda rolü çok büyüktür. 1920'de dünyaya gelen Seid Ahmet Özbek edebiyatında önemli bir yere sahiptir [15].

1.4. SEİD AHMED'İN HAYATI ve EDEBİ KİŞİLİĞİ

"Ünlü yazar Seid Ahmed, 1920 yılında Taşkent'te doğmuştur. Ortaokulu bitirdikten sonra Güzel Sanatlar Lisesini ve Taşkent Pedagoji Enstitüsünü bitirmiştir(1941). "Müştüm" dergisinde, "Yaş Leninçi" gazetesinde (1938-1941) memur, çocuk tiyatrosunda bölüm başkanı, savaş yıllarında Özbekistan Radyosunda redaktör, daha sonra "Kızıl Özbekistan" gazetesinde edebî sorumlu (1944-1947) ve kütüphanede müdür (1950-1955) olarak görev yapmıştır. "Müştüm" ve "Şark Yuldüzi" dergilerinde (1955-1962) çalışmıştır. Bir süre hiçbir kuruma bağlı olmadan yaratıcılığını devam ettiren yazar, daha sonra Özbekistan Yazarlar Birliğinde edebiyat danışmam olarak görev yapmıştır. Seid Ahmed'in ilk hikâyeleri, 1938'den itibaren çıkmaya başlamıştır. 1940 yılında ilk hikâye kitabı "Tartık" (Hediye) yayımlanmıştır. Seid Ahmed, hikâye yazarı ve hicvî bir yazar olarak tanınmaya

14 Fatma AÇIK, Özbek Edebiyatı, Alp Yayınevi, Ankara, 2007, s.32; Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA,age., s.104.
15 Nevzat ÖZKAN, age. ,s. 53

başlamıştır. Onun “Er Yürek” (Gözü Pek) (1942), “Fergane Hikayeleri” (1948), “Muhebbet” (1949) gibi birçok hikâye kitabı yayımlanmıştır. Bu kitaplardaki hikâyelerde Özbeklerin savaş yıllarındaki durumu, çalışmaları, ağır hayatı, yücelikleri, vatanperverlikleri gösterilmiştir. “Kadrdan Deleler” (Kutsal Tarlalar) (1949) uzun hikâyesinde ise, savaş sonrasında Özbek pamuk yetiştiricilerinin, kaliteli ürün yetiştirmek için mücadelesi, kolektif çalışmayı yüceltme ve elektrik santralleri kurma olayları ele alınmıştır. “Hükm” uzun hikâyesinde (1958) Sovyet devletinin ilk yılları olayları ve ziraatı kolektifleştirme tasvir edilmiştir. Seid Ahmed'i meşhur eden eseri “Ufk” romanıdır.

Sovyet döneminde yazar, Halklar Dostluğu ve Lenin madalyaları ile de ödüllendirilmiştir. Seid Ahmed'in 1970-1972 yıllarında üç ciltlik “Tenlengen Eserler” (Seçme Eserler) i yayımlanmıştır. Tekrar yapılanma yıllarında Seid Ahmed, “Cimcitük” (Sessizlik) adlı romanını (1988)'de yayımlamıştır. Tabiî, 50'li yıllarda Seid Ahmed de birçok Özbek aydım gibi haksız yere hapsedilmişti. Bu yıllardaki olayların hatırası da bu eserinde yer almıştır. Seid Ahmed, halk arasında hiciv ustası ve dram yazarı olarak da tanınmıştır. Onun birçok eseri, televizyon ve radyoda sahnelenmiştir. “Kelinler Kozgalani” (Gelinlerin İsyanı) (1976) adlı dramı ise Özbekistan tiyatrolarında hâlâ sahnelenmektedir, bu eser Doğu Türkistan, Kazakistan, Newyork ve Laos'da da sahneye konmuştur. Yazarın en çok yayımlanan eseri, Ufk romanıdır. Bu eser, Rusça olarak sekiz defa yayımlanmıştır.

Müstakilliğin ilanından sonra da Seid Ahmed verimli bir şekilde çalışmaktadır. Yaşlı olmasına rağmen büyük bir gayretle çalışmaktadır. 1995'te yazarın “Bir Öpiçning Behasi” (Bir Öpücüğün Değeri) adlı hikâyeleri çıktı. 1996'da "Ufk" tekrar yayımlandı. 1998'te “Yokatgenlerim ve Tapgenlerim” (Kaybettiklerim ve Bulduklarım)” adlı üstatları ve öğrencileri hakkındaki kitabı, Şark Neşriyatında yayımlanmıştır. Bu eser, her yıl tekrar yayımlanmaktadır. 2000 yılında ise yazarın 80 yaşı münasebetiyle üç ciltlik "Eserleri" basılmaktadır. Seid Ahmed, 90. yıllara kadar edebiyata olan hizmetleri için en yüksek unvanlara ve ödüllere lâyık olan bir yazardır. Müstakillik yıllarında da o, faal bir şekilde yaratıcılığına devam etmektedir. Özbekistan'ın en yüksek madalyaları sayılan "Büyük Hizmetleri Üçün" (1997)

madalyası, “Özbekistan Kahremani” (1999) unvanları ile taltif edilmiştir.”[16] Ünlü yazar Aralık 2008’de hayatını kaybetmiştir.

1.5. UFK ROMANI VE HİCRAN KÜNLERİ HAKKINDA

Üç kitaptan oluşan bu eseri yazar, 1964–1974 yıllarında yazmıştır. Bu eserin ilk kitabı, “Kırk Beş Kün” dür. Bu eserde kırk beş gün içinde bitirilen Kuzey Fergana kanal inşaatı ve burada çalışan Özbeklerin kahramanlıkları anlatılmıştır. Bu kanalın Fergana Vadisi'nin sulanmasında büyük bir rolü vardır. İkinci kitap “Hicran Künleri” diye adlandırılmıştır. Bu kitapta, savaş yıllarındaki Özbek aile yapısı, hayatın güçlükleri, kocası cepheye gidip dul kalan annelerin trajik durumu ve yetimlerin hayatı, canlı bir şekilde tasvir edilmiştir. Üçüncü kitap “Ufk Bosagaside” (Ufkun Eşiğinde) adlı kitapta, savaştan sonraki canlanma dönemi olayları hikâye edilmiştir. Bu eser esasında “Muhebbet Macerasi” adlı film 1970'te yaratılmıştır. Bu eserler için yazara “Hemze Devlet Ödülü” ve “Özbekistan Halk Yazarı” unvanı verilmiştir.

Abdullah KAHHAR, “Ufk” romanı hakkında şöyle demektedir: « Bu kitabı, okuyucu baştan ayağa şevkle, hiçbir yerde atlamadan, dikkati dağılmadan okuyup bitirir. Kitapta kıpırdayan her bir karakterin kaygısı, kıvancı, yapıp ettiği, sevgisi, gazabı, ağzından çıkan her bir sözü doğru; savaş felaketinden tarumar olan sevgi harabesi üstünde gözyaşı döker; savaş boranının göz açtırmadığı vakitte birinin kalbinde aşk güncesi yaprak yazar; baba askerlikten kaçan evladına ok atar ve şunla beraber “hayret, ok değmedi” der; kışlaktan kahraman çıktığında bütün kışlağın göğsü kabarır, her bir haneye feyz girer, savaş felaketi annenin ölümüne sebeb olur; kötü insan mihnet cephesinde büyük teşkilatçı olup gider; insanlar elindeki bir parça ekmeği, sıcak çayını savaşçılara verir. Nayman çöllerinde düşmana karşı yine bir mihnet cephesi açılır. «Ufk»da tasvir edilen kışlak hayatını, insanlarını görüp her bir Özbek büyük iftiharla : «Biz - Özbekler!» der. «Hicran Künlari» eserinin esasi kahramanları: İkramcan («Yirmi bir yıl büyüt bakan, bir şeyi esirgemediği» çocuğunun ölümünü gören cefakâr baba), Tursunbay (kaçak, baba diydaridan, ana sevgisinden, yar-biraderler yanından uzakta, çağırsa ses yetmeyen yerde yaşayıp yine

---

16http://www.ziyouz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=6858itemid=41; http://209.85.135.104/search?q=cache:OORytxOTOi0J:ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosyagoster.aspx%3FDIL%3D1%26BELGEANAH%3D211260%26DOSYAISIM%3Dseidahmed.pdf+SE%C4%B0D+AHMED&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr

pislikler çamurlar içinde ölür.), Nizamcan, Azizxan, Zebixon (Tursunbay'ın sevdiği kız), Cennet hala (Tursunbay'ın annesi)[17].

Romanı kısaca özeti şöyledir:

Nizamcan Dildar adında bir kıza âşıktır. Dildar da bir şeyler hissettiğine dair davranışlar sergilemektedir. Fakat Dildar sonraları Nizamcan'ın askerden izne gelen abisine âşık olacaktır. İki genç biran önce evlenmeye karar veriler. Nizamcan bu acı gerçeği tarlalarda çalışmaya gidip döndüğünde öğrenir ve yıkılır. Sevdiği kızı yengesi olarak kabul edemeyeceğini düşünerek evden ayrılır. Bir müddet sonra abisinin cephede şehit düştüğü haberiyle evine döner. Babası onun yengesi Dildar ile evlenmesini ister. Böylece bu aç gözlü ihtiyar gelinin malını elden çıkarmayacaktır. Bu istekle deliye dönen Nizamcan evden tekrar ayrılır. Yollarda kararsız gezerken İkramcan onu bulur ve durumunu iyi görmediğinden evine davet eder. Nizamcan bunu kabul eder nitekim gecesine hastalanır yatağa düşer. Sayıklamalarından, İkramcan'ın karısı Cennet hala gencin başından bir olay geçtiğini anlar. Nizamcan'ın eve gelmesinden kısa bir süre sonra İkramcan ve Cennet hala, oğullarının askerden kaçtığı haberini alırlar. Nizamcan, bu haber üzerine bu yıkılmış insanları hemen bırakıp gidemez.

Kasabada, savaşta vuruşan askerlere maddi destek sağlamak amacıyla çölleri tarla haline getirmek için seferberlik başlar. Kaçak oğlunun, alnına çaldığı lekeyle dışarı bile çıkamayan İkramcan Nayman çölüne gitmeye karar verir. Nizamcan bu ulvî çalışmada yer almak ister ve o da onlarla göçer. Büyük bir azim ve birlik ruhuyla tarlalar işlenir. Bu arada Nizamcan Naymana yerleşen bir ailenin kızı Zebihan ile tanışır. Zebihan esasında, İkramcan'ın kaçak oğlu Tursunbay'ın sevdiği kızdır. Tursunbayla evlenmeyi düşünmekteyken onun yurda ihanetiyle Zebihan'ın aşkı biter. Bu durumdan haberi olmayan Nizamcan bu kültürlü, zeki ve güzel kızdan hoşlanmaya başlar. Ama işini asla ihmal etmez, Nayman'da güvenilen ve itibar gören bir genç olur. Devlet tarafından ödüllendirilir. Onun bu başarısını ve tarladaki yerinin değerini öğrenen babası Nizamcan'ı ziyaret eder. Tek derdi oğlunun parasına el koymaktır. O savaşta bile kendini düşünen, fırsatçı ve cimri bir adamdır.

17 http://www.ziyouz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=11848itemid=210

Bu arada Tursunbay eve gelir. Annesi ona acır eve alır, doyurur, giydirir. Babasına bu durumdan söz etmez, çünkü bu savaş kahramanı, bir bacağını cephede bırakıp gelen baba oğlunu bulduğu yerde kendi elleriyle öldürmeye ant içmiştir. Tursunbay, derme çatma evlerin kurulmasıyla çöle taşınan annesiyle beraber gelir. Onu kamışların arasında, çamurlar içinde sefil bir hayat beklemektedir. Üstelik Tursunbay, Zebihan ile Nizamcan'ın gülüşmelerini gizlendiği yerden izlemektedir. O hem şerefini, hem insanlığını hem de sevdiği kızı kaybetmiştir. Ona her gün yemek getiren annesine bağlıdır. Anne oğlunu bu durumundan büyük üzüntü duymaktadır. Fazla dayanamayarak vefat edince Tursunbay aç kalır. Yemek bulmaya çalışırken kendini belli eder. Babası bir gün ava çıkmışken onu görür ve onu vurmaya çalışır. Birkaç gün sonra baba oğlunun cesediyle karşılaşır ve gözyaşları içinde onu gömer.

Dildar, Nizamcan'ı ziyaret gelerek ona abisinin yaşadığı haberini getirmiştir. Babasını dinlemeyerek büyük bir yanlışı engellediği için abisi ona teşekkür mektubu yollamıştır.

1.6. TEZİN ÖNEMİ ve AMACI

Türkçe, dünya üzerinde bütün Türklerin konuştuğu dilin ortak adıdır. Dilimiz içinde coğrafi ve tarihsel etmenlere dayalı farklar mevcuttur. Bu farklar ise lehçe, şive ve ağız terimleriyle ifade edilir. Bilindiği gibi lehçe, bir dilin, tarihî gelişim sürecinde, bilinen dönemlerden önce o dilden ayrılmış ve farklı biçimde gelişmiş kollarını; şive, bir dilin kültür düzeylerine göre gösterdiği değişiklik ve ağız, bir ülkede geçerli olan genel bir şive içinde, o ülkenin çeşitli bölge ve kentlerindeki konuşma dilinde görülen söyleyiş farkları olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlara göre Türkçenin üç uzak lehçesi bulunmaktadır: Yakutça, Çuvaşça. Türkçe[18]. Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi, Özbek Türkçesi, Tatar Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Uygur Türkçesi gibi kollarda şiveye örnek teşkil etmektedir. Ağız içinse Karadeniz ağzı örnek gösterilebilir.

Türkçenin yapılmış çeşitli tasnifleri bulunmaktadır. Bu tasnifler coğrafi yönlere, coğrafi adlara, boy adlarına, dil özelliklerine gruplandırılmış ve adlandırılmıştır.

---

18 BURAN- ALKAYA, age. , s. 8

Reşit Rahmeti Arat, bütün bu tasnif denemelerini incelemiş ve 1953 yılında, Türkiyat Mecmuası'na yazdığı "Türk Şivelerinin Tasnifi" adlı makalesinde, dil özellikleriyle birlikte tarihi-kavmi-coğrafi esasları da göz önüne alarak önemli bir tasnif ortaya koymuştur. Arat'ın tasnifi şöyledir[19]:

ANA TÜRKÇE(Eski Türkçe)

s - grubu Eski Çuvaşça

I. r - grubu Çuvaş

y - grubu Eski Türkçe veya Uygur Devri

I.d-grubu Savan

II.z-grubu Abakan

III.tav-grubu Şimal

IV.taglı-grubu Tom

V.taglık- grubu Şark

VI.daglı- grubu Cenup

s - grubu Eski Yakutça

II. t- grubu Yakut

Başka bir tasnif ise Wilhelm Radloff'a aittir[20]:

I. Doğu Şiveleri

1. Asıl Altay şiveleri: a) Altay şivesi, b) Teleüt şivesi.
2. Baraba şivesi.
3. Kuzey Altay şiveleri: a) Lebed şivesi, b) Şor şivesi.
4. Abakan şiveleri: a) Asıl Abakan şiveleri (Sagay, Koybal, Kaça), b) Yüs ve Kızıl şivesi
5. Küerik (Çohm) şivesi.
6. Soyon şivesi
7. Karagas şivesi.
8. Uygur şivesi.

II. Batı şiveleri:

[19] BURAN-ALKAYA,age. s. 21.
[20] BURAN-ALKAYA,age. s. 25.

1. Kırgız şiveleri: a) Kara-Kırgiz şivesi, b) Kazak-Kırgız şivesi, c) Kara-Kalpak şivesi
2. İrtiş şiveleri: a) Turah şivesi, b) Kürdak şivesi, c) Tobol ve Tümen şiveleri.
3. Başkırt şivesi: a) Ova Başkırt şivesi, b) Dağ Başkirt şivesi.
4. Volga veya Doğu Rusya şiveîeri: a) Mişer şivesi, b) Kama şivesi, c) Simbir şivesi, d) Kazan şivesi, e) Belebey şivesi, f) Kasım şivesi.

III. Orta Asya şiveleri:

1. Tarançı şivesi.
2. Hami şivesi.
3. Aksu şivesi
4. Kaşgar şivesi.
5. Çağatay şiveleri: a) Kuzey Şart şivesi, b) Kokand şivesi, c) Zeref-şan ovası şivesi, d) Buhara şivesi, e) Hive Şivesi.

IV. Güney şiveleri

1. Türkmen şivesi.
2. Azerbaycan şivesi
3. Kafkasya şiveleri.
4. Anadolu şiveleri: a) Hüdavendigar şivesi, b) Karaman şivesi.
5. Kırım şivesi.
6. Osmanlı şivesi.

Bu önemli iki tasnifte de Türk dilleri için lehçe- şive terimlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Muharrem Ergin de bu sınıflandırmaya bağlı kalırken, Saadet Çağatay Türk dilinin bütün kolları için yalnız lehçe terimini kullanmıştır. Türkiye'deki başka Türkologlar ya lehçe terimini yeğleyerek "Türk Lehçeleri" sözünü veya şive terimine bağlı kalarak "Türk Şiveleri" sözünü kullanmaktadırlar. Türk lehçebiliminin kurucusu sayılan Wilhelm Radloff , Lazar Budagov, P.M. Melioransky, J. Nemeth gibi yabancı kökenli Türkologlar da yukarda yaptığımız tanımlar doğrultusunda Türk dilini sınıflandırmış, Yakutça ve Çuvaşçayı lehçe olarak almıştır[21].

[21] Timur KOCAOĞLU, Dünyada Bir Türk Dili, Sosyo-Politik Bir Yaklaşım, Türk Dil Kurumu, Ankara, 3 Ekim 1996

Bolşevik İhtilali sonrası, Radloff'un vefatıyla Rus Türkologlar lehçe terimi yerine "dil" kelimesini kullanmaya başlamışlardır. Bu kullanım Avrupalı Türkologlar tarafından da benimsenmiş, lehçeler dil olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Böylece "Türk Dilleri" terimi ortaya çıkmıştır[22].

Bu adlandırmanın, Rusya himayesine alınan Türk topluluklarının aralarındaki bağın koparılması ve başka başka milletlermiş gibi gösterilmesi amaçlı olduğu aşikârdır. Her topluluğa ayrı kiril alfabesi kullandırılması da bunu en açık kanıtıdır.

Talat Tekin ise, batıdaki Türkologlara uyarak "Türk dilleri" terimi üstünde ısrar etmektedir. Tekin ayrıca, Çuvaşçayı Türk dillerinden ayırarak, "Çuvaş-Türk Dilleri" diye bir sınıflandırmaya gitmiştir. Bunun nedenini şöyle açıklamaktadır:
"Dil biliminde bir konuşma türünün dil mi yoksa lehçe (diyalekt) mi olduğunu saptamak için kullanılan tek dil bilimsel ölçüt karşılıklı anlaşılabilirlik ("mutual intelligibility") ölçütüdür. Bu ölçütün, sıradan bir kimsenin dille ilgili şu yalın yargısına dayanır: "Aynı dili" konuşan insanlar birbirlerini anlayabilirler, ya da aksine birbirlerini anlamayan insanlar "ayrı diller" konuşuyorlar demektir. Rastgele seçilmiş ve karşı karşıya getirilmiş her ikisi de tekdilli (monolingual) iki kişi düşünelim. Bunların her birinin yalnızca tek bir diyalekti var demektir. Eğer bu iki kişi günlük konularda hiç güçlük çekmeden anlaşabiliyorlarsa bunların diyalektlerinin karşılıklı anlaşılabilir olduğu yargısına varırız. Tersine, eğer bu iki kişi birbirlerini hiç anlamıyor iseler bunların diyalektleri arasında karşılıklı anlaşılabilirlik yoktur deriz. Birinci durumda iki kişi aynı dili ya da diyalekti konuşmaktadırlar; ikinci durumda ise bu iki kişi iki ayrı dili konuşuyorlar demektir."
Bu yargıları bildirdikten sonra bazı lehçe ve şiveleri karşılaştırır:

"Örnek: Altayca-Türkçe karşılaştırması

1. Keçe eñirde bis kinodo bolgonıbıs = Dün akşam biz sinemada idik.
2. Bu biçik cûkta çıkkan = Bu kitap yakında çıktı.

Örnek: Hakasça-Türkçe karşılaştırması

Sírerge par kilerge miníñ mâm çoğıl = Size gelmek için vaktim yok.

1. Anıñ üçün ahça tölirge ayastığ = Onun için para ödemek yazık (olur).

[22] BURAN-ELKAYA, age.,s.9

2. Ol şkolanı am dâ tôspan = O, okulu henüz bitirmedi.

Örnek: Çuvaşça-Türkçe karşılaştırması

Vírenekensem şkula kayríš = Öğrenciler okula gittiler.

1. Kíneke sítel šinçe vırtat = Kitap, masa(nın) üstünde duruyor.

Yukarıdaki Altayca, Hakasça, Çuvaşça cümleleri Türk dil bilimi öğrenimi görmemiş, bunları öğrenmemiş bir Türk'ün anlayamayacağı derecede farklıdır. Türkçe bilmeyen bir Çuvaş'ın da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarını anlayamayacağı açıktır. O halde, Çuvaşça ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı sıfırdır ve bunlar iki ayrı dildir. Yani yukarıda karşılaştırılan dillerin arasındaki farklılıklar "lehçe" denilebilmesi için yeterli değildir.

Türk dilleri birbirlerini anlayabilen dillerden oluşan gruplara ayrılır. En büyük grup Türkiye Türkçesi, Azerice ve Türkmenceyi içine alan Oğuz grubudur. Diğer gruplar, Uygur, Kıpçak, Ogur, Sibirya ve Argu gruplarıdır. Aynı grubun içinde yer alan dillerin arasındaki fark bir lehçe farkı kadardır, ancak iki farklı gruba ait dilin arasında anlaşabilirliği zorlaştıran ya da imkânsız kılan gramer farkları vardır. Buna rağmen tüm dillerde neredeyse hep aynı kalan birçok kelime vardır.[23]"

Bu sonuca ulaşan Tekin, cümle yapısı, kelime grubu yapısı, ek kök yapısı gibi pek çok ortak noktayı atlamış ve sadece kullanılan kelimelerin fonetik farklılıklarından yola çıkıp Türk dilinin bu kollarını İngilizce, Almanca gibi her türlü yapısı farklı olan dillerle aynı kefeye koymuştur.

Eski Sovyetler Birliği'nde de Türk dilinin kolları için "Türk dilleri" terimi kullanılmıştır. Bu gelenek SSCB dağıldıktan sonra da bağımsızlıklarına kavuşan Türk cumhuriyetleri ile Rusya Federasyonu içinde yaşayan Türk boyları tarafından da artık benimsendiğinden, onlar da "Türk dilleri" veya "Türkî diller" terimlerini sürdürmektedirler. Değişik Türk yazı dillerinde ağız (yanı dialekt) karşılığı olarak ise, çoğunlukla lehçe, az olarak ise şive terimine başvurulmaktadır.

Mesela, Özbek dilcilerinden Abdurrauf Fitrat 1920 sonlarındaki eserlerinde "şive" ve "tarmak" (yanı kol, dal) terimlerini kullanmıştır: "Bizning tilimiz yalpi

23 Talat TEKİN, Türk Dili, Cilt XXXVII, Mart 1978 Sayı 318

Türk tilining kuç bir tarmağıdır.[24]" (Bizim Dilimiz genel Türk dilinin geniş bir koludur). Ancak, Fıtrat gibi şuurlu dil bilginleri ve aydınlarının 1937-1940 yılları arasında öldürülmesinden sonra, Sovyetler Birliği'nin başka yerlerinde olduğu gibi Özbekistan'da da "Türk dilleri" veya "Türkî diller" terimleri yerleşmiştir.

Tezimiz, bir roman örneği üzerinde Özbek Türkçesinde kelime gruplarının bulunması, gruplandırılması ve Türkiye Türkçesiyle aralarındaki farklılıkların yahut benzerliklerin vurgulanması esasına dayanmaktadır. İki şivenin kelime grupları bakımında karşılaştırılması ve böylelikle aralarındaki büyük ilginin, küçük farkların açıkça ortaya çıkarılması tezin amaçlarındandır. Çalışmamızda amaç saptanan benzerlik ve ya farklılıkları ortaya koymak ve bu iki kolun birer lehçe olduğunu göstermektedir.

Tez çalışmasında, genel olarak Muharrem Ergin'in tespit ettiği ve adlandırdığı kelime grupları başlık olarak kullanılmış, "Hicran Künleri" metni ele alınarak bu metinden kelime gruplarına sayfa ve satır sırasına göre örnek verilmiştir. Verilen örneklerde önce sayfa numarası, sonra satır numarası verilmiştir. Yapılan açıklamalar ise farklı kaynaklardan alınmış, bu kaynaklar dipnotlarla belirtilmiştir.

[24] Timur KOCAOĞLU, Dünyada Bir Türk Dili, Sosyo-Politik Bir Yaklaşım, Türk Dil Kurumu, Ankara, 3 Ekim 1996

2.KELİME GRUPLARI

Cümlenin kuruluşundaki bazı varlık ve hareketler tek kelimeyle karşılanamazlar. Bu noktada birden fazla kelimenin kurallı bir biçimde yan yana gelmesiyle oluşan kelime gruplarına ihtiyaç vardır. Kelime grupları hakkında yapılan çeşitli tanımlar bulunmaktadır:

"Kelime grubu, bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu veya bir hareketi karşılamak üzere, belirli kurallar içinde yan yana gelen kelime topluluğudur."[25]

Muharrem Ergin kelime grupları hakkında şu tanımı yapmıştır:

"Kelime grubu birden fazla kelimeyi içine alan, yapısından ve manasında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören bir takım kaidelerle ve belirli bir düzen içinde yan yana gelen dil birliğidir."[26]

Ayrıca Muharrem Ergin kelime gruplarının nesneleri ve hareketleri belirtmek için kullanıldıklarından hareketle kelime gruplarına belirtme grupları adını da verir.

Tahsin Banguoğlu kelime öbekleri diye adlandırdığı kelime gruplarını şu şekilde tarif eder:

"Kelime grupları (Kelime öbekleri): sözü geliştirmek üzere kelimeler öbeklenir, kavramlar arasında derece derece ilişkiler meydana getirirler, bunlara kelime öbekleri denir."[27]

M. Kaya Bilgegil, kelime gruplarını "belirtme grupları" diye isimlendirerek bunları "Birden ziyade kelimeden meydana geldiği halde, cümledeki görevi bakımından bir tek kelimeden farksız olan, gerektiği takdirde yine bir kelime imiş gibi çekim eki alabilen isim soyundan kelimelerin teşkil ettiği birleşik sözlere belirtme (tayin) grupları diyoruz[28.]" şeklinde tarif etmiştir.

Vecihe Hatipoğlu, "yargısız anlatımlar" adını verdiği kelime gruplarını "yargısız anlatımlar en az iki sözcüğün türlü ilgi ve nedenlerle yan yana

---

25Leyla Karahan, Türkçede Söz Dizimi, Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 11
26 Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay. İstanbul 1998, s. 374
27 Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, TDK Yay. Ankara 1998, s. 496
28 M. Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, Ankara 1963, s 115.

sıralanmasından doğan birliklerdir. Yapı bildirmeyen bu birlikler, anlatımlar ya kalıplaşmamış sözcüklerden kurulan her türlü tamlamalardır, ya da kalıplaşmış sözcüklerden kurulan birleşik sözcükler, deyimler veya ikilemelerdir."[29] şeklinde tanımlamıştır.

Zeynep Korkmaz, kelime grubu "Cümle içinde kavramlar arasında ilişki kurmak üzere birden çok kelimenin belirli kurallar ile yan yana gelmesinden oluşan, yapı ve anlamındaki bütünlük dolayısıyla cümle için tek bir nesne veya hareketli karşılayan ve her hangi bir yargı bildirmeyen kelimeler topluluğu."[30] diye tanımlamıştır.

Bu tanımlardan kelime gruplarının bir yargı bildirmediğini anlıyoruz. Birden fazla kelimeden meydana gelen kelime grupları belli birtakım kurallar dâhilinde yan yana getirilir.

Tek kelime ile karşılanabilen nesneleri ve hareketleri daha geniş olarak ifade etmek ya da tek kelimenin karşıladığı nesnelerden ve hareketlerden daha geniş nesneleri ve hareketleri karşılamak için kelime gruplarına ihtiyaç vardır. Bir belirtme, bir tamlama esası üzerine kurulan kelime grupları bir ana unsur bir de yardımcı unsur ya da tamlayan ve tamlamadan oluşur. Türkçe kelime dizimi kurallarına göre ana unsur genellikle sonda, yardımcı unsur başta bulunur[31].

Arzu Sema Ertane Baydar ve Turgut Baydar kelime grupları ile ilgili çalışmalarında dilbilimcilerin tanımlarından hareketle kelime gruplarını şu şekilde sınıflandırmışlardır:

" 1) Kelime grupları birden fazla kelimeden meydana gelir. Bunlar, kavramlar arasında ilişki kurmak, bir niteliği, bir durumu, bir kavramı veya bir hareketi karşılamak üzere belirli kurallar içinde yan yana gelirler.

2) Kelime grupları yargı bildirmezler.

---

29 Vecihe Hatipoğlu, Türkçenin sözdizimi, TDK, Yay., Ankara, 1977, s.2
30 Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK. Yay. Ankara, 1992, s. 90
31 ERGİN, TDB, s.376

3) Kelime grupları, yapısında ve manasında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören, gerektiği takdirde çekim eki alabilen ve cümlede tek bir kelime gibi vazife gören bir dil birliğidir.

4) Türkçenin cümle yapısında olduğu gibi, kelime grubunda da asıl unsur, birleşik fiil, edat grubu ve unvan grubu dışında yardımcı unsurlardan sonra gelmektedir."[32]

Kelime gruplarının sayısı hususunda dilbilimcilerinin tasnifleri farklıdır. Bu farklı tasnifleri şu şekilde sıralayabiliriz.

Leyla Karahan, kelime gruplarını "İsim Tamlaması grubu, sıfat tamlaması grubu, sıfat – fiil grubu, zarf fiil grubu, unvan grubu, birleşik isim grubu, ünlem grubu, sayı grubu, birleşik fiil grubu ve kısaltma grupları – isnat grubu, yükleme grubu, yaklaşma grubu, bulunma grubu, uzaklaşma grubu, vasıta grubu."[33] olmak üzere on dört başlık altında ele almıştır.

Muharrem Ergin, "Tekrarlar (aynen tekrarlar, eş manalı tekrarlar, zıt manalı tekrarlar, ilaveli tekrarlar), Bağlama grubu, Sıfat tamlaması grubu, İyelik grubu ve İsim tamlaması, Aitlik grubu, Birleşik isim grubu, Birleşik fiil grubu (isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller, fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller), Unvan grubu, Ünlem grubu, Sayı grubu, Edat grubu, İsnat grubu, Genetif grubu, Datif Grubu, Lokatif Grubu, Ablatif Grubu, Fiil Grubu, Partisip Grubu, Gerundium Grubu, Kısaltma Grupları ve Akkuzatif Grubu"[34] başlıkları altında yirmi bir adet kelime grubu tespit etmiştir.

Zeynep Korkmaz; "İsim Tamlamaları, (belirli, belirsiz ve zincirleme isim tamlaması), Sıfat Tamlaması (Zincirleme Sıfat tamlaması), Sıfat – Fiil Grubu, ikileme Grubu, Edat Grubu, Bağlaç Grubu, Unvan Grubu, Birleşik Fiil Grubu, Birleşik İsim Grubu"[35] başlıkları altında dokuz adet kelime gurubu tespit etmiştir.

32 Arzu Sema Ertane BAYDAR, Turgut BAYDAR, "Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları," A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, s. 16, Erzurum 2001, s. 16
33 KARAHANLI, TSD, s. 13 - 44
34 ERGİN, TDB, s. 377 - 397
35 KORKMAZ, GTS, s. 100

Tahsin Banguoğlu kelime gruplarını, “Ad Takımları, Sıfat Takımları, Zarf Öbekleri, takı öbekleri, çekim öbekleri (İsim öbekleri, fiil öbekleri), bağlam öbekleri, künye ve mahlas öbekleri), katma öbekler (ünlem öbekleri, saplama öbekleri)”[36] olmak üzere sekiz başlık altında tasnif etmiştir.

Ögelerine göre kelime grupları Halil İbrahim Usta’nın çalışmasında dört farklı gruba ayrılmıştır:

1) Yardımcı öge + esas öge (İsim tamlamaları, sıfat tamlaması, sıfat – fiil grubu, ünlem grubu, İsim – fiil grubu)

2) Esas öge + yardımcı öge (edat grubu, unvan grubu, sayı grubu)

3) Birinci öge + ikinci öge (tekrar grubu, bağlama grubu, sayı grubu)

4) Birinci öge + ek + ikinci öge (isnat grubu, yükleme grubu, yaklaşma grubu, bulunma grubu, uzaklaşma grubu, vasıta grubu)[37].

Özbek Türkçesinde kelime grupları terimi, bizdeki anlamını tam karşılamamakla birlikte “söz birikmeleri” terimiyle karşılanır[38]. Özbek Türkçesinde kelime gruplarının oluşumu için temel şart iki kelimenin bir araya getirilmesidir. Kelimelerin bir araya getirilişinde izlenen yol, Türkiye Türkçesiyle hemen hemen birdir. Bunun yanında her bir araya gelen kelimeler kelime grubundan sayılmamaktadır. Bu bir araya gelmenin kelime grubu olarak değerlendirilmesi için grubu oluşturan unsurlar arasında bir tâbilik ilişkisi bulunmalıdır. Yani çoğunlukla ikinci unsurun kendisinden önceki veya sonrakileri kendine göre düzenlemesi gerekmektedir. Bu durum Türkiye Türkçesinde bulunmaz. Kelimeler arasında bulunan tâbi olunan ve tâbi olan ilişkisi Özbek Türkçesinde kelime gruplarının esası sayılır[39].

Özbek Türkçesinde kelime grupları üç ana başlık altında incelenir[40]: Bitişüv (Bitişme; eksiz kelime grupları), Başqaruv (İdare) ve Masläşuv (Unsurların şahıs ve

36 BANGUOĞLU, TG,s. 377 – 397.
37 Halil İbrahim USTA, “Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları İle İlgili Bir Sınıflandırma”, Türk Dili Dergisi, s. 579 , Mart 2000, s. 216.
38 YAMAN, Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması, T.D.K. Yay., Ankara, 2000, s.30.
39 YAMAN, age.,s. 30.
40 YAMAN, ae.,s. 30.

sayıca birbirlerine uygunlaşması). Bu terimlerden Bitişuv ve Başkaruv Türkiye Türkçesinde karşılık bulurken Masläşuv ilişkisi farklılık arz etmektedir. Özbek gramerciliğinde kelime gruplarıyla ilgili pek çok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Özbek tili Grammatikası adlı eserde, kelime grupları hakkında şu bilgiler veriliyor: "Birbirleriyle bağlı olan (tabe) bağlı olunan (hâkim) bağlantısına giren birden çok leksik birliğin gruplaşmasına kelime grupları (söz birikmäsi) denir. Kelime grupları, esas bakımından birleşen ve dil kurallarına göre birbirinden ayrılan söz gruplarıdır. Ancak, her türlü birlik ve bitişmeler kelime grubu sayılmaz." [41]

Hazirgi Özbek Ädabiy Tili (Sintaksis) adlı eserde ise şöyle denilmektedir: "Konuşmada, cümlede sözler belirli gramatik kurallar dairesinde birbirine bağlanır."[42]

Özbek Tilining Ämäliy Gramatikası adlı bir başka eserde ise kısaca şu tanım verilmiştir: "Her bir kelime grubu en az iki bağımsız sözden oluşur. Her iki söz birlikte daha karışık bir kavramı anlatmaya yarar. Demek ki kendi aralarında semantik, gramatik bakımından bağlanmış iki veya daha çok kelimeden oluşmuş gruplara kelime grupları (Söz birikmäsi) adı verilir.[43] Aktarılan eserlerdeki tanımlar ve diğer tanımlar aşağı yukarı kelime grupları kavramının tanımlarında benzer yaklaşımları içermektedir. Yaman ise bu tanımların ortak yönlerini dört maddede vermiştir[44]:

1. "Herhangi bir kelime birliğinin kelime grubu (söz birikmäsi) sayılabilmesi için unsurlar arasında mutlaka "tâbi olan (tabe)- tâbi olunan (hâkim) ilişkisi bulunmalıdır.
2. Kelime grubunu (Söz birikmäsi) oluşturan unsurlar gramer kulalarına göre birleşmelerine rağmen, her biri bağımsız unsur olan kelimeler, gerektiğinde ayrılıp başka birliklerin teşekkülünde de görev alabilirler.
3. Kelime grupları (Söz birikmäsi) en az iki unsurdan oluşur. Ne var ki iki ya da daha çok unsurlu her birlik de kelime grubu (Söz birikmäsi) sayılmaz.
4. Birden çok unsurdan oluşmasına rağmen kelime grupları (Söz birikmäsi) ile birleşik kelimleri (qoşmä sözlär) birbinden ayırmak gerekir."

---

41 YAMAN, Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması,s. 40.
42 YAMAN, ae.,s. 40.
43 YAMAN, ae,s. 40.
44 YAMAN, ae, s. 40-41-42

2.1. TEKRAR GRUPLARI

Tekrar grubu aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesinden meydana gelen kelime grupudur. Grubu oluşturan kelimeler aynı fonksiyon, şekil ve vurguya sahiptirler[45]. Özbek Türkçesindeki Tekrar grupları Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kurulur. Gruplandırma da aynı şekilde yapılmaktadır. Yalnız, Türkiye Türkçesinde tekrar edilen kelimeler arasında hiçbir noktalama işareti kullanılmazken Özbek Türkçesinde kısa çizgi(-) kullanılır[46]. Ayrıca bu grup Özbek gramerinde sentaks kısmında değil morfoloji kısmında yer almaktadır. Tâbilik ilişkisi bulunmadığı için Kelime grubu olarak alınmayan bu yapı Sözcük Türleri içine dâhil edilmektedir[47]. Tekrar grupları kullanılan kelimelerin anlamlarına göre gruplandırılabilir.

2.1.1.Anlamları Aynı Olan Kelimelerin Oluşturduğu Tekrar Grubu

Fiil yahut isim tabanlı aynı kelimenin arka arkaya iki kez söylenmesiyle yapılmaktadır.

İsim Tabanlı Tekrarlar

şu-şu (3:36) "şu şu"

cüdä-cüdä (3:39) "fazla fazla"

dir-dir (6:5) "tir tir"

burdä-burdä (6:24) "parça parça"

düv-düv (8:20) "lip lip"

bittä-bittä (8:35) "tek tek"

güngir-güngir (12:46) "sessiz sessiz"

burçäk-burçäk (15:22) "köşe bucak"

qält-qält (15:36) "zangır zangır"

sekin-sekin (18:19) "sakin sakin"

Fiil Tabanlı Tekrarlar

türtqıläb-türtqıläb (3:4) "dürte dürte"

---

45 ERGİN, TDB, s.377.

46 Volkan COŞKUN, Özbek Türkçesi Grameri, TDK yay., Ankara, 234s. , ERGİN, TDB, s.374

47 YAMAN, age., s.104

qåtib-qåtib (3:31) “kata kata”

üzib-üzib (1:7) “yola yola”

tolib-tolib (12:26) “dola dola”

oyläb-oyläb (14:29) “düşüne düşüne”

yığläy-yığläy (40:37) “ağlaya ağlaya”

tåmä-tåmä (47:41) “damlaya damlaya”

kütä-kütä (49:46) “bekleye bekleye”

tolgänib-tolgänib(53:1) “dolana dolana”

qaräy-qäräy (53:36) “baka baka”

2.1.2.Zıt Anlamlı Kelimelerin Oluşturduğu Tekrar Grubu

Birbirinin zıddı iki kelimenin arka arkaya getirilmesiyle yapılmaktadır.

İsim Tabanlı Tekrarlar

ertämi-indin (14:46) “er-geç”

bisåt-bägälni (14:47) “pılı pırtı”

bittä-yarimtä (15:46) “birer yarımşar”

uzåq-yaqindän (25:39) “uzak yakın”

bugün-ertä (27:19) “bugün yarın”

åq-qårä (29:13) “ak kara”

yer-kökkä (30:18) “yer gök”

garbiy-şimåliy (37:16) “garbi şimali”

ıssıq-såvug (46:2) “sıcak soğuk”

kelin-küyåv(141:35) “gelin güvey”

Fiil Tabanlı Tekrarlar

bilinär-bilinmäs(52:37) “bilinir bilinmez”

keldi-ketdi (22:1) “geliş- gidiş”

2.1.3.Yakın Anlamlı Kelimelerin Oluşturduğu Tekrar Grubu

Eş anlamlı veya yakın anlamlı kelimelerin tekrarlanmasıyla yapılmaktadır.

İsim Tabanlı Tekrarlar

işk-muxäbbätgä(2:39) “aşk muhabbet”

qåvåq-tümşü (5:15) “surat sıfat”

kiyim-båşlärini (10:32) “üst baş”

årä-çårä (12:18) “çare”

bålä-çäqä (13:24) “çoluk çocuk”

es-xuşingni (13:30) “us akıl”

idiş-tåvåq (43:10) “kap kacak”

såqål muylåv (33:45) “sakal bıyık”

cigär-bäğri (1:53) “ciğer bağır”

dard-aläm(20:17) “derd elem”

Fiil Tabanlı Tekrarlar

üzil-kesil (4:18) “kopuk kesik”

qurib-qåvciräb (5:24) “kuruyup kavrulup”

titräb-qäqşäb (8:40) “titreyip sarsrılıp”

yalinib-yålvårib (14:34) “yakarıp yalvarıp”

äylänib-urgilib (19:27) “dönüp dolşıp”

yığläb-sıqtäb (45:3) “ağlayıp sızlamak”

yånib-örtänib (80:34) “yanıp tutuşup”

urub- söküb (110:4) “vurup söküp”

hårib-çärçäb (119:12) “tavsamak”

öräb -çirmäb (131:39) “örülüp dolaşmak”

2.1.4.Asıl Kelimenin Ön Sesinin Değiştirilmesiyle Oluşturulan Tekrar Grubu

Kelime başına ilave bir unsur getirmek suretiyle yapılan tekrarlardır. İkiye ayrılırlar: 1. kelime başına bir ses ilavesiyle yapılanlar, 2. kelime başına bir veya iki hece ilavesiyle yapılanlar.

2.1.4.1. Kelime başına bir ses ilavesiyle yapılanlar

Vokalle başlayan kelimelerin doğrudan başına, konsonantla başlayanların o konsonantı kaldırılarak yerine bir m sesi getirilir. Böylece elde edilen kelime tekrarın ikinci unsuru olarak kullanılır.

allä-pällä (85:38) "ninni-minni"

2.1.3.2.Kelime başına bir veya iki hece ilavesiyle yapılanlar.

Kelimelere "m, p " seslerinin eklenmesiyle yapılmaktadır[48].

düm-dümälåq (2:28) "yusyuvarlak"

qåp-qårä (4:3) "kapkara"

qıp-qızil (22:22) "kıpkızıl"

sap-särıq (25:16) "sapsarı"

köm-kök (63:13) "gömgök/ yemyeşil"

cim-cit (82:11) "sepsessiz"

qåp-qårånği (96:19) "kapkaranlık"

2.1.5.Sayı Adlarının Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşturulan Tekrar Grubu

Sayıların birlikte kullanılmasıyla oluşturulan gruplardır. Sayı adlarıyla oluşturulan tekrar grubu ile sayı grupları karıştırılmamalıdır. Sayı grubu, büyük sayı küçük sayı olmak üzere iki sayıdan oluşur ve unsurlar ek almaz. Ayrıca sayı gruplarında onlar, yüzler, binler, milyonlar ve milyarlar gibi bağlanma noktaları bulunmaktadır. Sayı gruplarında ise iki sayı ardarda getirilir. Herhangi bir bağlanma noktası yoktur. Sayı grubu oluşturan kelimeler tekrar edilebileceği gibi tek basamaklı sayılar da tekrar edilip grup kurulabilir.[49]

on-on beş (2:25) "on on beş"

bir-ikki (2:30) "bir iki"

ikki-üç (3:37) "iki üç"

üç-tört (5:34) "üç dört"

---

48 ERGİN. TDB, s. 378, 2000.
49 YAMAN, age,s. 143

bir-bir (24:20) “bir bir”

ålti-yetti (26:24) “altı yedi”

yigirmä-ottiz (116:25) “yirmi otuz”

2.1.6. Yansımalarla Oluşturulan Tekrar Grupları

dir-dir (6:5) “tir tir”

gir-gir (22:7) “gır gır”

qırt-qırt (26:9) “kırt kırt”

xor-xor(32:3) “hor hor”

şivir-şivir (36:13) “fısır fısır”

çıq-çıq (38:31) “çık çık”

xur-xur (58:7) “hur hur”

guc-guc(67:18) “guc guc”

çäk-çäk (71:5) “çak çak”

2.1.7.Farsça Kurallara Göre Oluşturulmuş Tekrar Grupları

Bu tür tekrarlar Arapça ve farsçadan geçmiş olup her iki lehçede de bulunmaktadır. Bu grupta tekrarlar birinci unsurun sonuna “–mä” eki getirilerek ya da ikinci unsurun başına “bä-” eki getirililerek yapılır. “–mä” eki çokluk, çeşitlilik anlamı verirken “bä-” eki ise ara ara anlamı kazandırmaktadır.

toğrimä-toğri (20:38) “doğru doğruya/ dosdoğru”

dalämä-dälä (30:24) “tarla tarla”

dam-bädäm (34:3) “zaman zaman”

qışlåqmä-qışlåq (47:33) “kışlak kışlak”

yånmä-yån (57:9) “yan yana”

nåmmä-nåm (118:9) “isim isim”

2.1.8.Üstlendikleri Fonsiyonlara Göre Tekrar Grupları

Tekrar grupları üstlendikleri fonksiyon bakımından da gruplandırılmaktadır[50]. Çünkü tekrarlar tek bir kelimenin üstlenemediği fonksiyonları üstlenirler.

a.Güçlendirme: Tekrarı meydana getiren kelimenin anlamını kuvvetlendirmek için yapılan tekrarlardır.

tolib-tolib (12:26) "dola dola"

güngir-güngir (12:46) "sessiz sessiz"

oyläb-oyläb (14:29) "düşüne düşüne"

tuppä-toğri (20:2) "dosdoğru"

dum-dümälåq (22:20) "yusyuvarlak"

qıp-qızil (22:22) "kıpkızıl"

kättä-kättä (23:22) "büyük büyük/koca koca"

sap-särıq (25:16) "sapsarı"

uzåq-uzåq (14:259 "çok uzak"

yoğån-yoğån (27:16) "kalın kalın/çok kalın"

b.Çokluk: Tekrarı meydana getiren kelimenin çeşit açısından çokluğunu bildirmek için yapılan tekrarlardır.

laxtä-läxtä (39:23) "pıhtı pıhtı"

köz-köz (78:5) "göz göz"

mölt-mölt (92:11) "damla damla"

bøläk-bøläk (111:37) "bölük bölük"

çil-çil (125:9) "çil çil"

top-top (127:43) "top top"

cüft-cüft (128:1) "çift çift"

yäşik-yäşik (128:2) "kalıp kalıp"

qavät-qävät (129:27) "kat kat"

c.Devamlılık: Hareketin devamlılığını bildirmek için yapılan tekrarlardır.

türtqıläb-türtqıläb (3:4) "dürte dürte"

---

50 YAMAN, age. s.101;ERGİN, TDB, s.377.

qåtib-qåtib(3:31) “kata kata”
ertädän-keçgäçä (13:47) “sabahtan akşama”
turmäy-turmäy (19:14) “durmaksızın”
yığläy-yığläy (40:37) “ağlaya ağlaya”
tåmä-tåmä (47:41) “damlaya damlaya”
kütä-kütä (49:46) “izleye izleye”
tolgänib-tolgänib (53:1) “dolana dolana”
qaräy-qäräy (53:36) “baka baka”
bårä-bårä (61:26) “vara vara”

d.Beraberlik: Beraberlik anlamını bildiren tekrarlardır.
işk-muxäbbätgä(2:39) “aşk muhabbet”
nåz-firåqlärigä (3:49) “naz ayrılık”
üzil-kesil (4:18) “kopuk kesik”
qåvåq-tümşü (5:15) “surat sıfat”
yår-birådärläri (5:25) “yar dostları”
bålä-çäqä (13:24) “çoluk çocuk”
cigär-bäğri (15:3) “ciğer bağır”
yakkä-yålgiz (19:14) “yek yalnız”
dard-aläm (20:17) “derd elem”

e.Ortalama: Aşağı yukarı, tahmin anlamlarını veren tekrarlardır.
on-on beş (2:25) “on on beş”
bir-ikki (2:30) bir iki”
ikki-üç (3:37) “iki üç”
üç-tört (5:34) “üç dört”
üç-tört (10:18) “üç tört”
ertämi-indin (14:46) “er-geç”
bittä-yarimtä (15:46) “birer yarımşar”
bir-bir (24:20) “bir bir”
ålti-yetti (26:24) “altı yedi”
yigirmä-ottiz (116:25) “yirmi otuz”

2.1.9.Tabanlarına Göre Tekrar Grupları

Tekrar grupları isim ve fiil tabanlı olmak üzere iki başlığa ayrılmaktadır.

İsim Tabanlı Tekrar Grupları

İsim tabanlı kelime grupları cümle içinde ve kelime gruplarında genelde isim, sıfat ve zamir olarak kullanılır.

a.İsim Görevinde Kullanılan Tekrar Grupları

åç-nähår (23:33) "aç bîlaç"

toy-tåmåşä (24:22) "düğün seyir /düğün bayram"

qasir-qüsür (25:10) "şangır şungur"

gaq-güq (25:39) "gak guk"

qırt-qırt (26:9) "kırt kırt"

yer-kökkä (30:18) "yer gök"

oq-dåri(32:36) "cephane"

nevärä-çevärälär (33:29) "torun"

såqål-müylåvi (33:45) "sakal bıyık"

åziq-åvqät (34:24) "azık yemek"

b. Sıfat Görevinde Kullanılan Tekrar Grupları

b.1. Sayı Sıfatlarıyla Kurulan Tekrar Grupları

B.1.1Asıl Sayı Sıfatlarıyla Kurulan Tekrar Grupları

on-on beş minüt (2:25) "on on beş dakika"

bir-ikki qadäm (2:30) "bir iki adım"

ikki-üç martä (3:37) "iki üç defa"

üç-tört kün (5:34) "üç dört gün"

ålti-yetti gektär (26:24) "altı yedi hektar"

yigirmä-ottiz qadäm (121:14) "yirmi otuz adım"

b.1.2.Üleştirme Sayı Sıfatlarıyla Kurulan Tekrar Grupları

bittäyü-bittä bålä (30:28) "biricik"

b.1.3.Niteleme Sıfatlarıyla Kurulan Tekrar Grupları

güngir-güngir gapläşmåqdä (12:46) "sessiz sessiz"

mölt-mölt yåş (92:11) "damla damla"

yoğån-yoğån harflär (27:16) "kalın kalın"

aççıq-tizzıq gaplär (46:10) "açık seçik"

yakkäyü-yagånä åyåğini (46:14) "biricik"

üzuq-yoluq qıyåfäsi(47:20) " kopuk yoluk"

Pägä-pägä qurüm (58:6) "lapa lapa"

c.Zamir Görevinde Kullanılan Tekrar Grupları

şu-şu (3:36) "şu şu"

Fiil Tabanlı Tekrar Grupları

Fiilimsiler ve fiillerle kurulurlar. İki lehçede de fiil tabanlı tekrar grupları bulunmaktadır.

a. Fiilimsilerle Kurulan Tekrar Grupları

a.1.Zarf-fiillerle Kurulan Zarf Görevinde Kullanılan Tekrar Grupları

Fiil tabanına getirilen -ä, -y, -(i/ä)b zarf-fiil ekleriyle oluşturulan zarf-fiilerin meydana getirdiği tekrarlardır.

kütä-kütä (49:46) "izleye izleye"

tolgänib-tolgänib (53:1) "dolana dolana"

qaräy-qäräy (53:36) "baka baka"

bårä-bårä (61:26) "vara vara"

külä-külä (62:40) "güle güle"

aldäb-aldäb (66:21) "ala ala"

qälqib-qälqib (80:18) "kalka kalka"

ökirib-ökirib (139:10) "böğüre böğüre"

dümäläb-dümäläb (142:4) "yuvarlana yuvarlana"

artinä-artinä (140:30) "çeke çeke"

a.2.İsim-fiillerle kurulan

keldi-ketdi (22:1) “geliş gidiş”

a.3.Sıfat-fiillerle kurulan

Sıfat-fiil eki almış olan bu tekrarlar zarf görevinde kullanılır.

bilinär-bilinmäs (52:37) “bilinir bilinmez”

yegän-içgänläri (30:19) “yedik içtikleri”

yåtär-turär (35:22) “yatar durur”

2.1.10.Yapı Bakımından Tekrar Grupları

Tekrar gruplarını yapı bakımından iki lehçede de dörde ayrılmak mümkündür.

Türkçe Yabancı

Birinci unsurun Türkçe diğer unsurun Arapça ya da Farsça kökenli olduğu tekrarlardır.

işk-muxäbbät (2:39) “aşk muhabbet”

es-xuş (13:30)”akıl us”

dard-aläm (20:17) “dert elem”

toy-tåmåşä (24:22) “düğün bayram”

et-bet (50:31) “et bet/bet beniz”

turqi-täråväti (90:35) “hal tavır”

tilkä-pårä (104:4) “dilim pare”

såğ-åmån (105:17) “sağ salim”

qut-bäräkä (119:28) “kut bereket”

Türkçe Türkçe

İki unsurun da Türkçe kökenli olduğu tekrarlardır.

yer-kökkä (30:18) “yer gök”

dalämä-dälä (30:24) “tarla tarla”

däg-däg (37:38) “ tir tir”

qum-qum (37:42) “yer yer”

tez-tez (38:18) “tez tez/ çabuk çabuk”

yığläy-yığläy (40:37) “ağlaya ağlaya”

qışlåqmä-qışlåq (47:33) “kışlak kışlak”

yånmä-yån (57:9) “yan yana”

bårä-bårä (61:26) “vara vara”

külä-külä (62:40) “güle güle”

Yabancı Yabancı

İki unsurun da yabancı kökenli olduğu tekrarlardır.

yår-birådärläri (5:25) “ yar kardeş”

sekin-sekin(18:19) “sakin sakin”

ammå-lekin (21:38) “amma lâkin”

xat-xäbär (23:4) “mektup haber”

dam-bädäm (34:3) “zaman zaman”

garbiy-şimåliy (37:16) “ garbî şimâlî”

yakkäyü-yagånä (39:1) “tek biricik”

sihät-sälåmätlik (56:39) “sıhat selamet”

ahd-päymån (59:3) “söz yemin”

hål-ahvål (63:34) “hal durum”

Yabancı Türkçe

Birinci unsurun yabancı(Arapça ya da Farsça) diğer unsurun Türkçe kökenli olduğu tekrarlardır.

åmån-esån (30:25) “sağ salim”

sekin-astä (66:2) “sakin yavaş”

2.2.BAĞLAMA GRUBU

Bağlama grubu; birbirine bağlaçlarla bağlanan iki veya daha çok unsurun meydana getirdiği gruplardır. Türkiye Türkçesinde bağlama grupları "ve, ile" ve Arapça "ila" bağlaçlarıyla kurulmaktadır[51]. Özbek Türkçesinde kullanılan bağlaçlar vä, u, yu(ve), bilän(ile), yå, yåki(veya), yåhud, dem... dem…,gå... gå…/gåh… gåh…, gåxå… gåxå…, gåhidä… gåhidä…,häm… häm…,xåh… xåh…, istär… istär…, keräk… keräk…, nä… nä…,yå.. yå…, yåki… yåki…,yå… yåinki…,ämmå, lekin, biråq, ägär, bäşärti, gärçi, çünki, mådåmki, göyå, xuddi, bälki… gibi bağlaçlardır[52]. İki lehçede de birbirine benzer bağlaç kullanılmakta ancak bazı ortak bağlaçların anlamlarında farklılık görülmektedir. Özellikle "häm" bağlacının kullanımındaki farklılık daha belirgindir. Bu bağlaç Türkiye Türkçesindeki anlamının yanında "da/de", "ayrıca" gibi anlamlar bildirmektedir. Yåki, yu, u kelimeleri de "ve" bağlacını karşılamakta olup bu yapılar yabancı dillerden geçmiştir. Türkiye Türkçesine kullanılan fakat bağlacı da Özbek Türkçesinde farklılık gösterir ve "sadece, yanlızca, ancak" anlamında kullanılır. Bağlaçların kurduğu kelime gruplarının unsurları arasında da, Özbek garmercilerinin esas aldığı, tâbilik ilişkisi söz konusu olmadığından kelime grubu olarak alınmazlar[53].

"bilän": ve, ile.

Dildår bilän Nizåmcån (2:40) "Dildar ile Nizamcan"

Dadäng bilän tåğä (73:22) "Dildar ile dayı"

Qız bilän yigit (75:15) "kız ile oğlan"

Zebıxån bilän åpäsining (86:9) "Zebihan ile ablası"

İkråmcån akä bilän Cannät xålä (87:30) " İkramcan ağabey ile Cennet hala"

Marğilån bilän Çårteräk (99:6) " Margilan ile Çarterek"

Zirillämä bilän Naymän (114:24) " Zirirlleme ike Naymen"

Tursünbåy bilän Zebıxån (131:12) " Tursun bay ile Zebihan"

Cåni bilän birgä tanini (139:11) "canı ile bir tenini"

51 ERGİN, TDB, s. 379
52 COŞKUN, ÖTG., s. 200-206
53 COŞKUN, ae, s.237;Rıdvan ÖZTÜRK, Özbek Türkçesi El Kitabı,Çizgi Yayınevi, Konya 2005, s.379 ; YAMAN, age., s.117

“vä”: ve

Dedi Dildår vä indämäy qattä yolgä çıqıb (3:45) “dedi Dildar ve sessizce büyük yola çıkıp”

Yâgâç åyåqli İkråmcånning båşi vä yelkälärini (21:8) “ağaç ayaklı İkramcan’ın başı ve omuzlarını”

Ånäsi vä akäsining (31:27) “ annesi ve ağabeyinin”

Bugüngi toy vä bugüngi xıcålätlik (38:38) “bugünki eğlence ve bugünki utanç”

Åpäsi vä dadäsining (45:31) “ablası ve dedesinin”

«Tåhir vä Zührä »(51:30) “Tahir ve Zühre”

Özi qıläyåtgän vä endi qılädigän işläri (70:1) “kendi yaptığı ve şimdi yaptığı işleri”

Yåş bålälär vä üçtä sığir bår. (84:37) “küçük çocuklar ve üç tane sığır var”

toqäy vä qumlikni körsätdi. (90:19) “ orman ve kumluğu gösterdi”

ü/yü: “ve”. Türkiye Türkçesinde olmayan bu kullanım Arapça ve Farsçada kullanılmakta olup Özbek Türkçesine de geçmiştir. Ayrıca bu şekiller Özbek Türkçesinde, bağlaçlar arasında deği, tıpkı soru eki “-mi ” gibi “ yükleme ” adıyla geçen başlık altında incelenmektedir[54].

bittäyü-bittä båläni (30:28) “ tek ve tek çocuğunu”

keçäyü kündüz (19:18) “gece ve gündüz”

åş avliyåyü nån paygämbär (48:4) “aş evliya ve ekmek peygamger”

nimä gapü nimä söz (46:5) “ne laf ve ne söz”

çölü biyåbånlärdä (72:28) “çöl ve sahralarda”

yerü kökni (94:34) “yer ve göğü”

tünü kün (119:7) “gece ve gündüz”

“häm ….häm": hem …..hem.

Häm aläm, häm nafrät (139:31) “hem elem hem nefret”

Ham hasäd, ham mehr (132:30) “hem kıskançlık hem sevgi”

54 YAMAN, age., s.123.,

"yå…..yå": ya…. ya.

yå u yaqli, yå bu yåqli qılişi mümkin. (24:45) "ya öyle ya böyle kılışı münkün"

Şuning üçün ham ikki gapning birigä yå bayt, yå bolmäsä ibrätli bir hikåyät qıstirib ötmäsä köngli cåyigä tüşmäydi. (49:24) "şunun için de iki lafın birine ya beyit, ya olmazsa ibretli bir hikâye kıstırıp geçmezse gönlü olmazdı."

Köpçilikning yå akäsi, yå oğli urüşdä (119:15) "çoğunun ya ağabeyi ya oğlu savaşta"

yå burünni, yå qulåqni çaqıb qåçädi (129:45) " ya burnunu ya kulağını sokup kaçardı"

"nä……..nä": ne ……ne.

Åsmåndä nä åy, nä yulduz bår (44:28) "gökyüzünde ne ay ne yıldız var"

Uning qıläyåtgän işlärini körib nä yaxşi, nä yåmån derdi (82:6) "onun yaptığı işleri görerek ne güzel ne kötü derdi."

Ungä nä yürib yetib bolädi, nä uçib (93:23) "ona ne yürüyüp yetişilirdi ne uçup"

Na u, nä bu gapirdi (127:16) "ne o, ne bu konuşurdu."

Mendä nä xåtin bår, nä bålä bår (132:4) "bende ne hanım var ne evlat var"

Undä nä quş uçär, nä bulut süzärdi (139:34) "onda ne kuş uçar ne bulut süzülürdü."

2.3. SIFAT TAMLAMASI

Sıfat tamlamaları, bir isim ve onu çeşitli yönlerden belirten veya niteleyen bir sıfattan oluşan kelime gruplarıdır. Türkiye Türkçesinde bu şekilde tanımladığımız sıfat tamlamarının tanımı Özbek Türkçesinde farklı yapılmaktadır. Bu grup Özbek Türkçesinde "atli söz birikmäläri" (adlı kelime grupları) başlığı altında bulunmaktadır. Ancak yapı olarak baktığımızda hiçbir farklılık görülmemektedir. Yalnızca bazı durumlarda Türkiye Türkçesinde isim tamlaması olarak ele aldığımız grupların Özbek Türkçesinde sıfat tamlaması olarak geçmesi söz konusudur. Bunun sebebinin Rus ve Fars dillerinin tesiri olduğu düşünülmektedir[55]:

xårbiy xızmätgä (3:6)	"harb hizmeti"
harbiy fårmädä (8:28)	"harb forması"
Canübiy frånt (10:43)	"cenup cephesi"
harbiy qåmissärlikdän (25:1)	"harb komiserliğinden"

2.3.1.Belirtme Sıfatlarıyla Kurulan Sıfat Tamlamaları

2.3.1.a.İşaret Sıfatları

Bu: "bu"

bu yåqkä (2:23) "bu tarafa"

Bu qız (2:35) "bu kız"

bu işidän (3:22) "bu işinden"

Bu årädä (3:36) "bu arada"

Bu åsåyiştä (4:8) "bu rahatta"

Bu yaqın årädä (5:27) "bu kısa arada"

bu oydän (5:32) "bu düşünceden"

bu tentäk alläqäyåqlärdä (5:42) "bu çılgın yerlerde"

bu hålätidän (6:3) "bu halinden"

bu künlärni (6:15) "bu günlerini"

bu canglärdä (34:26) "bu cenklerde"

55 COŞKUN, ÖTG, s.237; ÖZTÜRK, ÖTEK, s.380; YAMAN, age., s. 71.

Şu:"şu"

şu våqeädän (4:1) "şu vak'adan"

şu turişidä (6:17) "şu duruşta"

Şu boşäşgän qışlåqı båläni (7:46) "şu gevşeyen kışlak çocuğunu"

şu sir (8:45) "şu sır"

şu håvligä (10:24) "şu avluya"

Şu tarıqä (11:22) "şu yola"

şu sååt (12:37) "şu saat"

Şu bir parçä qåğåzgä (13:7) "şu bir parça kağıda"

Şu fe'lidän (14:32) "şu işinden"

u: "o". Türkiye Türkçesinde o şeklinde kullanılan bu işaret sıfatı Özbek Türkçesinde dar seslerin daha çok tercih edilmesinen dolayı u şeklinde geçmektedir.

U çümçüklär çirqıllägän kayrägåç (2:16) " o kuşlar cıvıldaşan karaağaç"

u yåq (2:23) "u yan"

oşä: "o".

Oşä Dildåringiz (88:6) "o Dildarınız"

Oşä åvåz (96:45) "o ses"

oşä mållări (101:27) "o malları"

Oşä xåtgä (102:9) "o yazıya"

Oşä pulsiz qålgän (110:41) "o parasız kaldığı"

oşä bepärvålik (118:21) "o pervasızlık"

oşä Nizåmcån körgän paytidän (124:18) "o Nizamcanı gördüğü yerden"

Oşä gugürtlär (128:17) " o kibritler"

Änävi: "o"

änävi bågdän (3:14) "o bağdan"

Änävi tügündä (122:44) "o düğümde"

2.3.1.b.Sayı Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlamaları

2.3.1.b.1.Asıl sayı Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlamaları

Bir qoli (3:6) “bir kolu”

ikki qolini (8:16) “iki kolunu”

Üç kün (76:34) “üç gün”

Tört åy (134:39) “dört ay”

beş künligi (13:31) “beş günlüğü”

ålti åy (134:1) “altı ay”

yetti kün (95:15) “yedi gün”

on qadäm (28:30) “on adım”

on kündän (119:34) “on günden”

Yigirmä kün (5:40) “yirmi gün”

Asıl sayılar –tä ekiyle genişleyebilmektedir[56].

törttä çål (12:46) “ dört tane ihtiyar

Bittä yangisini (13:13) “bir tane yenisi”

Ottiztä palätkä-çådir (42:42) “otuz tane palatka (su geçirmez) çadır

bittä iş (43:14) “bir iş”

bittä çåy (43:46) “bir çay”

ikkitä gap (46:13) “iki laf”

ikkitä nån (46:46) “iki ekmek”

törttä temir plug (59:29) “dört demir tıpa”

bittä träktårni (59:45) “bir traktörü”

bittä çåğråq tandir (60:3) “bir tandır”

2.3.1.b.2 Sıra sayı Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlamaları

birinçi muhäbbät uçqünini (10:35) “birinci muhabbet kıvılcımı”

Qırq birinçi yilning (10:42) “kırk birinci yılın”

qırq ikkinçi yilni (11:26) “kırk ikinci yılın”

birinçi martä (16:17) “birinci defa”

---

56 COŞKUN, ÖTG, s. 87.

on åltinçi armiyäsini (34:16) “on altıncı ordusunu”
ikkinçi kursidä (41:28) “ikinci sınıfında”
ikkinçi xåtni (41:29) “ikinci mektubu”
birinçi sekretärning (41:40) “birinci sekreterin”
ikkinçi may küni (50:12) “ikinci mayıs günü”
üçinçi bir savdå (51:26) “üçüncü bir aşk”

2.3.1.b.3.Topluluk Sayı Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlamaları

-älä : Topluluk bildiren ektir[57].

İkkälä tålning (26:27) “her iki söğütün”
ikkälä tepkini (58:46) her iki horozu”
ikkälä börini (59:5) “her iki kurtu”
ikkälä åtni (89:47) “her iki atın”
ikkälä mehmångä (90:17) “her iki misafire”

2.3.1.b.4. Kesir sayı Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlamaları

bir yarim åy (11:30) “bir yarım ay”
yarim metr (40:1) “yarım metre”
yarim såät (65:32) “yarım saat”
Tört yarim såtıx (65:43) “dört yarım satıh”
üç yarim såtıxni (66:18) “üç yarım satıhı”
bir yarim såtıx (67:6) “bir yarım satıh”
yarim keçädä (78:36) “ yarım gecede”
üç yarim gektär (82:23) “üç yarım hektar”
Yarim såätçä (88:39) “yarım saat”
Yarım cån (132:7) “yarım can”

2.3.1.c.Beligisiz Sıfatlar ile Kurulan Sıfat Tamlamaları

birån: “bir”

birån qız (7:22) “bir kız”

57 COŞKUN, age. s.88

birån yåxşi gap (9:18) “bir güzel söz”

birån köngilsiz gap (14:38) “bir gönülsüz söz”

birån xızmäti (15:17) “bir hizmeti”

birån cåygä (49:45) “bir yere”

birån iş (64:31) “bir iş”

birån çåräsini (73:3) “bir çaresini”

Birån yeringiz (79:2) “bir yeriniz”

birån dardgä (79:12) “bir derde”

Birån åy (90:28) “bir ay”

bir neçä: “ bir nice”

bir neçä qahrämån Üzbek cangçilärining (34:29) “bir nice kahraman Özbek savaşçıları”

Bir neçä kişi (34:41) “bir nice kişi”

bir neçä harbiylär (74:24) “bir nice askerler”

bir neçä bår (96:46) “bir nice

bir neçä cåydä (97:7) “bir nice yerde”

bir neçä martä (97:17) “bir nice defa”

bir neçä minüt (103:42) “bir nice dakika”

bir neçä tåmçisi (106:5) “bir nice damlası”

bir neçä daqıqä (135:40) “bir nice dakika”

älläqandäy: “bazı, herhangi”

alläqandäy tåtli mazä (94:20) “nasıl tatlı lezzet”

älläqånçä: “her türlü”

alläqänçä tåxtä, yåğåç (26:37) “her türlü tahta, ağaç”

alläqänçä yerni (94:44) “her türlü yeri”

alläqänçä bålä (126:33) “her türlü çocuk

qançä: “ne”

Qançädän-qänçä årzülärimiz (103.8) “ne arzularımız”

Qançädän-qänçä yetimlärning (42:4) “ne yetimlerin”

qançädän-qänçä taşvişi (64:23) “ne endişesi”

ançä: “biraz”

ançä cåygäçä (3:28) “biraz yer”

ançä vaqtgäçä (7:47) “biraz vakit”

ançä yol (80:6) “bir yol”

ançä rang (81:44) “biraz renk”

ançä mazäm (92:33) “biraz lezzetim”

ançä qıyin (102:46) “biraz zor”

ançä närigä (135:38) “biraz öte”

ançä vaqt (137:7) “biraz vakit”

bir åz: “biraz"

bir åz åråm (66:44) “biraz dinlenme”

båşqa: “başka”

båşqa oylär (92:37) “başka düşünceler”

bütün: “bütün”

bütün vücudidän (4:5) “bütün vücudundan”

bütün bir åläm (4:17) “bürün bir elem”

bütün qışlåqdä (7:19) “bütün kışlakta”

Bütün båşli bir qışlaq tüzgäni (25:24) “başlı başına bir kışlak düzeni”

bütün qışlåğiniyäm (33:36) “bütün kışlağını”

Bütün zal (35:44) “bütün salon”

bütün bårligini (40:34) “bütün varlığını”

Bütün respüblikägä (44:20) “bütün devlete”

bütün dahşäti (53:43) “bütün dehşeti”

hämmä: “bütün, tüm, her”

hämmä qızlärni (6:41) “tüm kızları”

hämmä narsäni (12:37) “tüm şeyi”

hämmä yåği (25:16) “bütün tarafı”

hämmä yåq (25:18) “ her taraf”

hämmä pullärini (46:44) “tüm paralarını”

hämmä yåğidän (70:13) “her yerinden”

hämmä ortåqlärim (83:32) “bütün ortaklarım”

Hämmä eşik (96:38) “her kapı”

Hämmä pul (128:22) “bütün para”

här: “her”

här yer (24:34) “her yer”

här gal (78:14) “her defa”

Här pul (113:18) “her para”

heç: “hiç, hiçbir”

heç kimni (7:20) “hiç kimseyi”

heç narsä (9:9) “hiçbir şey”

heç gap (43:35) “hiç söz”

Heç işim (87:19) “hiç işim”

Heç qaydä (89:16) “hiçbir yerde”

heç qandäy: “hiçbir”

heç qandäy qışlåq xocäligi (35:34) “hiçbir kışlak çiftliği”

heç qandäy imkån (96:37) “hiçbir imkan”

heç qandäy üy (133:30) “hiçbir ev”

heç qandäy niyätsiz (133:30) “hiçbir niyeti olmadan”

köp: “çok”

köp vakt (2:41) “çok zaman”

köp umidlär (11:25) “çok ümitler”

köp narsälärni (26:30) “çok şeylerini”
köp savdålär (30:2) “çok sevdalar”
köp canglär (33:19) “çok savaşlar”
Köp taşviş (33:25) “çok endişe”
köp toylärgä (42:3) “çok düğünlere”
köp iş (43:20) “çok iş”

fälån: “falan”
fälån qızni (49:44) “falan kızı”

birår: “herhangi”
birår qıligi (5:29) “herhangi hareketi”

2.3.1.d. Soru Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlamaları

qay: “hangi”
Qay yüz (64:39) “hangi yüz”
Qay kåväkkä (73:21) “hangi kovuğa”
qay tåmångä (139:21) “hangi tarafa”

qaysi : “hangi”
qaysi qåväkdä (60:17) “hangi kovukta”
qaysi birigä (99:35) “hangi birine”
qaysi qızgä (107:10) “hangi kıza”
qaysi şahärdä (114:21) “hangi şehirde”
qaysi åyåğimgä (122:45) “hangi ayağıma”
qaysi taräfdän (125:36) “hangi taraftan”

qandäy: “nasıl”
qandäy gap (15:15) “nasıl söz”
qandäy savdålär (35:34) “nasıl sevdalar”

nimä: "ne, hangi"

Nimä işing (4:29) "ne işin"

nimä boläyåtgänini (5:1) "ne olduğunu"

Nimä gap (6:5) "nasıl söz"

nimä deyişi, nimä qılişini (9:3) "ne diyişini, ne yapışını"

neçä: "ne kadar, kaç"

neçä martä (11:3) "kaç defa"

neçä-neçä båläning åtäsi, båbåsi (31:3) "ne kadar çocuğun babası, dedesi"

neçä puldän (50:29) "kaç paradan"

neçä bålä (53:44) "kaç çocuk"

neçä tånä (59:33) "kaç tane"

neçä ming qılåmetr ålisdägi çöldä (69:40) "kaç bin kilometre uzaktaki çölde"

neçä faşistning kalläsini (76:12) "kaç faşistin kellesini"

Neçä kündän (79:1) "kaç günden"

2.3.2. Niteleme Sıfatlarıyla Kurulan Sıfat Tamlamaları

kattäqån it (2:8) "büyükçe it"

subutsiz qızni (6:23) " kararsız kızı"

kimsäsiz tutzår (8:42) "kimsesiz dut bahçesi"

sanåqsiz åyåq izläri (12:22) "sayısız ayak izleri"

köngilsiz gap (14:39) "gönülsüz söz"

kimsäsiz Naymän çöligä (24:29) "kimsesiz Naymen çöline"

mislsiz qahrämånlikläri (34:18) "emsalsiz kahramanlıkları"

Kimsäsiz çöl (59:9) " kimsesiz çöl"

tinimsiz aylänişi (61:29) "duraksız ötüşü"

-li / -lik / -lıq Ekleriyle Türetilen Niteleme Sıfatlarının Oluşturduğu Sıfat Tamlaması

qånli uruş (4:6) "kanlı vuruş"

åğir iztiråbli oylär (5:23) "ağız ızdıraplı düşünceler"

båxtli ådäm (5:27) "bahtlı adam"

alämli gaplär (6:23) “elemli sözler”

otli közlärigä (9:7) “ateşli gözlerine”

şiddätli canglärdan (10:43) “şiddetli savaşlardan”

deyärli har küni (11:15) “değerli her günü”

beli bâğlıq âpäsigä (12:24) “beli bağlı ablasına”

Cüdä çirâyli yigit (13:11) “çok güzel yiğit”

Âq tünükä tâmli içkäri-täşqärili hâvligä (15:29) “ak sac damlı büyük avluya”

2.4. İYELİK GRUBU ve İSİM TAMLAMASI

Bu grup, iki isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. Bir ismin anlamını iyelik sistemi içinde başka bir isimle tamamlanması esasına dayanır**.** İki unsur iyelik sistemiyle birbirine bağlanır ve grubun temelini iyelik ifadesi teşkil eder. Bu grup ekli bir birleşmedir. Tamlanan unsur daima iyelik eki taşır. Tamlayan unsur ise daima belirtme halinde bulunur, fakat bu belirtme bazen ekli, bazen eksiz olur[58].

İYELİK GRUBU

İyelik grubunun, iyelik eklerine bağlı olarak altı şekli vardır. Bu altı şeklin dördünde, teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıslarda tamlayan unsur daima şahıs zamiri olur. Onun için bu dört şekil, tamlayan unsur bakımından değişmez ve daima birinci ve ikinci şahısların iyeliğini ifade eder. Teklik ve çokluk üçüncü şahıs iyelik eklerinin yaptığı iyelik grubunun tamlayan unsuru ise şahıs zamiri olabileceği gibi başka bir isim veya isim grubuda olabilir. Türkiye Türçesinde iyelik grubunun altı şekli şudur:[59]

Benim	(isim)+(i)m	Bizim	(isim)+(i)miz
Senin	(isim)+(i)n	Sizin	(isim)+(i)niz
Onun	(isim)+i	Onların	(isim)+leri, ları

Özbek Türçesinde ise iyelik ekleri tek şekilde olup yuvarlak şekilleri bulunmaz. Ünlü ile biten isimlere ekler doğrudan gelir. Ünsüzle biten isimlere gelirken sadece i yardımcı ünlüsünü alır. Özbek Türkçesinde iyelik eklerinin sayısı diğer Türk lehçelerinden daha azdır. Özbek Türkçesinde iyelik grupları şunlardır:[60]

mening	(isim)+(i)m
sening	(isim)+ (i)ng (Nezaket şeklinde +(i)ngiz eki kullanılır.)
uning	(isim)+i, +si

58 ERGİN, TDB, s381; BURAN-ALKAYA, ÇTL(2. Basım) s.110, 2001.
59 ERGİN, ae, s.381
60 BURAN-ALKAYA, age., s.110;ÖZTÜRK, ÖTEK, s.34;COŞKUN, ÖTG,s.72

bizning (isim)+ (i)miz

sizning (isim)+ (i)ngiz

ularning (isim)+i, +si

Tamlayan eki ise tek şekillidir:-ning

Ayrıca Özbek Türkçesinde, Türkiye Türkçesinden farklı olarak, 3. şahıs iyelik ekinden sonra hal eki geldiğinde araya zamir n'si girmez[61]:

Uning yürägidä (43:2) "onun yüreği(n)de"

Bunula birlikte ikinci unsur sıfat-fiil eki olan –gän ekini almışsa birinci unsura tamlayan eki eklenmemektedir.

İkråmcån işläyåtgän cåy (120:4) "İkramcan işlediği yer"

Küçültme fonksiyonundaki isimden isim yapma eki +ginä, iyelik eklerinden sonra kullanılmaktadır[62].

Nizamcånninginä içini (6:33) "Nizamcancağızın içini"

Mening åldi**m**dä (103:6) "benmi önümde"

Mening aytgän**im**ni (16:12) "benim dediğim"

Mening bålä**m (**36:22) "benim çocuğum"

Mening dåri**m (**37:26) "benim ilacım"

Mening häm båş**im**dä (45:25) "benim de başımda

Mening bittä häm taniş**im (**67:33) "benim bir tanıdığım"

Mening båxt**im (**103:10) "benim bahtım"

Mening duşmängä åtgän oq**ım (**105:43) "benim düşmana attığım okum"

Mening påççäm (108:21) "benim eniştem"

Sening häm yüz**ing (**64:44) "senin de yüzün"

Sening åld**ing**dä (103:5) "senin önünde"

Sening kimlig**ing**ni (117:8) "senin kimliğini"

Sening råzilig**ing**ni (131:16) "senin razılığını"

Sening orn**ing**gä (135:17) "senin yerine"

61 BURAN-ELKAYA, ÇTL, s. 110, 2001.
62 BURAN- ELKAYA,ae, s. 120; COŞKUN, ÖTG, s. 74

Sening ketib qålgän**ing**ni (137:11) “senin gidip kalmanı”

Uning közi (2:24) “onun gözü”

Uning qarşisi (2:28) “onun karşısı”

Uning tüzgigän qåp-qårä såçlär**i**ni (4:3) “onun dümdüz kapkara saçlarını”

Uning båş**i**ni (4:41) “onun başını”

Uning ikki bilägi**d**än (5:4) “onun ikki bileğinden”

Uning çangäl**i**dän (5:7) “onun çengelinden”

Uning seviş**i**ni (5:31) “onun sevişini”

Uning bu hålät**i**dän (6:3) “onun bu halinden”

Uning yelkäs**i**gä (6:9) “onun omzuna”

Uning qollär**i**ni (6:10) “onun kollarını”

Bizning Zirillämä**miz**dän (45:42) “bizim Zirillememizden”

Sizning Tursünbåygä bolişib qoyilgän**ingiz**ni (87:33) “sizin Tursunbay’a istenişinizi”

Ulärning toylär**i** (6:19) “onların düğünleri”

Ulärning gap**i**dän (19:45) “onların sözünden”

Ulärning şuxliklär**i** (22:32) “onların şuhlukları”

Ulärning båş**i** (24:31) “onların başı”

Ulärning bir**i** (28:6) “onların biri”

Ulärning eng dahşätli künlärdä häm cånäcån şahär üçün cån ålib, cån berib köräşäyåtgänlär**i**ni (34:21) “onların en dehşetli günlerde de aziz şehir için can alıp can verip güreştiklerini”

Ulärning gap**i**gä (36:14) “onların sözüne”

Ulärning atråf**i**ni (36:32) “onların etrafını”

Ulärning yånidä boliş**i** (39:2) “onların yanında oluşu”

Ulärning qåzån**i** (47:38) “onların kazanı”

İSİM TAMLAMASI

İyelik grubunun her iki unsuru isim olan bu şekline isim tamlaması adı verilmektedir.[63]

Adlandırma açısından Özbek Türkçesinde isim tamlamarı farklı terimlerle ele alınmış, farklı bir yaklaşımla gruplandırmaya gidilmiştir. Fakat bu farklılıklar yapıyla değil kullanılan terim ve yöntemle alakalıdır[64].

İlgi (Tamlayan) Ekleri:

İsmi başka bir kelimeye bağlayan eklerdir. İsim tamlamasının tamlayanında bulunur. Türkiye Türkçesinde bu ek : -ın, -in,-un, -ün, -im, -nın, -nin, -nun, -nün iken Özbek Türkçesinde -ning olmak üzere tek şekilli olarak kullanılır[65]. Sadece teklik birinci ve ikinci şahıs zamirlerinde –ing biçimindedir[66]. Ekin aitlik ekiyle birlikte kullanıldığı kalıplaşmış – niki şekli de vardır[67].

İyelik (Tamlanan) Ekleri:

İsmin sonuna gelerek varlığın sahibini bildiren eklerdir. İsim tamlamasının tamlananında bulunur. Türkiye ve Özbek Türkçesinde de " –i" eki kullanılır. Ancak Türkiye Türkçesinde ek, ünlü uyumuna uyarak –ı, -u, -ü seslerine dönüşürken Özbek Türkçesinde değişme olmaz[68].

2.4.1.Belirtili İsim Tamlaması

Tamlayanın ilgi, tamlananınsa iyelik ekini aldığı tamlamalardır. İki lehçede de bu yapı aynıdır. Fakat Özbek Türkçesinde ilgi hali eki, Türkiye Türkçesine göre daha az kullanılmaktadır[69].

Quşlärning ham åvâzi (2:4) "kuşların da sesi"

---

63 ERGİN, TDB, s. 382
64 COŞKUN, ÖTG, s. 235 ; YAMAN, age., s. 61,
65 COŞKUN, ae.,s.75
66 ÖZTÜRK, ÖTEK, s.34
67 ÖZTÜRK, ae, s. 35; COŞKUN, ae., s. 75
68 BURAN-ELKAYA, ÇTL, s.110;COŞKUN, ae., s. 72
69 YAMAN, ae., s. 67.

uning nåz-firåqlärigä (3:4) “onun naz- hicranlarına”

Dildårning üyidä (6:46) “Dildar’ın evinde”

Nizåmcånning åpäsi (7:3) “Nizamcan’ın ablası”

qoyläkning beli (7:9) “gömleğin beli”

oşä yåğåçlärning bittäsini (26:41) “o ağaçların biri”

såmån påydevårning üstigä (27:7) “samanlık duvarının üstüne”

Tursünbåyning bir yarim åy burün yåzgän xåtini (40:36) “Tursunbay’ın bir yarım ay önce yazdığı mektubu”

Qızlärning hämmäsi (49:39) “kızların hepsi”

Tursünbåyning ortåqläri (50:1) “Tursunbay’ın ortakları”

2.4.2.Belirtisiz İsim Tamlaması

Tamlayan unsurun eksiz olduğu, tamlananın ise ek aldığı tamlamalardır. Bu tür tamlamaların kullanımı Özbek Türkçesinde daha fazladır[70].

küprik åldi (2:17) “köprü önü”

uruş dåxşätlärini (4:8) “savaş dehşetleri”

Turnä qanåtidä (91:33) “turna kanadında”

Qum yåqäsidä (91:37) “kum yanında”

qamiş üstidä (94:5) “kamış üstünde”

qulåqläri åstidä (94:18) “kulakları arkasında”

ådäm båläsigä (103:46) “insan yavrusuna”

båzår yoligä (113:26) “pazar yoluna”

tutzår årqäsidän (123:33) “dut arkasında”

Hücrä içi (127:43) “hücre içi”

2.4.3. Takısız İsim Tamlaması

İki unsurun da ek almadığı isim tamlamalarıdır. Birincisi ikincinin hammaddesini ya da neye benzediğini bildirir. Kuruluş iki lehçede de aynıdır.

papirås qåğåz (99:23) “papirüs kağat”

temir yol (103:26) “demir yol”

---

70 YAMAN, age.,s. 69.

2.4.4. Zincirleme İsim Tamlaması

Ya tamlayanın ya tamlananın ya da her ikisinin bir isim tamlaması olduğu tamlamalara denir. Kuruluş iki lehçede de aynıdır.

uning eşigi åldidän (48:31) "onun kapısı önünden"

kålxåzimizning ilgår kişiläri nåmidän (56:14) "kolhozumuzun ileri kişileri adına"

Yåzyåvån çöllärining istıqbåli toğrisidä (62:5) "Yazyavan çöllerinin geleceği doğrusunda"

Marğilån bankäsining eşigidä (111:18) Margilan bankasının kapısında"

Ådämlärning gåvür-güvüri åräsidä (114:46) "adamların hay hayu arasında"

Sizning bitmägän üyingiz devårlärini (121:17) "sizin bitmeyen evinizin duvarlarını"

Nizåmcånning åyåği tagigä (127:46) "Nizamcan'ın ayağı dibine"

2.5. AİTLİK GRUBU

Aitlik eki olan "-ki"nin oluşturduğu sözcük grubuna aitlik grubu denir. Bu ek isimlerden zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapan, içinde bulunma, bağlılık ve aitlik görevi taşır. Özbek Türkçesinde aitlik eki +ki veya +gi dir. Bulunma hali ekinden sonra +gi, tamlama ekinden sonra –ki şekli kullanılır[71].

yigirmä yâşlärdä**gi** (2:2) "yirmi yaşlardaki"

tut tagidä**gi** (8:31) "dut dibindeki"

Keksä qayrägâç tagidä**gi** (9:38) " ihtiyar karaağaç dibindeki"

Köprik üstidä**gi** (12:14) "köprü üstündeki"

Dildårning bisåtidä**gi** (14:5) Dildar'ın eşyasındaki"

erining qolidä**gi** (23:16) "kocasının kolundaki"

erining yüzidä**gi** (24:20) "kocasının yüzündeki"

bir közidä**gi** (26:1) "bir gözündeki"

71 ERGİN, TDB, s. 384; BURAN-ALKAYA, ÇTL (2. Basım), s.112,2001.

2.6. BİRLEŞİK İSİM GRUBU

Birden çok sözcüğün birleşerek yeni bir biçim ve anlam kazanması yoluyla oluşan adlardır. Birleşik isimler Türkçede hep has isimlerdir[72]. Yapı bakımından ele aldığımızda Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde de bu grup aynıdır. Ancak birleşik isimler arasında da tâbilik bulunmadığından Özbek gramerinde birleşik isim kelime grupları başlığı altında incelenmemektedir[73].

2.6.1.BİRLEŞİK YAZILAN BİRLEŞİK İSİMLER

Nizåmcån (2:31)

A'zämcån (4:46)

Yunüsäli (6:1)

Karimcån (7:37)

Åläpär (17:2)

Ummätäli (18:40)

Azizxån (19:1)

İkråmcån (19:7)

Tursünbåy (19:14)

Andicån (20:1)

2.6.2.AYRI YAZILAN BİRLEŞİK İSİMLER

Madäniyät Sarâyi (26:37)

Ortä Åsiyåning (62:6)

72 ERGİN, TDB, s. 385.
73 YAMAN, age., s.133.

2.7. BİRLEŞİK FİİL GRUBU

Birleşik fiil, bir yardımcı fiile bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur. İsim veya fiil unsuru önce, yardımcı fiil sona getirilir. Özbek Türkçesinde de birleşik fiiller kelime grubu olarak kabul edilmektedir[74]. Bazı yardımcı fiiller, iki lehçede de ortak olarak kullanılırken al-, çıq-, yubar-, otir-, yür-, yat-, bar-, yet-, öt-, ber-, täşlä-, sal-, tüş-, öl-, qara-, baq- yardımcı fiileri Türkiye Türkçesinde) yap-, bulun-, yardımcı fiilleri de Özbek Türkçesinde hiç kullanılmamaktadır[75].

2.7.1.KURALLI (ÖZEL) BİRLEŞİK EYLEMLER [76]

İki eylem tabanının biçimce ve anlamca birleşip kaynaşmasıyla oluşan bir birleşik eylem çeşididir. Türkiye Türkçesinde Yeterlilik, Süreklilik, Tezlik, Yaklaşma Eylemi başlıkları altında dörde ayrılırken, Özbek Türkçesinde bu tür fiiller sayıca daha çoktur ve anlam olarak da daha zengindir[77].

a. YETERLİLİK

Türkiye Türkçesinde **–a bil** ekiyle yapılan yeterlilik fiilleri Özbek Türkçesinde de zarf-fiil eki almış esas fiilin karşıladığı işin veya hareketin mümkün veya muhtemel olup olmayacağını belirleyen yardımcı fiillerdir. Yeterlilik ifade eden fiiller **ål-**, seyrek olarak kullanılan **bil-** fiilleridir**.** Birlikte kullanılan fiil kök ve gövdelerinin sonuna ünsüzlerden sonra –ä, ünlülerden sonra –y zarf-fiil ekleri getirilir[78].

aytä ålmäsdi.(9:6) “söyleyemezdi”

yanä ålädi (21:43) “yanabilirdi”

deyä ålsin (46:35) “diyebilsin”

yürägini yåndirä ålädi(50:6) “yüreğini yandırabilirdi”

åvütä ålmäydi (61:12) “avutamazdı”

---

74 ERGİN, TDB, s.386.
75 YAMAN, age,s.155.
76 COŞKUN, ÖTG, s.178.
77 COŞKUN, ae., s.178.
78 COŞKUN, ae., s. 178; YAMAN, age,s.155.

yubårä ålmäymiz (74:38) “gönderemeyiz”

yengä ålärdi (109:27) “yenebilirdi”

qahrämånlik qılä ålädi (126:18) “kahramanlık kılabilirdi”

nimä deyä ålärdi? (140:10) “ne diyebilirdi?”

b. DİĞER TASVİRİ FİİLLERLE YAPILAN BİRLEŞİK FİİLLER[79]

Özbek Türkçesinde zarf-fiil şeklindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan bir yardımcı fiilin özel bir anlam meydana getirecek şekilde birleşip kaynaşmasından meydana gelen birleşik fiillerdir. Bu birleşik fiillerin birkaçı Türkiye Türkçesine şimdiki zaman ve emir kipi olarak karşılanırken bazı yapıların karşılığı yoktur[80].

“-ver”: Eklendiği fiile çabukluk, süratlilik ve anilik anlamı katar[81].

Såçäverdi (128:6) “saçıverdi”

Kelävergän (128:17) “geliveren”

Boläverädi (131:19) “oluverdi”

Yüräverişsä (131:21) “yürüverse”

Uräverdi (132:25) “vuruverdi”

Keläverişdi (132:26) “geliverdi”

Båräver (132:36) “varıver”

Yåtäverdi (133:43) “yatıverdi”

Keçävergänidän (136:14) “geçiverdiğinden”

Otiräverädi (136:18) “oturuverdi”

“ib ål”: Eklendiği fiilin bir iş veya oluşun özne lehine sonuçlanması anlamı katar[82].

yuvib åldi (2:21) “yıkadı /yıkayıp bitirdi”

uşläb ålsä (3:23) “kapsa”

---

79 COŞKUN, ÖTG, s.178.
80 COŞKUN,ae., s.178.
81 COŞKUN, ae.,s. 180, ÖZTÜRK, ÖTEK,s.73 ;YAMAN, age,s.153.
82 COŞKUN, ae.,s 179;ÖZTÜRK, ae.,s.73

qaräb åldi (3:30) “baktı”

qızärib ålärdi (4:44) “kızarırdı”

ongläb åldi (7:44) “düzeltti”

yeçib ålib (7:41) “soydu/soyup bitirdi”

ongläb åldi (7:44) “düzeltti”

bilib ålärdi (14:36) “ bilirdi”

“-ib ber”: Eklendiği fiile, söz konusu iş veya oluşun ayrıntıları da dâhil, en kısa süre içinde, çabucak gerçeklenmesi; bir işin özne dışında başka biri için yapıldığı ayrıca failden ayrılma anlamı katar[83].

dastrümållär tikib berdi (7:41) “mendiller dikiverdi”

aytib berämän (13:14) “söyleyivereyim”

turib berdi (17:4) “duruverdi”

båşpänä qılib berilädi (21:39) “evler yapılıveriliyordu”

xurdä qılib ber (29:36) “hurda yapıver”

isitib berärsän (29:45) “ısıtıveresin”

cåy sålib berdi (30:9) “yer veriverdi”

yårib berärdi (31:31) “yarıveriyordu”

åvqät taşib berişyäpti (32:35) “yemek taşıyıverdi”

“-ib bår”: Bu kullanımda, bir iş veya oluşun azar azar, yavaş yavaş gelişmesi, bir durumdan başka bir duruma geçmesi söz konusudur[84].

Tåğälärinikigä ålib bårärdi (48:15) “Tağalarınkine alıp varıyordu”

üç-tört metr sudrälib bårdi (58:27) “üç-dört metre sürünüp vardı”

işläri ålib bårişyäpti (62:12) “işleri alıp varıyordu”

Fargånägä yetib bår (65:6) “Ferganaya gidip var”

Men özim közätib bårämän (74:33) “ben kendim gözetip varıyorum”

Zinälärdän hatläb çıqıb bårärdi (75:23) “ çıkıp varardı”

köz-köz qılib bårädi (78:5) “göz-göz edip varıyordu”

buyüräyåtgandek yügürib bårdi (84:12) “buyurur gibi koşup vardı”

83 COŞKUN,age.,s180 ;ÖZTÜRK, ÖTEK,s.73; YAMAN, age,s.154.
84 COŞKUN,ae.,s179 ;ÖZTÜRK, ae.,s.73

yigitgä ålib bårdi (93:25) “yiğide alıp vardı”

“-ib bol”: Bu kullanımda; yapabilme, yeterlilik, imkân verme söz konusudur[85].

båşpänä körib bolädi (53:26) “binalar görebilirdi”

Sizåt suvigä işånib bolmäydi (59:43) “ Sizat suyuna güvenilemezdi”

yupätib bolmäydi (61:11) “ avutulamazdı”

Avf qılib bolmäydimi (64:12) “affedilemez miydi”?

yetib bolädi (93:23) “yetebilirdi”

ümr yetib bolmäs (93:23) “ömür yetmez”

oxşätib bolmäydi (94:32) “benzeyemezdi”

baräkä tåpib bolmäsdi (106:32) “ bulamazdı”

Undän keçib bolädimi (131:32) “ondan geçebilir miydi”?

qoyån inigä yetib bolärdi (133:39) “tavşan yuvasına yetebilirdi”

“-ib kel”: Bu yapıyla kurulan birleşik fiiller, gerçekleşmemiş veya gerçekleşmekte olan bir iş veya bir oluşu ifade eder[86]. Süreklilik bildirir[87].

kirib keldi (6:6) “kirip geldi”

gap tåpib keldi (9:18) “laf bulup geldi”

qårå kiyinib kelärdi (11:15) “kara giyine geldi”

årtib kelgän edi (14:33) “artıp geliyordu”

kitåb körib keldi (15:13) “kitap görüp geldi/danışıp geldi”

Yåzyåvångä çıqıb keldik (21:27) “Yazyavan’a çıka geldik”

qåçib kelgänmiş (33:32) ”kaçıp geliyormuş”

“-ib çıq” “- mäy çıq”: Eklendiği esas fiile bir işin bittiği, son bulduğu anlamı katar[88].

yulqınib çıqdi (5:7) “yolunup çıktı”

közätib çıqdi. (13:17) “gözetip çıktı”

tirmäşib çıqqän (16:47) “tırmanıp çıkan”

sür’ätini ålib çıqdi (17:6) “resmini alıp çıktı”

85 COŞKUN, age., s.180; ÖZTÜRK, ae, 73.
86 COŞKUN,ae.,s.182.
87 ÖZTÜRK, ae., s.73.
88 COŞKUN,ae.,s 181 ;ÖZTÜRK, ae.,s.74; YAMAN, age,s.153

nâlä qılib çıqärdi (19:16) “feryat edip çıkardı.”

âlib çıqärdilär (37:30) “alıp çıkardılar”

tanişib çıqdingmi (43:3) “tanışıp çıktın mı/ tanıştın mı”

xâtircäm bolib çıqdi (43:43) “rahatladı”

bagişlänib çıqädi (44:22) “bağışlanırdı”

“-ib/ -ä/ -y/ -mäy ket”: -ib ket şeklinin kullanımında bitmiş bir iş veya birdenbire yapılan iş söz konusu iken, - ä, -y, -mäy ket şekli bir işin veya oluşun başladığını bildirir. Bu kullanıma nadiren rastlanılır[89].

câhli çıqıb ketdi (3:18) “aranıp gitti”

gapirä ketdi (9:7) “konuşup gitti”

âlä ketäsizlär (42:42) “alıp gidin”

körinä ketdi (122:3) “görünüp gitti”

âvqät-pâvqät qılmäy ketäveribdi (49:6) “yemek memek yapmayıverdi”

pisänd qılmäy ketäverdi (50:20) “dikkate almaksızın gidiverdi”

“-ib, -ä kör, - ib bâq”: Bu tür kullanımda fiile, denememiş bir iş veya oluş alamı bildirmekle beraber; daha önceki tecrübelere dayanarak sonucunu önceden az veya çok tahmin edip bir iş veya oluşu deneme safhasına giriş anlamını da bildirmektedir[90].

tepib kördi (59:4) “tepmeye çalıştı”

oqışgä urinib kördi (106:2) “okumaya çalıştı”

“-ib/ -ä / - y qâl”: Esas fiile –ib eklenirse, bir iş veya oluşun yapılıp bitmesiyle meydana gelen durum, anilik ve süreklilik ifade edilir[91].

kirib qâldi (2:1) “girip kaldı”

qâtib qâldi (2:32) “katıp kaldı”

körib qâldi (2:34) “görüp kaldı”

turib qâldi (4:25) “durup kaldı”

---

89 COŞKUN,age.,s 182 ;ÖZTÜRK, ÖTEK,s.74.
90 COŞKUN,ae.,s 183 ;ÖZTÜRK, ae.,s.74; YAMAN, age,s.154.
91 COŞKUN,ae.,s 183 ;ÖZTÜRK, ae.,s.73; YAMAN, age,s.153.

oylänib qåldi (4:41) "dünüp kaldı"

åsilib qåldi (5:15) "asılıp kaldı"

sevib qåldimikin (5:30) "sevip kaldı mı ki"

ketib qåldi (5:35) "gidip kaldı"

Esas fiile –ä veya –y eklenirse, samimi veya alaylı bir istek ifade edilmek istenir. Bu birleşik fiillerde az çok da süreklilik söz konusudur.

ketä qål (4:31) "gidedur"

Bårä qål (4:38) "varadur"

aytä qål (4:39) "söyleyedur"

qoyä qålädi (5:34) "kalakaldı"

berä qål (30:8) "veredur"

"-ib/-ä/- y qoy": Esas fiilin kök veya gövdesine –ib eklenirse, bitmiş sonuna gelinmiş veya biran önce bitmesi istenen bir veya oluş söz konusudur[92].

berib qoyäy (6:44) "vereyim"

tåpib qoydim (13:13) "buldum"

yåtqızib qoydi (10:13) "yatırıp koydu/ yatırdı"

åppåq qılib qoygän (12:15) "apak yapıp koydu/apak yaptı"

qılib qoyding (7:11) "kılıp koydun/kıldı"

åsib qoysäm (15:39) "asıp koysam/assam"

Yoqåtib qoysäng (18:26) "yok edip koysan"

Zårıqtirib qoymä (20:27) "bıktırıp koyma/bıktırma"

oyläntirib qoydi (21:45) "düşündürüp koydu/düşündürdü"

"-ib otir": Bu tür kullanım bir işin, bir oluşun hemen şimdiki zamanda herhangi bir durumda belli bir süre kalması anlamını, sürekliliği ifade eder. Bu birleşik fiil, Türkiye Türkçesinde şimdiki zamanı karşılamaktadır[93].

gapläşib otiribdilär (86:17) "laflaşıyorlardı/konuşmaktaydılar"

körib otirädi (91:35) "görüyordu/görünmekteydi"

oqıb otirärdi (100:13) "okuyordu/okumaktaydı"

---

92 COŞKUN,age.,s 183 ;ÖZTÜRK, ÖTEK,s.74.

93 COŞKUN,ae.,s 185; ÖZTÜRK, ae.,s.73; YAMAN, age,s.154.

qamälib otiripti (117:13) “hapsolup kaldı”

tikilib otirädi (119:19) “dikilip duruyordu/dikilmekteydi”

qulâq sâlib otiräverdi (126:37) “dinliyordu/dinlemekteydi”

“-ib/mäy öt”: -ib zarf fiil ekiyle kullanılan yapı, iyi ve tam yapılmış bir işi veya oluşu bildirir[94].

yalt etib ötdi (37:17) “parlayıp geçti”

keçib ötärdik (103:30) “geçtik”

uçib ötişyäpti (108:7) “uçup geçti”

sapçib ötyäpti (126:2) “sıçrayıp gerçi”

âqıb ötyäpti (126:7) “akıp geçti”

âlib ötäyâtgän edi (138:7) alıp geçiyordu”

hatläb ötdi. (32:16) “atlayıp geçti”

“-ib täşlä”: Fiile, tam ve esaslı bir şekilde sonuna gelinmiş, tam olarak yapılmış anlamı katar[95].

itärib taşlädi (5:6) “itti/ esaslıca itti”

âlib täşlädi (6:10) “aldı/esaslı bir şekilde”

gapirib taşlärdi (14:40) “söyledi/esaslıca söyledi”

qırib taşläymän (39:44) “kırıp attı/esaslı bir şekilde kırdı”

yirtib taşlädi (41:18) “yırtıp attı /esaslıca yırttı”

âtib taşlärdi (65:23) “attı”

çıqärib taşlädi (78:19) “çıkarıp attı”

uzib taşläymän (83:26) “koparıp attı”

tilib taşlädi (92:45) “bölüp attı”

“-ib tur”: Süreklilik ifade etmekle beraber farklı şeklerde kullanılmaktadır[96].

a. Zarf fiil eki almış esas fiile, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan –tur yardımcı fiilinin duyulan geçmiş zaman ekiyle birleşmesinden oluşmuş

94 COŞKUN,age.,s 186;ÖZTÜRK, ÖTEK,s.74; YAMAN, age,s.154.
95 COŞKUN,ae.,s 186;ÖZTÜRK, ae.,s.73.
96 COŞKUN,ae.,s187 ;ÖZTÜRK, ae.,s.73; YAMAN, age,s.153.

birleşik fiil şekli mevcuttur. Bu tür kullanımda, hemen şimdiki zamanda, gerçekleşme safhasında bulunan, fakat özelliği sebebiyle sürmekte olan bir iş veya oluş anlatılmaktadır[97].

aytib turibdi (10:46) "söyleyip duruyodu"

körib turibdi (11:16) "görüp dururdu"

yanib turibdi (28:4) "yanıp duruyordu"

yåzib turibdi (38:18) "yazıp duruyodu"

eşitilib turibdi (39:7) "işitilip duruyordu"

Bilib turibmän (50:38) "bilip duruyorum"

b. Zarf –fiil şeklindeki esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan tur- yardımcı fiilinin geniş zaman anlamı da veren –ädi ekiyle birleşmesinden oluşmuş birleşik fiil şekli de mevcuttur. Bu tür kullanımda birbiri ardınca gelen bir iş veya oluş anlatılmak istenir[98].

çıqıb turädi (29:13) "çıkmaktaydı"

çalkaşliklär bolib turädi (45:5) "çapraşıklıklar olmaktaydı"

açişib turädi (129:46) "açılmaktaydı"

c. Zarf-fiil şeklindeki esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan tur- yardımcı fiilinin belirsiz gelecek zamanın hikâyesi şeklindeki oluşumu ile meydana gelen birleşik fiil, geçmişte başlayıp şimdiki zamanda da devam etmekte olan bir iş veya oluşu ifade etmektedir[99].

körinib turärdi (33:22) "hala görünüyordu"

åqärib turärdi (37:42) "hala ağarıyordu"

eşitilib turärdi (46:38) "hala işitiliyordu"

d. Zarf-fiil şeklindeki esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan tur- yardımcı fiili emir şeklinde de olabilir. Bu takdirde genellikle yakın gelecekte gerçekleşmesi istenilen bir iş veya oluş söz konusudur. Bu durumda da kısa

97 COŞKUN,age.,s 187.
98 COŞKUN,ae.,s 187.
99 COŞKUN,ae.,s. 187.

veya uzun bir süreklilik mevcuttur. Burada, emir kipinde birleşik fiilin esas fiil bölümünde –ä zarf-fiil eki de kullanılmaktadır. -ä zarf-fiil ekiyle meydana getirilen ve emir ifade eden birleşik fiillerde, gerçekleşmiş veya hemen gerçekleşecek olan bir iş veya oluşun devam etmesi istenmektedir. Türkiye Türkçesinde sürerlilik fiili olan –a dur ile aynıdır[100].

bâqıb turdi (16:44) "bakakaldı"

âlib tur (20:26) "aladur"

yâpib turämiz (26:44) "yapaduralım"

ikkilänib turdi (36:44) "ikilenekaldı"

tikilib turdi (39:40) "dikilekaldı"

Tayyâr bolib turişsin (43:44) "hazır oladursun"

sabr qılib turing (46:18) "sabrededurun"

e. Zarf-fiil şeklindeki esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan tur- yardımcı fiili şart şeklide de olabilir. Bu durumda da süreklilik söz konusudur[101].

könglini âçib tursä (46:4) "gönlünü açıp dursa"

Calä qoyib tursä (53:25) "sağanak yağıp dursa

"-ib yât": Bu tür kullanımda, hemen, şimdiki zamanda, gerçekleşme safhasında olan, fakat şartlar icap ettirdiği için uzun süren bir iş veya oluştan bahsedilir. Süreklilik vardır. Bu birleşik fiil türü, Türkiye Türkçesindeki şimdiki zamanı karşılamaktadır[102].

qâr bâsib yâtibdi (12:12) "kar basıyordu"

âqıb yâtibdi (24:8) "akıp duruyordu"

qulâq sâlib yâtibdi (24:12) "dinleyip duruyordu"

eşitib yâtärdi (48:37) "işitip duruyordu"

qâtib yâtibdi (69:25) "katıp duruyordu"

gapirib yâtibdi (69:27) " sürekli konuşuyordu"

---

100 COŞKUN,age.,s. 188.
101 COŞKUN,ae.,s.188.
102 COŞKUN,ae.,s. 188 ;ÖZTÜRK, ae.,s.73; YAMAN, age,s.154.

"-ib yubår": Bu tür kullanımda, çabuk ve birdenbire meydana gelen veya kuvvetle yapılan bir iş, bir oluş söz konusudur[103].

cigär-bäğrini ezib yubårdi (15:3) "birdenbire ciğerini bağrını ezdi"

qoltıqtäyåğini tüşirib yubårdi (23:10) " birden koltuk değneğini düşürdü"

birdän qıçqırib yubårdi (47:17) "birden hıçkırıverdi"

külib yubårdi (49:1) "birden güldü"

qat'iyläştirib yubårdi (70:4) "birden ciddileşti"

aytib yubårdi (87:5) "birden söyledi"

yutib yubårdi (108:42) "birdenbire yuttu"

kötärib yubårdi (132:33) "birden kaldırdı"

Ayrıca; "göndermek, yollamak, bir yere doğru yola çıkarmak, ulaşmasını, gitmesini sağlamak gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

sahnädän tüşirib yubårdi (34:42) "sahneden indi/yollandı"

Naymängä çıqärib yubårdim (64:2) "Naymen'e çıktım"

bugün kelgänlärdän bir dastä gazetä berib yubårgän edi. (68:20) "bugün gelenlerden bir deste gazete verip gönderdim"

royxät qılib yubåringlär (90:31) "not yazıp yollayın"

xåt yåzib yubår (109:23) "mektup yazıp yolla"

itärib yubårdi (125:36) "itti/itip yolladı"

kömib yubårdi (125:43) "kömdü/gömüp yolladı"

"-ib yür": Bu tür kullanımda, süreklilik ifade eden şimdiki zaman söz konusudur[104].

Ayrıca hareket anında veya yer değiştirirken meydana gelen devamlı ve alışılmış bir iş ya da oluş söz konusudur.

niyät qılib yürärdi (8:39) "niyet kılardı"

telbänämå bolib yürdi (7:43) "deli olup durdu"

tirikçilik qılib yürdim (15:23) "geçim sağlayıp durdum"

såqålni åldirib yür (62:35) "sakalını kestir"

åvårä bolib yürmä (117:3) "avere olup durma"

---

103 COŞKUN,age.,s.188;ÖZTÜRK, ÖTEK,s.74; YAMAN, age,s.153.

104 COŞKUN,age.,s.180 ;ÖZTÜRK, ae,s.73; YAMAN, age,s.154.

2.7.2.BİR İSİM ve YARDIMCI FİİLLE OLUŞAN BİRLEŞİK FİİLLER

Bir isim soylu sözcüğe yardımcı fiil getirilerek oluşturulan birleşik fiillerdir. Bu yardımcı fiiller Özbek Türkçesinde ål-, äylä-, ber-, et-, keç-, kel-, kör-, kötar-, qıl-, qoy-, saqlä-, sål-, tåp-, tut- iken) Türkiye Türkçesinde de et(mek), eyle(mek), ol(mak), kıl(mak), buyur(mak)" gibi fiillerdir. Türkiye Türkçesinde en sık kullanılan yardımcı fiil "etmek" iken Özbek Türkçesinde "qılmak"tır[105].

"bol-": ol-. Geçişsiz birleşik fiiller yapar.

åbåd boldi (5:26) "mamur oldu"
zahär bolişini (8:13) "zehir oluşunu"
telbä bolib (9:9) "deli olup"
halåq bolgäni (12:5) " helak olan"
råzi bolsä (15:19) " razı olsa"
tupråq bolib (17:9) "toprak olup"
yoq bolib (24:31) "yok olup"
gålib bolib (41:4) "galip olup"
kahrämån boldi (52:46) "kahraman oldu/şehit oldu"

"qıl-": kıl- . Geçişli birleşik fiil yapan yardımcı fiildir. " yap- et-, eyle-" yardımcı fiilleriyle aynı anlam ve işleve sahiptir.

ermäk qıldi (3:16) "oyuncak etmek/eğlenmek"
çatåq qılädi (3:23) "zorluk çırarırdı"
qåyil qıldimmi (3:29) "razı ettim mi"
masxärä qılib (3:35) "maskara edip"
mast qılüvçi (4:27) "mest edici"
yaqın qılib (5:39) "yakın kılıp"
burdä-burdä qılib (6:24) "parça parça edip"

105 YAMAN, age,s.123.

“ber-”: ver-

sir båy bermäsdi (2:42) “sır vermezdi”

cån beräyåtgän (4:13) “can veren”

cavåb berdi (8:8) “can verdi”

tan berib (10:24) “ayıplamak”

yol berdi (12:43) “yol verdi”

taskin berärdi (19:28) “teskin ederdi"

savål bergänidän (20:13) “soru sorduğundan”

tasådif roy berdi (50:6) “tesadüf etti”

“keç-”: geç-

kün keçirämän (72:35) “gün geçiriyorum”

“kel-”: gel-

oy keldi (5:30) “fikir geldi”

xåbär kelgänini (12:5) “haber geldiğini”

uyqu kelmäydi (24:10) “uyku gelmezdi”

yaqın keldi. (28:15) “yakın geldi”

düç kelmägän (58:43) “rast gelmeyen”

yüzmä-yüz kelib (80:31) “yüz yüze gelip”

“kör-”: gör-

yåxşi körärdi (7:37) “iyi/güzel görürdü”

alåmät körinärdi (8:28) “alamet körünürdü”

ravå körmäydi (14:23) “reva görmezdi”

kün körämiz (23:34) “gün görelim”

qarşilik körsätmädi (107:36) “karşılık göstermedi”

yåmån körärdi (112:39) “kötü görürdü”

“kötär-”: kaldır-

azåd kötärib (37:40) “azat edip”

gap kötärmäydi (48:41) “laf kaldırmıyordu”

muşt kötärålmädi (134:45) “el kaldıramadı”

devår kötärdi (114:30) “duvar kaldırdı

“qoy-”: koy-

ter qoyilädi (2:9) “ter koyuldu/aktı”

båş qoydi (32:9) “baş koydu”

tinç qoymäydi (42:29) “tinç koymazdı”

tanbehni qoying (62:38) “tenbih koyun/edin”

qol qoydi (56:45) “el koydu”

“saqlä”: sakla-, sakın-

cån saqlägän (54:37) “can taşıyan”

xudå saqläsin (77:4) “Allah saklasın”

özini saqläb (123:35) “kendini sakınıp”

Muvåeänätini saqläyålmäy (134:22) “muavenetini saklayamayarak”

xåtirälärgä berilişdän saqläniş (137:40) “hatıralara dalmaktan sakınış”

“sål”: sal-

qulåq sålişädi (11:1) “kulak verdi”

diligä insåf sålmåqçi (138:40) “gönlüne insaf salmakçı”

“tåp-”: bulmak-

gap tåpålmäy (2:43) “laf bulamayarak”

Vaqt tåpib (4:36) “vakit bulup”

cåy tåpålmäsdi (6:14) “yer bulunmazdı”

pul tåpib (13:24) “para kazanıp”

Qıldän qıyıq tåpib (14:32) “kıl kırk yarıp”

xåtå tåpib (14:37) “hata bulup”

iş tåpib (23:46) “iş bulup”

“tut-”: tut-

qulåq tutib (11:23) “kulak verip”

åsån tutmä (14:44) “ kolaylaştırma”

iş tutib (16:16) “iş tutup”

çåy tutdi (29:2) “çay tuttu”

dadil tutişi (44:34) “cesur tutuşu”

hassä tutib (97:35) “baston tutup”

2.8. UNVAN GRUBU

Özbek Türkçesinde unvan grupları, Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi, isimlerden sonra kullanılan unvanlarla kurulur. Kullanılan unvan sözcükleri aşağı yukarı aynıdır. Farklı olarak fonetik değişiklik ve Özbek Türkçesinin etkisi altında kaldığı Arapça ve Farsçadan geçen bazı unvan sözcükleri bulunmaktadır.(bibi "nine", amaki "amca" cänab "bey") Yalnız bu grup da tâbilik içermediğinden Özbek Türkçesinde kelime grubu olarak kabul edilmez[106].

Yunüsäli åtä (6:1) "Yunusali ata"

Cannät xålä (18:34) "Cennet hala"

Yoldåşbåy akäm (25:32) "Yoldaşbay Ağabeyim"

İnåyät åqsåqål (47:23) "İnayet Aksakal"

Tolänbåy amäki (59:24) "Tolanbay amca"

Dusmät pålvån (62:26) "Dusmet pehlivan"

Åyşä ammä (124:43) "Ayşe hala"

Asrårä åpäm (126:5) "Esrare ablam"

106 COŞKUN, ÖTG, s.238 ; YAMAN, age., s.125

2.9. ÜNLEM GRUBU

Özbek Türkçesinde ünlem grupları ünlem belirten sözcüklerle isimlerin yan yana kullanılması neticesinde kullanılır. Türkiye Türkçesinden farkı; kullanılan “xop, bopti, åbbå vb.” gibi kelimelerdir. İki lehçede de çokça kullanılan bir gruptur. Türkiye Türkçesinde cümle tahlilinde cümle dışı unsur olarak kabul edilen bu grup Özbek Türkçesinde kelime grubu olarak kabul edilmez[107].

“håy”:hey. Seslenme ünlemlerindendir.

Håy, eçki behining pustlågini şilib taşläydi-kü! (16:12) “Hey, keçi ayvanın kabuğunu sıyırıp attı ya!

Håy bålä, cinni bolmä. Xop, de! (16:22) “Hey çocuk, delirme. Peki de!”

Håy, ahmåq xåtin, håy, nådån xåtin, azizlärgä til tegizmä! Bu küningni ham köp körib qoymäsin!.. (48:7) “Hey ahmak kadın, hey akılsız kadın, azizlere dil değirme! Bu gününi de çok görüp koymasın!”

Håy, mengä qarä deyäpmän! (50:22) “ Hey, bana bak diyorum!”

“Åbbå”: vay aman. Duygu ünlemlerindendir.

Åbbå, azämät-ey! (65:43) “Vay aman, azamet ey!”

“e”: a,e,ey. Seslenme ünlemlerindendir.

— esi yoq, xåtin-ey, şu paytdä rözgårni oyläb otiribsänmi, heç kim tegmäydi! (55:19) “ e’si yok, hatun ey, şu zamanda geçimini düşünüp oturuyor musun, hiç kimse ilişmez!

E, xudå, qandåq künlärgä qåldi-ya! (73:41) “ Ey Allah’ım, ne günlere kaldık ya!”

E, xudå, mendä şunçä qasding bårmidi! (96:42) “Ey Allah’ım, bana böyle kasdın mı vardı?

“våy”: vay. Teessüf ve yakına ifade eder. Duygu ünlemlerindendir.

107 COŞKUN, ÖTG, s.238; YAMAN, age., s. 137-138.

Våy, pismıq, våy, içingdän pişmäy ölgür Dildår! (6:39) “Vay sinsi, vay içten pazarlıklı ölesice Dildar!

Våy, akängdän ayrılıb qåldik! (25:12) “vay ağabeyinden ayrılıp kaldık”

Våy, negä unäqä deysiz! (37:39) “Vay, niye öyle diyorsunuz!”

Våy, munäqäsi bolmäydi!.. Tavbä-ye! (51:38) “Vay böylesi olmayaydı!..Tövbe ya!”

Våy cåningdän, cıgär! (68:30) “vay canından ciğer!”

Våy båläginäm, båläcånginäm. Bårmisän? Qäyåqlärdä qålib ketding? Yåmånlär ölsin, yåmånlärni qårä yer yutsin! (71:31) “Vay çocuğum, çocukcağızım. Sağ mısın? Nerelerde kalıp gittin? Kötüler ölsün, kötüleri kara yer tutusun!

Våy, åpäginäng aylänsin, qayåqlärdä yüribsän? Munçä bemehr bolmäsäng, munçä tåşbäğir bolmäsäng!.. (115:13) “Vay ablan dolansın, nerelerdesin? Böyle merhametsiz olmasan, böyle taşbağırlı olmasan!

Våy-bo, ånä, dadämdän ham ötib ketibsän-a! (116:35) “Vay anam, babamdan de geçiyorsun ha!

Våy, munçä şirin! (121:7) “Vay, böyle güzel demek!”

“Manä”: işte. Gösterme ünlemlerindendir.

Manä, manä! (128:6) “İşte, işte!”

Manä endi akäsi yoq!.. (12:9) “İşte şimdi ağabeyi yok!”

Manä pul! (128:21) “İşte para!”

Manä sengä! (135:12) “İşte sana!

“ah”: eh. Üzüntü ve acı bildirir. Duygu ünlemlerindendir.

Ah, bir tåmçiginä ådeqålån bolärmidi-ya! (129:31) “Ah bir damla kolonya olsaydı ya!”

“xop”: peki, olur. Cevap ünlemlerindendir.

Xop, xop, inim! (28:19) “Peki, peki kardeşim!”

2.10. SAYI GRUBU

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de en az iki sayının bir araya getirilmesiyle kurulan gruplardır. Bu grup Özbek Türkçesinde başlı başına bir kelime türü olarak kabul edilmekte ve tek sayılar, birleşik sayılar olarak ikiye ayrılmaktadır. Burada birleşik sayılar olarak ele alınan grup Türkiye Türkçesindeki sayı grubunu karşılamaktadır[108].

On beş (2:25) "on beş"
Yigirmä tört (35:20) "yirmi dört"
Yigirmä beştä (110:38) "yirmi beş"
Ottiz tört (21:40) "otuz dört"
Qırq ikkinçi (11:26) "kırk ikinci"
Qırq beş (65:25) "kırk beş"
Ellik tört (35:17) "elli dört"
Ellik beş (89:41) "elli beş"
Saksån toqqiz (66:17) "seksen dokuz"

108 Ertuğrul YAMAN, age., s.142

2.11. EDAT GRUBU

Bir ismin, kendisinden sonra gelen çekim edatıyla oluşturduğu kelime grubudur. Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde de aynı şekilde kurulan edat grupları edat olarak kullanılan kelimeler yönünden de benzerdir. Ancak Özbek Türkçesinde edat grupları zarf grupları içinde ve kısmi olarak incelenir. Bunun nedeni ise edatların çoğunlukla zarf olarak kullanılmalarıdır[109].

2.11.1 Yalın Haldeki İsim Ve Bazı Zamirlerle Birleşen Edatlarla Kurulu Edat Grupları:

bilän: "ile"

Såg qoli bilän (2:3) "sağ koluyla"

Çetläridä ciydälär, macnüntållär ösgän anxårgä xaväs bilän (2:18) "kenarlarında Ceydalar, söğütler büyüyen dereye hevesle"

Anxårning beåzår åqişigä xaväs bilän (2:22) "derenin çilesiz akışına hevesle"

Tüzgib ketgän såçläri bilän (2:28) "düzelip giden saçları ile"

Kirişi bilän (9:40) "girişiyle"

Åblästdän kelgän muxbir yigit bilän (55:37) "Ablasttan gelen muhabir gençle"

Vaqti -vaqti bilän (60:40) "vaktiyle"

Har bir daqiqäsi kattä umidlär va'dä qılgän niyätläri bilän (60:41) "her bir dakikası büyük ümitler vadeden niyetlerle"

Şundäy ıztiråblär girdåbidä qålgän kişini heç narsä bilän (61:11) "Şöyle ızdıraplar girdabında kalan kişi hiçbir şeyle"

Qåni bilän (64:14) "kanı ile"

üçün: "için"

Bir qoli mayib bolgäni üçün (3:6) "bir kolu sakat olduğu için"

Yolni yaqin qiliş üçün (8:30) "yolu yakın kılış için"

Qılmişi üçün (8:44) "yaptığı için"

109 COŞKUN, ÖTG, s. 239; YAMAN, age.s.109.

Akäsini uygåtiş üçün (10:29) "ağabeyini uyandırmak için"

Uning xayålini bölmäslik üçün (24:40) "onun hayalini bölmemek için"

Saråy üçün (26:37) "saray için"

Ulär üçün (31:1) "onlar için"

Qurşåvdän çıqiş üçün (33:19) "kuşatmadan çıkış için"

Dalädän kelişgäni üçün (34:1) "ovadan gelişi için"

Cånäcån şahär üçün (34:21) "aziz şehir için"

Leningräd üçün (34:24) "Leningrad için"

2.11.2. Yönelme Hali Eki Almış İsim Ve Zamirlerle Birleşen Edatlarla Kurulan Edat Grupları

Tåmån: "-a doğru, tarafa"

Buri ungä tåmån (58: 44) "kurt ona doğru"

Qumlikkä tåmån (89:37) "kumluk tarafa"

Ungä tåmån (35:4) "ona doğru"

2.11.3.Çıkma Hali Eki Almış İsim Ve Zamirlerle Birleşen Edatlarla Kurulan Edat Grupları

avväl: "önce

Urüşdän avväl (81:34) "savaştan önce"

åldin: "önce"

Bundän bir yarim åy åldin (11:30) "bundan bir yarım ay önce"

Urüşdän åldin (13:10) "savaştan önce"

gapdän åldin (14:42) "sözden önce"

Mendän åldin (24:4) "benden önce"

Bizdän åldin (25:36) "bizden önce"

båşläşdän åldin (34:12) "başlamadan önce"

Dalägä qoş çıqärişdän åldin (35:15) " ovaya çift çıkarıştan önce"

båşqä: “başka”

Özimdän båşqä (43:6) “kendimden başka”

Bir sidrä kiyimdän båşqä (43:10) “bir üst baştan başka”

körä: “göre”. Bu edat Türkiye Türkçesinde göre edatını karşılamasına rağmen isme sadece –a/-e ekiyle değil –dän ekiyle de bağlanır[110].

Xatni okişdän körä (33:20) “mektubu okuduğuna göre”

Zebidän körä (93:28) “Zebi’ye göre”

Yürişdän körä (105:24) “yürüyüşe göre”

beri: “beri”

Fråntdän kelgän kündän beri (9:8) “cepheden geldiği günden beri”

Üç-tört kündän beri (10:18) “üç-dört günden beri”

Şundän beri (23:42) “şundan beri”

Keçädän beri (31:40) “geceden beri”

Qışdän beri (41:35) “kıştan beri”

Oşä mudhiş xabärni eşitgändän beri (42:17) “o müthiş haberi işittiğinden beri”

Kelgändän beri (82:13) “geldiğinden beri”

Ketib qålgändän beri (99:32) “gidip kaldığından beri”

Üydän çıqib ketgändän beri (100:14) “evden çıkıp gittiğinden beri”

keyin: “sonra”

Şu våqeädän keyin (4:1) “şu olaydan sonra”

Åvqätdän keyin (46:26) “yemekten sonra”

Bir åydän keyin (63:29) “bir aydan sonra”

Ançädän keyin (64:4) “çok sonra”

Kelgänimdän keyin (70:27) “gelişimden sonra”

Ålgäningdän keyin (77:13) “alışından sonra”

Şu gapdän keyin (87:42) “şu sözden sonra”

Namåyiş qılib turgändän keyin (88:24) “gösteriş yaptıktan sonra”

110 YAMAN, age., s.111.

yürgändän keyin (101:15) “yürüdükten sonra”

İş bolgändän keyin (116:4) “iş olduktan sonra”

nari: “-den öte, -den ileri”

köz åldidän nari (22:2) “ göz önünden öte”

Såy boyläridän nari (53:12) “dere boyundan öte”

qalbidän nari (60:41) “kalbinde öte”

Zebixånning åldidän nari (84:28) “Zebihan’ın önünden öte”

2.12. KISALTMA GRUPLARI

Kısaltma grupları, cümle ve kelime gruplarının kısalması veya kalıplaşması sonucu ortaya çıkan gruplardır. Bu gruplar, birinci unsuru ek almış iki isim unsurundan meydana gelmektedirler[111].

2.12.1. İsnat Grubu

Biri diğerine isnat edilen iki isim unsuru "isnat grubu"nu meydana getirir.

İsnat olunan isim unsuru + isnat edilen isim unsuru şeklinde oluşturulur. Özbek Türkçesinde bu grubun terim olarak karşılığı yoktur[112].

qåvåği- sålıq (57:16) "morali bozuk/ suratı asık"

2.12.2.İlgi Grubu

Birinci unsuru ilgi hali eki almış, ikinci unsurunda iyelik eki düşmüş, iki isim unsurunun oluştuğu gruptur[113].

özimizning teätr (51:45) "kendimizin tiyatro"

2.12.3. Yönelme Grubu

Yönelme ekli bir isim unsurunun bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur. Birinci unsur yönelme eki (-a, -e) eki taşır. İkinci unsur genellikle bir vasıf ismidir. Özbek Türkçesinde bu grup kelime grupları içerisinde önemli yere sahiptir[114].

aytişgä tayyår (21:6) "söylemeye hazır"

ungä taniş (11:41) "ona tanış"

xudågä şükür (37:35) "Allah'a şükür"

ådämgä zår (38:46) "adama muhtaç"

kålxåzgä rais (42:3) "çiftliğe reis"

dadäsigä mute (47:28) "dedesine bağlı"

Özläringizgä ma'lüm (56:6) "size malum"

---

111 COŞKUN, ÖTG.,s. 240;YAMAN. age., s.166.
112 YAMAN. age., s.161.
113 COŞKUN, ae, s.241.
114 YAMAN. age., s.165.

yaşäşgä macbur (91:45) “yaşamaya mecbur”

dardigä em (96:36) “derdine çare”

2.12.4. Ayrılma Grubu

Ayrılma ekli bir isim unsurunun bir başka isim unsuru ile kurduğu kelime unsur (-dan, -den) eki alır. Özbek Türkçesinde de aynı yapı mevcuttur. Türkiye Türkçesindeki bazı bulunma grubuna dâhil edilen “üçte bir” gibi ifadeler Özbek Türkçesinde “üçdan bir” şeklinde kullanıldığından ayrılma grubuna dâhil edilir[115]. Bu grup, cümle ve keime grupları içinde isim, sıfat ve zarf görevlerini üstlenir[116].

mingdän-ming (38:45) “binlerce”

---

115 YAMAN, age.,s.161-172.
116 COŞKUN, ÖTG, s.242.

2.13. İSİM-FİİL GRUBU

Eylem tabanlarına getirilen fiil ismi ekleriyle yapılan ve eylem adı olarak kullanılan sözcüklerdir. Özbek Türkçesinde bu ekler –iş, -måq, nadiren (u)v'dir[117].

-ş: Çok kullanılan bir hareket ekidir[118].

yolni yaqın qıliş (8:30) "yolunu yakın kılış"

dam åliş (11:28) "mola veriş"

u bilän bir cåydä turiş (13:42) "onunla bir yerde duruş"

İçidän kelgän küçli xursiniş (17:17) "içinden gelen güçlü iç çekiş"

U tåmånlärdä dehqånçilik qıliş (21:29) o taraflarda çiftçilik yapış"

Naymängä köçiş (21:38) "Naymen'e göçüş"

Binåyidek qışlåq quriş (21:40) "Binalar gibi kışlak kuruş"

bir nimädir qıliş (23:20) "bir şey kılış"

Bu båtqåqlärdä tirikçilik qıliş (26:32) "bu bataklarda yaşam mücadelesi veriş"

Båşigä muşkül tüşgän kişilärning qolidän tutiş (32:37) "başı zora girenlerin elinden tutuş"

- måq: Türkiye Türkçesinde kullanılan ekle aynıdır. Olumsuzu esasen – mäslik eki, kısman "emäs, tügil" sözleriyle yapılır[119].

Zebıxånning visåligä yetişmåq (41:9) "Zebihan'ının visaline yetişmek"

uning xåyålini bölmäslik (24:40) "onun hayalini bölmemek"

ulärning gapigä xåläl bermäslik (36:14) "onların lafını bozmak"

Fråntdägi bålälärimizni zårıqtirmäslik (56:35) "cephedeki çocuklarımızı inletmemek"

ölgän ilånning båşini qozgätmäslik (78:27) "ölen yılanın başını gözetmezlik"

ulärning suhbätigä xåläl bermäslik (90:15) "onların sohbetini bozmazlık"

117 BURAN-ALKAYA, ÇTL(2. Basım),2001, s. 125.
118 BURAN-ALKAYA, ae., s. 125.
119 BURAN-ALKAYA, ae.,s. 125.

2.14. SIFAT–FİİL GRUBU

Sıfat-fiilin, kendisine bağlı unsurlarla oluşturduğu kelime grubudur. Bu grupta da sıfat-fiil sonda bulunmaktadır. Grubun ana unsuru sıfat-fiildir ve sonda bulunur. Bu grup genellikle sıfat görevindedir[120].

Özbek Türkçesinde sıfat-fiiller "-digän, -gän, -yåtgän, -är, -mäs –gän, -ärli, -äcäk, -iş" ekleriyle yapılmaktadır. En çok kullanılan ek ise – digän ve -gän sıfat-fiil ekidir[121]. Eklerin bazı ses değişikliği ile Türkiye Türkçesinden ayrılıdığı görülmektedir. Eski Türkçeden gelen "g" sesi Özbek Türkçesinde düşmemiştir.

Özbek Türkçesinde bu yapı değil de sıfat-fiilerin isimleri nitelemesiyle ortaya çıkan gruplar kelime grubu olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Türkiye Türkçesinde sıfat-fiil grubu kabul edilen şekillerin karşılıkları Özbek Türkçesinde daha azdır[122].

(a / y) -digän: "-an, -acak olan". Çok kullanılan bir sıfat-fiildir.

Biråvgä aräläşmäy**digän**, (2:44) "kimseye karışmayan"

Gapini biråvgä bermäy**digän** (3:47) "sözünü birine vermeyen"

Xåtircäm ayt**ädigän** gap (4:40) "endişe veren söz"

Nizåmcån bilän dardläşädigän, kelgän xatlärni birgä oqi**ydigän** (7:44) "Nizamcan ile dertleşen, gelen mektupları beraber okuyan"

İzzät qıl**ädigän** (11:5) "izzet kılan"

Tutgän cåyidän kesä**digän** (14:31) "tuttuğu yerden koparan"

Etigini måylätib Margilångä tüşä**digän** (18:9) "tabanları yağlatıp Margilan'a varan"

Közni ålä**digän** (18:12) " gözünü alan"

Bu işgä konmäy**digän** (21:43) "bu işe konmayan"

-gän/ -kän/ -qan: "-an/ -en"

Åmbårdän çıqqän (3:27) "ambardan çıkan"

---

120 ERGİN, TDB, s.396.
121 BURAN-ALKAYA, ÇTL,s. 123.
122 YAMAN, age. s.85.

Kün peşindän åqqän (82:25) “gün peşinden akan”

Çümçuqdän qorqqän (87:45) “kuştan korkan”

Çayån çaqqän (129:42) “çıyan sokan”

Qämiş åräsidän çıqqän (132:16) “kamış arasından çıkan”

-güsi: “-ecek,-acak”. Gelecek zamanı ifade eder. Fazla kullanılmaz.

bolgüsi kelin (54:8) “olacak gelin”

-mäs: “-maz”. Olumsuz geniş zaman sıfat-fiil ekidir.

Xastä kişi diligä uçmäs (46:32) “”hasta kişinin gönlüne geçmez”

Åvåz yetmäs (53:8) “ses yetmez”

Kålxåz öz bolinmäs (69:43) “çiftlik kendi bölünmez”

Tanib bolmäs (71:44) “tanınmaz”

Kişi bilmäs (123:47) “kişi bilmez”

Heç toxtätib bolmäs (135:27) “hiç durmak olmaz”

-r/-är: “-r, -ar”. Geniş zamanı ifade eden sıfat-fiil ekidir.

Ortä yaşär (35:24) “orta yaşlı”

Nizåmcån qılär (47:6) “Nizamcan kılar”

Xåtin-xäläc turär (53:33) “hatun hanım durur”

Åsmåndägi uçär 8108:8) “asumandaki uçar”

-ärli: “-erli, -arli”. Çok kullanılan bir sıfat-fiil ekidir.

İkki kişigä yetärli (54:43) “iki kişiye yeterli”

-miş: “-mış, -mış”. Az kullanılan bir sıfat-fiil ekidir.

Yaşägändä ham ötmişini (104:6) “yaşadığında da geçmişini”

2.15. ZARF-FİİL GRUBU

Bir zarf fiil ile bu zarf fiile bağlı unsur veya unsurlardan kurulan kelime grubuna zarf fiil grubu denir. Özbek Türkçesinde zarf-fiil grupları Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kurulmaktadır. Özbek Türkçesinde bu yapı kelime grubu olarak geçmemektdir. Özbek Türkçesinde kullanılan zarf-fiil eklerinden bazıları şunlardır: -ä/-y(genelede tekrarlar halinde kullanılır) -b, -gäç, - gändä, -gänçä, -mäy, -mäsdän, -r/ är …mäs [123].

2.15.1. ASIL ZARF-FİİL EKLERİYLE KURULAN ZARF-FİİL GRUPLARI

-ib: "-Ip.-arak, -erek". Çok işlek kullanılan bir ektir[124].

Nemis bilän şu yerdä turib (79:22) "Almanla şu yerde durup"

manä, sizlär bilän hämxånä bolib qåldim, — deb (80:44) "işte, sizlerle ev arkadaşı olup kaldım"

Nizåmcånning közläri birdän çaqnäb (81:1) "Nizamcan'ın gözleri birden parlayıp"

Yanä nimä zarür bolsä royxät qılib (90:30) "yine ne lazım olsa not yazıp"

U gapidän toxtäb (90:32) "o lafından durup"

U Åqsåqålni körib (100:13) "o Aksakal'ı görüp"

Sengä şu xåtni yåzib (103:2) "sana şu mektubu yazıp"

Rahmätlik dadäm ölgänidä meràs taqsim bolib (113:21) "rahmetli dedem öldüğünde miras taksim edilip"

åftåb bağrigä ötib (123:25) "güneş bağrına geçip"

-gäç/ -käç/ -qaç: "-ince, -ınca, dIğIndA". Ayrıca -(y)A kadar anlamı da vermektedir[125].

---

123 COŞKUN, ÖTG., s.193; YAMAN, age.,s.88.
124 COŞKUN, ae., s.194.
125 COŞKUN, ae., s.195.

uruşgä ketgäç (7:43) “savaşa gidince”

Şu qoyi ançä turgäç (12:3) “şu koyun anca durunca”

Oğlidän cavåb bolmägäç (13:20) “oğlundan cevap gelmeyince”

Çåygä fåtihä oqılgäç (21:45) “çaya Fatiha okununca”

bir-ikki tårtgäç (25:30) “bir iki tartınca”

qumliklän ötişgäç (26:21) “kumluktan geçince”

İkråmcån raisning üyigä mehmån kelişini tayinlägäç (43:25) “İkramcan reisin evine misafir gelişini belirleyince”

Tursünbåy qollärini muştläb årqäsidän qaräb turgäç (50:43) “Tursunbay ellerini yumruk yapıp arkasından bakıp durunca”

cüdä köp garäng bolib yürgäç (52:14) “çok fazla karanlık olup yürüyünce”

åxırgi ärävä kelib toxtägäç (55:36) “önceki araba gelip durunca”

gäni / -käni / -qani: “-mek için, -mak için, -meye, -maya”

båğ tåmåndän it våvillägäni (3:26) Bağ tarafından it havlamaya”

Toyingni bozgäni (7:6) “düğününü bozmaya”

Nizåmcån ötgän dam åliş küni etik –ålgäni (11:28) “Nizamcan geçen mola günü çizme almaya”

Qur’ån tilåvät qılgäni (12:37) “Kuran tilavet kılmaya”

Seni qıynäb qoyişgäni (85:3) “sana eziyet etmeye”

-kän: “-ken, -kan”. Özbek Türkçesinde, e- fiilinin zarf-fiil eki olan –kän, fiillerin zaman eki almış şahıssız şeklerine eklenmektedir. Özbek Türkçeside, sadece geniş zaman, zarf-fiil eki –kän’le birleşir[126].

Sarätån qızdirgän dalä ortäsidä bilqılläb yåtgän tupråq yolidän kelärkän (2:11)

U dalädä kezärkän (3:7) “o kırda gezerken”

Dildår uning årqäsidän qaräb turärkän (5:3) “Dildar onun arkasından bakıp duruken”

Xåtni oqırkän (11:42) “mektubu okurken”

Şamåldek yelib bårärkän (17:15) “Rüzgâr gibi esip varırken”

126 COŞKUN, ae., s.196.

Cannät xålä ayvån labigä otirib ungä tikilärkän (18:46) “Cennet hala eyvan ağzına oturup ona bakarken”

Quçåq åçib körişärkän (21:16) “kucak açıp görüşürken”

Fråntdä yürärkän (22:2) “cephede yürürken”

-mäy: “-meden, -madan, -meksizin, -maksızın”. Olumsuzdur.

Såddä qışlåq båläsi diligä tuğilgän gaplärni aytålmäy (2:40) “sade kışlak çocuğu gönlüne doğan sözleri söylemeden”

Umümän, Dildår uning ma’yüs båqışlärigä,-uçräşib qålgän paytläridä gap tåpålmäy (2:42) “genellikle, Dildar onun meyus bakışlarına uğrayıp kaldığı zamanlarda söz bulmaksızın”

Asrårä uning nåz-firåqlärigä qarämäy (3:4) “Esrare onun naz-firaklarına bakmadan”

Sen ölgür nimä qılib xırä paşşädek båştän ketålmäy (3:11) “sen ölesice ne yapıp edip kör sivrisinek gibi baştan gitmiyorsun”

Nizåmcån uning yüzigä karämäy (3:42) “Nizamcan onun yüzüne bakmaksızın”

Qız yerdän közini üzmäy (4:25) “kız yerden gözünü almadan”

Nizåmcån gapini aytålmäy (4:32) “Nizamcan sözünü söylemeden”

Nizåmcån nimä boläyåtgänini bilmäy (5:1) “Nizamcan ne olduğunu bilmeksizin”

Keçäläri uxlamäy (11:23) “geceleri uyumaksızın”

cåyidän qımirlämäy (12:27) “yerinde kıpırdamaksızın”

2.15.2. ZARF-FİİL FONKSİYONUNDA KULLANILAN EKLERLE OLUŞTURULAN ZARF-FİİL GRUPLARI

-mäsdän: “-meden, -madan”. Ek sıfat-fiil eki –mäs ile çıkma hali eki +dän’in birleşmesiyle oluşmuştur[127].

Qumgä yetmäsdän (25:31) “kuma yetmeden”

127 COŞKUN, ae., s.200.

uning eşigi åldidän tegäcäklik qılmäsdän (48:31) “onu kapısı önünden değmeden”

meni ayamäsdän (60:20) “bana acımadan”

har küni el uyğånmäsdän (77:47) “her gün el uyanmadan”

tinim bilmäsdän (82:21) “durmak bilmeden”

heç qayåqqä qarämäsdän (92:7) “hiçbir yana bakmadan”

heç narsä demäsdän (92:7) “hiç birşey demeden”

gorgä kirmäsdän (102:27) “mezara girmeden”

Kün yåyilmäsdän (110:7) “gün yayılmadan”

-gänçä: “-dIğInda, -dIğI zaman, ınca/ince, erek/arak”. Ek sıfat-fiil eki –gän ve eşitlik hali eki +çä’nin birleşmesiyle oluşmuştur[128].

yer süzgänçä (4:23) “yer süzdüğünde”

köçä eşikni lang åçgänçä (0:32) “sokak kapısını açtığında”

qår uçqünlärigä tıqılgänçä (11:46) “kar parçalarına sıkışınca”

Båşini eggänçä (15:3) “başını eğince”

özi bilgänçä (16:16) “kendi bilince”

ma’yüs tikilgänçä (17:25) “meyus dikilince”

sandäl üstidä bir qolini peşänäsigä tirägänçä (41:46) “sandal üstünde bi elini alnına direyince”

qalämni tişlägänçä (53:15) “kalemini dişleyerek”

-gändä: “-dIğI zaman, dIğInde, ınca/ince”. Ek sıfat-fiil eki –gän ve bulunma hali eki +dä’nin birleşmesiyle oluşmuştur[129].

üy bilän årqäsigä qaytgändä (3:41) “ev ile arkasına geçtiğinde”

Nizåmcånni körgändä (4:44) “Nizamcan'ı gördüğünde”

Nizåmning kalläsigä kütilmägändä (5:30) “Nizamı kafasına beklemediği zamanda”

Yigirmä kün degändä (5:40) “yirmi gün deyince”

cahl bilän köçä eşikni åçgändä (6:25) “ bilmeden sokak kapısını açtığında”

128 COŞKUN, ÖTG., s.197.

129 COŞKUN, ae., s.198

Yångåqzårgä yetişgändä (7:15) "cevizliğe yetiştiğinde"

xånäsi kelgändä (7:20) "yeri geldiğinde"

uning yelkäsigä qol çüzgändä (10:29) "onun omzuna kol çözdüğünde"

barmåqläri bütün bolgändä (11:11) "parmakları bütün olduğu zaman"

Margilån båzårigä tüşgändä (11:28) "Margilan parazına varınca"

- gängä: "-dIğI zaman, dIğInde, dIğI için, mak/mek için, maya/meye" . Ek sıfat-fiil eki –gän ve yönelme hali eki +gä'nin birleşmesiyle oluşmuştur[130].

Oşändä özingni körmägängä (106:36) "o zaman kendini görmemek için"

Peşänä teri bilän tåpgängä (131:38) "alın teriyle kazanmaya"

yåşligidä tekkängä (7:26) "yaşlandığında"

-günçä: "-ıncaya –inceye-uncuya- ünceye kadar, -ınca, -ince, -unca, -ünce"

uzun kiprikläri cüftläşgünçä (4:41) "uzun kirpikleri çiftleşince"

qoli åğrigünçä (10:11) "kolu ağrıyınca"

közdän yoqålgünçä (17:24) "gözden kaybolunca"

Yalängåç nåvdälär åräsidän ötgünçä (20:40) "çıplak filizler arasından geçince"

Sal åyåq uzildi degünçä (22:3) "sol ayak kesildi deyince"

Keçäsi xurdä-mästävä pişgünçä (31:44) "gecesi hurda-masatava pişince"

Urüglik şåli tå håsil ålgünçä (35:30) "tohumluk çeltik de hâsıl olunca"

tå maktäbgä bårgünçä (37:29) "ta okula varınca"

öz bålåsini bir parçä etdän kattä qılgünçä (40:22) "kendi çocuğunu bir parça etten çok kılınca"

---

130 COŞKUN, ÖTG., s.199.

3. SONUÇ

Tezimizde ele alınan metinde Özbek Türkçesine ait kelime gruplarını Türkiye Türkçesinde var olan gruplarla karşılaştırdığımızda varılan sonuçları şu şekildedir:

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesini lehçe ilişkisi içinde incelediğimizde ekler ve ses bakımında iki lehçenin farklılıkları gözlenmiştir. Eklerin tek şekilli olması Özbek Türkçesini, ünlü uyumunun olmadığı tek lehçe yapmıştır. Yazımda iki kolun sözcükleri de son ekler alarak uzarlar ve cümle yapısı özne-nesne-yüklem sırasıyla oluşturulur.

Yigitning åçıq köksigä issik şamål urildi. (2:15)

(Yiğidin açık göğsüne sıcak rüzgâr vuruldu.)

Yiğit- <u>ning</u>

İlgi h. eki

Aç-<u>ıq</u>

Fiilden isim yapım eki

Köksi-<u>gä</u>

Yönelme hali eki

Ur -<u> il</u> -<u> di.</u>

f.f.y.e görülen geçmiş zaman eki t.3.ş

<u>Nizåmcån</u>	<u>ornidän turib</u>	<u>supädä uxläb yåtgän akäsining tepäsigä</u>	<u>keldi</u>. (10:27)
Özne	zarf tümleci	dolaylı tümleç	yüklem

"Nizamcan yerinden kalkıp sofada uyuyup yatan ağabeysinin tepesine geldi."

Kelime grupları bakımından karşılaştırdığımızda, Özbek Türkçesinin de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kelimelerin dizilişi ve grupları oluşturan ekler ve eklendiği kelime bakımından aynı olduğu, Türkçenin temel kurallarından biri olan yardımcı unsurun başta, asıl unsurun sonda olduğu yapının korunduğu görülmüştür. Tespit edilen kelime grupları on beş başlık altında ele alınmıştır. Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde kelime grubu kavramının ele alınış bakımından benzerlik ve farklılıkları genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

a. Kelime grubu en az iki unsurdan oluşur.

b.Grubu oluşturmada kullanılan ekler hemen hemen aynıdır.

c. Özbek Türkçesinde farklı terimlerle gruplamaya gidilmişse de kelime grupları yapı bakımdan aynıdır.

d.Türkiye Türkçesinde unsurlar arasında anlam ve yapı bakımından birlik aranırken Özbek Türkçesinde tâbi olma ve tâbi olunma ilişkisi aranmaktadır.

e. Türkiye Türkçesinde kelime grupları cümle içerisinde bir bütün olarak ele alınırken Özbek Türkçesinde bu yoktur.

f. Özbek Türkçesinde her türlü birlik kelime grubu sayılmazken Türkiye Türkçesinde bu kapsam çok daha geniştir.

Tekrar Grubu

1.İki lehçede de tekrar grupları eski Türkçedeki yapılarını halen devam ettirmektedir.

2.Tekrar grupları kuruluş bakımından da aynıdır.

cüdä-cüdä (3:39)	çok çok
yer-kökkä (30:18)	yer-gök

Bağlama Grubu

1.Bağlama gruplarının yapısı iki lehçede de aynıdır. Ancak, kullanılan bağlaçların çoğunluğu aynı olmakla birlikte bazıları farklıdır. Özbek Türkçesindeki " häm" bağlacı, Türkiye Türkçesinde " hem" ve "da/de" bağlaçlarıyla karşılanmaktadır. Ayrıca fakat bağlacı, Özbek Türkçesinde "sadece, yalnızca, ancak" anlamında kullanılmaktadır.

2.Bağlama grubu, Türkiye Türkçesinde kelime grubu sayılırken Özbek Türkçesinde morfolojinin konusu olarak incelenmektedir.

Dildår bilän Nizåmcån (2:40)	Dildar ile Nizamcan
Bugüngi toy vä bugüngi xıcålätlik (38:38)	bugünki düğün ve bugünki utanç

Sıfat Tamlamaları

1.İki lehçedeki sıfat tamlamalarının yapısı aynıdır. Niteleyen ve nitelenen arasındaki ilişki eksiz gerçekleşmektedir.

2.Özbek Türkçesinde sıfat tamlamalarının kullanımı Türkiye Türkçesine göre daha yoğundur.

3."-gän" Sıfat fiilin kullanıldığı tamlamalarda tamlayanın ilgi hali eki tamlananında iyelik eki almadan sıfat göreviyle bir başka tamlamanın kuruluşuna katılması söz konusudur. Bu farklılık iyelik ekini Özbek Türkçesinde isim üzerinde; Türkiye Türkçesinde ise, sıfat üzerinde bulunmasındandır.

bu såvüq, nåxoş manzärägä (12:16)	bu soğuk, nahoş manzaraya
Darmånsiz qolläri (97:27)	dermansız kolları

İsim Tamlamaları

1.İki lehçede de isim tamlamaları, yapı bakımından aynıdır. Eski Türkçeden isim + ilgi hali eki isim + iyelik eki yapısı günümüzde de korunmaktadır.

2.Belirtili ve belirtisiz isim tamlamalarının kuruluşu iki lehçede de aynıdır. Ancak Özbek Türkçesinde ilgi hali eki almayan bazı tamlama kuruluşları Türkiye Türkçesinde ilgi hali eki istemektedir.

Sening kimligingni (117:8)	senin kimliğini
İlıq qır şäbädäsi (5:37)	ılık kır rüzgarı

Birleşik İsim Grubu

1.Birleşik isim grubu her iki leçede de aynı yapıda kullanılmaktadır.

2.Özbek Türkçesinde birleşik isim grubunun asıl kalıbı "kendi adı + baba adı + soyadı" şeklindedir. Bu kullanım Rus metoduna ait olup doğrudan resmi anlayışla ilgilidir.

3.Türkiye Türkçesinde kelime grubu olan birleşik isim Özbek Türkçesinde bu gruba dahil edilmemektedir.

Åqsåqålning (47:43)	Aksakal
Ortä Åsiyåning (62:6)	Orta Asya

Birleşik Fiil Grubu

1.Birleşik fiil gruplarında yer alan yapılar her iki lehçede de aynıdır.

2.Bu birleşik fiiller yapı olarak Özbek Türkçesinde, Türkiye Türkçesindeki örneklere göre daha çok unsurlu olabilmektedir. Aynı zamanda Özbek Türkçesinde daha fazla kullanılmaktadır.

3.Özbek Türkçesinde –ıp zarf fiil eki almış bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan bir yardımcı fiilin özel bir anlam meydana getirecek şekilde birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiiller mevcuttur. Böyle bir yapı Türkiye Türkçesinde görülmemektedir.

Yüräverdi (3:7)	yüriyiverdi
cinni bolmä (5:6)	deli olma

Unvan Grubu

1.İki lehçede de unvan grubunun kuruluşu ve kullanılan unvan ve akrabalık isimleri de aynıdır.

2.Türkiye Türkçesinde kelime grubu olarak kabul edilen unvan grubu Özbek Türkçesinde tabîlik bildirmediği için kelime grubu olarak değerlendirilmemektedir.

Cannät xålä (18:34)	Cennet hala
İkråmcån amäki (61:41)	İkramcan amca

Ünlem Grubu

1.İki lehçede de ünlem gruplarının yapısı aynıdır ve çokça kullanılmaktadır.

2.Bu grup tabî olunan tabî olan ilişkisine dayanmadığı için Özbek Türkçesinde kelime grubu olarak ele alınmaz.

Håy bålä, cinni bolmä. Xop, de! (16:22) "Hey çocuk, deli olma,olur de!"

Sayı Grubu

1.Bazı fonetik farkların yanında yapıca iki lehçede de aynıdır.

2.Özbek Türkçesinde bu yapı başlı başına bir kelime türü olarak kabul edilir.

On yetti (102:12)	on yedi
Yigirmä tört (35:20)	yirmi dört

Edat Grubu

1.İki lehçede de edat grupları aynı biçimde oluşturulmaktadır.

2.İki lehçede de edat grupları kelime grubu kabul edilmektedir.

Såg qoli bilän (2:3)	sağ kolu ile
Örik pişgändän beri (99:33)	kaysı olduğundan beri

Kısaltma Grupları

1.Her iki lehçede de bu yapılar bulunmakta ve kelime grubu başlığı altında incelenmektedir.

2.Türkiye Türkçesinde kısaltma grupları) isnat, yükleme, yaklaşma, bulunma, uzaklaşma, vasıta grubu olmak üzere altı başlıkta ele alınırken Özbek Türkçesinde yaklaşma, bulunma ve uzaklaşma grubu olmak üzere üç başlık mevcuttur.

aytişgä tayyår (21:6)	söylemeye hazır
qåvåği- sålıq (57:16)	suratı asık

İsim Fiil Grubu

1.İki lehçede de isim fiil gruplarının yapısı aynıdır.

2.Türkçenin en eski dönemlerinden beri kullanılan –mak/-mek ekleri her iki lehçede de halen mevcuttur.

3.İsim fiil grupları Türkiye Türkçesinde bir kelime grubu olarak kabul edilirken Özbek Türkçesinde kelime grubu sayılmamaktadır.

yolni yaqın qıliş (8:30)	yolunu yakın kılış
Zebıxånning visåligä yetişmåq (41:9)	Dildarın visaline yetişmek

Sıfat Fiil Grubu

1.İki lehçede de sıfat fiil gruplarının yapısı aynıdır. Grubu kurmada kullanılan ekler arasında ise küçük fonetik farklar vardır.

2.Diğer bir fark ise sıfat fiilin grup bakımından değerlendirilmesi yönündedir. Özbek Türkçesinde sıfat fiil grupları kelime grubu olarak değil, birleşik cümlenin kuruluşunda görev alan bağlı cümle şeklinde değerlendirilmektedir.

Tutgän cåyidän kesädigän (14:31)	tuttuğu yerden koparan
Åvåz yetmäs (53:8)	avaz yetmez

Zarf Fiil Grubu

1.İki lehçede zarf fiil grubu oluşturan eklerin kullanımı ve grubun yapısı aynıdır.

2.Türkiye Türkçesinde "–ken" dışındaki hemen bütün zarf fiil ekleri ünlü uyumuna göre değişirken Özbek Türkçesinde tek şekilleri kullanılmaktadır.

küprikning naryågigä ötib (2:39)	köprünün öbür tarafına geçip
Oğlidän cavåb bolmägäç (13:20)	oğlundan cevap olmayınca

Sonuç olarak; bu iki kol lehçe hatta şive dairesi içinde incelenebilecek kadar benzer özellikler taşımaktadır. Bu iki lehçenin ayrı birer dil sayılması son derece mantıksız görünmektedir. Çünkü iki lehçe arasında fonetik farklar ve farklı adlandırma- gruplamalar dışında kelime gruplarının kuruluşu ve kullanımında hiçbir fark bulunmamaktadır.

4. KAYNAKÇA

AÇIK, Fatma (2007), Özbek Edebiyatı, Ankara: Alp Yayınevi.

AKALIN, Mehmet (1979), Tarihi Türk Şiveleri, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

AKAR, Ali (2005), Türk Dili Tarihi, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

BİRSEL, Haktan (2005), Gizli Çember ve Özbekistan, İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık.

BOZKURT, Fuat (2002), Türklerin Dili, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BURAN, Ahmet, ALKAYA Ercan (2001), Çağdaş Türk Lehçeleri (2. Basım), Ankara: AKÇAĞ Yayınları

COŞKUN, Volkan (2000), Özbek Türkçesi Grameri, Ankara: TDK.

EMRE, Ahmet Cevat (1949), Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri, İstanbul: T.D.K. Yay.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2005), Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Ankara: Akçağ Yayınları.

ERGİN, Muharrem (2000), Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Bayrak Basım

GÜLTEKİN, Mevlüt (2006), Asiyabad'dan Özbek Türkçesi Metinleri (Gramer)Metinler ve Aktarmalar)Sözlük), Niğde: Netpa Yay.

KOCAOĞLU, Timur, Dünyada Bir Türk Dili, Sosyo-Politik Bir Yaklaşım**,** Türk Dil Kurumu, Ankara, 3 Ekim 1996

KORKMAZ, Zeynep (2003), Türkiye Türkçesi Grameri, Ankara: TDK.

Kültür Bakanlığı / 1371, Kaynak eserler / 54, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1992), ANKARA: Başbakanlık Basım Evi.

NECİP, Emir Necipov (1995), Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, Ankara: TDK.

ÖZKAN, Nevzat (1997), Türk Dünyası, Kayseri: Geçit Yayınları ÖZTÜRK Rıdvan, (2005), Özbek Türkçesi El Kitabı, Ankara: Çizgi Kitabevi

ÖZTÜRK, Rıdvan (1997), Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, Ankara: T.D.K. Yay.

SARAY, Mehmet (1993), Özbek Türkleri Tarihi, İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık.

TEKİN, Talat (1978),Türk Dili, Cilt XXXVII, Sayı 318, Mart 1978

YAMAN, Ertuğrul (2000), Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması, Ankara: T.D.K. Yay.

http://www.tdk.org.tr/lehceler/Default.aspx(26. 06. 2008)

http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFB0ED0AA5232E402F00BA45A5FE09B742(24.05.2008)

http://www.ziyouz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=11848itemid=210(18.04.2008)

http://www.ziyouz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=6858itemid=41(18.04.2008)

http://tr.wikipedia.org/wiki/Özbekçe_Dilbilgisi(18.04.2008)

http://sozluk.turkbirlik.gen.tr/index.php?a=index&d=19&amp)Itemid=90(18.04.2008

www.dersedebiyat.com/turk_dili/kelime_gruplari.html(24.05.2008)

http://209.85.135.104/search?q=cache:OORytxOTOi0J:ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosyagoster.aspx%3FDIL%3D1%26BELGEANAH%3D211260%26DOSYAISIM%3Dseidahmed.pdf+SE%C4%B0D+AHMED&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr

KARA, Mehmet, Gaspralı çeviri programı, http://www.kultur.gov.tr/gaspirali/default asp

5. EKLER

EK 1. ESKİ ÖZBEK ALFABESİ

ÖZBEK ALFABESİ

Kiril	Latin (Arap)	Kiril	Latin (Arap)
А а	: A a / æ (ا , ﺎ , ﻪ)	С с	: S s (س , ص , ث)
Б б	: B b (ب)	Т т	: T t (ط , ت)
В в	: V v (و)	У у	: U u / Ü ü (او , و)
Г г	: G g (گ)	Ф ф	: F f (ف)
Д д	: D d (د)	Х х	: H̲ h̲ (خ)
Е е	: E e (ا ﻪ)	Ц ц	: Ts (تس)
Ё ё	: Yå (یا)	Ч ч	: Ç ç (چ)
Ж ж	: C c (ج)	Ш ш	: Ş ş (ش)
З з	: Z z (ز , ظ)	Ъ ъ	: (') (ء , ع)
И и	: İ i / I ı (ای , ی)	Ь ь	: inceltme işareti
Й й	: Y y (ی)	Э э	: E e (ا)
К к	: K k (ك)	Ю ю	: Yu/yü (یو)
Л л	: L l (ل)	Я я	: Ya (یا , یه)
М м	: M m (م)	Ў ў	: O o / Ö ö (او , و)
Н н	: N n (ن)	Қ қ	: K̲ k̲ (ق)
О о	: Å å / Â â (ﺎ , آ)	Ғ ғ	: Ğ ğ (غ)
П п	: P p (پ)	Ҳ ҳ	: H h (ح , ه)
Р р	: R r (ر)		

Bugünkü Özbek Alfabesi'nde 33 harf, 2 işaret vardır. Harflerden 7 si (6 +1) ünlü harf, 26 sı ünsüz harftir.

EK 2. YENİ ÖZBEK ALFABESİ

Özbek Latin alfabesi	
Büyük Harfler	Küçük Harfler
A	A
B	B
C	C
D	D
E	E
F	F
G	G
H	H
I	İ
J	J
K	K
L	l
M	m
N	n
O	o
Q	q
R	r
S	s
T	t
U	u
V	v
X	x
Y	y
Z	z
O'	o'
G'	g'
Sh	Sh
Ch	Ch
Ng	Ng

Türk Latin alfabesi	
Büyük Harfler	Küçük Harfler
A	a
B	b
C	c
D	d
E	e
F	f
G	g
H	h
İ	i
J	j
K	k
L	l
M	m
N	n
O	o
-	-
R	r
S	s
T	t
U	u
V	v
-	-
Y	y
Z	z
Ö	ö
Ğ	ğ
Ş	ş
Ç	ç
-	-

EK 3. HİCRAN GÜNLERİ METNİ

HİCRÅN KÜNLÄRİ
İkkinçi Kitåb
BİRİNÇİ BÖLİM

Çaråsgä rang kirib qåldi.
Åftåb qızdirgän dalä yolidä çap qolini şåxı qıyıq bilän boynigä åsib ålgän yigirmä yåşlärdägi bir yigit såğ qoli bilän velåsipedini yetäkläb kelmåqdä.
Dalä cimcit. Devår-tåşlärdän lip-lip alängä çıqädi. Quşlärning häm åvåzi tingän. Qızigän tupråqqä bağrini berib yåtgän musiçä erinib kukuläydi. Pahsä devårgä çaplängän qåvün ürügyäni ari taläydi. Üstigä åftåb kelib dålgän sığir årqägä tisärilib arqånni üzmåçi bolädi. Yol yåqäsidägi qåvün påliz çayläsining såyä taräfidä yåtgän kattäqån it tilini åsiltirib xånsräydi.
Yigit nıxåyätdä isib ketgän. Peşänäsi, yüzläridän tinmäy ter qoyilädi. Qulåğigä tegäy-tegäy deb uçib ötgän qaldirgåç årqäsidän sargimtir ufuqqä qaräb qåladi.
Sarätån qızdirgän dalä ortäsidä bilqılläb yåtgän tupråq yolidän kelärkän, u tezråq anhårgä yetib ålişgä şåşilärdi. Anxår häli ålisdä.
Yigit velåsipedni yånbåşlätib turub egärgä mindidä, bir qulläb rulgä tirälib pedälni båsdi.
Gildiräk qaynåq tupråqdä sässiz pildiräb ketdi. Yigitning åçıq köksigä issik şamål urildi. U çümçüklär çirqıllägän kayrägåç tagidä sarik tümşük cücälärini kanåti tagigä ålib yåtgän tåvükni kakälätib ötdi. Nıxåyät, küprik åldigä kelib egärdän tüşdi.
Çetläridä ciydälär, macnüntållär ösgän anxårgä xåväs bilän karädi. Suv kirgåqkä şalåpläb ürilib, åsilib qålgän nåvdälärni tårtqıläb åqmåqdä.
Yigit velåsipedni maysägä yåtkizib, suv boyigä tüşdi. Boynidän şåxı kiyikni ålib yüzlärini, boyinlärini muzdek suvdä yuvib åldi-dä, anxårning beåzår åqışigä xåväs bilän qaräb qåldi.
Birdän nimädir şitirläb ketdi. Yigit u yåq-bu yåqkä alänglädi. Uning közi tünkä üstidä yåtgän çit qoyläkkä tüşdi. Bu kimniki ekän? Yanä alänglädi.
On-on beş minüt kütdi, qoyläk egäsidän daräk bolmädi. U endi ketmåqçi bolib buruläyåtgän edi, macnüntål nåvdäsi silkindi. Yigit beıxtiyår oşä taräfgä yürä båşlädi. Uning qarşisidä tüzgib ketgän såçläri bilän yalängåç kökräklärini tüsib bir qız turibdi. Qorqqänidän qızning közläri düm-dümäläq bolib ketgän edi.
— Qarämä! Qarämä, deyäpmän, Nizåm!
Yigit esänkiräb yanä bir-ikki qadäm åldingä yürdi.
— Nizåm, Nizåmcån, kelmä, dåd deymän! Qänäqä uyatsiz båläsän!..
Nizåmcån turgän cåyidä qåtib qåldi. U nimä qılişini, nimä deyişini bilmäsdi. Qız tål tagidän çıqıb yügürgäniçä özini suvgä åtdi. Nizåmcån uning årqäsidän åppåq båldirlärini, saväligän tüzıq såçlärini körib qåldi, xålås.
Anä şundän keyinginä Nizåmcånning xuşi özigä keldi. Bu qız uning sinfdåşi Dildår edi. Dildår suvdän båşini çıqärib ğazäb bilän ungä karädi.
Qızning såçläri suv betidä xuddi qårä såyäbåndek dåyrä xåsil qılgän edi.
Nizåmcån undän xıcålät bolib, köprikning naryåğigä ötib ketdi.
Dildår bilän Nizåmcån åräsidä işk-muxäbbätgä oxşåşråq galäti münåsäbät oninçidä okib yürgän paytläridäyåq båşlängän edi. Såddä qışlåq båläsi diligä tuğilgän gaplärni aytålmäy, köp vakt içetini yeb, saråsimädä yürdi. Uning yürägidä boläyåtgän gaplärni qız sezärdi-yü, ammå ungä sir båy bermäsdi. Umümän, Dildår uning ma'yüs båqışlärigä,-uçräşib qålgän paytläridä gap tåpålmäy esänkiräşlärigä bepärvåråq qarärdi. Nizåmcån biråvgä aräläşmäydigän, kamgäpråq bålä bolgänidän sinfdåşläri uni «indämäs» deb çaqırişärdi.
Uruş båşlängän künäläriyåq köpginä ortåqläri fråntgä ketişdi. Maktäbdåş qızlär bittä zvenå bolib dalägä çıqışdi. Şaddåd, gapini biråvgä bermäydigän erkäkşådä

Asrårä zvenågä båşlıq boldi. Dildår zvenå qızläri åräsidä häm eng kuxligi, häm eng buşäşgäni edi.
U xusnigä årtikçä binå qoygänidänmi, har qaläy zvenådä erkäråq edi. Ammå Asrårä uning nåz-firåqlärigä qarämäy türtqıläb-türtqıläb işgä sålärdi.
Nizåmcånning eng kalin åşnäsi Karimcån häm fråntgä ketdi. Sinfdåşläri åräsidän bittä özi acrälib, Nizåmcån qålib ketdi. Bir qoli mayib bolgäni üçün uni xårbiy xızmätgä ålişmädi. Nizåmcån dalädä ketmånini çåpib yüräverdi. U dalädä kezärkän, özidän-özi dåvdiräb qızlär zvenåsigä bårib qålär, qızlär bir-birlärini turtişib: «Anä påççä kelyäptilär!» deb külişlärini bilmäs edi.
Şundäy dåvdiräb kelişläridän biridä Asrårä yolini tosib:
— Sen ülgür nimä qılib xırä paşşädek battän ketålmäy qålding? — dedi.
Adålät degän qız ungä közini qısib, ma'nåli ilcäyib qoydi:
— Xåy åpä, unäkä demä. Nizåm påççämiz-kü.
— Hali şunäqämi? Unäqä - xu anävi bågdän şaftåli ugiläb kelsäng, påççä qılämiz.
Adålät uni cürttägä ermäk qıldi.
— Påççäning yüräkläri sal qoyånçäsigäråq.
Nizåmcånning cåhli çıqıb ketdi.
— Åpçıqålmäymänmi? Åpçitqålmäymänmi? Manä köräsänlär.
U şundäy dedi-yü, girillägäniçä båğ taräfigä qaräb çåpdi.

Årqädän qaräb qålgän qızlär Asråräning bu işidän- sal rancigändek bolişdi.
— Nimägä unäkä qıläsän. Båğbån amäki uşläb ålsä, çatåq qılädi.
— Atäyin qıldim, — dedi Asrårä. — Şaftåli åpçıqålmäydi. Båğbån amäki naq gåvrån bilän tırıqtirädi.
Sal ötmäy båğ tåmåndän it våvillägäni, båğbånning sukingäni eşitildi. Devårdän sakräb tüşgän Nizåmcån cån xålätdä teräkzårgä qaräb qåçdi. Åmbårdän çıqkän it uni ançä cåygäçä quvib bårdi.
Keyin tilini åsiltirib årkägä kaytdi-dä, qåyil qıldimmi degändek, u yåq-bu yåqqä qaräb åldi.
Asrårä qåtib-qåtib küldi. Dildår qåşlärini çimirib şiypångä çıqär ekän, Asrårägä ginäli qaräb åldi.
— Ha, påççämni xåfä qılgänimiz sizgä yåqmädimi?
— Yåxşi emäs-dä biråvni şunäqä qıliş.
— Åbbå, — dedi Asrårä uni masxärä qılib.
Şu-şu boldi-yü, Nizåmcån qızlär zvenåsigä yolämäy qoydi. Bu årädä Dildårni ikki-üç martä körib, oyalgänidän båşini egib ötib ketdi.
Manä, bugün qızni cüdä nåqüläy paytdä, çümiläyåtgänidä körib qåldi. U özining bexäyåligidän cüdä-cüdä xıcålät boldi.
Nizåmcån nimä bolgänini ävväligä esänkiräb bilålmägän edi. Albättä undän üzr soräş keräk, degän üy bilän årqäsigä qaytgändä, Dildår suvdän çıqıb kiyinib ålgän, xårsänggä çunqäyib åyåğini yuväyåtgän edi, Nizåmcån uning yüzigä karämäy mingillädi:
— Keçir, Dildår, bexåsdän şundäy bolib qåldi.
— Uyatsiz, endi betinggä qandåq qaräymän, — dedi Dildår vä indämäy qattä yolgä çıqıb dalä taräfgä qaräb ketdi.

Anä şu våqeädän keyin Nizåmcån bilän Dildår uçräşib qålgüdek bolsä, bir-birining közigä qaräyålmäs edi. Umümän, Dildår Nizåmcångä körinmäslikkä xåräkät qılärdi. Ammå Nizåmcån uning tuzgigän qåp-qårä såçlärini, marmärdek åppåq biläklärini xåyåldän ketkäzålmäsdi. U dalä yollärida kezib qızning yolini påylär, bütün vücüdidän yåşlik - balåğät taråväti barq urib turgän qızni tinimsiz kumsärdi.

Ålisdä qånli uruş bårmåqdä, şåxärlär yånmåqdä, ådämlär yåvüz duşmän bilän cån taläşmåqdä edilär.

Bu åsåyiştä qışlåq häm yurt qatåri uruş dåxşätlärini keçirärdi. Qışlåqning azämät yigitläri fråntdä, dalä işläri ayållärü yåş bålälärgä qålgän.

Har qandäy şaråitdä häm xåyet öz åqımini davåm ettirädi. Otdämi, suvdämi ümr ötäverädi. Bålälär balåğätgä yetäverädi, keksälär ümrini ötkäzäverädi.

Nizåmcånning häm bälåğät yåşi uruş båşlänib hämqışlåqläri ålis yurtlärdä cån ålib,- cån beräyåtgän paytgä toğri kelgän.

Yurt båşidä taşviş, Nizåmcån yürägidä tüşünib bolmäydigän galäti hislär.

Yigitçäning uyküsi buzildi. Keçäläri yuldüz tolä åsmångä tıqılib, tünni tånggä uläb, quşlär nagmäsidän, suvlär şildiräşidän-küngilgä alläqändäy yupänç izlärdi. Uning közigä bütün bir åläm Dildår bolib körinärdi.

Nizåmcån çidämädi. Yürägidä tolib-tåşgän gaplärni üzil-kesil tökib sålmåqçi bolib, qızni izläb yanä dalägä qaräb ketdi.

Dildår dalä şiypånidä bir båş xusäyni üzümni åldigä qoyib erinibginä gücümläb yeb otirärdi.

Qızlär paykäl åräläb güzä çåpıq qılib yürişibdi.

Dildår Nizåmcånni körib sekin şiypåndän tüşdidä, yer süzgänçä arıq tåmångä ötib ketmåqçi boldi. Oşä anxår buyidägi våqeädän keyin u Nizåmcånning yüzigä qarålmäsdi. Nizåmcån uni toxtätdi. Qız yerdän közini üzmäy turib qåldi.

Yigit gapini yuqåtib çaynäldi. Qızgä yalingändek cavdiräb qarädi. Dildår såçini båşigä çambäräk qılib ålgän. Årqä såçläri yuqårigä tårtilib, kişini mast qılüvçi buyni alläqändäy körinärdi.

— Nimä işing bår edi?

— Özim şundåq... — dedi tutilib Nizåmcån.

— İşing bolmäsä ketä qål. Qızlärning köngligä gap kelädi.

Nizåmcån gapini aytålmäy hämån esänkirärdi.

— Sengä bir gap aytmåqçi edim. Bilmädim, aytsäm nimä derkinsän. Urişmäysänmi, xåfä bolmäysänmi?

— Yamån gap bolmäsä, negä xåfä boläy. Ayt!

— Keyin aytämän. Vaqt tåpib, keçråq huv oşä anhår buyigä bår. Båräsänmi? Råst ayt, båräsänmi?

Bårä qål! — Nizåmcån keyingi gaplärni öpkäsi tolib aytdi.

— Gaping bolsä håzir aytä qål.

— Xåtircäm aytädigän gap. Båräsänmi, a?

Dildår oylänib qåldi. Uning båşini bir tåmångä sal egibråq, uzun kiprikläri cuftläşgünçä közlärini yumib, oylänib turişi biräm çiråyli, biräm çiråyli!..

Nizåmcån ungä mahliyå bolib, qımirlämäy cavåb. Umümän, Dildår keyingi künlärdä säl båşqäçäråq bolib qålgän edi. Nizåmcånni körgändä bir qızärib ålärdi-dä, pildiräb qåçib ketärdi. Bugün u bundäy qılålmädi. Nåilåc qåldi. Şu payt cüdä yaqındä måtåtsikl patilläb tindi. Bir åzdän keyin pastdän A'zämcån çıqıb keldi. U nimädändir hayäcånlänär, Dildårgä yåmån qarär edi.

Nizåmcån nimä bolåyåtgänini bilmäy hayrån boldi. Akäsi bir ungä, bir Dildårgä turdi-dä, birdän årqäsigä burulib pastgä qaräb çåpib tüşib ketdi.

Dildår uning årqäsidän qaräb turärkän, şamål köylägini badänigä qapiştirdi. Nizåmcån dadillänib, uning ikki bilägidän mahkäm uşläb özigä qarätdi. Dildårning gavdäsi ogirildi-yü, yüzi, közläri hämån A'zämcån ketgän tåmåndä edi.

— Qoy, qoy, cinni bolmä. — U Nizåmcånni kökrägidän itärib täşlädi.

Dildår uning çangälidän yülqınib çıqdi-dä, åldingä qaräb çåpdi. Nizåmcån uni quvdi, yetålmädi.

Qız yetäklärini hilpirätib åldindä şamåldek yelib bårärdi.

Nizåmcån oşä küni alläqändäy lanc kayfiyät bilän üygä qaytdi. Akäsi süpädä etigini yeçäyåtgän edi.

— Baqqä kel, etikni tårtib yubår!

Nizåmcån xåhlänqırämäy akäsining åldigä bårdidä, etikni tårtdi. Akäsi ungä sinåvçän közlärini tikib turärdi.

— Ha, munçä qåvåq-tümşüging åsilib qåldi?

— Heç-dä, — dedi Nizåmcån.

Keyin u közlärini yumib nimänidir oyläb ketdi.

— Dildår yåxşi qız bopti. Ammå...

Nizåmcån akäsining gapigä tüşünmädi. Ornidän turdi-dä, hardämxäyållik bilän köçägä çıqıb ketdi.

Keç kirib atråfi qårångilik båsgän. Åsmåndä birin-ketin yuldüzlär köz åçä båşlägän yåz keçäsi.

Nizåmcån ågir iztiråbli oylär bilän cimcit båğ köçälärdän ötib dalä yoligä çıqdi. Çigirtkälär tinimsiz çirilläydi. Şabädä qurib-qåvciräb qålgän otlärni yåqımsiz şitirlätädi.

U oylärdi. Sågintirgän akäsi kelib oyi åbåd boldi, yår-birådärläri åldidä köpni körgän akäsi bilän fåxrlänädi. Bu yaqın årädä undän båxtli ådäm yoq...

Akäsi nimä qılmåqçi? Dildår bilän yaqınligi ungä yåqmäyäptimi? Balki Dildårning birår qıligi akäsigä otirişmäyåtgändir...

Nizåmning kalläsigä kütilmägändä bir oy keldi. Ye akäsi Dildårni sevib qåldimikin? Yoq-e1 Ehtimål, uning sevişini bilmäs?

U miyäsigä kelgän bu oydän qorqıb ketdi. Bårdi-yü, u Dildårni sevgän bolsä, eşitgänlär nimä deydi? Akäsi nimä deydi? Nizåmcån oyläyverib qıynälib ketdi. Oyining åxıri şu boldi. Üç-tört kün akäsining közigä körinmäy qoyä qålädi.

İkki kündän keyin Nizåmcån uråqçilärgä qoşilib qırgä ketib qåldi. Qırdä ådämlärgä zår bolib turişgän edi. Qårä tergä båtib buğdåy urdi.

Çådir åldidä keçäläri yuldüzlärgä qaräb xåyålän Dildår bilän gapläşdi. İlıq qır şäbädäsi ungä alläqändäy afsånälärni sözläb beräyåtgängä oxşär, uni yanädä Dildårgä yaqın qılib qoyär edi.

Yigirmä kün degändä Nizåmcån qåräyib, åzib qırdän qaytib keldi. Eşikdän kirib kelişi bilän dadäsi uni qåyiy båşlädi: — Qänäqä begäm bålåsän? Ertägä toy bolsä-yü, bu tentäk alläqäyåqlärdä daydib yürsä.

— Qänäqä toy?

— Akängni üyläntiryäpmiz. Keçä toy yubårdik.

Ertägä tumånätni båşimizgä yığämiz.

Nizåmcån birdän sevinib ketdi, akäsi üylänsä özi bilän özi åvårä bolib uni årtıqçä tergämäy qoyädi. U dadäsidän sekin surädi: — Akäm kimni ålyäpti?

— Xåbäring yoqmi? Yunüsäli åtäning qızini kelin qılyäpmiz...

Bu — Dildår edi! Dadäsining gapi åğzidä qålib, Nizåmcån sapçib ornidän turib ketdi-yü, beıxtiyår bir-ikki qadäm båsdi. Uning bu hålätidän İnåyät åqsåqål hayrån edi.

— Nimä gap özi? Cinni bolib qåldingmi, bålä?! Nizåmcån gapirålmäs, dir-dir titrär edi. Şu payt küyåvlik sarpålärini kiyib ålgän A'zämcån kirib keldi. Ukäsining vacåhätini körib hayrån boldi.

—Sengä nimä boldi, ukä, tåbing aynib qålmädimi?

A'zämcån uning yelkäsigä qolini täşläb, mehribånlik bilän yüzigä tıqıldi. Nizåmcån zardä bilän uning qollärini ålib täşlädi. — Esing cåyidämi? .

Nizåmcån uning közlärigä ğazäb bilän tikildidä, köçägä åtildi.

Akä bilän ukä bir-birining könglini bilmäsdi.

Nizåmcån muhäbbät bilän nåmüs otidä qåvürilärdi.

A'zämcån bolsä toy, tantänä havåsidä özini qoyärgä cåy tåpålmäsdi. Ölim yåqäsidä cån ålib, cån bergän yigit bu künlärni åzmünçä oylägänmidi! U niyätigä yetdi. Qışlåqning tamtäm qızigä üylänyäpti. A'zämcån körkäm yigit. Håzir u qoyåvlik sarpåläridä çinäkäm åçilib ketgän. Uni şu turişidä körgän har qandäy qız häm huşini yoqåtişi turgän gap.

Ammå ulärning toyläri bu qadär tezläşib ketişi sabäbini Nizåmcån tüşünmäsdi. Hämån öz yåğigä özi qåvürilär, alämini kimdän ålişini bilmäs edi. Hattå u akäsining közigä tik qaräb: «Dildårni men sevämän, uni öz håligä qoy!» — deb aytişgä tayyår.

U üyidän çıqışi bilän telbädek kalåvläb Dildårning üyigä qaräb çåpdi. Bu beår, bu subutsiz qızni åğzigä kelgän alämli gaplär bilän haqåråt qılmåqçi, birgä tüşgän surätini közi åldidä burdä-burdä qılib yirtib täşlämåqçi boldi.

U cahl bilän köçä eşikni åçgändä süpäni toldirib otirgän keksälärni körib toxädi. Otirgänlärdän biri: — E, kel, qudä bålä, — deb yånidän cåy körsätdi.

Nizåmcån nimä qılişini bilmäy serräyib turib qåldi. Keyin otirgänlärni hayrån qåldirib yanä çıqıb ketdi. Biråv undän, negä keldingü, negä ketyäpsän, deb surämädi.

U güzärgä çıqdi. Hämmä öz işi bilän band. Samåvärlärdä åsåyiştälik. Radiå quşigini båş egib tingläyåtgänlärning häm içidä unikigä oxşägän dard bårmikän? Birginä Nizåmcånninggina içini ari taläyäpti.

II

Asrårä Nizåmcånning gapini eşitib hayrån qåldi.

— Våy, pismıq, våy, içingdän pişmäy ülgür Dildår! Mingirläb yürib qılgän işini qäränglär.

Ertäläb Asrårä prävleniyegä ketgänidä Dildår zvenågä kelib hämmä qızlärni toygä aytib ketgän edi. Dildårning Nizåmcån qålib A'zämcångä tegäyåtgänini eşitib cigibiyråni çıqdi.

— Håy, qızlär, — dedi Asrårä şiypåndä nimçäsini kiyä turib, — senlär işläringni qıläverläring, håzir bårib u bebürdning dådini berib qoyäy. Våy, tüsingni yel yegür.

U pirillägäniçä qışlåqqä qaräb uçdi.

Dildårning üyidä tümånät ådäm. Biråv uçåq kavläyäpti. Biråv otin yåryäpti. Nåvvåy çål peşänäsini båyläb tandirgä ot qaläyäpti. Asrårä håvligä kirişi bilän åq

endi işni toxtätib bolmäsligini payqädi. Şundäy bolsä häm Dildårni üzib-üzib ålmåqçi boldi.

Tåmårqädägi supädä Nizåmcånning åpäsi Risålät Dildårni tik türgizib qoyib atläs qoyläkning yåqäsini ölçäyäpti. Dildår uni körişi bilän sevinib ketdi: — Ortåqcånginämdän aylänib ketäy, karäşgäni keldingmi?

— Toyingni bozgäni keldim.

Uning gapini hazilgä ålgän Risålät hiringläb küldi: — Bittä şunäqä ådäm tåpålmäy turgän edik.

Asrårä tå Risålät qoyläkning beli, yengini ölçäb bolgünçä qäräb turdi. Åxıri Risålät işini bitkäzib çıqıb ketdi. İkki qız yålgiz qålişdi.

— Nimä qılib qoyding? — dedi Asrårä.

— Nimä qılibmän!

— Yür, baqqä! İş bår.

Dildår, zvenådä bir gap bopti, deb oyläb, indämäy uning åldigä tüşib köçägä çıqdi. Yångåqzårgä yetişgändä Asrårä nimçäsini yeçib maysägä täşlädidä, yånbåşlädi.

—Otir!

Dildår otirdi.

Asrårä özining şuxligi, åğzi båtirligi bilän bütün qışlåqdä nåm çıqärgän edi. U xånäsi kelgändä heç kimni ayamäsdi. Maclislärdä kimning kamçiligi bolsä, şarttä yüzigä aytäverärdi. Undän rais häm hayıqärdi. Qızlär-kü Zirilläşärdi. Asråräning zvenåsidä birån qız işdän keç qålmäsdi.

Qızlär Asrårä, tur, desä turişärdi, otir, desä otirişärdi.

Bu şaddåd qızning bilmägän hünäri, qılmägän işi yoq edi. Rais ba’zän: «Oğil bålä bolib tugilişinggä bir bahyä qålgän ekän», deb külib qoyärdi.

U yåşligidä tekkängä tegib, tegmägängä kesäk åtärdi. Atläs qoylägini qårämåygä beläb träktårçining årqäsidä ergäşib yürär, u tüşlikkä çıqqändä surämäy träktårni haydäb qålärdi. Raisning şåferi sal közi şamgälät bolsä, maşinäsini gizillätib haydäb qålärdi. Qışlåq köçälärini çangitib, tåvüqlärni qaqälätib yanä cåyigä keltirib qoyib, gåyib bolärdi. Qız båläni yåmån gap bilän sukib bolmäsä, urib bolmäsä, şåfyårlär içidä sukinib, muşt uqtälib qoyä qålişärdi.

Uning bunäkä işlärini körgänlär: — Bu qızdän bir balå çıqädi. Ontä oğilning ornini båsädi, — deyişärdi.

Asrårä Nizåmcånlär bilän bir sinfdä oqıgän. Ulär bir-birläri bilän senläşib gapläşişärdi.

Uning Nizåmcångä alåhidä yaqınligni bår edi.

Asrårä Nizåmcånning eng yaqın ortågi Karimcån degän båläni yåxşi körärdi. Karimcån — buşbäyåvginä, ülgüdek såddä, buşäşgän edi. Hattå qışlåqdägilärning özläri uni «qışlåqı» deb masxärä qılişärdi. Şu buşäşgän qışlåqı båläni häm Asrårä ådäm qıldi. Såç qoydirdi, galstük taqädigän qıldi. Asrårä ungä kaştä tıqılgän dastrümållär tikib berdi. Dazmålsiz-küylåk kiysä, egidän yeçib ålib ayasigä bildirmäy üyidä dazmålläb çıqıb kiydirärdi.

Karimcån uruşgä ketgäç, Asrårä birån åy telbänämå bolib yürdi-yü, darråv özini ungläb åldi. Nizåmcån bilän dardläşädigän, kelgän xåtlärni birgä oqıydigän bolib qålişdi. Çünki Karimcån Asrårä ådämlär åldidä xıcålät bolmäsin, deb ungä yåzgän xåtini häm Nizåmcångä cünätär edi.

Dildår Asråräning yånigä otirdi. İkkåvi ançä vaqtgäçä indämäy qålişdi.

— Gapir, — dedi Dildår. — Nimä gaping bår?
Nimäni çatåq qılib qoyibmän.
Asrårä ungä ğazäb bilän qarädi: — A'zämcångä tegyäpsänmi?
—Ha.
—Ukäsigä öptirib, akäsigä tegäsänmi?
Dildår çugdek qızärib ketdi. Yüzini ügirib åldi. Ammå çurq etålmädi.
— Gapirsäng-çi, negä undäy qılding?
Dildår ungä qarämäy cavåb berdi: — Bilmädim, bilmädim...
— Nizåmning yüzigä qandåq qaräysän?
Dildår cavåb bermädi.
— Akä-ukäning bir-biridän begånä bolib ketişini oylädingmi?
Dildår bir seskändi-yü, gapirålmädi.
— Bu gaplär A'zämcånning qulåğigä yetib qålsä türmüşing zahär bolişini häm oylägänmisän?
Dildår bu toğridä oyläb körmägän edi. Köz åldi qårångiläşib ketdi.
Asrårä nimä qılişini bilmäy uning tepäsidä ikki qolini beligä tiräb urişişgä çåğlängän xuråzdek turärdi.
— Håzir toyni toxätäsän. Toxätmäsäng, qışlåqni båşimgä kötärib şåvqın sålämän, şarmändängi çıqärämän.
Ungä cavdiräb båqqän Dildårning közläridän düv-düv yåş åqärdi. Uning bu hålini körgän Asrårä qarşisigä çukkälädi.
— Ayt,nimä bolgän?
— Toy bolmäsä, şarmändä bolämän. Bir haftä boldi, bir haftä... A'zämcångä tekkänmän...
— Şarmändä!
Nizåmcån qırgä çıqıb ketgän künlärdä, A'zämcån Dildårning yolini påyläydigän bolib qålgän edi. Qårä qåş, kükräkdår, xuşbiçim bu yigit Dildårning häm huşini uğirlägän edi. Aynıqsä, A'zämcån harbiy fårmädä cüdä alåmät körinärdi. Dildår A'zämcånni kördi-yü, Nizåmcån közigä bir yåş bålä, güdäk bolib körindi-qüydi.
Qåq tüş payti edi. Dildår dalädän qaytäyåtib yolni yaqın qılış üçün atäyläb tutzår åräläb kelärdi. Kelä turib tut tagidägi Qåq kesäkkä qånga oxşäş bir nimä tåmgänini kördi-dä, totxädi. Biråntäsi çügürçıq åtgän bolsä, qåni tåmgändir, deb oylädi. Şu payt tepädän kimningdir yütälgänini eşitib yuqårigä qarädi. Tut tepäsidä maykäçän bolib ålgän A'zämcån şåtüt yeb turärdi. U bir qoli bilän şåxgä åsilib kaftidä şåtüt uzätdi. Qız uni iymänib åldi-yü, bittä-bittä åğzigä sålä båşlädi.

A'zämcån peş tergänini ungä peş uzätäverdi. Åxırı özini gup etib yergä åtdi. Uning maykäläri, bilakläri şåtüt saçrägänidän dåğ bolib ketgän edi.
A'zämcån Dildårgä yaqın kelib ilcäydi. U şundäy qoläy uçräşüvni köpdän niyät qılib yürärdi. Manä bugün niyätigä yetdi. Titräb-qäqşäb qızning bilägigä qol uzätdi. Qız ävväligä qarşilik körsätdi.
Keyin ikkåvi båşläşib kimsäsiz tutzår åräläb ketişdi. Oşä küni ulär tutzårdän keçgä yaqın çıqışdi. Dildårning qåvåqläri qızärgän, közläri biråvgä dadil qaräyålmäsdi. Ertäsi A'zämcån yanä uning yolini påylädi. Qılmişi üçün undän üzr surädi. Dildår yığlädi. A'zämcån şu sir sirligiçä qålişini, yaqın årädä toy qılib ungä üylänişini aytib, qızni tinçitdi.

Asrårä ålislärgä termilib turib allänimälärni oylärdi. Asrårä bir narsä toğrisidä fikr yüritsä darråv qarårgä kelärdi-yü, şarttä aytib qoyä qålärdi. Dildår qılgän iş uni häm oyläntirib qoygän, nimä deyişi, nimä qılişini bilmäsdi. Åxıri u şundäy dedi:

— Şarmändälikni buyninggä ålibsän. Akä bilän ukäni bir-biridän cüdå qılibsän.

Dildår ornidän turişgä turdi-yü, ketålmäy ungä baqräyib qaräb qåldi. Birdän hungräb yığläb yubårdi. Dilidägi gaplärni öpkäsi tolib ketgänidän aytä ålmäsdi. Asråräning otli közlärigä båqıb turib gapirä ketdi:

— Nimä qıläy, nimä qıl, deysän? A'zämcånni yåxşi körib qåldim. U fråntdän kelgän kündän beri telbä bolib yüribmän. Közimgä undän båşqä heç narsä körinmäydi.

— Nizåm-çi? — dedi Asrårä.

Dildår yergä qarädi.

Asrårä oyläb qäräsä, köngil işi nåzik narsä ekän. U Dildårni nimä deb aybläydi? İkkåvi birbirini sevibdi. Alläqäçån er-xåtin häm bolib ålişibdi. İkki årädä Nizåmgä qıyin...

Asrårä Dildår bilän xåyrläşmäy otlärni rahmsiz båsib yångåqzårdän çıqıb ketdi.

Şiypån åldidä uni Nizåmcån kütib otirärdi.

Asråräni körib birån yåxşi gap tåpib keldi, degän oy bilän ornidän turdi.

Asrårä uning yüzigä häm qarämäy şiypångä çıqıb ketdi.

— Kördingmi, gapläşdingmi?

— E, bår-e,- dedi ensäsi qåtib Asrårä. — Ågzingdägi åşni åldirib qoyib, åbidiydä qıläsän-a.Åtingni ertäråq qamçiläsäng ulärmiding! Keçıqding!

Nizåmning båşi egildi.

— Yigit kişi häm şunäqä lattä bolädimi!

Nizåmcån buşäşib, ketä, båşlädi. Asrårä uni toxätdi. .

— Qayåqqä?

— Ketämän.

— Qäyåqkä ketäsän? Qåçyäpsänmi?

— Bilmädim. Bu uydä, bu qışlåqdä turålmäymän.

— Qışlåq sengä nimä günåh qıldi?

Nizåmcån nimä deyişini bilmäy esänkirädi.

Asrårä qaräb turib rahmi keldi. « Nimä qılsäm uning könglini ålärkinmän?» deb tikilib qåldi.

— Mengä qarä, ketmä. Qåçgän bilän darding yengilläşmäydi. Özingni işgä ur. İş bilän åvünäsän. İş kimlärni åvütmägän.

Nizåmcån cavåb bermädi. Båşini eggäniçä indämäy soqmåqdän ketdi.

U nimä qılişini bilmäy, yanä dåvdiräb güzärgä kelib qåldi. Keksä qayrägåç tagidägi körimsizginä bufetgä kirdi. Bu yerdä häm heç kim yoq. Bufetçi armäni çål bir çekkädä mudräb otiribdi. U Nizåmcån kirişi bilän båşini kötärib hayrån bolib karädi.

— Kel, oğlån! Akäng yubårdimi? Toy vinåsini ålib ketäsänmi?

Nizåmcån indämädi. Şişä balåndägi vinådän stäkängä qoyä båşlädi.

— İçmåqçimisän?

— Ha, içmåqçimän.

— Manäting vår?

Nizåmcån yånidän pul çıqärib stålgä täşlädidä, stäkändägi vinåni simirib, çıqıb ketdi.

U içqılik degän narsäni hali åğzigä ålgän bålä emäs edi. İçäklärigäçä låvilläb ketdi. Birpäsdä båşi guvilläb, köngli galäti boldi.

Köringän kişigä dardini aytgisi keläverdi. Tanışlärini körsä gandiräkläb åldigä bårär, endi gap åçişi bilän åğzidän günilläb vinå hidi kelärdi-dä, uçrätgän kişi qol siltäb ketib qålärdi.

— Heç kim dardimni eşitmäydi. Hämmä şunäqä.

Hämmä özini oyläydi.

Birdän zardäsi qaynäb, biråv bilän urişgisi keläverdi. Gayräti quzgäb üygä qaräb çåpdi. U bårib akäsining yåqäsidän bogib ålmåqçi, uni tå qoli åğrigünçä duppåslämåqçi. Gandiräkläy-gändiräkläy üygä kirib bårdi-yü, supägä yetmäy yıqıldi.

A'zämcån ukäsining ahvålini körib dast kutärdi-dä, ayvångä ålib yåtqızib qoydi.

— Ahmåq. Sengä kim qoyibdi içişni! — Åpäsigä ta'nä qıldi. — Uni rasvå qılibsizlär. Nä gäpgä kirädi, nä iş buyürsäng qılädi. Taltäytirib yubåribsizlär, åpä!

Qoli hämir yuqı Risålät åşxånädän çıqıb ayvåndä yåtgän Nizåmcånning tepäsigä keldi.

— Buni heç kim taltäytirgäni yoq edi. Özi üç-tört kündän beri galätiråq bolib yüribdi.

Nizåmcån nimädir demåqçi boldi. Gapirålmäy guldirädi. Anä şundän keyin o nimä bolgänini bilmäydi. Közini åçsä, åy tepägä kelgän ekän. Uzåqyäqındä xuråzlär bir-birini çaqırişärdi. Üydägilär alläqäçån dång qåtib uxläb qålişgän. Atråf cimcit. Nizåmcån ornidän turib çåynäkdän såvüb qålgän çåyni şimirdi. Ayvånning labidä üy oyläb ketdi. Nimä qılsin? Taqdirgä tan berib otiräversinmi? Ertägä Dildår şu håvligä kelin bolib tüşadi. Bundän bu yåq bir ümr şu üydä akäsi bilän yaşäydi. Nizåmcån uning yüzigä qändäy qaräydi?

Nizåmcån ornidän turib supädä uxläb yåtgän akäsining tepäsigä keldi. Håzir uygåtädi, hämmäsini aytädi, toyni toxätädi.

Ammå akäsini uygåtiş üçün uning yelkäsigä qol çüzgändä cür'ätsizlik qılib şaştidän qaytdi. Akäsigä qaräb turib ungä rahmi kelgändek boldi.

Tamåm, ketişi keräk, qışlåqdän båş ålib ketişi keräk.

U qårångidä timirsqılänib kiyim-båşlärini yığiştirdi-dä, köçä eşikni lang åçgänçä, kattä yol tåmån oqdek uçib ketdi. O yügürärdi. Diligä åzår bergän muhäbbät tuyğulärini årqädä qåldirib akäsini, åpäsini, dadäsini täşläb qåçärdi.

Tugilib usgän qışlåq, diligä birinçi muhäbbät uçqünini täşlägän såy buyläri qålib ketdi.

III

Qırq birinçi yilning qışi kirdi.

Canübiy frånt quşinläri şiddätli canglärdan keyin Råståv-Dån şahrini åzåd qıldilär. Partizän qız Zåyä Qåsmådemyänskäyäni faşistlär dårgä åsdi. Bir varäq kepäk qåğåzdä keçıqıb çıqädyägän respüblikä gazetäsi Margilångä ikki kündän keyin kelärdi. Birdän-bir yangilikni radiå aytib turibdi. Qåmbinät darvåzäsi åldidä har küni

ertäläb sååt sakkiz yarimdä ådämlär guc bolib simyåğåçdägi karnäygä qulåq sålişädi. Hämmä öz üyü bilän bolib, cimginä tsexlägä kirib ketädi.

Nizåmcån şu yerdä. Qılädigän işi pilläkäşlärning qåzånigä ot qaläş. U neçä martä fråntgä intildi, bolmädi. Yurt işidä häm, şåxsiy hayåtidä häm uning åmädi kelmädi. Üyi, cåyi, izzät qılädigän qışlåği bolä turib begånä cånlärdä yüribdi.

Uzün qış keçäläri båşländi. Nizåmcån kattäqån peçdä qårämåy aräläştirilgän kömir kuküning låvilläb yånişigä qaräb cimginä otiribdi.

Taşqäridä qår boräläydi.

Şu payt fråntdä nimälär boläyåtgän ekän? Såvüq burånlärdä åqåpdä yåtgän tengqurläri nimälär qılişäyåtgän ekän? Karimcån nimä qıläyåtgän ekän? Nizåmcån bolsä issıqqınä hücrädä, langilläb yanäyåtgän peç åldidä otiribdi. Ägär barmåqläri bütün bolgändä şundäy qılib otirärmidi?

O şundäy xåyållärgä berilgän ånlärdä vicdåni qıynälib ketärdi. Taqdirdän dåd deb yubårärdi.

Uning üstigä deyärli har küni birån işçi ayål qårå kiyinib kelärdi. Nizåmcån ulärni körib turibdi.

Qåräxät ålgän xåtin båş egib cimginä dastgåhi tepäsigä kelär, köz yaşini atråfdagilärdän yaşirib qabr üstigä engäşgändek båş kötärmäy işigä unnäb ketär edi. Uruş, ğam ådamlärni bir-birigä hämdärd qılib qoygän edi. Bugün båläsidän yå eridän qåräxät ålgan xåtinni åvütgan ayålning özi ertäsigä oğlidän qåräxät ålärdi. Hämmä bir-biridän köz yåşini yaşirärdi.

Şu tarıqä qış häm yarimlädi. Nizåmcån keçäsi tsex båşligining kabinetidä, cildi tozib ketgän divändä yåtärdi. Keçäläri uxlamäy radiå karnäygä qulåq tutib, ålis fråntdä boläyatgän xåbärlärni eşitärdi.

Manä, bugün Yangi yil. Ådämlär uruş nasibäsi ğamibginä dastürxån üstidä köp umidlär va'dä qılgän qırq ikkinçi yilni kutib Måskvä radiåsigä qulåq sålmåqdälär qışlåqdägilär nimä qılişäyåtgän ekän? Ulär häm håzir dastürxån atråfidä Måskväni eşitişäyåtgänmikän? Nizåmcån ötgän dam åliş küni etik -ålgäni Margilån båzårigä tüşgändä qariyälär çåyxånäsi åldidän ötib ketäyåtgän Adålätni uçrätgän edi.

Adålät A'zämcånning yaräsi tüzälib, bundän bir yarim åy åldin yanä fråntgä ketgänini aytgän edi. Rädiådä taniş diktårning åvåzi tantänäli yangramåqdä edi: «Qüşinlärimiz Kavkäz fråntidä ilgäri silcib bårib, qattıq canglärdän sung Feådåsiyä şahrini hämdä Kerç qal'äsini işgål qıldilär. Kalügä nemis båsqınçiläridän tamåmilä tåzäländi».

Nizåmcån tunini apil-täpil kiyib tsexgä yügürdi. Tungi smenä tanäffüsgä çıqqän, hämmä bir-birini Yangi yil bilän tabrikläyetgän edi. Nizåmcån u yåqdän bu -yåqqä yügürib radiådä eşitgän gaplärini aytär, ulärni öz kuvånçigä şerik qılmåqçi bolär edi.

Bu quvånç häm uzåqqä bårmädi. Darvåzä åldidä püstingä urälib otirgän qåråvül çål ungä bir qåğåz tutqäzdi:

— Bir şåfyår berib ketdi.

Bu yåzüv ungä taniş, Asråräning dastxäti. Nizåmcån xåtni kördi-yü, quvånçmi, alämmi, bilib bolmaydigän bir his vucüdini qamräb åldi. Xåtni uqırkän, qolläri qaltiräb, közläri becå bolib ketdi.

— Nimä gap, tinçlikmi, båläm?

Nizåmcån gapirålmädi. Qolidägi qåğåzni gicimläb elektr lampäsi atråfidä kapäläkdek aylänäyåtgän qår uçqünlärigä tıqılgänçä turib qåldi.

Çål taşvişlänib yanä surädi:

—Gapirsäng-çi, tinçlikmi?

— Akäm...

U gapirålmädi. Tåmågigä bir nimä tıqıldi-yü, entiktirdi. Şu qoyi ançä turgäç, bittä-bittä båsib qåmbinät darvåzäsidän çıqıb ketdi.

Asrårä A'zämcånning halåq bolgäni xåqıdä xåbär kelgänini yåzgän edi.

Nizåmcån uruşdä eri, oğli halåq bolgän ayållärni körgän. Ulärgä iç-içidän qoyinärdi. Ammå bu cüdålik öz båşigä tüşişini, tüşgän taqdirdä qandåq qılib çidäşini xåyåligä keltirmägän ekän.

Manä endi akäsi yoq!..

Nizåmcån qandäy qılib tång åttirgänini bilmädi. Nizåmcån tsex båşligidän icåzät ålib Åltiärıq yoligä çıqdi-yü, ötkinçi maşinägä qol kutärdi.

U Çårteräkkä kün yåyilgändä kirib bårdi. Tåmtåşlärni qår båsib yåtibdi. İzgirin köz åçirmäydi.

Anhår buyidägi macnüntål bütünläy qårgä kumilib ketgän. Köprik üstidägi qayrägåç nåvdålärini boldürüq uräb, tanäsigäçä åppåq qılib qoygän. Ammå Nizåmcån bu såvüq, nåxüş manzärägä parvå qılmäsdi. U üygä, cigärining måtämigä şåşärdi.

Yoldä ådäm uçrämäsdi. U mahållä köçäsigä burulgändäginä årä-çårä ådämlär yolıqä båşlädi. Ulär köpdän beri körünmäy ketgän Nizåmcångä såvüqqınä qaräb qålişärdi. Ba'zilärining közidä açinişmi, rahmdillikmi, alläqändäy ifådä bår edi.

Uning qadämi tezläşdi. Muyülişdä üyning bir taväqäli eşigi körindi..

Ammå u åstånägä kelgändä yerni båsib yåtgän qår üstidä sanåqsiz åyåq izläri bårligini sezmägän edi.

Oqdek åtilib håvligä kirdi. Kirdi-yü, åşxånä åldidä beli båğlıq åpäsigä közi tüşdi.

— Våy, akängdän ayrilib qåldik! Cigärimdän ayrilib qåldik!

Risålät yügürä kelib uni bagrigä båsdi-yü, tolib-tolib yığlädi. İçkäridän bukçäyib qålgän dadäsi İnåyät åqsåqål çıqdi. U Nizåmcångä såvüq bir nazär täşläb, cåyidän qımirlämäy turäverdi.

— Qayåqlärdä tentib yüribsän? Arslånimdän cüdå boldim.

Nizåmcån häm karäxt bolib qålgändek cåyidän qımirlämäsdi.

— Akängdän acräldik. Ålis yurtdä, begånä tupråqdä qåldi. Öz qoling bilän cigäringni qabrgä qoymäding. Bu künlär dilinggä armån bolib qålädi.

Risålät uning yelkäsidän qolini ålib dadäsigä qarädi.

— Nimä qıläsiz, dadä, båläning yürägini ezib. Har qançä gap bolsä, manä keldi. Bafürcä gapläşäsiz.

Nıxåyät, åqsåqål bir suz demäy içkärigä kirib ketdi. Sal ötmäy üydän qårining Qur'ån tilåvät qılgäni eşitildi. Nizåmcån hämmä narsäni unütdi. Xuddi şu sååt, xuddi şu daqıqädän båşläb, özining bålåligi tamåm bolgänini, birdän kattä bolib qålgänini sezmäsdi.

Årqä tåmåndän åyåq tåvüşini eşitib Nizåmcån beıxtiyår ugirildi.

Åstånädä såçini yåzib, belini båğlägän Dildår turärdi. Uning qåvåqläri şişgän, uyqusizlikdän bolsä keräk, rangi åppåq åqärib ketgän edi.

Nizåmcån beıxtiyår årqäsigä tisärilib ungä yol berdi. Dildår båşini egib günåhqårånä bir vaziyätdä yånidän utib ketdi.

Qårining åvåzi tindi. Üydän kişilärning yütälişi eşitildi. Nizåmcån içkärigä kirdi. Deräzäläri qıråv båylägänidän qårångi bolib qålgän xånädä törttä çål güngir-güngir gapläşmåqdä edilär. İnåyät åqsåqål påygåhdä çåy qoyib otiribdi. Nizåmcån kirişi

bilän çållär orinläridän qozgälib qoyişdi. Körsisi ålib täşlängän sandäl çugigä qolini tåvläb otirgän çål Nizåmcånning dadäsini yüpätärdi:
— Endi, qandåq qıläylik, İnåyät. Peşänägä şundåq bitilgändän keyin ilåcimiz qançä? Üç-türt åyginä bolsä häm diydårigä tuydirib ketdi.
Toyini körib qåldingiz. Bişuring qugürlärning ållå taålå åldidä şunçä günåxımiz bår ekänmiki, dåği hasrätdä yåtibmiz. Båläginämni körmädim. Bålälärimizning qabri qaydä, casädi qaydä, bir ållåning özi biládi. Şu bir parçä qåğåzgä qaräb azä åçib otiribmiz. Eh-he, siz bilän mendäqälärdän qançäsi qåp-qårä qaqşäb otiribdi.
Çålning yüzläri bucmäyib, seräcin betläri kiçkinä bolib ketdi. Nizåmcån çålning oğli halåq bolgänidän bexäbär edi. Nizåmcån uni yåxşi tanirdi. Uruşdän åldin MTSdä grüzåvik haydärdi. Cüdä çiråyli yigit edi, u kirgän üy tolib ketärdi. Samåvärdä u otirgän surigä ådäm yåpirilärdi. U bilmäydigän Afändi latifäsi yoq edi. Köçädä biråntä tanişni uçrätib qålsä, maşinäni toxätib: « Bittä yangisini tåpib qoydim, aytib berämän», deb latifä aytib küldirib ötib ketärdi. Aşüläni häm yåxşi aytärdi, åvåzi şiräli edi. Şundäy quvnåq, şundäy körkäm yigit häm halåq bolibdi.
Çållär fåtıxä uqıb urinläridän turişdi. Nizåmcån dadäsi bilän ulärni åstånägäçä közätib çıqdi. Qäytib dadäsi uni üygä båşläb kirdi-yü, ötqızib tergåv qılä ketdi.
— Qayåqdä yüribsän, ahmåq? Sengä nimä günåx qılgän edik? Qäni, ayt?
Nizåm engäşib tek otiräverdi. Çål båşini säräk-säräk qılib, uning cavåbini kötärdi. Oğlidän cavåb bolmägäç, yanä özi gap båşlädi:
— Xuş, şunçä tentib yürib nimä årttirding?
Üst-båşining isqırtligidän nimä årttirgäningni körib turibmän. Qarigänimdä qoltigimgä kirärsän, rözğårimning bir çekkäsidän kötärişärsän, degän edim. E, esiz, esiz bergän tuzim. Sen tengilär pul tåpib rözğår tebrätyäpti, bålä-çäqä båqyäpti. Qani, ayt, endi nimä qılmåqçisän?
Şu payt åpäsi dastürxån yıqqäni kirdi. Åtä-bålä ortäsidä ötäyåtgän gapning ma’nåsigä tüşünib, u häm otirdi.
— Åpäginäng aylänsin. Bittäning dåği hasräti häm yetär. Nimädän, kimdän diling åğrigänini bilmäymän. Akäng dadäm beçåräning belini bükib ketdi. Endi sen qoydirmä. Es-xuşingni yig. Yånigä kir. Bu uruş Ulgür hämmäyeqni qıyrätyäpti. Dadämning häm beş künligi bårmi, yoqmi, yånidä bol.
Akäning azäsi deb bår büd-şüddän ayrildik. Yåtib yegängä tåğ häm çidämäydi. Özimizning kålxåzidä işlä. Dildår kelin äyang, åğiråyäqli. İşgä yarämäy qålgän. Ertämi-indin közi yärisä bir-ikki yil qålxåz işini qılålmäydi. Dadäm özinggä ma’lüm. Mendän umid qılmänglär, bålälärimni özim epläb, qolläringgä qärämäy turgänimgä şukür qılinglär.
Cån ukä, şu yerdä qål. Håzir biråvdän ginä qılädigän payt emäs. Yåxşi gapdän båşqä yerdämim yoq.
Nizåmcån åpäsining gaplärini çin yüräkdän eşitib otirärdi. Togri, qålib şu yerdä işläşi keräk. Rözğårni özi qolgä ålişi keräk.
Biråq, biråq Dildår yaşäyatgän üydä turişni u özini-özi haqårätläş deb bilärdi.
Dildårgä häm u bilän bir cåydä turiş åsån bolärmikän?
Qançälik Qıyin bolmäsin, Nizåmcån qışlåqdä qålişgä, keksäyib qålgän dadäsigä tirgäk bolişgä ahd qılib qoydi.
—Xop. Qålämän, åpä.
Nizåmcån Margilångä tüşib, üydägi ahvålni tüşüntirib, işdän buşäb keldi. Åtäsi İnåyät åqsåqål yanä tirikçilikning payigä tüşib, ertädän-keçgäçä qoligä åmbur, sim

ålib süpürgibåylädi. Eşäkkä årtib özi piyådä qår keçib Margilångä qatnädi. Risålät hämån ta'ziyäning räsm-rüsmlärini tülä-tükis qılämän, deb rözğårdä bårini barbåd bermåqdä.

«Şündäy ukäm tupråqdä yåtäverädimi, heç bolmäsä öz tåpgäni özining ma'räkäsigä yaräsin», deb Dildårning bisåtidägi bårini bittäläb båzårgä çıqäryäpti. İnåyät åqsåqål yåşligidän bir gapini ikki qılmägän qızini bunäqä xårclärdän tiyålmäsdi. Åilä izmini bütünläy uning qoligä tåpşirib qoygän edi.

Nizåmcån Karimdän kelgän xåtni Asrårägä ålib bårgän edi. U bilän ançä gapläşib, tüşgä yaqın tabiäti ravşän tårtib üygä keldi.

— Dunyådä nimä gaplär bår, båläm? — deb qåldi åtäsi.

Nizåmcån entikä-entikä gap båşlädi:

— Ötgän küni ğarbiy fråntdägi quşinlärimiz påytäxt yaqınidägi Måcäysk degän şahärni åzåd qılişgän edi. Endi Måskvä åblästi duşmändän bütünläy tåzälänibdi.

Çål bu gapdän åğzini åçgäniçä angräyib qåldi.

— Şu bilän uruş tamåm bolädimi?

— Yoq, dadä. Nemis hali bizning yerimizdä.

Çålning yüzläri yanä burüşib ketdi. U såqålining uçini barmåğigä urägäniçä tizzäsigä tıqılib qåldi.

Risålät Nizåmcånning åldigä bir qåsä mastävä keltirib qoyib, ayvån üstünigä süyängäniçä uning xurillätib åvqät içişigä qaräb turärdi. Åqsåqål hassäsini duqıllätib köçägä çıqıb ketgändän keyin körpäçägä otirib, ukäsigä tıqıldi.

— Nizåmcån, mengä qarä, ukäcån, — dedi u cür'ätsizlik bilän, — cigär cigärgä yåmånlik ravå körmäydi-a?

Nizåmcån uning nimä demåqçiligini bilålmäy häyrån boldi. Yelkäsini qısdi.

— Yoq, ävväl şuni mengä ayt. Cigärning cigärgä yåmånlik ravå körgänini eşitgänmisän?

Nizåmcån båş çayqädi.

— Bälli, ukä. Men åpängmän-a? Men häm sengä yåmånlik qılmåqçimäsmän, dadäm häm şundåq. Köp oylädik. Oyläb-oyläb bir qarårgä keldik. Endi gap sendä qåldi. Yoq desäng, illå-billå yüz körmäs bolib ketämiz.

Nizåmcån åpäsining fe'lini yåxşi bilädi. U tütgän cåyidän kesädigän xåtinlärdän. Uning dastidän påççäsi dåd derdi. Qıldän qıyıq tåpib, cancäl çıqärärdi. Şu fe'lidän ikki martä qoydiçıqdi bolib, üygä küçini årtib kelgän, beş båläsini közi qıymägän påççäsi yalinib-yålvårib yanä küçirib ålib ketgän edi.

Albättä, u Dildårgä häm köp körgiliklärni sålgän bolişi keräk. U Dildår köçägä çıqdimi, darråv üygä kirib qutisini kåvläb nimäsi bår, nimäsi yoqligini bilib ålärdi. Ungä qaynägäçilik qılib iş buyürär, qılgän işidän albättä xåtä tåpib, kåyir edi.

Nizåmcån åpäsining gapni uzåqdän båşläb, daråmäd qıläyåtgänidän birån köngilsiz gap bårligini bilib, yürägi şuv etib ketdi. Ägär şunçäki gap bolgändä u båbilläb gapirib täşlärdi. Yoq, u yalingängä oxşäb, şartini ävväl ortägä täşläb gap båşläyäpti. Nimä gap ekän?

Åpäsi gapdän åldin cindek köz yåşi qılib häm åldi.

— A'zämcånginäm qandåq yigit bolgän edi, qandåq yigit bolgän edi-yä. Qärçigäydek ukämdän ayrilib otiribmän. Mengä åsån tutmä, ukä. Sen häli yåşsän, bittäginä bålägä åtä bolgin, cüdålikning qanäqä bolişini biläsän. U ketdi. Undän nimä qåldi? Xuddi dunyågä kelmägändek ketdi. Suqsürdekkinä xåtini qåldi. Ertämi-indin Dildår albättä ketädi. Bisåt-bägälni şipirib, üyni şipşiydäm qılib ketädi. Yåş ümrini

bevälikdä xåzån qılärmidi? Ukämdän håmiläsi bår. Bålä dunyågä kelsä kimlärning qoligä qaräydi?

Uning gapläri Nizåmcånning cigär-bäğrini ezib yubårdi. Båşini eggänçä pıq-pıq yığlärdi u.

— Åydekkinä cüvån qoldän çıqıb ketmäsä, deymän. Ukäginämning båläsi biråvlärning eşigidä xår bolmäsä, deymän.

Nizåmcån åpäsining gapläridän, Dildårni ketqızmä, şu üydä turäversin, degän ma'nå angläb:

— Şu üy uniki, da'våm yoq, — dedi.

— Yoq, båşqä gap aytmåqçimän. Şariätdä şarm yoq. Dildår qolimizdän çıqıb ketmäsin, deymän.

Akäning båläsigä åtä bolib, peşänäsini siläsäng deymän. Şariät bungä yol berädi. Dadäm ulämålär bilän gapläşib kitåb körib keldi. Nizåmcånning tanäsigä elektr tåqı urgändek vucüdi zirqıräb ketdi. Åpäsi nimä deyäpti? Akängning xåtinigä — kelin ayanggä üylän, deyäpti! Bu qandäy gap! Bu gapni biråv eşitsä nimä deydi? Uning, yurt uruşdä cån ålib, cån beräyåtgän paytläridä birån xızmäti bilän şu köräşgä hissä qoşålmäy, maydä işlär bilän orinib yürgäni yetmägändek, endi akäsining xåtinigä üylänişi qålgänmidi? Nahåtki, undä vicdån bolmäsä, nahåtki, izzat-näfs degän narsä bolmäsä! U åpäsining, dadäsining gapigä kirib şu işgä råzi bolsä, bir ümr vicdån azåbidä qålib ketmäydimi? Qändäy yaşäydi? Ådämlärning kozigä qandäy qaräydi? Ertä-indin uruş häm tuğäb qålädi. Åmån qålgänlär qaytib kelişädi. Şundä ulär: «Sen nimä qılding?», deb soräşsä, nimä deb cavåb berädi? «Kelin ayamgä üylänib, burçäk-burçäkdä tirikçilik qılib yürdim», deydimi? Heç kim sorämäsä häm, Karim soräydi.

Nahåtki, åpäsi Dildårgä şunçälik mehribånçilik qıläyåtgän bolsä? Nahåtki, akäsining hali tuğilmägän båläsigä şunçä mehribånlik qılsä? Yoq, uning dardi båşqä. Nizåmcån åpäsining dardini bilädi.

Dildår keksäyib qålgän Yünüsäli åtäning yålgiz båläsi. Åtä qızini tükis-tügäl mål bilän uzätgän. Uning üstigä dardçil çålning beş künligi bårmi, yoqmi?

Åq tünükä tåmli içkäri-täşqärili håvligä Dildårdän båşqä meråsxür yoq. Åpäsi anä şulärni oyläb, uni ukäsigä ravå köryäpti.

Nahåtki, Dildår bu gaplärgä råzi bolgän bolsä?

Nizåmcånning sukütgä ketgänini åpäsi rizå alåmäti deb oylädi-dä, uning yelkäsigä qåqıb gapirdi:

— Xop deyişingni bilärdim. Endi gap şu. Dildårning könglini ål. Uni bundän bu yåq kelin aya, deb çaqırmä...

Nizåmcån şerdek bukirib ornidän turib ketdi. U qält-qält titrär, közläri qınidän çıqäy deb åpäsigä uqräyib qarär edi.

— Meni kim deb oyläyäpsiz? Şu, gäpni, nimä deb gapirdingiz? Ådämgärçilikdän çıqqän, deb oyläyäpsizmi? Vicdånsiz, deb oyläyäpsizmi? Özimni åsib qoysäm qutülämänmi?! Özimni çaväqläb täşläsäm qutülämänmi?

Uning bugıq, alämli baqırişidän yoläkdä turgän dadäsi hassäsiz, engäşgäniçä arıq labigä keldi.

— Nimä gap? Nimägä baqıryäpsän, ahmåq?

Uning vacåhätidän qorqıb ketgän åpäsi qåçib dadäsining årqäsigä yaşirindi.

— Müsülmånmän deysiz, dadä. Şumi müsülmånlik?!

— Baqırmä! Bittä-yarimtä eşitib qålsä nimä deydi?

— Akäm goridä tik turmäydimi? Heç bolmäsä arvåh xåtirä qıling!

— Arvåx xåtiräsi deb şu işni qılyäpmiz. Rahmätlik akängning birginä yådgåri yåt-begånälär qolidä xår-zår bolsä, mäylimi?

— Bu zamåndä heç kim xår bolmäydi, zår bolmäydi.

Şu payt çårbåğdän eçki yetäkläb Dildår kirib keldi. U åtä-bålä ortäsidä nimä gap boläyåtgänini bilålmäy eşik åldidä toxtäb qåldi. U, Nizåmcånning şunçä vaqt yoq bolib ketgänigä çål uni endi qıyin-qıståqqä ålyäpti, deb oylädi. İnåyät åqsåqål ungä yåmån ukräydi.

— Båläm, sen işinggä qaräyver. Bu üzärå gap.

Dildår eçkini behigä båğläb, yanä çårbåqqä yürä båşlägän edi, çål ungä üdägäyläb berdi: — Håy, eçki behining püstlågini şilib täşläydi-kü!

Dildår çurq etmäy, eçkini yeçib köçägä ålib çıqıb ketdi.

— Bålä, şuni yåxşi bilib qoyqı, mening aytgänimni qıläsän.

Nizåmcån şu yåşgä kirib dadäsining gapini ikki qılgän bålä emäsdi. Hämmäväqt nimä desä båş egib, xop, deb kelgän. İnåyät åqsåqål bålälärini ayämäsdi. Ulärni birån martä ılıq-issıq gap aytib erkälätmägän. Akäsi A'zämcån gåcråq edi. U dadäsining gapigä xop derdi-yü, keyin özibilgänçä iş tutib ketäverärdi. Nizåmcån unäqä -emäs, såddäligidän, tuğriligidän dadäsigä çap berålmäsdi. Manä, u ümridä birinçi martä åtä yüzigä tik qaräyäpti. Uning yåmån qaräşidän Risålät bezåvtälänib qåldi.

Birån kåri hål bolmäsin, deb åtä-bålä ortäsigä kirdi.

— Håy bålä, cinni bolmä. Xop, de!

— Yoq! — u dadäsigä yüzländi. — Dadä, uyalmäysizmi, andişä qılmäysizmi? Akämning tupråği hali såvimäy turib-a?

— Dadänggä şunäqä deysänmi, yarämäs!

Çål ungä udägäyläb yaqın keldi.

— Xop, desäng, degäning, bolmäsä...

Yürägining alläqäyeridä bir nimä uzilib ketgändek Nizåmcån entikdi. Közläri tinib, åläm qåpqårä zimistångä aylängändek boldi. İkki tizzäsidä darmån qålmäy åğir kaltäklärdän şaläyim bolib yıqılib, ornidän turgängä oxşärdi. Dadäsi nimä qılmåqçi, åq qılsä-yä?! Undä dunyådä kimi qålädi?

Nimäsi qålädi? Endi uning ådäm bolib yaşäşidän nimä ma'nå çıqädi? Nizåmcån közlärini cavdirätib dadäsigä qarädi.

— Dadäcån, oyläb körsängiz-çi? Öz bålängizgä şu künni ravå köräsizmi? Bunäqädä meni tirikläyin kumäsiz-kü. Akämning ornigä men ölib ketsäm bolmäsmidi!

— Qåşki edi...

Nizåmcån hungräb yığläb yubårdi.

— Cån dadä, niyätingizdän qayting. Bari bir men bungä künmäymän.

— Şunäqämi?

— Dürüstråq oyläb köring...

— Şunäqämi?

Nizåmcån iztiråb bilän qıçqırdi:

— Ha!

— Åq qıldim, seni! Sendäqä båläm yoq! Åqpädärsän! Yoqål bu üydän!

U, bir müddät dadäsining ot çaqnäyåtgän közlärigä ma'yüs båqıb turdi-dä, bittä-bittä båsib yoläk tåmångä yürdi. U birdän toxtäb årqäsigä ugirildi.

Yaş tulä közläri bilän toğilgän üyigä, håvligä, bålälik yillärıdä emäkläb bårib suv içgän arıqqä, çumçüq båläsini ålämän deb tirmäşib çıqqän keksä örik şåxlärigä,

varräk uçirgän tåm bugåtlärigä tikilgäniçä turib qåldi. Ågilxånä åldidä zancirlängän Åläpär ungä qaräb dümini likillätär edi. Nizåmcån bårib uning boynidän quçåqläb, båşlärini, qulåqlärini ezgilädi. Ziyräk it bir nimä sezgändek, Nizåmcånning ezgiläşlärigä turib berdi. Nizåmcån uning boynidägi zancirini yeçib yubårgändä häm, cåyidän qımirlämäy ma'yüs qaräb yåtäverdi.

Nizåmcån üygä kirib ånäsining ramkägä sålingän sür'ätini ålib çıqdi-dä, kökrägigä båsgäniçä heç qayåqqä qarämäy köçägä yügürdi.

U qayrägåç tagigä yetgändä devår råxnäsidän åşgän bolsä keräk nimçäläri, tirsäkläri tupråq bolib ketgän Dildårning yol ortäsidä turgänini kördi:

— Nimä boldi?

Nizåmcån ungä yåmån qarädi.

— Ayt, nimä boldi?

— Xånädånimizgä külfät ålib kelding, şumqädäm!

Nizåmcån yolini tosib turgän Dildårning yüzigä qarämäy ötib ketdi. U aläm bilän yığläb qålgän Dildårgä qayrilib qarämädi. Şamåldek yelib bårärkän, qulåğidä håmån «åqpädär», «åqpädär» «åqpädär» sözi takrårlänärdi.

U mahällä köçäsidän çıqıb dalä yoligä ötişi bilän qadämi sekinläşdi. İçidän kelgän küçli xursiniş tåmåğini qoydirdi. Bir nimä şitirlägändek boldi. Ugirilib qaräsä, årqäsidä båşini egib Åläpär ergäşib kelyäpti. U yanä uning boynidän quçdi.

— Sen qål, sen qål. Sen åqpädär emässän. Qål! Qål!

İt uning gaplärigä tüşünmädi. Yanä ergäşäverdi. Nizåmcån yerdän kesäk ålib ungä åtdi. Tegmädi.

İt yanä ergäşdi. Åxıri u kattäkån tåşni åldi-yü, küçining båriçä ungä ulåqtirdi. İt angilläb årqägä qaytdi-dä, näriråq bårib otirib åldi. Nizåmcån közdän yoqålgünçä årqäsidän ma'yüs tikilgänçä qåldi.

Qışlåqdän uzåqläb ketgän Nizåmcån qoynidän ånä sür'ätini ålib tikildi-dä, xåsrät-nädåmät bilän ingrädi.

— Aya, ayacån!..

İKKİNÇİ BÖLİM

I

Yerdän qår ketgän bolsä häm, qolmäk suvlärning beti ertäläbgä yaqın piyåz püstidek muz båylärdi.

Bahår bahår ekän. Ålisdä ot yånişigä qarämäy, şahärlär vayrån bolişigä, ådämlär uqqä uçişigä qarämäy bari bir bahår ådämlär köngligä alläqändäy ilıqlik ålib kirärdi.

Här yakşänbä ton kiyib, etigini måylätib Margilångä tüşädigän qışlåq yigitläri endi ålisdä — uruşdä.

Bu tåmånlärgä endiginä rasm bolgän baländ påşnäli tüflilär sandıqqä tüşgän. Kiygändä közni ålädigän qıçıqätläs endi qızlärning köngligä sığmäydi. Hämmäning közi frånt yolidä.

Zirillämä güzäridägi kattä qayrägåç şåxıgä ilingän radiåqärnäy tagigä künigä tört mahäl ådäm yığilädi. Ådämlär cim. Har kim suküt içidä frånt yolläridän, vayrån bolgän qışlåqlärdän, ålingän şahärlärdän öz båläsini, akäsini, ukäsini qıdirädi. Şundäy suküt bilän yanä tarqäb ketädi.

Manä, tagin bahår keldi. Huvilläb qålgän daräxt şåxlärigä quşlär çüp taşib in qurä båşlädilär. Zirillämä güzäri häm sekin-sekin gavcüm bolä båşlädi. Bahår ådämlärni üydän yetäkläb çıqqän, åftåb zåx üylärning deräzäsidän müräläb qışdän qålgän rütübätni haydämåqdä.

Devårläri nuräb qålgän håvlining küngäy tåmånidägi ayvåndä keksäginä bir xåtin kamzüligä tuğmä qadäb otiribdi. Åftåb qızdirgän qårä körpäçädä hürpäyib yåtgän müşük uning qätim tårtäyåtgän qollärigä qaräb xurilläydi, galtäk ipni ålib qåçişgä payt påyläydi.

— Qoy. Måş, bu sengä oyinçåq emäs. Yoqåtib qoysäng, keyin ipni qayåqdän tåpämän?

Müşük uning gaplärigä tüşüngändek, yanä xurilläydi.

—Sen ülgür gapgä tüşünärmiding, sengä oyin bolsä.

Xåtin işini bitkäzib üripdän turdi. Üstün åldigä kelib buy çüzib köçä tåmångä qarädi. Köçädän güpçägigä måy tegmägän arävä giçilläb ötäyåtgän edi.Egärdä otirgän kişi bukçäyib nimänidir mingilläb xırgåyi qılädi. Arävä eşik åldigä kelib toxädi. Egärdägi kişi arävä şåtisigä åyåq tiräb devårdän qaräb qıçqırdi:

— Hå, Cannät xålä, üydämisiz?

— Kirävering, Ummätäli, kirävering.

Ummätäli güp etib özini yergä täşlädi-dä, håvligä kirdi.

— Rais yubårdi, — dedi u, u yåq-bu yåqqä alängläb.

— Arävängizni devårgä tugriläng. Anä, ålib ketävering!— Cannät xålä devår tagidägi bugi çıqıb turgän güng üyümini körsätdi.

Ummätäli taşqärigä çıqıb aräväni tugrilädidä, qaytib kirib panşäxä bilän råxnädän åşirib arävägä güng åtä båşlädi. Xåtin ungä razm sålib turib içi ezilib ketdi. Qandåq yürärdi-yä! Qışlåqdä uni kattädän-kiçik «Ummätli parätkä» derdi. Kiygän kiyimigä gard yuqmäsdi. Çiy båxmäl nimçäsining kökräk çüntägidän såät zanciri åsilib turärdi. Endi bukçäyib qåpti. Kiyimläri häm bir hålätdä. Azizxåni uruşgä ketdi-yü, şu qoygä tüşdi.

Cannät xålä ayvån labigä otirib ungä tikilärkän, köngli alläneçük bolib ketdi. Ornidän turib åldigä keldi.

— Azizxåndän xåt bårmi, urgüläy?

Ummätäli panşäxä dastäsigä bağrini berib ançä turib qåldi, ungä qarämäy, bir xursinib åldi-dä, dedi:

— Ançä boldi kelmäganigä.

Cannät xålä negädir båş qımirlätdi.

— Menikidän häm xåt yoq. Qändåq qılämiz, urgüläy.

— İkråmcåndän-çi? — dedi Ummätäli yergä qäräb.

— Yaqındä xåt kelgän edi. Tinçmän, debdilär.

— Xåyriyät.

Ummätäli båşqä gap surämädi. İşini bitkäzib egärgä mindi-yü, xåyr häm demäy cunäb qåldi.

Håvli cimcit. Müşük hämån xurilläydi. Kampir ayvåndä kaftini iyagigä tirägäniçä otiribdi.

Båläsi turmäy-turmäy, yakkä-yålgiz arzändäsi Tursünbåyni şamålini häm ravå körmäy aväyläb båqıb kattä qıldi. Keçäläri uxlämäy, şu yålgizimning ümrini uzün qıl, deb xudågä nålä qılib çıqärdi. Håzir qayerlärdä yürgän ekän? Diydårini bir körib, Tursünbåyning alpdek qåmätini bagrigä bir båsib ölsä armåni qålmäsdi.

Kampirning dilidä, tilidä keçäyü kündüz şu gap.

Ammå Tursünbåydän xåt häm, xåbär häm kelmädi.

Dadäsi har xåtidä: «Tursün qaläy, armiyägä çaqırilmädimi? Kasäl-päsäl bolgäni yoqmi, negä xåt yåzmäydi? » deb surädi.

Åtä uning armiyägä ketgänidän bexäbär edi.

Tursünbåy ketäyåtgän küni ånäsigä qaräb turgändä közläridä yåş yiltirägändek bolgän edi. Cannät xålä haligäçä bilmäydi — oşändä oğli yığlägänmidi yå peşänäsidän tåmgän ter yiltiräb şunäqä köringänmidi?

Ånä közi åldidä oğlining qåp-qårä qåşläri, çaqnägän közläri qåldi. Yigirmä bir yil atråfidä parvånä bolib, aylänib-urgilib båqqän båläsini uruş bagridän yolib åldi. Håzir u qayåqlärdä yürgän ekän? Åçmikän, toqmikän? Lekin ånä köngligä taskin berärdi: «Båläm yurt işigä yaräb qåldi. Köpgä kelgän toy ekän, qandåq qıläy, qırq yil qırgin bolsä, acäli yetgän ölädi, işqılib, yålgizim sågåmån kelsin!» Cannät xålä ornidän turdi-dä, bittä-bittä båsib köçä eşigidän taşqärigä qarädi.

Dalä åftåbdä yaşnärdi. Kimdir tuq-tuq teşä urib işqåmgä påyä kesyäpti. Kattä yerning åxıridägi tåş yoldän yük maşinäsi gurilläb utib ketdi. Kampir avtåmåbil åvåzini eşitmägänigä häm ançä bolib qålgän edi. Bu tåvüş negädir ungä uruşdän ävvälgi paytni eslätdi, U Tursünbåy bilän şunäqä maşinädä Margilångä tüşgän edi. Eri İkråmcån Måskvädän keläyåtgändä ånä-bålä uni oşä yerdä kutib ålişgän.

Kampir köçägä çıqdi-yü, beıxtiyår güzärgä qaräb yürä båşlädi.

Bugün negädir Zirillämä cüdä gavcüm. İdårä åldidä qårä maşinä turibdi. Kalläklängän tållärgä sakkiz çåğli åt båylängän. Kampir hayrån bolib samåvär surisigä otirdi. Çåyxürlärdän biri:

— Åtä ançä åzib qåpti-yä, — dedi.

— Yoldåşvåygä häm åsån tutib bolmäydi, — dedi ungä bir muysäfid. — Båşidä yurtning taşvişi, uyqusining mazäsi yoqdir. Özimiz misål, kiçkinäginä rözgår deb ne künlärni köryäpmiz.

Kampir ulärning gapidän Zirillämägä Yoldåş Åxünbåbåev kelgänini bildi. U Åxünbåbåevni yåxşi tanirdi. Akäsi bilän birgä kattä bolişgän. İkråmcån bilän bolsä yaqın ågäyni edi. U har gal Margidån kelgänidä albättä İkråmcånni suriştirib, özi

Zirillämägä kelålmäsä, albättä åldirib ketib, birpäs çaqçäqläşib, Andicångä ötib ketär edi. Zirillämägä kelgän paytläridä İkråmcånni çaqırtirib otirmäy, özi tuppä-toğri eşikni åçib kirib keläverärdi. Ötgän yili Cannät xålåning akäsi Sådıqcån vafåt qıldi. Yoldåş åtä eşitgänmikän?

İdårädän Åxünbåbåev bilän Rayimberdi Tåğä çıqdi. Ulärgä ergäşgän raislär sal årqäråqdä qålişdi. Åtä Tåğäni qoltıqläb ålib çåyxånä tåmångä yürä båşlädi. Ulär qandäydir zarür gapni qızişib sözläşärdi. Åxünbåbåev nimädändir cahli çıqqändek, Tåğägä qättıq-qättıq gapirärdi.

Ulär surigä yaqınläşärkän, hämmä ornidän turdi. Birdän åtäning közi Cannät xålägä tüşdi.

— İya, iya, singlim, tinçmisän?.. Eşitdim. İkråm fråntdä ekän. Xåt bårmi? Erkätåy qaläy, yåxşi yüribdimi?

Üstmä-üst savål bergänidän Cannät xålä nimä deb cavåb berişni bilmäsdi.

— Tursünbåyingiz häm ketdi.

— Bittä özing qålibsän-dä? Sådıq häm qazå qılibdi... — Åxünbåbåevning külib turgän yüzi birdän ciddiy bolib qåldi. İkki qåşining ortäsigä tügünçäk tüşdi. Közläri bir nuqtägä tikilgäniçä indämäy turib qåldi. Keyin dard-aläm bilän surigä kelib otirdi. — Köpni körgän kişi edi. Yåxşi ådäm edi.

Båşqä gap aytmädi. Uzätilgän piyålåni ålib indämäy otiräverdi.

Kim bilädi, u Sådıqcån bilän ötkäzgän yigitlik yillärini esläyåtibdimi, yoqåtgän aziz åğäynisi üçün içidän yığläyäptimi. U şu qoyi ançä cim otirgändän keyin såvib qålgän çåyin hupläb, Cannät xålägä qarädi: — Yakkä qålgäning yåmån bolibdi. Ulär kelgünçä Tåşkentgä ålib ketäymi? Biznikidä turä turäsän.

Cannät xålä båş tebrätdi.

Åxünbåbåev ornidän közgäldi.

— Mäyli, özing biläsän. Rayim, xåbär ålib tur.

Zårıqtirib qoymä. İkråm kelgändä uyatli qılmä bizni. Mengä gaping yoqmi, singlim?

—Yoq. Sizni körib akämni körgändek boldim.

Yoldåş åtä otirgänlär bilän häzilläşib ötib ketdi. Ulär negädir şahär tåmångä emäs, dalägä qaräb ketişdi.

Cannät xålä ornidän turdi. Yanä üygä qaräb yol åldi. U endi negädir özini sirä yålgiz qålgängä oxşåtmäsdi. Bu yerdä kimidir bårgä, kimningdir nafäsi dimåğigä tegib turgängä oxşäyverdi. Xåyålidän yåmån oylär näri ketdi.

Hüvilläb qålgän üydä yålgiz yaşäş qıyin. Håvli yutämän deydi. Ammå Cannät xålä yålgizlikkä künikib qålgändi.

Keç kirdi. Çiråq yåqıb ayvåndä yanä kündägi otirişi båşländi. U yålgiz emäs. Xåyålidä eri bilän, arzändä bålåsi Tursünbåy bilän xuddi toğrimä-toğri otirgändek gapläşärdi.

Åy çıqdi. Yalängåç nåvdälär åräsidän ötgünçä beti timdälängändek hårib-çärçäb teräk uçigä çıqıb åldidä, qımirlämäy turib qåldi.

Quşni håvlidä xuråz qıçqırdi. Qäyerdädir it ulidi. Kimningdir bålåsi bigilläb yığlädi.

Birdän eşik tagidä it våvillädi. U göyå üygä kirib qålgän nåtäniş kişini talämåqçidek cåncähdi bilän våvillärdi. Cannät xålä çuçib ketdi.

Yanä eşik tåmångä qulåq såldi. Eşik halqäsini kimdir qåqärdi.

— Kim? — dedi Cannät xålä bezåvtälänib.

— Men, men, Cannät. Åç!

Bu eri İkråmcånning tåvüşi edi.

Cannät xålä qandäy qılib eşik åldigä bårgänini bilmäydi, zulfinni tåpålmäy dåvdirädi.

— Åçsäng-çi, nimä boldi?

— Håzir, håzir.

Cannät xålä titräb-qäqşäb aräng zulfinni tåpdidä, eşikni läng åçib yubårdi.

Yåğåç åyåqli İkråmcånning båşi vä yelkälärini åy yåritib turärdi.

II

Ertäläb Rayimberdi Tåğä keldi.

U İkråmcånning bir åyåği yoqligini körib, yürägi ciz etib ketdi. Ammå buni ungä sezdirmädi.

Qüçåq åçib körişärkän: «Xäyriyät, xåyriyät, tirik kördim!» — dedi.

Håvlidä xåtin-xäläc köp. Erkäklär biri kirib, biri çıqıb turişibdi. Hali nami kutärilmägän supägä häm buyrä tuşäb, şålçä yåzilgän. Erkäklär şu yerdä. Samåvärgä taräşä täşläyåtgän çål raisgä çakkäsidägi bir dastä binäfşäni ålib uzätdi. Tåğä tuyib hidlädi-dä, İkråmcångä berdi.

— Manä, bahår nişånäsi. Hidlä, såğingändirsän.

Binäfşä qoldän-qolgä ötdi. Şu binäfşä båxånä boldi-yü gap bahår, dalä, bu yilgi qılinädigän işlär toğrisidä ketdi.

— Tåğä, — dedi çåy qoyib otirgän Ummätäli Rayimberdigä qaräb, — keçä Åtä kelgän ekänlär.

Tinçlikmi işqılib?

— Tinçlik. Yåzyåvångä çıqıb keldik. İş kattä bolädigän. Bizgä Naymändän yer berişyäpti.

Haymän — çöl tuqäyining ortäsidä. U tåmånlärdä dehqånçilik qılış åsån iş emäs,

— Tuqäydä nimä qılämiz? Påxtä bitärmidi?

Turgän-bitgäni båtqåq, päşşäning uyasi !..

Rayimberdi endiginä åq åräläb keläyåtgän muylåvini siläb ilcäydi:

— Hükümät bir iş qılsä bilib qılädi. Çölgä çıqämiz, påxtä ekib ketäverärmidik? U cåylärdä påxtä bitişigä ikki qåvün pişigibår.

İkråmcån gapgä aräläşmäy bir çekkädä cimginä otiribdi. Rayimberdi çåyni şimirib, piyålä çetini yengigä artdi-dä, dastürxångä qoydi.

—Azbäråyi qålxåzçigä madäd bolsin, yegüligi özidän çıqsin, deb şundäy qılyäpmiz. Ävväl ikki yilginä şåli ekämiz. Ammå-lekin, Naymängä köçiş ıxtiyåriy. Åtä aytdilärki, çölgä köçib çıqqän åilälärgä közgä qålmäy båşpänä qılib berilädi. Har brigädädän ikki åilä ketsä — ottiz tört xucälik bolädi. Binåyidek qışlåq quriş mümkin. Ammå közgäçä çaylädä yaşäb turişgä toğri kelädi. Har bir åilägä on ålti såtıx tåmårkä, özigä şåli ekib ålädi. Daråmäd taqsimåtidä qäçädän tuşsä, båşqälär qatåri yanä ålädi. Meningçä, bu işgä konmäydigän ådäm bolmäsä keräk. Ammå-lekin, båşgqä qålxåzlär häm şundäy qılyäpti.

Raisning bu gapi köpçilikni oyläntirib qoydi. Çåygä fåtihä oqılgäç, hämmä ornidän turdi.

Şu küni keldi-ketdi bolib İkråmcån köçägä çıqålmädi. U tugilib usgän dalälärigä çıqqısi kelärdi. Fråntdä yürärkän, bu yerlärni tüşidä håm, ungida håm köz åldidän näri ketkäzålmägän edi. Sal åyåq uzildi degünçä åstånägä çıqıb dalä tåmångä qarädi.

Hali barg yåzmäy surräygän yalängåç nåvdälär daläning yiråq-yiråqlärini tusålmäs, ufqqäçä anıq körinib turär edi.

Keç kirib, kelüvçilärning åyåği üzilişi bilän, u köçägä çıqdi.

Dalä cimcit. Tangä yåqädigän ertä bahår şabädäsi gir-gir esib, ådäm köngligä alläqändäy tuyğülär sålädi. İkråmcån aylänib yürib anhår åldidän çıqıb qålgänini sezmädi. Keç girä-şiräsidä suv qorgåşingä oxşäb qåräyib åqärdi. İkråmcån bu anhårdä neçä martäläb çumilgän. Oğli Tursünbåy bir nafäs közdän yiråq bolsä, uni qıdirib şu yerdän tåpärdi. Bålä kam-gäp, qılädigän işini biråvgä aytmäsdi. Åtä-bålä cimginä üygä qaytişärdi-dä, ikkåvi ikki üygä kirib ketişärdi. Er-xåtin supädä otirib, yålgiz bålägä uzåq ümr tiläb uxlämäy tünni tånggä üläşärdi.

Tursünbåy qäyaqlärdä yürgän ekän? Ketär åldidä İkråmcån uni bağrigä båsålmädi. Bu künlär diligä armån bolib qålmäsin işqılib. İkråmcån öz xåyålidän özi qorqıb ketdi.

Qızil barkäşdek åy şåşilmäy åsmånläy båşlädi: İkråmcån fråntdä, åqåpdä yåtgänidä häm åy şunäqä bolib çıqärdi. Oşändä u alläqändäy bålä xåyållärgä berilib, şu åy Zirillämä tepäsidä qändäy körinäyåtgänini oylärdi.

U cimib qålgän dalädä yarälänib, qånsiräb yåtärkän, tepäsidä dum-dümälåq bolib turgän åygä qaräb, şunäqä xåyållärni köp surgän edi. Oşändä häm åy qångä belängändek qıp-qızil bolib köringän.

Anhår suvi ävväl qızgiş bolib, keyin bir qåräyib åldi-dä, cilväläri eritilgän kumüşdek åqärib ketdi.

Suvi sekin şildirämåqdä. Yåşligini, şux åläv båläligini åqızib ketgän şu anhår kimlärningdir båläligini åqızärdi. U göyå yür, ålislärgä qaräb ålib ketäy, deb İkråmcånni çaqıräyåtgängä oxşärdi.

Sarätån åftåbi tanini qoydirgän ot bålälär qıy-çüv, şåvqın-sürån bilän bu qırgåqlärdä cavlån urişärdi. Bir-birlärigä suv såçib quvläşişärdi.

Suvdän tez çıqqänlärning tanäsigä låy sürtib qåçib uni båşqätdän çümilişgä macbur qılişärdi.

Ulärning şuxlikläri anä oşändä şu tulqınlargä minib uzåqlärgä åqıb ketgän. Endi ulgäyib biri uruşdä cån ålib, cån beryäpti. Biri qandäydir yurt işini qılyäpti. Tursünbåy-çi? U häm uruşdä!

Uruşning nimäligini İkråmcån yåxşi bilädi.

U kamgäp, hämmäväqt kimningdir råxnämåligi bolmäsä özini eplålmäydigän båläsini şergä aylänib ketgän sezdi. Tursünbåy hämmädän åldindä, arslåndek na'rä tårtib yev üstigä täşlänäyåtgändek tuyüldi.

Åtälär öz bålälärini dunyådägi bålälärning eng zori, eng xuşbiçimi, deb bilişädi.

Darhäqıqät,Tursünbåy nihåyätdä körkäm yigit bolgän edi. U özining şunäqäligini bilib köp binå qoyärdi. Özini sipå tutärdi. Qızlärgä zimdän nazär täşläb, ulärning qaräyåtgänini bilib gerdäyibråq pisänd qılmäyråq turärdi. Ungä kiyim cüdä yaråşärdi. Håzir şineldä qandåq yürgän ekän?

Yaräşgändir.

Åtägä u savlätli kåmändirlärdek bolib körinärdi.

İkråmcån bålälik izläri tüşgän yollärdän, tår köçälärdän yåğåç åyåq bilän alläväqtgäçä kezib üyigä qaytdi. Xåtini uxlämäy, tıq etsä, eşikkä qaräb otirgän edi.

İkråmcån yåtmädi. Er-xåtin çåyni maydäläb şu bir-ikki yil içidä bolib ötgän våqeälärni gapläşib otirişdi.

— Ummätälining Azizxåni häm ketdi degin? Çıqıb qåpti beçårä Ummätäli... Aytmåqçi, qüçqårning oğli mendän åldin ketgän edi, xåt-xäbär bårmi undän?

— Qışdä qåräxät kelgän. Azä åçişdi.

İkråm bir nafäs cim qåldi. Keyin yanä surädi:

— Ålimdän-çi, Ålimdän xåbär bårmi?

— Yarädår bolgän ekän, bir åyçä turib ketdi.

İkråmcån yåğåç åyåğini çıqärib qoygän edi, surilib bårib ayvån üstünigä tiräb qoygän qoltıqtäyåğini tüşirib yubårdi. Uni ålib, tut tagigä bårib måxårkä Urädi-dä, cåyidän qımirlämäy tek turib qåldi.

Cannät xålä erining qolidägi qårångidä nurli çizıq bolib qımirläb turgän çuqqä qäräb oylånib qåldi. Eri çekmäsdi, fråntdän çekädigän bolib kelibdi. Ungä åsån emäs. Bir yåqdä åyåği bu ahvåldä, båläsi uruşdä. Ne-ne niyätläri bår edi beçårening, bu yil toy qılmåqçi edi. İşqılib, köp qatåri båläginämning rizqı üyidän üzilmägän bolsin. Våy åting uçgür uruş, ne-ne yåstıqlärni köz yåşdän hul, qılmeyäpsän-a!

İkråmcån çekib bolgän måxårkäni yergä urdi.

Åciz uçqünlär atråfgä saçräb, sundi. Keyin İkråmcån ayvångä kelib bir qoligä tirälib otirdi.

— Mengä qarä, xåtin. Bunäqädä sıqılib ketämiz, bir nimädir qıliş keräk.

Cannät xålä uning gapigä tüşünmädi. Nimä qıliş keräk ekän? U erigä közlärini kättä-kättä åçib qarädi.

— Tåğäning gapini eşitdingmi?

Tåğä, bu — Rayimberdi. Köpçilik uni şundäy deb atärdi. Cannät xålä uning båyägi gaplärini eşitmägän edi. Şuning üçün båşini çayqädi.

— Qålxåz Naymändän yer åpti. Yaqındä ottiz tört åiläni köçirmä qılärmiş. Båräylik, xåtin. U yerdä iş köp, zårä åvunsåq.

Cannät nimä deyişini bilmädi. Qändåq bolär kin? Bårsä durüst bolärmikän? U erigä savål nazäri bilän qärädi:

— Ne niyät bilän üy qılgän edik. Båläm kelsä qıdirib sarsån bolib qålmäsmikän? Şundåq cåyni täşläb çuldä, tuqäydä nimä qılämiz? Yåxşiråq oyläb köring, dadäsi.

— E, xåtin. İmårät, üy közgä körinädigän paytmi. Ne-ne saråylärning kül bolgänini körib keldim. Ådämlär yertolädä åç-nähår yaşäşyäpti. Mengä qålsä, bårgänimiz durüst. Togri, çöldä täyyar üy yoq. Bu yaz çaylädä kün körämiz. Közgä bårib bittä båşpänä tikläb ålärmiz. Uying häm turäverädi.

Cannät xålä erining ra'yini qäytärålmäy künsädä, üyni täşläb ketgisi kelmäsdi. Håvlining har burçidän, üyning har xånäsidän Tursünbåy körinib turgändek. Sandıqni åçib uning kiyimlärigä qoyädåri sepgisi kelmäsdi. Nazäridä, båläsining hidi ketib qåläyåtgändek. Şuning üçün häm kiyimlerini åftåbgä yaymäy üyning özidä qåqıb,şämållätib, yanä sandıqqä sålib qoyärdi. Åşxånä qurgänläridä dadäsining duqı bilän Tursünbåy devårgä özi låy çaplägän edi. Qolining izi şundåqqınä turibdi. Cannät xålä uni yaqındä kördi. Şundän beri har gal şu devår åldigä kelgändä: «Qolginängdän urgüläy», deb şuvåqqä yüzlärini surtärdi.

Oğlining hidi kelib turgän, devåridä båläsining qol izi qålgän oyip täşläb qayåqqä ketädi?

— Yåxşiläb oyläb qaräng. Zirillämädän Tåğä iş tåpib birär, — dedi u yalingänsimån.

— İş har yerdän tåpilädi. Qayåqqä bårsäng, bagrini åçib kutib ålädi. Hali Tåğä unäydimi, unämäydimi. İşning bu tåmåni häm bår. Mäyli, yåtäylik endi. Ertägä bir maslähät çıqıb qålär.

İkråmcån yeçinib ornigä kirdi-yü, qattıq çarçÄgär ekän, dam utmäy xurräk tårtä båşlädi. Ammå Cannät xålåning uyqüsi qåçib ketdi. Dam u yånbåşigä, dam bu yånbåşigä agdärilärdi.

Åy tåmdän hatläb utib, tut såyäsini arıq buyigä ålib bårib qoydi. Arıqdä suv qungiråq çalib åqıb yåtibdi. Behi şåxıdä müdräyåtgän tåvuq qanåtini bir patillätib, cim boldi.

Hämmä narsä — cånli, cånsiz uyqüdä. Faqät Cannät xålåning közigä uyqu kelmäydi. U kiprik qåqmäy yalängåç nåvdälärning yengil şabädädä bir-birigä beåzår urilişigä qulåq sålib yåtibdi. Uning xåyallåri cüdä ålislärdä. Yolgä kirmäy tupråqqä qoygän bålälåri, erining bålä yetäkläydigän künlärini kutib ötkäzgän paytläri, nihåyät, İkråmcån Tursünbåyning qolidän yetäkläb Zirillämägä ålib çıqıb ketgäni, bålåning güzärdän etägi tolä şirinliklär bilän çugilläb kirib kelgäni, anä oşändä erining yüzidägi bir çiråyli tabässüm, Tursünbåy ertägä maktäbgä bårädi, degän küni er-xåtin keçädi bilän kiyim dazmålläb çıqqänläri, oşä åqşåm erining bålåni sartäråşgä ålib çıqıb såçini åldirgani, bålä därsdän çıqqunçä maktäb åstånäsidä otirgänläri, erining fråntgä ketişi, uning yoligä köz tikib ötgän keçä kündüzläri, Tursünbåygä påvestkä kelgändä yığlägänläri, şulär hämmäsi bir-bir köz åldidän utälerdi.

Öz åyagi bilän üydän çıqıb ketib eri yagåç åyaqqä suyanib kirib keldi. Ogli nimä bolädi? Åmånmikän? Bütün qaytärmikän? Şu oylärdä toy-tåmåşä bolärmikän? Bålåsini qoyavlik sarpåsidä körärmikän?

III

Uruş çaqmåği çaqıb, ådäm ölib. Şahärlär yånäyåtgän künlärning biridä kimsäsiz Naymän çöligä qaräb ikki åtlıq bårärdi.

Qämişlär åräsidä ulärning båşi gåh körinädi, gåh suvgä şungigändek yoq bolib ketädi.

Börilärning etni cimirläştirädigän ulişi, tungizlärning köksåv yutälidek yåqımsiz tåvüşi, eçkemärlärning murdä nigåhidek såvüq båqışi, här yer-här yerdä qålgän ilån postlärining åciz yiltiräşi vä nihåyät, düngliklärdä haykäldek qåtgän sahrå sultåni — çöl burgütlärining: Bu mening maskänim, ådämgä yol yoq, degändek vıqårli båqışi bu ikki yolåvçining yürägigä vahm sålålmäsdi.

Åldingi åtdä Rayimberdi Tåğä. O yelkäsidägi quştigni qoligä ålib ålislärgä buy çözib qaräb qoyädi. Årqädä köpdän beri sukūt içidä allänimälärni oyläb, måxårkä tutätib keläyåtgän İkråmcångä har zamåndä bir ugirilib qaräydi, uning xåyålini bolmäslik üçün yanä åtgä beåzår qamçi tegizib cimginä ketäverädi. Yol gåh qurüq, gåh båtqåq åräläb utädi. Åt har båtqåq keçgändä qårnigä sargimtir külmäkning muzdek suvi saçräb tegäyåtgänidän eti dirilläydi. Qulåqlärini silkitädi. Tåğä İkråmcångä qandäydir cüdä zarür bir gap aytmåqçi, ammå aytgäni yürägidåv bermäydi. Şu bir gapi uning bütün vucüdini larzägä sålişi, hattå taqdirini oşä åndä yå u yaqli, yå bu yåqli qılişi mümkin.

Aytsinmi?

Yaqındä harbiy qåmissärlikdän ådäm kelib ungä Tursünbåyning fråntgä cünäyåtgän eşelåndän qåçgänini aytib, bu tåmånlärgä kelgän-kelmägänini suriştirgän edi.

Aytsä, İkråmcånning håli nimä keçädi? Manä şu qåçåq —uning bittäyü bittä båläsi. U faqät şu båläsi üçün yaşäb yüribdi. U şu oğlini yurt işigä yaråqli mard bålä bolgänidän fåxrlänädi. Eh-he, uning könglidä hali qançä årzüläri bår.

Ägär Tåğä şu gapni aytsä... Yoq, aytmägäni dürüst. Vaqti kelib, mavridi kelib özi bilibålär.

Tåğä åt cilåvini dünglikkä burdi. Yevvåyi cüdä şåxlärini, qurib qålgän qamişlärni qasir-qüsür båsib åt tepägä çıqdi. Düngdä çakmånini yelkäsigä täşläb otirgän ådämdek turgän vahimäli burgüt beäzår qanåt silkib, xuddi suvdä suzäyatgändek tik åsmångä kutärildi. U ikki åtlıq tepäsidä bir ayländi-yü, qamişzårgä sançilgändek şungib ketdi.

Ulär turgän dünglikdän çölning uzåq-uzåqläri körinärdi. Yilning bu faslidä çölning hämmä yåği bir tusdä bolädi. Qum häm, tuqäy häm, båtqåq yüzidä zardåb bolib yåtgän külmäk häm sap-särıq. Sal kün ötmäy bahår cäläläri båşlänädi. Qämiş zårlär yaşillänädi, qırlärdä låläqızgäldåqlär gulxäni yånädi. Ammå kum mallä tunini yeçmäy turä berädi. Håzir hämmäyåq sap-särıq bolgänidän çul qayerdän båşlänib, qayergä tutäşişini bilib bolmäsdi.

Rayimberdi Tåğä bu tåmångä köp kelmägän. Yåşligidä bålälär bilän mål båqqäni ünçä uzåq bårmäsdi.

Buridän, eçkemärdän qurqärdi. Keyin kålxåz tuzilgän yilläri bu yåqlärgä kelişgä qoli häm tegmädi, kelişgä zarürät häm yoq edi. Manä, har iş öz mavridi bilän bolärkän. Endi ketyäpti. Bütün båşli bir qışlaq tuzgäni ketyäpti. Qışlåq qayerdä bolädi, qayergä nimä eqılädi, şu bugün hal bolişi keräk. Såğ åyåğini üzängigä tiräb åt üstidä tik turib çölgä tikiläyåtgän İkråmcån uning xåyållärini bolgisi kelmäy, yanä egärgä otirdi. Xåltäçäsidän måxårkä ålib uräy båşlädi. Tåğä ugirilib ungä ma'nåli qaräb qoydi.

— İkråm, ilgäri kelgänmisän?

İkråmcån måxårkäsini ut åldirib bolib bir-ikki tårtgäç, bafürcä cavåb berdi.

— Kelgänmän. Köp kelgänmän. Qumgä yetmäsdän çapgä burulsäk, kattä yalänglik bår. An oşä yerdä Yoldåşbåy akäm ikki tup tål ekkänlär. Qurib qålmägän bolsä, kattä tål bolib ketgändir. Kanäl körgänimizdä, bir kün yür, deb qåldilär. Undä künlär isib, låläqızgäldåqlär qåvciräb qålgän payt edi.

İkki kün şu çölning u båşidän kirib, bu båşidän çıqqänmiz. Oşä tålni tåpsäk boldi. Ägär båşqä qålxåzlär bizdän åldin kelib tanläb qoymägän bolsä oşä cåy bizniki. Undän taşqäri, känälgä yaqın cåy, suv ålib keliş åsån bolädi.

Kün yåyilib, yelkäni åftåb qızdirä båşlädi.

Uzåq-yaqındän ördäklärning gaq-guqı eşitildi. Qayerdädir buri ulidi. Rayimberdi åtdän tüşib, xurcünni acrıqqä täşlädi-dä, qolmäkdä qol yuvib, belbåğigä artä båşlädi.— Tuş, İkråm, nånüştä qılib åläylik. Qårning häm åçgändir.

U xurcünni titqıläb tünükä çåynäk bilän krückä ålib ortägä qoydi. İkråmcån häm egärdän tüşdi. İkkåvläşib ciydä şåxıdän üç åyåq yasäb çåynäkni ilişdi. Xurcünning bir közidägi kattä şişä ballåndägi suvni aväyläb ålib çåynäkni suvgä toldirib, tagigä ot qaläb yubårişdi.

— Cüdä åvbåp cåylär, — dedi İkråmcån, — Ördäkning kåni.

— Balıqni aytmäysänmi!

—Ha. Balıq häm, qoyån häm, tungiz häm bår. Qum tåmånlärgä ötsäng kiyik seråb. Ävväl köçib åläylik, guştgä qıynälmäsmiz. Suv sal tåxçil bolär deymän, Tåğä oyläb otirmäy cavåb qıldi:

— İşni kanäldän arıq åçib kelişdän båşläş keräk.

Çåy qaynädi. İkråmcån belbåğining uçigä tugüglik çåydän bir çimdimginäsini çåynäkkä täşlädi. Tåğä nån uşätärkän, İkråmcånning yåğåç åyåğigä qaräb bir muddät nimänidir oyläb qåldi.

— Köp kiynäldingmi? — dedi u alläqändäy açiniş åhängidä.

— Qırt-qırt kesyäptiyämki, tentäk Tursünbåyim közimgä körinädi. Xuddi meni kimgä täşläb ketyäpsän, deyäyåtgängä oxşäyverädi. Yoq, yålgizimning tåleigä ölmädim, åmån qåldim. Kelsäm, u häm ketibdi. Ketär åldidä diydårini körålmäy qåldim. İşqılib, åmån qaytsin. Ägär xudå körsätmäsin, ungä bir nimä bolsä, tamåm bolämän... — İkråmcånning åvåzi titrädi.

Tåğä ungä qäräb turib iç-içidän yånärdi.

Bilmäydi, bilmäydi beçårä, Tursünbåyning qåçgänini u bilmäydi. qıdirib yürişgänini bilmäydi.

— İşqılib, men bu yåqlärdä yürgänimdä båläm qaytib kelsä üydän tåpålmäy sarsån bolib qålmäsindä. Kelib qålsä, Tåğä, özing Naymängä båşläb keläsän-dä.

Rayimberdi båş irgäb qoydi.

Orniläridän turişdi. Yanä tuqäy, båtqåq åräläb ketişdi. Tuqäy åräsigä suqılib kirgän qumliklän utişgäç, ålisdä hali barg yåzmägän daräxtning nåvdäläri çuväläşgän qızgimtir ipdek bolib körindi.

— Tål, oşä tål! — dedi İkråmcån. — Yoldåşbåy akäm ekkän tål.

Tåğä åtgä qamçi båsdi. Ulär yetib kelgän cåy ålti-yetti gektärlärdän mulråq yalänglik edi. Şu sayxånlikning har yer-här yeridä tudäläşib qamişlär usib yåtärdi, İkråmcån åt cilåvini egär qåşigä åmånätginä çölgäb tål tagigä keldi. İkkälä tålning tanäsi häm yugånläşib, şåxläri tarväqäyläb ketibdi. Tåğä tålning bucür tanäsigä şapätiläb urib qoydi.

— Manä şu yerdä qışlåq bolädi!

Keyin u yåqdän-bu yåqqä yürib atråfni tåmåşä qılä båşlädi. Şu yürişidä u köp narsälärni xåyålidän ötkäzärdi.

Bu båtqåqlärdä tirikçilik qıliş åsån bolmäs.

Çivinigä çidäşni ayting. Båşpänä tikläş, uskünä taşib keltiriş. Kelişgä kelib qoyib, qåçib ketädigänlär häm çıqıb qålär. Qıyini şu bir yil. Bir yildä epäqägä keltirib ålişsä marrä ulärmiki! İmårät üskünäsini qaydän tåpsä ekän?

Uning xåyåligä uruş båşlänişi åldidän devåri kötärilib, üsti yåpilmäy qålib ketgän madäniyät saråyi keldi. Saråy üçün alläqänçä tåxtä, yåğåç tunükä åldirib qoygän.

— İkråm, esingdä bårmi, Nåvåsibirgä ikki vagån uzüm, bir vagån anår ålib bårgäning?

— Esimdä, esimdä, - dedi İkråm. — Oşändä råsä yåğåç båsib kelgän edik.

— Ha, bälli, oşä yåğåçlärning bittäsini häm begånä qılmägänmän. Saråy qurişgä asräb yürgän edim. Uruş tugäsin, saråy häm bolib ketädi. Oşä yåğåçlärni şu yåqqä täşitämiz. Nimä deysän? Yetmäganigä teräk kestirämiz. Tunükä bårü yetmäydi. Mäyli, tünükä bolmäsä häm, håzirçä qåğäz yåpib turämiz.

İkkåvläri häm qızişib ketişdi. Qåyerdän köçä åçilädi, qayergä üy tüşädi, qayergä kåntårä bolädi, qäyergä quduq qäzdiriş keräk, u yåqdän-bu yåqqä yürib cåy tanläşärdi.

— Påydevårgä semån qoymäsä, ğişt şor båsib uqälänib ketädi. Semångä qaläysän, Tåğä?

Rayimberdi külib qoydi:

— Bu tåmånidän xåtircäm boläver. Quväsåydän taşitämiz. Nimä såmån ketärdi, on beş maşinä keltirsäk bemälål etädi. Ertägäyåq Abdüxålilni quväsåygä cünätämän. Şartnåmä qılib kelsin. Mäyli, işçilärgä nimä keräk bolsä biz häm yubåräylik. Qåvün deyişsä qåvün, uzüm deyişsä uzüm. Yoq, deyişmäs. Ğişt keräkmäs, semån påydevårning üstigä påxsä ursä cüdä antıqä çıqädi. Ammå-lekin, hämma öz devårini özi urädi. Bålä-çäqäsi bilän unnäsä, bolib ketädi. Boldi. İş bitdi.

Quyåş tepägä kelgän. Qumlik tåmåndän ilıq şabädä esärdi.

— Bilyäpsänmi, İkråm, kökläm şabädäsi yürib qåldi. Endi kurtäklär uygånädi. Yer urüg suräydi.

Dehqånning işi endi båşlänädi. Qani, ketdik.

Tåğä üzängigä åyåq qoyä turib yanä qaytdi.

— Bittä işni çalä qılibmiz, şåşmä!

U kökräk çuntägidän daftär-qäläm ålib tizzäsigä qoydi-dä, yoğån-yoğån harflär bilän şundäy deb yazdi: «Bu cåy Zarkent qålxåzining Naymän uçästkäsidir».

Keyin u İkråmcångä qaräb, qaläy, degändek ilcäydi.

— Şundäy qılmäsäk, båşqä qålxåzlär häm bugün-ertä cåy qıdirib kelib qålişädi. ålib qoyişmäsindä. Åxünbåbåev åtäning gaplärigä qarägändä, yüzdän årtıq kålxåz çuldän cåy ålärkän. U tåmåni Ancån, bu tåmåni Namängän, quqån taräf, xulläs, çölni dåirä şaklidä uräb, uzläştirib kelinäverärkän. Bizniki şu cåy. Tamåm!

Xåt yåzilgän qåğåzni tål kåvägigä suqıb bir qaräşdä körinärmikän, degändek årqäråqqä qaytib qarädi. Qåğåz bemälål körinib turibdi. Şundän keyinginä xåtircäm åtgä minib årqägä qaytişdi.

Ulär yolning yarmigä yetmäsdänåq, quyåş båtib ketgän, åsmåni faläkdä suzib yürgän uvädä bulutlärni qıp-qızil çuqqä ayläntirgän edi. Zum ötmäy bu şafäqlär häm sundi-yü, bütün åläm qårä çådirgä örälgändek boldi-qåldi.

— Yoldän adäşmädikmi? — sorädi Tåğä.

— Yoq, åt adäşmäydi. Kelgän yoldän ketyäpmiz.

Bålälär qolidägişärdek qıp-qızärib åy astä kötärilä båşlädi. Börilärning våxımäli ulişi avcigä çıqdi. Çirildåqlär temir egåvlägändek tåvüş çıqärädi, qamişlär åräsidän çiyäburulärning kukimtir közläri uçädi, yånädi...

Rayimberdi våxımäli tåvüşlärgä qulåq sålib bårär ekän, alläqändäy gurür yå içki bir törtki ålib çıqqän tåvüş bilän dedi:

—Esingdä bolsin, åşnä. Manä şu tåvüşlär qulåğingdä tursin. Şu cåylärdä qamiş yåqıb, båtqåq qazib, çivingä talänib qışlåq qurämiz. Bålälärimiz uruşdä cån ålib, cån berişäyåtgändä biz beqår turgänimiz yoq. Şu esingdä tursä bas.

İkkåvläri hämån qamişlärni şitirlätib yol båsişär, hali qışlåq çiråqläri körinmäs edi. Åldindä häm, årqädä häm börilärning uvilläşiyü çirildåqlärning tåvüşi håqım edi.

Ammå İkråmcån nä buri tåvüşini eşitär, nä yüzlärigä uriläyåtgän qamişlärning şitirläşini sezär edi. U fikrän oğli bilän gapläşär, gåh uni yuqåtär, gåh ålåvlär içidän tåpib bağrigä båsär edi.

IV

Tumänli åsmåndä åy xuddi dåqä çådir årqäsidä yåqılgän şamdek şaklini yoqåtgän. Zirillämä güzäridägi bittäginä simyåğåçdä elektr çiråq yanib turibdi. Dvicåqning bir maråmidä aylänmäganidän u häm köz qısäyåtgändek lipilläydi. Çetläridä teräklär usgän köçädän ikki åtlıq çıqdi. Ulärning biri Tåğä, biri İkråmcån. Tåğä prävleniye åldidä åtdän tüşdi-dä, kutib turgän qåråvülgä åtning cilåvini tutqäzib İkråmcån bilän xåyrläşib qårångi yolkä boyläb ketdi. İkråmcån såvqåtgänidän bir piyåläginä açç ıq kök çåygä zår bolgän edi. Şuning üçün häm u åt cilåvini samåvär tåmångä burdi.

Çåyxürlär yoqligidän çåyxånä barväqt yåtgän, içkäridä samåvärçi tåğårägä qaynåq suv qoyib cümrägigä cez qåplägän çåynäklärni, çegälänä berib åläpes bolib ketgän piyålälärni yuväyåtgän edi. İkråmcån åtni tålgä båyläb içkärigä kirmåqçi bolib turgän edi, suridä mükkä tüşib gücänäk bolib otirgän bir ådämgä közi tüşib toxädi. Ungä yaqın keldi. İkråmcån birån yolåvçi bolsä keräk, ötkinçi maşinäni kutib uxläb qålgän bolsä acäb emäs, deb oylädi-dä, indämäy içkärigä kirib ketdi.

— Båxäyr, bemähäldä yoqläb qåpsän, inim, — dedi samåvärçi çål uni körib.

— Bittä açç ıqqınä qılib damläb bering!

— Xop, xop, inim! Endiginä damläb qorgä tıqıb qoygän edim.

U åtäşxånädägi çåynäkni ålib, tagini kir såçıq bilän artib, İkråmcånning åldigä qoydi.

— Såvqåtibsän, inim. Ma’långä tüşgänmiding?

— Naymändän keläyäpmän, åtäxån. Tåğä bilän uşåqqä bårgän edik.

— Åv qıldinglärmi? Qaşqäldåq seråb payt håzir.

Çål özining bålä paytläridä Naymän çöligä köp bårgänini gapirib ketdi.

— U paytlärdä tuqäygä ådäm kirålmäsdi. Yevvåyi tungiz demägän qaynäb yetärdi. Ördäk åz qılämän degän mergän Naymängä bårsin. Ma’låndä kåmbinät endi quriläyåtgän paytlär edi. Uris texniklär valäsäpit minib yelkäsidä quştig bilän Naymändän tungiz urib kelişärdi. Bilmädim, håzir Naymän qandåq bolib ketgän ekän. Tuqäydä on qadäm åldinråq yürgän åtlıqning båşi körinmäy ketärdi.

İkråmcån çåy huplär ekän, taşqäridägi suridä otirgän kişi esigä tüşdi. Biråntä nåğirån fråntåvik bolmäsin, tagin.

U piyåläni namätgä qoyib, taşqärigä çıqdi.

Tumän sal tarqäb, girä-şirä åydin bolib qålgän edi. Nåtäniş kişi endi ikki tizzäsini qu-çåqläb qårångilikkä såqın tikilgäniçä qımirlämäy otirärdi.

— Ha, mehmån, yol bolsin? — dedi İkråmcån ungä yaqın kelib.

Nåtäniş kişi båşini kötärib ungä qarädi: yåşginä yigit.

Bu — Nizåmcån edi.

— Margilåndän keläyåtgän edim. Ancån tåmångä maşinä bolib qålärmikän, deb kutib otiribmän.

Nizåmcånning åvåzi titrägänidän İkråmcån uni såvqåtgän gumån qılib içkärigä taklif kildi.

— Bemähäldä bu yerdä otirmä. İçkärigä kir, ukä. Birån piyålä.çåy iç!

Nizåmcån itäätkårlik bilän ornidän turib yånbåşidägi tugünçäsini kötärib ungä ergäşdi. İkråmcån yårügdä båläning başäräsigä qaräb qorqıb ketdi. Båläning yüzläri sargäygän, özi titrärdi.

— Bålä, bezgäk tutgängä oxşäydi seni.

İkråmcån uning peşänäsigä qolini qoyib kördi.

— İsitmäng baländ-ku. — Ungä qaynåq çåy tutdi. İç, iç buni! Ancåndä kiming bår?

— Heç kimim yoq.

— Qäyerliksän?

— Çårteräkdänmän. Tarıxım uzåq, amäki. Båşim åqqän tåmångä ketyäpmän. Akämning ta'ziyäsidän kelyäpmän. Undän — Qåräxät kelgän.

İkråmcån uning bu gapläridän heç narsä tüşünmadi. Şu ahvåldä, isitmä cazävä qılib turgän paytdä qayåqqä bårädi? Qünädigän båşpänäsi bolmäsä.

— Åxvåling çatåq, bålä. Qäni, tur bolmäsä. Seni üygä ålib ketmäsäm, birån dardgä çalinib qåläsän.

Nizåmcånning köpdän beri endi ılıq söz eşitişi edi. Qaygä bårsä åyåğining tagidän birån falåqät çıqıb turädi. Hali åq-qåräni durüstginä tanimägän yigitçä bu qıyinçiliklär, vicdån iztiråbläri åldidä savdåyidek kalåvläb, taqdirning ayåvsiz üyinidän garäng bolib qålärdi. Öz üyigä sığmägän, cigärläri bağridän cåy tåpålmägän Nizåmcån bu nåtäniş kişining üyigä sığärmikän?

U ming xıl xåyållär bilän kiçkinäginä tügünçädän ibårät bisåtini qoltıqläb İkråmcånning årqäsidän taşqärigä çıqdi. Nizåmcånni çinäkämigä bezgäk tutgän edi. U qårångidä nåtäniş kişi årqäsidän bårärkän, ikki tizzäsidä madår qålmägänidän yüräyåtgängä emäs, sudräläyåtgängä oxşärdi.

...Ulär bir taväqäli eşik åldidä toxäşdi. İkråmcån qamçi dastäsi bilän eşikni beåzår taqıllätä båşlädi. Xåtin kişining «hüv!...» degän tåvüşi eşitildi.

— Keldik, ukä, — dedi İkråmcån åt egäridän xurcünni ålärkän.

Eşik åçildi.

—Qäyåqdä qålib ketdingiz, xåvåtir ålib öldim.

— Mehmån båşläb keldim, xåtin.

İkråmcån şundäy dedi-yü, cilåvdän tårtib, åtni yoläkdän båşläb kirdi.

— Mehmånni üygä ålib kir, men åtgä piçä yem täşläb qüyäy.

Ayvåndä çiråq yånib turgänidän Nizåmcån xåtinning yüzini anıq kördi. U ellikkä yetmägän bolsä-dä, yüzlärini acin båsgän edi.

— Qäni, yürävering båläm, yürävering.

Åldigä brezent çådir tutilgän ayvån çetidä sandäl bår edi. Xåtin ildäm çıqıb yangi yakändåz yåzdi-dä, Nizåmcånni yuqårigä undädi. Nizåmcån påygåhgä åmånätginä otirdi. Hali qårångidä Nizåmcån sezmägän ekän, İkråmcån ayvångä çıqäyåtgändä bir åyåği yåğåç ekänini kördi. Uruşdä bolgänini paykädi.

— Kampir, aççıqqınä xurdä qılib ber, mehmån båläni bezgäk uşläb qålibdi. Köryäpsänmi, a'zåyi badäni qaqşäb ketyäpti.

Kampir Nizåmcångä bir nazär täşläb şåşib åşxånä tåmångä ketdi. İkråmcån sandäl körpäsini kötärib båş suqdi-dä, ålåvni åçib qoydi.

— Bålä, sen unäkä iymänib otirmä. Manä bu yåqqä otib cåyläşib otir. Håzir bezgäk köp. qoyäver, taşviş qılmä. Davåsi åsån. Açç ıq xurdädän içib, bittä terläsäng, zårä tuzälib qålsäng.

Sandäl issigi badänigä ötişi bilän Nizåmcånning közi ilinäverdi. Tå xurdä suzilib kelgünçä u bir tåmångä qıyşäyib uxläb qålgän edi.

— Uygåtmäy qoyä qål. Ertäläb isitib berärsän.

Bålä köp uringän körinädi.

— Kim özi, bu bålä, dadäsi? — dedi Cannät xålä sekinginä.

— Bir bandäyi muminning bålåsi-dä, kim bolärdi. Beçårä köp uringängä oxşäydi. Båşidän köp savdålär ötgän körinädi.

— Häli uni tanimäysizmi?

— Güzärdägi samåvär surisidä ğaribginä bolib otirgän ekän. Körib yürägim ezilib ketdi. Yetimgä oxşäydi. Akäsining ta'ziyäsidän keläyåtgän ekän.

İkråmcån küni bilän tuqäy kezib qattıq çarçägän edi. Åvqät içib turib häm ikki martä esnäb åldi.

— Cåy qılib berä qål, xåtin, yåtäy.

Cannät xålä åyåq tåmånini sandälgä toğriläb ungä cåy sålib berdi. Nizåmcånning båşini kötärib yåstıq qoydi. Üstigä körpä täşlädi. U båläning båşigä yåstik qoyäyåtgändä yürägi ciz etib ketdi. Nazäridä, Tursünbåyi kelgäni, çarçäb sandäl çetidä yåtib qålgän...

Xuddi ayåzdä håvlidä qålgän çeläk betidägi muzdek åy kökdä tanhå, ğaribginä suzäyåtgän keçädä Cannät xåläni xåyål alläqäyåqlärgä sudräb ketdi.

Öz bålåsining nafäsi, hidi kelib turgän bu begånä bålä båşidä otirib yålgizi Tursünbåyini oylärdi.

Tursünbåygä qızämıq çıqqändä er-xåtin keçäläri uning båşidä anä şundäy tång åttirişärdi. Yålgiz ogil Tursünbåyni yer-kökkä işåni̇şmäsdi. U salginä isitmä çıqäzsä, er-xåtinning rangidä qån qålmäs, yegän-içgänläri içlärigä tüşmäs edi. Tursünbåy qızämıq çıqqändä ulärni köp qıynägän edi. Erkä osgän båläni parhezdä tutiş cüdä qıyin bolgän. U tufäyli er-xåtin köp urişişärdi. Dadäsi qåyisä, ånäsi uni pufpüfläb åvütär, ånäsi kåyisä, dadäsi bålä qålib ånäsigä yåpişär edi.

Tursünbåy såğlåm ösdi. Ulärning tåleigä u har qandäy dardni häm yengil ötkäzärdi. Tå kukyütäl bolgünçä İkråmcån dalämä-dälä kezib kökqärgä åvlädi. Ånä, bålåm hali xåm, şu kökyütäldän häm åmån-esån utib ålsä edi, deb taşviş tårtärdi. Tursünbåy bir-ikki kün yutäliş bilän bu dardni häm ötkäzdi. Kukqärgäning pati häm darkår bolmäy qåldi.

Peşänädägi bittäyü-bittä båläni er-xåtin anä şundäy taşviş, anä şundäy mehribånçilik bilän kattä qılişdi. Uruş bolmägändä alläqäçånåq oyläntirib qoyişärdi. Manä, şamålni häm ravå körmägän yålgizläri uruşdä. Uqlär pårtlägän, har daqıqä ölim tahdid qılib turgän fråntda håli nimä keçdi ekän?

Cannät xålä begånä, nåtåb bålä tepäsidä otirib öz bålåsini oylärkän, közläridän dumäläb tüşäyåtgän qaynåq yåşläri acinli yüzlärini qoydirärdi.

Nizåmcån ingrädi. Cannät xåläning huşi özigä keldi. Beıxtiyår peşänäsigä årıq pancälärini qoydi. Hali häm qoyib-yånyäpti.

Nizåmcån alähläy båşlädi.

— Dildår, Dildår! Qändäy çiråylisän! Kasåfät Dildår! Sen bizni xånäväyrån qılding. Akä, anä Dildår! Dadämgä ayting, akä, dadämni yolgä såling. Åpämni urişib qoynig. Ayting, Dildår konmäsin! Dildår. Dildår... Åqpädär ! Kim åqpädär? Ket, ket, Åläpär! Ket, ket, Åläpär! Qäyt üygä, sen åqpädärmässän!.. Qäyt! Yolimni tusmä, Dildår...

Cannät xålä uning gapläridän heç narsä tüşünmädi. Darråv ornidän turib såçıqni holläb peşänäsigä båsdi. Nizåmcån yanä nimälärdir deb cim boldi. İngrädi.

U har ingrägändä Cannät xåläning yürägi ezilär, közigä Tursünbåy bolib körinib ketär edi. Tursünbåy qångä belänib begånä kişining üyidä yåtibdi. Nåtäniş xåtin uning båşidä otirib yaräsigä malhäm koyäyäpti.

Ånälär şundäy bolädi. Ulär üçün båläning begånäsi bolmäydi. Bålä zåtiki bår, ånä könglini eritädi. Ånälär båläsini çertgän kişini, «qoling singür», deb qargäydi.

Bålä hattå keksäyib neçä-neçä båläning åtäsi, båbåsi bolgändä häm båşi yåstıqqä yetgündek bolsä, tani sal åğrigüdek bolsä dastävväl, «ånä» deb çaqırädi. Alläqäçån qabrgä qoyilib, tuprågi såvügän ånäsini çaqırädi.

Nizåmcån u yånbåşidän bu yånbåşigä agdärilärkän, «ayä, ayacån!» deb ingrädi.

Cannät xålä, beıxtiyår:

—Enäginäng aylänsin, butäm, sengä nimä boldi?— deb yubårgänini sezmädi.

V

Nizåmcån közini åçgändä ayvåndä heç kim yoq edi. Brezent çådir årqäsidä kimdir tuq-tuq qılib ötin yårärdi.

U qayerdä yåtgänini, bu yergä qandäy kelib qålgänini bilmädi. Sandäl çetidä közini åçmäy uygåq yåtgäniçä şu yaqın künlärdä körgän-keçirgänlärini unütib, ävvälgidek öz üyimdämän, deb oylägän edi. Közini åçsä, begånä üydä ekän, Darhål, tanini zirqırätgän, yürägini burdä-burdä qılgän keçmişini eslädi. Tüşigä üyi, dadäsi, akäsi, Dildår kiribdi.

A'zämcån håvlidä urikkä suyänib, ma'yüs turgänmiş. Dadäsi bilän åpäsi uning yüzigä qaräşålmäsmiş. Dildår deräzä åldidä pıq-pıq yığläyäpti. Ånäsi köçä eşigidä turib åstånädän ötişgä unämäy A'zämcånni çaqıryäpti.

— Yür, yür, båläm, ketäylik, keç bolib qåldi.

U åtä bilän akä ortäsidä nimä qılişini bilmäy turgän Nizåmcångä taşvişli bir qaräb qoydi.

— Endi sengä cabr bolädi, båläm, öz yolingni özing tåp, ketimizdän bårmä!

Nizåmcån marhüm ånäsi vä akäsining yüzlärini şundåqqınä kördi. Uzgärmägän, ammå negädir ikkåvining häm boyi cüdä uzün bolib ketgänmiş.

Nizåmcån xåmüş otirib ånäsini esläb ketdi.

Nazäridä ånäsi håzir åşxånädä otin yåryäpti. Negä özi otin yårädi? Otinni hämişä Nizåmcån yårib berärdikü? Şu payt qoylägini lippä urgän Cannät xålä xåqändåzdä langilläb turgän çug ålib keldi.

— Våy, közingni åçibsän-kü, båläm. Håzir sandälni båzillätib berämän. — U ålåv såläyåtib, sandäl içidän güngilläb gapirärdi. — Keçäsi cüdä qurqıtvårding, isitmäng baländ edi. Kasäling bezgak, båläm. Men häm bu ülgürning dardini köp tårtgänmän. Amäking, güzärgä çıqıb ketdi, håzir dåri ålib kelädi.

Amäki, kim boldi? Nizåmcån u ådämni körmägän, eşitmägän-kü!

Keçä İkråmcån uni samåvär surisidä gucänäk bolib otirgändä ålib kelgänini esläyålmäydi. Margilåndän Zirillämägäçä uzåq yolni isitmä aräläş piyådä båsib kelgänidän qattıq çarçägän, keçädän beri tüz tåtimägäni häm öz küçini körsätgän edi. Oşändä Nizåmcån özini bilmäsdi.

Håzir u şu otirişdä oyläb oyigä yetålmädi. Bu mehribån kişilärning kimligini bilålmädi.

— Keçäsi xurdä-mästävä pişgünçä uxläb qålding. Uşäni isityäpmän, serqälämpir qılib içib ålsäng, terläb tuzälib qåläsän. Bezgäkning davåsi şu, båläm. Negä amäking hayälläb qåldi-yä. Bu aptekdän tåpålmägän bolsä närigisigä ketdimikän?!

Cannät xålä tåqçädän kåsä ålib, bir åzdän keyin mastävä kötärib keldi.

— Murçini köpråq sepib qoyibmän, mäyli, fåydä qılädi.
Nizåmcån iymänib kåsäni qolidän åldi. Kampir, bålä tårtinmäsin, deb özi taşqärigä çıqıb ketdi. Nizåmcån qåşıq sålib mastäväni xor-xor içärkän, tişigä qumgä oxşäş bir nimä tegib giçirlärdi. U, gürüçidä maydä tåş köpråq ekän, deb oylädi. Şungä qarämäy xurdäni tagigäçä içdi.
Nizåmcånning xåbäri yoq, bu åddi xurdä emäs edi. Cannät xålä qåräqüngizni åtäşküräkdä qoydirib kökünini murçgä aräläştirib sepgän. Buni Nizåmcångä bildirmägän edi.
Nizåmcån birdän låhäs bolib yanä yåstıqqä båş qoydi. Badäni göyå qoyib ketäyetgändek boldi. Bu ådämlärgä årtıqçä taşviş boldi-kü. Endi körmägäni şu qåldimi?
Közi ilinib uyqügä ketdi. Cannät xålä uning üstigä İkråmcånning tonini yåpib yåstigini tüzätdi. Nizåmcån garq tergä pişgän, çakkäläridän marcån-märcån ter, qoyyäpti.
Ertäläb şåşgänidän yåğåç åyåğini kiymäy, qoltıqtäyåği bilän çıqıb ketgän İkråmcån çap tåmånigä zarb bilän täşläb arıqdän hatläb ötdi. Hali nami ketmägän yergä qoltıqtäyåqning uçi båtib eşikdän tå ayvångäçä çuqur izlär qåldirdi.
— Munçähayälläb ketdingiz? — dedi Cannät xålä piçirläb.
— İsitmäsi qaytdimikän?
Cannät xålä erining taşvişli közlärigä qarädi.
— Xåtircäm boling, håzir dåri qıldim. Endi tüzälädi.
İkråmcån şålçä üstidä emäkläb bårib Nizåmcånning peşänäsidän uşlädi. Labini tişlägäniçä ançä vaqtgäçä bir qoligä tirälib turib qåldi.
— Biråvning arzändäsi, işqılib, şifå tåpib ketsin-dä, xåtin.
Er-xåtin ayvån labidä piçirläb gapläşib otirişärdi.
— Bilämän, — dedi İkråmcån, — sen båşqä narsäni oyläyäpsän. Qanäqä bålä, birån nåbåp ådäm emäsmikin, deb gumånsiräyäpsän.
Cannät xålä yanä indämädi.
— Yåmån yolgä kirgän bålä bolsä häm ådämgä oxşäb gapirsäng, ådämgä oxşäb muåmälä qılsäng, yåmånligini qılmäydi. Zadä bolgän ådäm yåmånlik qılädi. Biläsänmi, fråntdä körgänlärimni aytsäm åğzing åçilib qålädi. Nemisning qolidä qålib ketgän yurtlärdägi xåtinlär nimälär qılişäyåtgänini sen bilmäysän, xåtin. Qürşåvdä qålib ketgän askärlärimizni, sen kimsän, milläting qanäqä, kimning båläsisän, deb sorämäy üylärigä yaşirişyäpti. Ölimdän, dårdän qorqmäy eski qorgånlärgä yaşiringän askär bålälärimizgä åvqät taşib berişyäpti.
Oq-dåri taşib berişyäpti. Yarädårlärni yertülälärigä yaşirib parväriş qılişyäpti. Anä şunäqä, xåtin. Båşigä muşkül tüşgän kişilärning qolidän tutiş keräk. Bu båläning häm båşidä åğir muşküli bår. Keyinçälik bilib ålärmiz, bilişimiz häm şart emäsdir. Bir kün özi häm aytib qålär.
Eşik qattıq taqılläb İkråmcånning gapi bölindi.
Cannät xålä şåşib yoläkkä yügürdi. Bir åzdän keyin köçädän erkäk kişining tåvüşi eşitildi:
— Keçqurün idårädä maclis bår, sååt yettidä.
Albättä båringlär. Camiki a’zälärning bårişi macburmiş.
Cannät xålä qaytib keldi.
— Eşitdingizmi? Tinçlikmikin?

— Tinçlik, xåtin. Naymängä köçädigänlär masälasi bolsä keräk. Keyin, fråntdän kålxåzimizgä xåt bår, deyişädi, şuni oqıb berişsä keräk. Hay, mäyli, Tåğä yoqlätgän ekän, idårägä bir çıqıb keläy, båläning isitmäsi tüşmäsä, mengä xåbär qıl, dåqtår çaqıriş keräk bolib qålär. Sening türkänä dåringdän bir iş çıqädimi, yoqmi. Bu dåring bir taväkkäl gap.

İkråmcån tåxmån çetigä tiräb qoyilgän yåğåç åyagini kiyib köçägä çıqıb ketdi.

Sal ötmäy eşikdän Ummätälining xåtini üç burçäk xåt bilän közåynäkni qoşib uşlägäniçä kirdi. — Azizxånginämdän xåt åldim.

Cannät xålä köz qıri bilän sandäl çetidä yåtgän Nizåmcånni körsätdi.

Ummätälining xåtini şåşib-pişib şivirlädi:

— Xåt keldi, xåt keldi, aylänäy!

Cannät xålä sorining şålçä yåzilmägän tåxtäsigä körpäçä yåzib uni ötqızdi.

— Nimälär depti Azizxån? İşqılib, åmån-esån bolsin. Bålägināngizgä qasd qılgän past bolsin, Tutıxån. Ummätäliginä häm kutäverib adåyi tamåm boldi. Yaqındä körgän edim, åzib çop bolib ketibdi. Şundåq rind, şundåq parätkä ådäm gong taşiyäpti. Oqıng, oqıng, Azizxånginäning xåtini.

Tutıxån közåynägini taqıb xåtni qoligä åldi.

Azizxån xåtdä ulär xızmät qıläyåtgän qısm üç åydän årtıq qurşåvdä qålib ketgäni, qurşåvdän çıqış üçün köp canglär bolgänini yåzärdi.

Tutıxån xåtni oqışdän körä köpråq yığlärdi. Ålis yol båsgän bu üç burçäk xåt ungä båläsining nafäsini, buyini ålib kelgän edi. Şu uringän, sargäyib ketgän gicim qåğåzdän oğli körinib turärdi. Tutıxån xåtni közlärigä sürtär, öpär, hidlär edi.

İkki xıcrånzädä xåtinning közläri cıqqä yåşgä tüldi. Tutıxån köz yåşlärini artib, Cannät xålägä taskin berä båşlädi.

— Köp taşviş qılmäng, aylänäy, Tursünbåyingizdän häm xåt-xäbär kelib qålädi. Manä, meni aytdi, dersiz.

— Aytgäningiz kelsin, yålgizginämni toyini körib olsäm degän niyätim bår. Åh, oşä künlärni körärmikänmän.

— Koräsiz, koräsiz, urgiläy. Hali nevärä-çevärälär åräsidä qålib ketäsiz.

Ulärning har ikkåvi häm indämäy qålişdi. Tutıxån Azizxånini, Cannät xålä Tursünbåyini oyläb ketgän edi. Bu cimlikni Tutıxån buzdi:

— Eşitdingizmi, aylänäy, rayånimizdän armiyägä ketgän bir bålä qåçib kelgänmiş.

— Xåbärim yoq. Kim ekän?

—Bilmädim. Kimligini aytişmädi. Şunäqäsidän xudå asräsin. Åtä-ånäsiniyäm, bütün qışlåğiniyäm şarmändä qılädi-yä. Ummätälingiz keçä şu gapni tåpib keldi. Ummätälingizning gapigä qarägändä, qåçgänlärni åtişgä hükm qılärmiş. Ha, nåmärd bålä!Åtä-ånängning yüzini yergä qarätib qoyding-a!

VI

Uruşdän åldin Tåğä såqålini åldirmäy, iş kiyimi bilän kelgänlärni klübgä kiritmäsdi. Mabådå şunäqälärdän biråntäsi kirib qålgüdek bolsä, köpçilik ortäsidä uyaltirib çıqärib yubårärdi. Endi Tåğäning özi såqål-müylåvi usgän, tirsäkläri qırilib ketgän misr tundä otiribdi.

Zaldägilär toppä-toğri dalädän kelişgäni üçün låy bolib ketgän etik, taqır qolåqçin, telpäklärdä otirişärdi.

Zal cimcit. Tåğä haligäçä maclisni åçmäy, yån sååtini dam-bädäm ålib çiråqqä sålib qarär, kimnidir qutmåqdä edi.

Eşikdän leytenänt fårmäsini kiygän yigit kirdi, hämmä ögirilib ungä qaräb åldi. Leytenänt sahnagä qaräb yürdi. U Tåğäning åldigä kelib otirärkän, üzr surägändek qolini köksigä qoyib, nimädir dedi. Tåğä ornidän turib zalgä qarädi:

—Ummätäli şu yerdä bolsä sahnägä çıqsin! İkråmcån, sen häm çıq! İkråmcån åldin qatårni aylänib sahnägä çıqdi.

Ummätäli zaldä yoq ekän, kimdir uni taşqäridän çaqırib keldi. U häm çıqıb prezidiüm stålining çetigä åmånätginä otirdi. Tåğä yanä ornidän turdi.

— Ortåqlär, maclisimizni båşläşdän åldin rayån harbiy qåmissärligimizning xådimi leytenänt ortåq İsmåilåv frånt ahvålläridän gapirib berişlärini soräymiz.

Leytenänt ornidän turib şinelini yeçdi-dä, otirgän stülining suyänçigigä täşläb qoyib, qåğåzgä orağlıq bir narsäni kötärib minbärgä çıqdi.

U sözini Ğarbiy-Şimåliy frånt qoşinläri Stäräyä-Rüssä rayånidä duşmänning on åltinçi armiyäsini qurşäb ålgänidän båşlädi. Hämmä cim bolib qåldi. Nåtıq, såvet cangçilärining Smålensk åblästi şahärlärini åzåd qılişdä körsätgän mislsiz qahrämånlikläri haqıdä gapirär ekän, tinglåvçilär nafäslärini içlärigä yutib tek qåtib turişärdi. Leytenänt endi Leningräd frånti toğrisidä gapirärdi, U qurşåvdä qålgän azämät şahär ahålisining ahvåli, ulärning eng dahşätli künlärdä häm cånäcån şahär üçün cån ålib, cån berib köräşäyåtgänlärini batäfsil aytib berärdi.

— Qurşåvdä qålgän şahär ahlining båläläri Üzbekistångä keltirildi. Üzbek xålqı Leningräd üçün åzıq-åvqät eşelåni yubårdi.

Leytenänt fråntning båşqä uçästkäläridägi ahvål haqıdä häm gapirä båşlädi.

— Kerç yarim åråli atråfidä häm şiddätli canglär bårmåqdä. Bu canglärdä båşqä qardåş xålqlär qatåri Üzbek xålqının farzändläri häm casürlik namünälärini körsätmåqdälär.

Leytenänt fråntdä nåm çıqärgän bir neçä qahrämån Üzbek cangçilärining nåmini sanäb otdi. U sözining åxırıdä şundäy dedi:

— Bu azämät cangçilär åräsidä sizning qålxåzingizdän ketgän yigitlär häm köp. Ulärdän biri — Azizxån Ummätäliyev.

Hämmä barävärigä Ummätäligä qarädi. Ummätälining özi bu kutilmägän gapdän esänkiräb ornidän turib ketdi. Çapäk üstigä çapäk. Ådämlärgä quşilib Ummätälining özi häm çapäk çalärdi. Leytenänt qolini kötärib şåvqınni båsdi.

— Kalügäni åzåd qılişdä körsätgän mardligi, casåräti üçün Azizxån Ummätälievgä Såvet İttifåqı Qährämåni degän fåxriy unvån berildi. U Lenin årdeni hämdä «Åltin Yuldüz» medäli bilän mukåfåtländi. — Leytenänt minbärdän tüşib Ummätälining åldigä keldi-dä: — Şundäy qahrämån oğil östirgäningiz üçün rahmät! — deb uni quçåqlädi.

Bir neçä kişi sahnägä çıqıb Ummätälini uräb åldi. Ulär Ummätälini birmä-bir öpib, quçåqläşişgändän keyin, Tåğä ulärni haydägändek qılib sahnädän tüşirib yubårdi. Leytenänt yanä minbärgä çıqdi.

— Ortåqlär, qålxåzimizning keksä a'zåsi, Vatan uruşining qatnäşçisi İkråmcån Usmånåv Måskvä åstånäläridägi canglärdä körsätgän mardligi üçün «Qızil Bayråq» årdeni bilän mukåfåtlängän edi. U yarädår bolib qaytib kelgäni sabäbli, qısm ungä

mukåfåtni tåpşiråmägän. Ruxsät etäsiz, ortåq İkråmcån Usmånåvgä mukåfåt tåpşirişni.

İkråmcån mukåfåtlängänidän bexäbär edi. Hayrån bolib ornidän turdi. Leytenänt qızil qutiçädän årdenni ålib ungä tåmån kelä båşlädi. İkråmcån bolsä sahnä ortäsidä toxtäb, mengämikän, adäşäyåtgäni yoqmikin, degändek ikkilänib turärdi. Leytenänt kelib uning kökrägigä årdenni taqıb qoydi.

Zaldä yanä gåvür-güvür, topålån, qarsäk bolib ketdi.

İkråmcånning közläridän yåş dumälädi. Şu qısqäginä muddät içidä båläligidän tå şu küngäçä körgän-keçirgänläri köz åldidän ötdi. Uruş köçäläridä qålib ketgän bir åyåğiyänä ornigä bitgändek, tökilgän qånläri yanä tåmirlärigä qaytib kelgändek boldi. Manä, dostläri, bålälik ortåqläri, birgä ketmån çåpişgän cüräläri ungä qaräb çapäk çalişyäpti.

Zal sal tinçigändän keyin Tåğä Ummätäli bilän İkråmcånni tabrikläb, sözni bahårgi işlärgä burdi:

— Birådärlär, dalägä qoş çıqärişdän åldin qılädigän işlärimiz bår. Yåzyåvånning Naymänidän yer åldik. Şungä ottiz xocälik köçirmä qılişimiz

keräk. Öz ıxtiyåri bilän yåzilgänlär ellik tört xocälikkä yetdi. Şunçä xocälikni bu yil yubårålmäymiz. Qålxåz işi årqägä surilmäsligi keräk.

Ekişni vaqtidä båşlämäsäk, keyingi körädigän råhätlärimiz tatimäy qålädi. Men prävleniye bilän kelişib yigirmä tört xocälikni royxätdän öçirdim. İndingä Naymängä yüriş båşläymiz. Håzirçä bålä-çäqäni ålib ketiş şart emäs. Erkäklärning özläri bårişädi. Yåtär-turär cåyni epläştirgänimizdän keyin bålä-çäqäni ålib ketämiz. Şu masälä yüzäsidän soräydigän gapläring bolsä, soränglär.

Årqä qatårdän ortä yaşär kişi qol kötärdi.

— Naymäm toqäyigä bu yil şåli ekilädi, degän gap bolgän edi. Şu gap råst bolsä, åmbårdä urüglik bårmi? Tåmårqägä ekädigän a'zålär urüglikni qäyåqdän ålişädi? Şuni tüşüntirib ber, Tåğä!

— Bu cüdä toğri savål, — dedi Tåğä. — Yer toqäy, båtqåq bolgäni sabäbli bu yilçä ungä påxtä ekib bolmäydi. Şåli ekämiz. Ortåq Åxünbåbåev kelgänläridä şundäy degänlär. Har bir a'zågä qırq såtıxdän yer berilädi. Urüglik şåli tå håsil ålgünçä a'zälärgä qarz berilädi. Bundän taşqäri, a'zålär mehnät künlärigä häm şåli ålädilär. Prävleniyedä otirib xåmçüt qılib kördik. Tåmårqäsidän ålgän håsildän taşqäri, mehnät künigä ålgän şålining çårägi qarzgä bemålål yetärkän. Tåmårqädän ålingän håsil üçün heç qandäy qışlåq xocäligi såligi tolänmäydi. Yanä qandäy savållär bår?

Bålåsining çåpånini båşigä yåpinib ålgän xåtin otirgän yeridä sorädi:

— Naymängä köçgänlärning bu yerdägi üy-cåyi nimä bolädi?

— Özidä turäverädi. Heç kim tegmäydi. Xåhläsä såtib ketişi häm mümkin. Qålxåz haqıni toläb ålädi. Ägär båşqä savålläring bolmäsä maclisni yåpämiz.

Eşik åldidä turgän qåräsåqål kişi gap täşlädi:

— Bittä gap çalä qåldi, Tåğä. İkki-üç kündän beri qışlåqdä düv-düv gap yüribdi. Rayånimizdän bir ådäm armiyädän qåçib kelgänmiş. Manä, våenqåmät ukämiz şu yerdälär, aytsinlär, kim ekän oşä qåçgän yarämäs?

Tåğäning qåşläri çimirilib ketdi. U heç kimdän bunäqä savål kutmägän edi. Nimä qılişini bilmäy, ançä vaqtgäçä cim turib qåldi. Bütün zal göyå bittä qulåqqä aylänib uning åğzigä qaräb turärdi.

— Bunäqä gap yoq! — dedi Tåğä qat'iy.

Tåğä şundäy dedi-yü, qızärib ketdi...

***

Båxtiyår ådäm hämmäni özigä oxşätädi. İkråmcån xäzir şundäy kayfiyätdä edi. Yår-birådärläri åldidä yüzi yårüg boldi. Vatän üçün qılgän xızmätläri åldiy mükåfåt bilän taqdirländi. U bu mukåfåtni öz qışlåğidä, birgä mehnät qılgän, birgä ter tökkän cöräläri åldidä kökrägigä takdi. Håzir uning közigä båşqälär häm xuddi şundäy båxtiyår, şundäy şåd tuyülärdi. Häli maclisdä qandäydir yarämäs bir bålä toğrisidä gap boldi. U yarämäs bålä armiyädän qåçgän. Qışlåğini, åtä-ånäsini xıcålätgä qoygän. Negädir İkråmcån bungä unçä parvå qılmädi. Bu gaplärning ungä mutläqå alåqäsi yoq. U taqdirlängän, zåe ketmägän mehnätlärining gaşti bilän mast edi.

Klübdän çıqqän kişilär tödä-tödä bolib simyåğåç tagidä gapläşib turişibdi. Xåtin-xäläc alläqäçån tarqäb ketgän. Tåğä harbiy qåmissärlikdän kelgän leytenänt bilän paçåği çıqqän qårä «emkä» maşinä åldidä nimänidir şivir-şivir gapläşib turibdi.

İkråmcån ulärning gapigä xåläl bermäslik üçün yånläridän tez ötib ketdi. U håzir samåvärgä kirib bittä çåy içmåqçi. Klüb içi dim bolib ketgänidän terläb, çanqägän edi. Şålçä yåzilmägän yaydåq suridä çåy içib otirgänlär åldidän ötib içkärigä kiräyåtgän edi, galäti bir gap eşitib toxtädi. Deräzä taräfgä qaräb otirgän yigit nimädir deyäpti. İkråmcån taräfgä qaräb otirgän keksäråq kişi ungä yüz-közi bilän qandäydir işårä qıldi. Yigit uning işåräsigä tüşünmädi, gapini davåm ettiräverdi:

— ...Dünyåning işläri qızıq ekän-dä, lekinigä Tåğä malädes, aytmädi. Aytgändä İkråm post täşlävårärdi. Bittäyü-bittä båläsi qåçåq bolib otirsä-yä.

Våy, mening båläm şunäqä qılsä, şarttä kallåsini üzib tåşlärdim...

Yigit gapini toxtätmägänidän dıqqäti åşib ketgän hämsühbäti cahl bilän: — E, qoysäng-çi, qanäqä befähm ådämsän, — deb ornidän turip ketdi.

Şundäginä yigit ögirilib årqäsigä qarädi-dä, İkråmcånni körib qızärib ketdi, cüdä kattä günåh qılib qoygänini bilib båşini egib otiräverdi.

İkråmcån garäng bolib qålgän edi. Yelkäsidä åğir yük bårdek maşäqqät bilän uning åldigä keldi.

— Nimä deding? Ayt, aytäver!

Yigit gap tåpålmäy uning yüzigä qaräb angräygänçä turäverdi.

— Sengä aytyäpmän, — dedi İkråmcån baqırib. — Ayt, nimä deding, ayt!

İkråmcån uning yåqäsidän bogib åldi. Birpäsdä ulärning atråfini ådäm örädi. Bu måcärå üstigä yetib kelgän Tåğä yigitning tirsägidän tårtib İkråmcånning qolidän boşätdi-dä, uni kåyidi.

İkråmcån cavdiräb Tåğägä qarädi:

—Råstmi, Rayim... bu qanäqä gap?

Tåğä ungä cüdä häm båsıq cävåb qıldi.

— Råst gap, dostim, råst gap.

Birpäsdä İkråmcånning qaddi buqıldi qåldi. Tåğä atråfni örägänlärgä cahl bilän qarädi. Uning bu qaräşidän nimä demåqçiligini anglägän kişilar sekin-sekin tarqäb ketişdi. Birginä Ummätäli İkråmcånning yelkäsidän åmånät uşläb turärdi.

Tåğä Ummätäligä qärädi.

— Siz bårib kampirni suyintiring, Ummätäli.

Ummätäli ikkilänib turdi-dä, åğir-åğir qadäm båsib näri ketdi.

— Boldi, åşnäm, — dedi Tåğä titråq tåvüşdä. — Şunäqä bolişini bilgänimdän aytmägän edim-dä. Qändåq qılåsän, çidäysän, çidäysän-dä, åğäyni!.. — Tåğä şundän båşqä gap tåpålmädi.

İkråmcån båşini saräk-säräk qıldi, cahl bilän kökrägigä muştlädi. Muşti qattıq bir nimägä tegib åğridi. Engäşib kökrägidägi årdenni kördi.

U ården ålgänini unütib qoygän edi. Cånhålätdä årdenini köksidän yolib åldi.

— Ål, ålib qoy, Tåğä. Taqışgä haqqım yoq.

— Cinni bolmä!

— Hä, şundäy. Båş kötärib qışlåqdä yürişgä häm haqqım yoq. Ådämlärning yüzigä qandäy qaräymän?

Nimä degän ådäm boldim endi? İ-ıx! Qäni endi, u yarämäs şu tåpdä åldimdä bolsä, tilkä-tilkä qılsäm. Boğib öldirsäm.

— Yür, yür, İkråm, bas endi, ketäylik.

Tåğä uning tirsägidän uşläb yol båşlädi. İkråmcån bir silkinib undän tirsägini buşätdi.

— Qoyäver, özim ketämän.

— Birgä ketäylik, unäqä qılmä, åşnä.

—Yoq, özim ketämän.

İkråmcån dadil yürip qårångi köçägä kirib ketdi. U eşigigä yetgändä toxtädi. «Xåtinimgä nimä deymän?» degän oy båşidän yalt etib ötdi-yü, u yåq-bu yegini tüzätdi. Kaddini råstläb åstånädän hatlädi.

Ayvåndä Cannät xålä bilän Nizåmcån gapläşib otirişärdi. Cannät xålä sandäl üstidä turgän surätni qoligä ålib Nizåmcångä körsätär, oğlining bålälikdägi şoxliklärini külib, yığläb gapirär edi.

İkråmcån ayvån labigä otirib yåğåç åyåğini yeçä båşlädi. U otirgändä qızil qutiçäni yånigä qoygän edi. Nizåmcån buning nimäligini bilärdi. Häm- qışlåği Asrårä ården ålgändä körgändi. Cannät xålä erini çarçägän bilib sekin sorädi:

— Mäylisinglär uzåq çözildi çågi. Çarçäbsiz. Mehmån bålä häm, xudågä şükür, tüzälib qåldi. Aytdim-kü, mening dårim darråv tüzätädi deb. Ungä Tursünbåyginämning surätini körsätäyåtgän edim.

İkråmcån undän közini yaşirdi.

— Båläginäm, şundåq erkä edi, şundåq erkä edi, tå maktäbgä bårgünçä häm dadäsining yelkäsidän tüşmädi. Åpiçib güzärgä ålib çıqärdilär, åpiçib magäzingä ålib kirärdilär.

İkråmcån ğayritäbiiy intiliş bilän bir åyåqläb ornidän turib ketdi.

— Bas qıl! Åvåzingni uçir!

Cannät xålä qorqıb ketdi. U ottiz yil birgä yaşäb eridän birinçi martä bu xıl gap eşitişi edi.

— Bunäqä oğlim yoq! Befärzänd ådämmän!

— Våy, negä unäqä deysiz! Tavbä deng! Sizgä nimä boldi? Sizgä nimä boldi?

Cannät xålä nimä bolgänini bilålmäy, devårgä suyängäniçä däg-däg titräb turärdi.

İkråmcån bir åyåqläb uzåq turålmädi. Gandiräkläb ayvån åldigä terib qoyilgän ğiştgä yånbåşi bilän yıqıldi. Nizåmcån sapçib turib uning åldigä keldidä, azåd kötärib körpäçägä Yåtkizdi. U behüş edi.

Cannät xålä nimä gapligini bilmäy devårgä suyänib rangi qum-qum åqärib turärdi.

VII

Zirillämä qışlåği bu tång üç våqeäning şåhidi bolib uygåndi: Azizxån — Såvet İttifåqı Qährämåni, Tursünbåy — qåçåq, ottiz xocälik -Näymängä köçädi.

Hämmäning åğzidä şu gap. Azizxånning casåräti qışlåq ahlini qançälär quvåntirgän bolsä, Tursünbåyning qılmişi şunçä xåfä qılgän edi.

Ertä bilän dalägä ketiş åldidän Ummätälining üyigä uni mubåräkbåd qılgäni hämqışlåqlär turnäqätår bolib åqıb kelişärdi.

İkråmcånning üyidän ikki håvli näridägi bu üydä toy.

Tåğä häm şu yerdä. Tut tagidägi soridä såzändälär, håfizlär otirişibdi. Ålmä şåxıgä åyagidän åsilgän koyning terisini qassåb şilib ålmåqdä.

Yerüçåqdän gözäpåyäning alängäsi gurilläb kötäriládi. Toti xålä hali u üygä kirädi, hali bu üygä kirädi. Kirgän-çıqqänlärgä: «Qulluq, aylänäy! Qulluq, örgiläy!» deb yanä åşxånägä ötib ketädi.

Supädä respüblikä gazetäsining Fargånä muxbiri tizzäsigä daftärçäsini qoyib Ummätälini gapgä sålmåqdä.

Ummätäli közlärini yumib Azizxånning båläligini köräyåtgändek sekin-sekin gapirmåqdä. Muxbir tez-tez yåzib turibdi.

Taşqäridän maşinä åvåzi keldi. Hämmä gurr etib köçä eşigigä qarädi. Eşik åldidä åbqåmning måylänäverib tåşbäqä nusxäsigä kirib qålgän eski «emkä»si turärdi. Undän boynigä appärät åsgän «fåtå Pensån», gilåf kiydirilgän tanburini kötärib Ma’mürcån håfiz tüşdi.

Tåğä ulärni eşik åldidä kutib åldi.

Köpçilik ornidän turib ulärgä soridän cåy körsätdi. Ma’mürcån håfiz såzändälär todäsigä qoşildi.

Şu payt påçtälån kirib ådämlär åräsidän Tåğäni tåpib telegrämmä uzätdi.

Tåğä telegrämmä qatini şåşib åçib oqıy båşlädi. Hämmä ungä qaräb turärdi.

— Ummätäli, seni ortåq Åxünbåbåev tabrikläb telegrämmä yubåribdilär. Ma, ål, oqı!

Ummätäli undän qåğåzni ålärkän, qolläri qaltirärdi.

Pensån paytdän fåydalänib uning har bir haräkätini çıq-çıq surätgä ålib turärdi.

Håfizlär qoşıq båşläşdi. Ådämlär cimginä båş egib tingläşärdi. Qoşıqning avcini şiräli åvåz bilän Ma’mürcån håfiz yakkä aytärdi:

Ur, degändä nåmärd qåçur,
Mard qålur maydån içindä...

Bu qoşıq, hämmädän häm Ummätälining yürägini ezib yubårdi. Uning közigä håvlisidän çıqålmäy ğaribginä bolib otirgän İkråmcån körinib ketdi.

Çünki qoşıq xuddi şu qışlåqdän çıqkän bugüngi toy vä bugüngi xıcålätlik haqıdädek edi. Mard maydåndä qåldi, nåmärd qåçdi. Bu Azizxån, bu Tursünbåy.

Håfizlärning åvåzi İkråmcånlär üyigäçä eşitilmåqdä. İkråmcån oşä özi dåim otirädigän ayvån labidä qoltıqtäyåğini tizzäsigä qayıq eşkägigä oxşätib qoyib ålgäniçä, yåğåç åyåğigä belini kötärib suykäläyåtgän müşükning şikåyätli miyåvläşigä låqäyd qaräb otiribdi.

Nizåmcån supä åldidä tik turibdi. U sal darmångä kirsä bu yåxşi, mehribån ådämlärgä mingdän-ming rahmät aytib yanä båşi åqqän tåmångä qaräb ketmåqçi edi. U ketişini oylägändä xåtirigä darråv GES qurilişi kelärdi. Quriliş ådämgä zår. U bårsä cån deb qabul qılişädi. Balki Nizåmcån båxtini oşä yerdän tåpär. Ammå bu ikki

alämzädä, yakkäyü-yagånä bålási yetkäzgän alämdän bukçäyib qålgän qariyälärni täşläb qayåqqä bårädi? Ulärining yånidä bolişi, hämdärd bolişi keräk. Begånägä üyidän cåy bergän, xåstä cånigä cånini payvänd qılgän kişilärni şu ahvåldä täşläb ketiş insåfdän bolmäs, deb oylärdi u.

Håfizlär hämån qoşıqni baländlätişärdi. Ulär işk, vafå, mardlik xåqıdä qoyläşärdi. Köçädän Ummätälining üyigä qaräb åqäyåtgän kişilärning gapläri, åyåq tåvüşläri eşitilib turibdi.

İkråmcånning nazäridä, ulär uning eşigi åldidän ötäyåtgänläridä neçündir åvåzlärnin pasäytib gapläşäyåtgändek tuyülärdi. Hattå bu yerdän åyåq uçidä yürib ötişäyåtgändek.

Yigirmä bir yil sürgän eng ezgü oyläri, har såätini båxt tiläb ötkäzgän künläri şu keçä tügägändäy. İkråmcån adåyi tamåm bolgän edi. U bir keçädäyåq qarib qålgängä oxşärdi.

Bu keçä u köz yummädi. Tursünbåyning bålälik yilläridän tårtib özi fråntgä ketäyåtgänidä ständsyädä qollärini silkib qaräb qålgäniçä hämmäsi köz öngidän ötdi.

U båläsini mard bolädi, deb oylärdi. Yüzimni yergä qarätädi, deb heç oylämägän edi.

Manä, yår-dostlärining yüzigä qarålmäy qåldi. Üy åstånäsidän hatläb köçägä çıqålmäy qåldi. Negä, nimä üçün?

Sen üçün, sen üçün, yarämäs bålä! Sen cuvånmärgni båläligingdä akäläring qatåri dard ålib ketsä bolmäsmidi! Seni åpiçläb kötärgän åtängning belläri qarsilläb sinib ketsä bolmäsmidi! Qandåq qılädi, qandåq qılädi? Endi kandåq yaşäydi? Sen cüvånmärgni yåxşi yaşäsin, deb uruş köçälärigä bir åyåğini täşläb keldi! Låxtä-läxtä qån yutdi. Muzlär üstidä emäkläb duşmänning yåqäsidän boğdi! Sen cuvånmärg tuğilgän küningdän båşläb nimäki qılgan bolsä hämmäsi sen üçün, seni ådäm qılış üçün urindi. Har bir tåmçi peşänä teri sen cuvånmärgning båxti bolärmikän deb qılındi. Manä, mehnätlärining mukåfåti!

İkråmcån iç-içidän, åvåzini çıqärmäy yığlärdi. Yığlärdi-yü, bu bedävå darddän qutüliş ilåcini häm qıdirib körärdi. Sen cuvånmärgning dåğingni nimä bilän yuvädi? Qäni, åyåqläri bütün bolsä-yü, şamåldek uçib uruş burånlärigä kirsä, faşist üyasigä ålåv bolib åtilsä, gazändälärning kekirdägidän tişläb, miyäsini macäqläb xumårdän çıqsä. Afsüs, bundäy qılålmäydi. Endi u yigitlik qaydä, endi u åyåqlär qaydä! Keksäygänidä tirikläy gorgä tıqding-a! Gorgä tıqding-a! Evåh, evåh, beväfå dunyå, birginä båşigä şunçä tåş åtäsänmi?

Uning közläri håvli yüzini ma'nåsiz kezärdi. Birdän åşxånä devårigä tikilgäniçä toxtäb qåldi.

Undä Tursünbåyning låy çaplägänidägi beş pancäsining izi qålgän edi. Cannät xålä künigä neçä martä bu barmåq izlärini tabärrük narsädek qolläri bilän siyläb közlärigä, yüzlärigä surtärdi.

İkråmcån şahd ornidän turib oşä yergä bårdi. Barmåq izlärigä uzåq tikilib turdi. Keyin burulib tandir tagidä yåtgän ketmånni åldi-yü, devårni gursillätib çåpä båşlädi. Cannät xålä oqdek åtilib kelib uning qollärigä yåpişdi:

— Nimä qılyäpsiz, nimä qılyäpsiz?..

— Tegmä mengä, tegmä mengä! Bu üydä uning izigä häm orin yoq. İzlärini qırib täşläymän! Sidirib täşläymän!..

U siltägändä Cännät xålä yarim metr cåygä åtilib bårib otirib qåldi. Birpäsdä devår opirilib åşxånäning içi körindi. İkråmcån ketmånni çetgä åtib cåyigä bårib otirdi.

Nizåmcån nimälär boläyåtgäniçä tüşünålmäy, hämån supä åldidä garäng turärdi.

İkråmcånning alämi båsilmäsdi. U endi nimä qılişini bilmäy, ayvån tåqçälärigä köz yügürtirä båşlädi. Birdän sandäl üstidä turgän Tursünbåyning surätigä közi tüşdi. Yanä sapçib turib surätni qoligä åldi. Åynä sålingän ramkä içilän qårä qåş, yüzläri xuddi måhir haykältäråş bår san'ätini işgä sålib yasägän haykäligä oxşäş cüdä häm körkäm Tursünbåy külimsiräb turärdi. İkråmcån surätni yüzlärigä surtib hüng-hüng yığlädi. Åynädä uning köz yåşläri dumäläb ramkä çetidä halqåb bolib turdi-dä, pildiräb pastgä åqıb ketdi. Uning mayin tabässümi İkråmcånni ermäk qıläyåtgängä oxşärdi. Surätni yüz tåmåni bilän yåğåç åyåğining tizzäsigä bir urdi. Åynä çil-çil bolib ketdi. Cannät xålä dådläb kelib uning qolidän surätni tårtib åldi. U tårtäyåtgändä şişä sinigi İkråmcånning qolini qånätib yubårgän edi. Alämigä çidäyålmäy peşänäsigä şatillätib uräverdi. Qånli pancälär yüzini häm qångä beläb, qızärtirib yubårgän edi. Cannät xålä surätni ålib, däg-däg titräb turärdi. Åxıri İkråmcån çarçäb sandäl körsisigä otirib qåldi.

Cannät xålä surätni köksidän ålib tikildi.

Åtä qåni Tursünbåyning betlärigä häm saçrägän edi. U singän, pärçä-pärçä bolib ketgän åynä åräsidän hämån ilcäyib qaräb turärdi. Uning bu qaräşi vayrån bolgän, qångä belängän üyning sinıq deräzäsidän muräläb ermäk qıläyåtgängä oxşärdi.

Harnä qılgändä häm ånä — ånä. U öz bålåsini bir parçä etdän kattä qılgünçä ne maşäqqätlär tårtmägän! Bålåsining yåxşiligi häm, yåmånligi häm ungä unçälik bilinmäydi. Ånä hämmä narsäni unutsä unutädiki, bålåsini unutålmäydi. Öz bålåsini ölimidän, båxtsizligidän quvångän ånä hali dunyågä kelmägän, kelmäydi häm.

Eşik taräqlib åçilib såçläri tozgib nimçäsining üstidän bellärigäçä åsilib tüşgän bir qız kirdi. U uzåq cåydän yügürib kelgänidän bolsä keräk, nafäsini råstläyålmäy hansirärdi. Qız arıqdän hatläb ötib toxtädi, Ävväl sandäl üstidä yüzini pancäläri åräsigä ålib otirgän İkråmcångä, supä åldidä tik turgän Nizåmcångä, devårgä qapişib surätgä tıqılib qålgän Cannät xålägä qaräb nimä qılişini bilmäy qåldi. Keyin uxläb yåtgän ådämlärni uygåtib yubårişdän qorqqändek, åyåq uçidä yürib Cannät xåläning åldigä bårdi.

Bu Tursünbåyning sevgilisi — Zebıxån edi.

Bu xunük xåbärni eşitgändä qız bütün bårligini unutgän, esänkiräb nimä qılişini bilmäy tång åtgünçä yürib çıqqän edi. Ertäläb u bekitib qoygän cåydän Tursünbåyning bir yarim åy burün yåzgän xåtini ålib dalägä çıqıb ketdi-dä, såy boyigä tüşib yığläy-yığläy yanä oqıb çıqdi.

Bu xåtdä Tursünbåy samimiy yüräk dardlärini izhår etgän edi. Bu xåtlärgä samimiy, insåniy tuyğulär bitilgän edi. Bu xåt Zebıxångä anhår boyläridä teräklärning alläqändäy sirli şitirläşlärigä qulåq sålib cimginä keçirgän åydin keçälärni eslätdi. Oşändä åy xuddi åq qåğåzdän dåirä qılib kirqılgändek körinärdi. Sarätån qoydirgän künlärdä anhår yåqäläb qamişlär åräsidän åqımgä qarşi qırgåq boyläb ketgänläridä Tursünbåy uni birinçi martä bagrigä båsib öpgän. «Sevämän, sendän båşqägä qayrilib qarämäymän!» degän edi. U armiyägä cünäb ketärkän, Zebi bilän yanä şu kömkök qamişlär åräsidä uçräşgän edi. Ehtimål, håzir şundäy tuyülyäptimi, negädir oşändä Tursünbåyning közläri becå edi. İlgärigi qaynåq sözlär ornigä såvüq cüdä såvüq gaplär aytär edi. Közläri ilgärigidek çaqnämägän edi

oşändä. U Zebıxånning bilägini uşlägändä ilgärigidek qollári qäynåq emäsdi, xuddi gassål qolidek såvük edi. Oşändä Tursünbåy bir gapni qaytä-qäytä takrårlägän edi:

— Kelämän, qaytib kelämän. Meni kut, Zebi. Sen üçün qaytib kelämän. Zebıxån oşändä bu gaplärning ma'nåsigä tüşünmägän ekän. Zebi uning bu gaplärini, gålib bolib qaytib kelädi, deb anglägän ekän. Tursünbåyning uşändäyåq armiyägä cür'ätsizlik bilän ketäyåtgänini, yurt üçün cånbåzlik qılgäni ketäyåtgän emäsligini sezmägän ekän.

Zebıxån endi bu gaplärning çin ma'nåsini çaqdi, Tursünbåy özining qorqåqligini sevgi nıqåbigä yaşirmåqçi. Qorqåqlikdän emäs, Zebıxånning visåligä yetişmåq üçün qaytişi keräk emiş. Yoq, u qåçåq! Bu xıl nåmärdlär sevgi qadrigä yetmäydi. Öz åtä-ånäsini, yurtini sevmägän ådäm muhäbbät hislärini ardåqläy ålärmidi?

Zebıxån bu üygä, nåmärd bålä tuqqän ånägä, xåin bålä östirgän åtägä alämli sözlär aytgäni kelgän edi.

Håzir u öz yåğigä özi qåvürilib yåtgän bu båxtsiz, båläsi tufäyli şarmändän şarmisår bolgän åiläning iztiråblärini körib şaştidän qaytdi. Bir söz demäy årqäsigä buruldi-dä, eşikkä qaräb yürä båşlädi.

U åstånägä yetgändä toxtädi. Çuntägidän buklängän qåğåz ålib burdä-burdä qılib yirtib täşlädi. Bu Tursünbåyning xåti edi.

Şamål qåğåz burdälärini håvli tåmångä supürib ketdi.

VIII

Rayimberdi Tåğä Ummätälining üyidä håfizlärning xånişigä qulåq sålib tizzäsigä urib tebränib otirärdi. Gåh baländ, gåh past pardälärdä faryåd qıläyåtgän åhänglär uruş ålåvlärini, tinç-åsüdä künlärni köz åldidä gavdäläntirärdi.

Rayimberdi Tåğäning häm oğli uruşning båşidäyåq fråntgä ketgän.

Oğli Tåşkentdä universitetning ikkinçi kursidä oqırdi. Nåyäbrning båşläridä undän ketdim, degän xåt keldi-yü, ikki åy ötib, canggä kiryäpmän, degän ikkinçi xåtni åldi. Tåğä oğlidän, yaräländim, gåspitäldä davålänyäpmän, degän mazmündä åxırgi xåtni qışdä ålgän edi. Sal kün ötmäy, härbiy qåmissärlikdän, oğlingiz Vatän üçün canglärdä qahrämånlärçä halåq boldi, degän xåt åldi. Tåğä öz yåğigä özi qåvürildi. Åzib, çup bolib ketdi. Ammå bu sirni xåtinigä bildirmädi. Xåtini, xåt-xäbär kelmäy qåldi-yä, deb bezåvtä bolä båşläşi bilän u biråvgä oğli nåmidän xåt yåzdirib eski kånvertgä sålärdi-dä, kelib oqıb berärdi. Qışdän beri åxvål şu.

Håzir u qoy maqåmigä tebränib otirärkän, iç-içidän ezilib oğlini oylärdi. Båläginäsining bir sıqım tuprågi qäyerlärdä qålib ketdi ekän?..

Uruşdän åldin tikdirgän şeviåt qåstyümni, yangiginä tåxtäkäçdän çıqqän doppisini kiyib ålgän Ummätäli kelib uning qulåğigä şivirlädi:

— Åbkåmdän aytişibdi, birinçi sekretärning özigä telefån qılärmişsiz.

Tåğä ornidän turdi. Qolini köksigä qoyib, aşülä paytidä turib ketäyetgänigä såzändälärdän üzr surädi-da, heç qayåqqä qarämäy çıqıb ketdi. U İkråmcånning üyi åldidän ötib ketäyåtgändä eşikkä kelib qulåq såldi. Cimcit. Nimä boldi? Birdän uning yürägini vahm båsdi, åstånä hatläb içkärigä kirdi.

Bu payt Nizåmcån åşxånädä oçåqqä ot qaläb, nimädir pişiräyåtgän edi. İkråmcån hali häm sandäl üstidä bir qolini peşänäsigä tirägänçä otiribdi; Cannät xålä supädä bir tizzäsigä båşini qoyib, devår tagidädån taläşäyåtgän musiçälärgä xåmüş tikilib qålgän

edi. U Tåğäni körib båşini kötärdi-dä, årqäsigä yığilib qålgän etäklärini tüşirib ornidän turdi.

Tåğä on bir yildirki kålxåzgä rais. U köp toylärgä båşçilik qılgän. Köp azälärdä åldingä tüşib tåbut kötärgän. Qançädän-qänçä yetimlärning båşini siläb åvütgän. Adäşgänlärni yolgä sålgän.

Ammå İkråmcånni åvütişgä u åcizlik qılärdi. Uni nimä deb yüpätädi? Ådämzådning bisåtidä bu dardni yengillätädigän gap bårmi?

İkråmcånning yagånä tayänçi, yagånä umidi şu bålä edi. Endi u yoq. Mabådå u dardgä çalinib ölgändä, undä yüpätiş üçün birån söz tåpilib qålişi mümkin edi. Bu yarämäs bålä öz åtäsini şarmändälikkä täşläb ketdi. U bir ümr bu båğdän qutülålmäydi. Şuning üçün häm Tåğä garäng edi.

Cannät xålä ungä salåm berib, erigä qarädi.

— Dadäsi, Turing, Tåğä keldilär.

İkråmcån båşini kötärib uni kördi-yü, maşäqqät bilän ornidän turdi. U çarçägänidän, uyqusizligidän darmånsiz edi. Ammå özini tutdi. Håvligä tüşib Tåğäning istıqbåligä çıqdi.

Tåğä uning keçädän beri uxlämägänini, oşä müdhiş xåbärni eşitgändän beri şu ahvåldä telbä bolib yürgänini sezdi-dä, båşqä birån narsägä alähsitmåqçi boldi.

— Yür, sendä gapim bår, — dedi, özi eşikkä qaräb yürdi. Ammå ungä nimä demåqçi, qayåqqä ålib bårmåqçi — buni hali bilmäsdi.

İkråmcån arıqdä betini yuvib qıyigigä artä-artä ungä itåätkårlik bilän ergäşdi.

Köçäqä çıqışdi. Havå tåzä. Åsmåndä qıttäk häm bulut körinmäydi. Påxsä devår kåvägidä baqä qurilläyäpti.

Tåğä åldindä, İkråmcån keyindä bir-biri bilän gapläşmäy kattä köçägä yetişdi. Tåğä toxtädi.

—Ertägä Naymängä ådämlärni özing ålib ketäsän!

İkråmcån darråv cavåb bermädi. U oylärdi. Bårgäni dürüst bolärmikän? Yå qışlåqdän båşini ålib ketsinmi? Qayåqqä bårädi? Qayåqqä bårmäsin, bari bir, bu aläm uni tinç qoymäydi. Naymängä bårgäni ma’qul bolär. Har qaläy, ådämlärning közidän, ta’näsidän uzåqråq bolädi-kü.

— Mäyli, Tåğä, sen bir narsäni bilib aytäyåtgändirsän. Mengä yåmånlikni ravå körmäysän-kü. Xop.

İkkåvläri båşläşib idårägä kirişdi. Tåğä ståł tårtmäsidän royxätni ålib ungä uzätdi.

— Bårädigänlär şulär.

U şundäy dedi-yü, trubkäni ålib kåmmütätårdän Fargånägä uläşni sorädi. Tå Fargånä cavåb bergünçä İkråmcångä qançä ådäm båriși, işni ävväl nimädän båşläşini tüşüntirdi.

— İşni nåvvåyxånädän båşläysän. Har küni qışlåqdän nån taşişgä arävä tåpib berålmäymän.

İkkitäginä maşinäning båşqä işläri köp. Quriliş brigädäsidän on beş kişini åldinråq ålib ketäsän. Åşxånä, nåvvåyxånä, çåyxånä quräsizlär.

Ottiztä palätkä-çådir tåptirib qoydim. Uni häm ålä ketäsizlär, Xåtinlär xåzir båriṣmäydi. Bårdån toqışgä beş kişi acrätdim, båbåylärdän.

Åzıq-åvqät masäläsi häm hal bolgån... — Telefån ciringläb, Tåğäning gapi åğzidä qåldi. U şåşib trübkäni åldi. — Men, salåm. Rahmät, yåxşi. Ha, endi xursänd bolmäymizmi? Kålxåzimizdän geråy çıqädi-yü, biz xursänd bolmäy, kim xursänd bolsin! Hä, albättä. Qaçån? E, åtäning özläri ötkäzädilärmi? Xop, xop. Albättä

bårämän. Ha, bårämän. Kim kelädi, deysiz? Bugünmi? Bopti... Bopti. Kutib ålämiz. İdårädän cilmäy turämän. Albättä şundäy qılämiz, xåtircäm boling! — Tåğä trübkäni cåyigä qoyib İkråmcångä qarädi. — Royxät bilän tanişib çıqdingmi? Qäläy, bolädimi? Hämmäsini ålib ketärsän-a? Yå yåqmäydigänläri häm bårmi?

İkråmcånning ådäm tanläydigän xåli yoq edi.

Özimdän båşqä şumşük ådäm atråfdä yoq, deb oylärdi.

— Ägär royxät ma'qul bolgän bolsä, keçqurün Abdüxälilning åldigä båräsän. Tåpşırıq ålgän. Hämmä narsäni tåxt qılib. Arävälär häm ertäläb idårä åldidä bolädi. Ketädigänlär håzir dalädä.

İşdän qaytgänläridä üylärigä bårib ertägä ketişlärini bildirib qoy. İdiş-tåvåq, bir sidrä kiyimdän båşqä narsä ålişmäsin. — Tåğä oylänib turib qåldi. U nimänidir unütgändek barmågi bilän stålni çertib otirärdi. — Royxätgä qoştigi bårlärdän häm qoşgänmän. Åv qılişläring mümkin. Öznig häm berdänkängni ålä ket. Xåfä bolmäsäng, sengä bittä iş buyurmåqçimän.

— Buyür, Tåğä. Nimä xızmät?

—Bizning eşikkä aytib ötib ketsäng, mehmån kelärmiş, tayyårlik körib qoysin. Gap şu. Båräver, åşnäm. Toxtä, ketädigänlär bilän gapläşib bolgäningdän keyin, qay mahäl bolsä häm meni tåpib uçräş.

İkråmcån idårädän çıqıb toppä-toğri Tåğäning üyigä qaräb ketdi. Tåğä ungä şunçä köp iş tåpşirgän ediki, båşigä tüşgän taşvişni häm unütäyåzdi, Uning fikri zikri Naymän çölidä bolib qåldi. İşni nimädän båşläş keräk? Åldin toqäygä ot qoyişdänmi, zåvür qazişdänmi? Palätkä qurgän bilän zåx yerdä yåtib bolärmikän? Aytgänçä, Tåğä, qariyälärdän beş kişini bårdån toqışgä qoşib berämän, dedi. Tåğä tadbirli ådäm. Har bålägä aqli yetädi. Ålisni körädigän ådäm bu Tåğä!

İkråmcån raisning üyigä mehmån kelişini tayinlägäç, toppä-toğri kålxåz saråyigä kirdi. Åmbårçi Abdüxälil qayåqqädir çıqıb ketgän ekän, uni kutib, saråy içidä aylänib yürdi. Bundän üç-tört kün åldin Tåğä bilän Naymängä bårişgändä, u madäniyät saråyigä atäb Sibirdän ålib kelgän yåğåçlärni tildirmäy asräb qoygänini aytgän edi. Şu gap esigä kelib İkråmcån temir-tersäk üyib täşlängän maydåmgä ötdi. Haqıqätdän häm oşä yåğåçlär qandäy tåxläb qoyilgän bolsä uşändäy turibdi. İkråmcån bu yåğåçlärdän qançä täxtä tildiriş mumkinligini çamäläb kördi. Bårädigän xocäliklärgä qurilädigän üylärdän årtib qålädi. Yog-e, tåxtä bolädi-yü, årtib qålädimi? Köprik, åtxånä, målxånägä häm keräk bolädi. Gap hali Tåğäning bu yåğåçlärning hämmäsini berişidä qålgän. Berädi. Bermägängä qoymäydi İkråmcån.

Åtlärning yemi nimä bolädi? Tåğä bu maslädä heç gap aytmädi-kü. Hali üygä bårgändä eslätiş keräk. Yerdän giyåh qıyåq çözib çıqqunçä yetädigän yem ålib ketişmäsä bolmäydi.

U saråyni aylänib kelsä, Abdüxälil åmbårni endi åçäyåtgän ekän. U åmbårgä båşläb kirib ertägä çölgä ålib ketilädigän narsälärni körsätdi.

— Tandir yoq. Özingiz tåping, xåräcätini buxgälteriyä toläydi. Qåzån bår, samåvär bår. Quruq çåy yoq. Åmläçåy berämän. Båşqä hämmä narsä bår. Xåtircäm boling. Ertägä hämmäsini arävägä årtämizü ketäveräsizlär.

İkråmcån uning åldidän ançä köngli xåtircäm bolib çıqdi. Endi ketädigän a'zålärni åğåhläntiriş keräk. Tayyår bolib turişsin.

Ançä keç kirib, salqın şabädä etni cuncitä båşlägän edi. İkråmcån samåvärgä kirib bittä çåy içdidä, qolidägi royxätgä qaräb ketädigänlärning üylärigä cünädi.

Tå işini bitkäzib qaytgünçä qårångi tüşib qålgän edi. Royxätdägilärning biråntäsi häm «yoq» demädi. Buning sabäbi bår edi. U kim bilän gapläşmäsin, beçårä alähsib qåpti. Tåğä işgä şungitib qoyibdi, yoq, desäk köngli ranciydi, deb «xop» deyäverişgän edi.

U işlärning yåxşi yürişgänidän tabiäti ravşän tårtib Tåğäning üyigä keldi.

Kattä üydä nåtäniş bir kişi stålgä qoldä yasälgäp xåritäni yåzib Tåğägä nimälärmidir körsätärdi. İkråmcån içkärigä kirişgä istihålä qılib, deräzäni çertdi. Tåğäning özi eşikni åçdi.

—Keldingmi, kir, kiräver!

— Yoq, şettän qaytä qåläy.

— Cinni boldingmi, kiräver.

Tåğä uni qoyärdä-qoymäy içkärigä båşlädi. Mehmån ungä ögirilib qarädi. İkråmcån u bilän salåmläşib bir çekkägä otirdi. Mehmån İkråmcån kirib üzilib qålgän sözini davåm ettirdi. Uning gapläridän Åxünbåbåev håzir Fargånädä ekänini, bir-ikki kündän keyin Yezevån masäläsidä kattä yigin bolişi keräkligini änglädi. Tåğä İkråmcångä çåy qoyib uzätdidä, eşikkä çıqıb ketib ançä hayälläb qåldi. Mehmån İkråmcångä karädi.

— Özläri häm şu kålxåzdän bolädilärmi?

— Şundåq, — dedi İkråmcån.

— Sizlärgä qåyilmän. Kålxåzläringdän qahrämån çıqdi. Bütün respüblikägä dåvrükläring ketdi.

Ertägä gazetäni köräsizlär, hämmäsi sizlärgä bagişlänib çıqädi. Qızıq, biri qahrämån, biri qåçåq.

İkråmcånning yürägi şuv etib ketdi. Uni kimdir göyå elektr tåqı bilän urgändek boldi. Tili gapgä kelmäy, nimälärdir deb goldirädi. Keyin qızärib ketdi.

İkråmcån qandäy qılib eşikkä çıqıb qålgänini bilmäydi. Åş ålib kiräyåtgän Tåğägä urilib ketdi. Ögirilib ungä bir qarädi-yü, oqdek åtilib köçägä yügürdi.

Atråf qårångi. Åsmåndä nä åy, nä yulduz bår.

Nazäridä, bu qårä keçä bir ömr åqärmäydigändek edi.

IX

İkråmcån har qançä iztiråb çekmäsin, er kişi sifätidä xåtini åldidä özini dadil tutişi, köz yåşini yaşirişi, birån xåräkäti bilän aläm çekäyåtgänini bildirib qoymäsligi keräk. Bu qıyin. Ammå ilåci qançä?

İkråmcån eşikdän çehräsini åçib kirdi. Cannät xålä keçädän beri supürgi tegmäy ivirsib ketgän üyni yığişträyåtgän edi. Erining avzåyini körib köngli sal taskin tåpgändek boldi-dä, ayvån labigä kelib, yakändåzni qåqdi.

— Keç haddidä nimä qıläsän üy supürib, — dedi İkråmcån uning közlärigä qaräşgä båtinålmäy. — Bu işläringni qoy, xåtin. Otir, işdän gapläşäylik. Tayyårmisän? Ertägä Naymängä ketämiz.

Cannät xålä erining yånigä kelib otirdi-dä, hardämxäyellik bilän cavåb berdi:

— Qändåq bolärkin? Dürüstråq oyläb kördingizmi?

— Dürüstråqmi, dürüstråqmäsmi, işqılib, uşäqqä ketsäk yåmån bolmäydi. Meni aytdi dersän. Şu iş mengä ma'qul tüşib turibdi. Endi könglinggä kelmäsinü, gapning siräsini aytib qoygänim dürüst. — İkråmcån gapining davåmini oyläb bir müddät cim

qåldi. Keyin Cannät xåläning közigä tik qarädi. — Uruşdä har nimä bolädi. Biråv oqqä uçädi, biråv yarimcån —mayib bolib qaytädi. Törtserkälik muällim åşnäm bår edi-kü, taniysän, åti Ganicån, oşäning oğlidän qåräxät kelgändä beçårä yığläb-sıqtäb azä åçgän edi. Yoq, yaqındä oğlining özidän xåt kepti. Kördingmi, uruşdä şunäqä çalkaşliklär bolib turädi. Acäb emäski, Tursünbåy masäläsi häm şundåq bolib çıqsä.

Cannät xåläning közläri çaqnäb, alläqändäy ümid uçqunläri yångändek boldi. Yalt etib erigä qarädi.

— Aytgäningiz kelsin, aytgäningiz kelsin, ilåyim.

— Endi, gapning bu yåğini eşit. Råstmi, yålgånmi, şu gap bolib turgändä el åldidä båş kötärib yürişgä qıynälyäpmiz. Naymängä ketsäk, şu ta'nälärdän sal uzåqråq turärmikänmiz, deymän-dä.

— Mäyli, — dedi Cannät xålä.

İkråmcån bir çekkädä ğarib bolib otirgän Nizåmcånga qarädi:

— Bu yåqqä kel, bålä. Öz taşvişlärimiz bilän bolib, hålingdän xåbär ålålmäy qåldik. Xoş, endi sen nimä qılmåqçisän?

Nizåmcån ornidän turdi. Sekin kelib båşini egib cavåb berdi:

— Tuzingizni içdim. Heç kim qılmägän mehribånçiliklärni qıldinglär.

— Bu gaplärni qoy. Nimä qılmåqçisän, şuni ayt.

Nizåmcånning åvåzi titrädi. U qattıq hayäcångä tüşgänidän gapini yoqåtib, turgän cåyidä åğirligini gåh ung åyåğigä, gåh sol åyåğigä täşläb entikärdi.

— Otir, otirib gapiräver, båläm.

Nizåmcån ulär qatårigä qoşilib ayvån labigä otirdi.

— Kimligimni aytib beräy, ketib qålsäm, u kim edi, nimä qılib yürgän edi, deb oyläb yürmänglär.

Mening häm båşimdä sizlärnikiçä bolmäsä häm ançäginä körgiliklär bår. Üyimdän qåçib kelyäpmän.

U båşidän ötgän våqeälärni ipgä çizgändek birmä-bir gapirä båşlädi. Dildårni sevgäni bårmi, ungä-akäsini üylängäni bårmi, cahl bilän üydän ketib qålib, akäsi ölgändän keyin qışlåqqä qaytib kelgäni bårmi, hämmäsyäni gapirdi.

Uning sargüzäştlärini kampir hayäcån bilän tinglärdi. İkråmcångä bu våqeälär qançälik ta'sir qılmäsin yüzidä, közidä årtıqçä acäblänişh sezilmäsdi. Nizåmcån åpäsi vä dadäsining Dildårgä, öz kelin ayasigä üyläntiriş niyätidä uni qıyin-qıståqqä ålgänlärini aytgändä İkråmcån yagånä tizzäsigä şapätiläb urib ornidän turib ketdi.

— Åq qıldimi, a? Dadäng åq qıldimi, a? Yå tavbä bu qandåq şarmändälik! Nimä üçün bundäy qılädi? Yå yåxşi kelinni qoldän çıqärib yubårgisi kelmägänmi?

— Gap undä emäs, amäki. Dadäm bilän åpäm Dildårning mülkigä egä çıqışmåqçi.

— Ehä, gap hali bu yåqdä degin. Xoş, endi nimä qılmåqçisän?

Nizåm peşänäsini uqäläb, birpäs cim turdi-dä, cavåb berdi:

— GES qurilişigä bårsäm deymän. U yerdä ådämgä zår bolib turişibdi, deb eşitdim.

— Toğri, bizning Zirillämämizdän häm yigirmä ådäm ketgän. Oşä yåqqä bårsäng yåmån bolmäydi. Buni yåxşiläb oyläb körişimiz keräk. Mengä qarä, biz bilän Naymängä ketä qålmäysänmi? Yåxşi yigit ekänsän, yålgizlätib qoymäymiz. Båxting åçilsä, şu yerdä üy-cåyli bolib ketärsän.

Cannät xålä gapgä qoşildi:

— Şunäqä qılä qål. Amäkinglär bilän bolsäng bir-birläringgä daldä boläsizlär. İssıq-såvügingdän häm habär ålib turädigänlär bår bu cåydä. Şu ma'qül gap, båläm.

Nizåmcån oyläb qaräsä, darhäqıqät, bu coyälik gap ekän. Har qaläy, bu ådämlär bilän ançä sirdåş boldi. Biråv, şu yerdä qål, deb qoynini, könglini åçib tursä-yü, u qayåqä ketädi? Bårmägän, körmägän ålis cåydä hali nimä gapü nimä söz. Undän taşqäri, özidek dili şikäst bu åiläni täşläb ketişi häm insåfdän emäs.

— Xop, amäki, qålämän. Sizlär sabäb bolib zårä yolimni tåpib ketsäm. İllå, yüzläringizni yergä qarätmäymän.

İkråmcån ungä qaräb ilcäydi.

— Halitdän ton biçmä, bålä. Birgä turgändän keyin aççıq-tizzıq gaplär bolmäy ilåci yoq. Urişämiz, sukişämiz, yaräşämiz. Hämmäsi häm bolädi.

İş bår cåydä cancäl häm bolib turädi. Ådämlär håzir cüdä asäbiy bolib ketişgän. Ulärgä ikkitä gap köplik qılädi, bittä gap kamlik qılädi. Çidämäy çårämiz yoq. Sengä häm masläxät şu. — İkråmcån Cannät xålägä qarädi. — Åvqät-påvqäting bårmi, åpkelsängçi, öldirding-kü sirib.

Cannät xålä ornidän turib åşxånägä ketdi. Çiråq yåqıb, oçåqqä ot qalädi. Åşxånä eşigidän båş çıqäzib dedi:

— Şavlä qılgän edim, såvib qåpti. Håzir istib berämän, cindek sabr qılib turing, dadäsi.

İkråmcån arıqdän qol yuvdi-dä, yakkäyü-yagånä åyåğini sandälgä tıqıb otirib åldi. Nizåmcån qaynågi ölgän samåvärni silkib åtäşxånädä kül båsib qålgän çogni alängälätib yubårdi. Zum ötmäy samåvär surnäy çaläyåtgändek nålä qılib cigillädi. Cannät xålä tåvåqqä şavlä suzib keldi.

Bu åiläning ikki kündän beri- endi dastürxån atråfigä yığilişi edi.

İkråmcångä çarçåq bilindi. Sandäl issigi badänigä ötib közi ilinä båşlädi. U åvqätdän keyin ikki piyålä çåyni qaynåq-qäynåq hoplädi-dä, mudräb ketdi. Årqäsidägi yåstıqni yånigä tårtib birpäsdä uxlädi qåldi. Cannät xålä Nizåmcångä häm orin sålib berdi-dä, çiråqni öçirib içkäri üygä kirib ketdi.

Ammå Nizåmcånning közigä uyqu kelmäsdi. Xåyåli uni hali u yåqqä, hali bu yåqqä sudräb ketäverdi.

U öz taqdirini oylärdi. Ölmäsä, dardgä çalinib qålmäsä, bu såxåvätli kişilärgä bir yåxşilik qılsin, şundäy yåxşilik qılsinki, bu någirån — xåstä kişi diligä uçmäs aläm sålgän båläsining dågini unutsin. Üygä båläsidän afzäl yåxşiliklär qılädi. Heç kim ungä xaininig åtäsi deb ta'nä qılmäsin. Ungä åtilädigän ta'nä tåşlärigä Nizåmcån köksinyä tutib berädi. Şundä u, oğlim bår ekän, u manä, deyä ålsin.

Nizåmcån båşigä kelgän bu oydän ruhlänib ketdi. Båşini bålişdän sekin kötärib İkråmcån yåtgän tåmångä qarädi. Keçä qårångi bolgänidän u körinmäsdi. Faqät pişpiş nafäs åläyåtgäni anıq eşitilib turärdi.

Nizåmcån yanä bålişgä båş qoydi. Esigä qışlågi, üyi, dadäsi keldi. Ulär nimä qılişäyågtän ekän. Uni esläşäyåtgänmikän? Dildår ketib qålmädimikän?

Birgä kattä bolgän ortåqläri bir-bir köz åldidän ötärdi. Oqıgän maktäbi, åxırgi imtihån, uruş båşlängän kündägi qışlåqdägilärning hayäcånli közläri, dadäsining oşä küniyåq magäzindän ikki qåp şakär, beş qåp un, åltmiş litr påxtä måyi ålib kelgäni, åpäsi åmånät kassägä qoygän hämmä pullärini qaytärib ålgäni, hämmäsi, hämmäsi hayåligä keldi. Aynıqsä, oşä küni Karimcån degän ortågi üygä kelgändä çåy damläb patnisdä ikkitä nån ålib çıqıb åldigä qoygändä, dadäsi uni çetgä çaqırib, yüzigä ikki tarsäki urib patnisdägi nånni qaytärib üygä ålib kirib ketgäni sirä esidän çıqmäydi.

«Endi åçärçilik bolädi. Åşxånädä qattıq nån bår, ikki burdä ålib çıqıb qoy!» degän edi dadäsi. Oşändä Nizåmcån xurligi kelib köz yåşini åqızmäy yığlägän. Bu hangåmäni körib turgän Karimcån sekinginä külib qoyä qålgän edi.

Dosti Karimcån fråntdä. Nizåmcån uni Asrårä bilän harbiy kåmissärlikdä grüzåvåygä çıqıb cönäb ketgünçä közätib qålgän. Undän Nizåmcån ålti martä xåt åldi. Båşqä ortåqläri qayåqdä? Hämmäsi fråntdä. Bittä Nizåmcån qılär işining tayini bolmäy tentib yüribdi. Yoq, endi u tentimäydi. Fråntgä båribduşmän bilän ålişişgä yarämäsä häm şu yerdä, mehnät fråntidä cang qıladi. Ortåqläri qaytib kelişgändä ulär åldidä yergä qarägülik bolmäydi. İşläydi. Bår küçi bilän işläydi. Råhätidän keçädi, uyqüsidän keçädi. İşläydi, işläydi...

Nizåmcån anä şundäy xåyållär bilän uxläb qåldi.

... Ayasi båşini siläydi. «Okinmä, båläm, yolingni tåpib yür!»? deydi, Alläqäydän Dildår paydå bolädi, ungä qaräb cirtäk çaläyåtgändek ilcäyädi. Nizåmcån tikilib qaräsä bu ilcäyäyåtgän Dildår emäs, bugün ertäläb körgän qız... U måtåtsikl uşläb turibdi...

Nimäningdir pat-pätlägänidän uygånib ketdi.

Arıq başidä boynini çözib turgän xoråz ikki qanåtini silkib, birdän qıçqırib yubårdi. Nizåmcån båşini kötärib håvlidä ivirsib yürgän Cannät xålägä qarädi. Uning ånäsi häm şunäqä barväqt turib håvli süpürärdi. Nizåmcån tüşidä ånäsini kördi. Uning bålälik xåtiräsidä qålgän uzuq-yoluq qıyåfäsi ravşänläşib köz åldidä namåyån boldi. Nizåmcån sançib ornidän turdi-yü, üygä kirib tugünçäkdän ånäsining surätini ålib deräzä åldigä keldi. Aläm, xorlik, iztiråb bilän ungä tikildi.

Nizåmcånlär åiläsi cüdä nåçår yaşärdi. İnåyät åqsåqål rözğårni åilä a’zålärini xuddi qısimläb uşläb turgändek sirä pancäsini yåzib erkin qoyib yubårmäsdi. Birginä Nizåmcån özini erkinråq tutärdi, xålås. U şoxlik qılgän, sözigä kirmägän kezlärdä dadäsi tutäqıb ketärdi. Xåtinigä odägäylärdi:

— Båläni rasvå qılyäpsän. Körärsän, buning bålä emäs, balå bolädi!..

Marhüm ånäsi har cihätdän dadäsigä mute edi. Uning bir gapini ikki qılişgä qorqärdi. Nizåmcånning ånäsi rangsizginä, yüzlärigä cüdä ertä acin tüşib, qaddi bukilgän xåtin edi. U erining fe’lini yåxşi bilgändän açqıq gaplärni eşitgändä häm çidäb turäverärdi. Åqsåqål köçädän kelib åmbårxånägä kalit sålib åvqätgä masällıq ålib bermägünçä, ayvån labidä ma’yüs otiräverärdi. Åqsåqålning izmisiz bu rözğårdä ocåqqä ot yåqılmäsdi. U dåimå eşäk minib, qışlåqmä-qışlåq çårbåzårçilik qılärdi. Heç qaçån biråvnikidä yåtib qålgän emäs. Qäyerdä bolsä häm üygä yetib kelärdi.

Åqsåqål faqät håvlidägi aştärxån gilås bilän åq örik pişib tugämägünçä üydän köçägä çıqmäsdi. Ulärni terib, savätgä bittäläb cåyläb, irigän-çirigänlärini üydägilärgä qåldirib båzårgä ålib ketärdi.

Lekin rözğårdä har qändäy qıyinçilik paytidä häm ulärning qåzåni qaynäb turärdi. Åmbårxånädä hämişä bir-ikki åygä yetädigän masällıq bolärdi. U dåimå bir gapni takrårläşni yåxşi körärdi:

— Åzıqlik åt hårimäs. Nafsini tiygän uzåqqä båradi. Tåmä-tåmä köl bolür, bugün bir burdä tecäsäng, ertägä nåning ikki burdä bolädi.

Åqsåqålning deyärli har küni åmbårxånädän şişä bankädä måş yå nuxät ulçäb, beräyåtgändä aytädigän gapi xåtinining cån-cånidän ötib ketärdi. Hättå bir küni çidämäy nålib häm qåldi:

— E, tecälmäy olsin. Dunyågä ådäm ikki martä kelädimi? Eşikdän biråv kirsä yürägim oynäb ketädigän bopti, ådämlärgä oxşäb biråvning åldigä ikkitä nån qoyålmäsäm. Bu qanäqä tirikçilik boldi.

Båşqälär binåyidek tökin-såçin yaşäşyäpti. E, åş avliyåyü nån paygämbär bolmäy qurib ketsin.

Åqsåqål oşändä xåtinining gapigä cavåb tåpålmäy oşqırgän edi.

— Håy, ahmåq xåtin, håy, nådån xåtin, azizlärgä til tegizmä! Bu küningni häm köp körib qoymäsin!..

Mahällädä toy yå azä bolsä oşä küni ulärning üyidä qåzån åsilmäsdi. Åqsåqål ma'räkä ötgünçä qåzånning tepäsidän ketmäsdi, bålälärdän üygä birikki tåvåq åş çıqärärdi. Özi qaytişdä qıyigigä uşätilgän burdä nånlärni tugib kelärdi.

Nizåmcån anä şu åilädä, hämişä taräng rözğår içidä ösgän.

Şu tåpdä u surätgä qaräb otirib, munis, hämmäväqt közidä hayåtidän nåliş sezilib turgän ånäsini esläb ketdi. Ånäsi kamdän-käm külärdi. Külgändä häm içidä külärdi. Ba'zän u Nizåmcånni yetäkläb tåğälärinikigä ålib bårärdi. Nizåmcån oşä yåqlärgä bårgändä sirä üyigä qaytib kelgisi kelmäsdi.

Manä håzir ånä surätigä tikilärkän, uning yüzidägi taniş, köp våqeälärning şåhidi bolgän acinlär, heç qaçån külmägän qısıq lablär, hasrät tolä közlär Nizåmcångä; «Båläginäm, mensiz håling ne keçäyåtgän ekän, yolingni tåpgüningçä bağrimdä tutålmädim. Qäydä bolsäng åmån bol. Yåmångä yåndäşmä!» deyäyåtgändek.

Åsmån xuddi yangiginä åhäk surtilgän devårdek sekin-sekin åqarib kelärdi. Kökkä boy çözgän yalängåç teräklärning uçi birdän xuddi otdä qızdirilgän simdek qıp-qızil bolib ketdi. Köçädän åyåq tåvüşläri häm eşitilib qåldi. Atläsdek tåvlängän åsmån, begübår havå Nizåmcån köksidägi åğir, hazin oylärni tarqätib yubårgändek boldi.

X

Zebıxån u qadär çiråyli emäsdi. Ammå uning ikki közi... Bu közlär qarägänni qoydirärdi. Zirillämälik yigit bårki, uning eşigi åldidän tegäcäklik qılmäsdän ötålmäsdi:

Surmä qoymäy munçä häm, canå qarådir közläring,
Har biri cån qasdigä båqqän balådir közläring.
Åşnå begånälärgä, bir ümr xuş-xuş nigåh.
Åşnålärgä ğaräz nååşnådür közläring...

Zebıxån supädä bu qoşıqlärni eşitib yåtärdi.

Åpäsi uning tepäsigä kelib bir yåstıq bolib tözib ketgän såçlärini yığiştirib ungä mehr bilän tikilärdi-dä, hämişä bir gapni aytärdi:

— Sen ülgür, nåz qılävermäy bittäsini tanläsäng bolärdi. Påççängni biläsän-kü, gap kötärmäydi.

Zebıxån påççäsining fe'lini cüdä yåxşi bilädi. U åpäsi aytgändek tacäng ådäm emäs, cüdä mulåyim. Åpäsi ungä tegib ikki bålälik boldi hämki, ulärning åräsidä biråntä såvuq gap ötgänini bilmäydi. Cahli çıqıb turgändä häm gapigä matäl qoşib gapirärdi. Åpäsi bir küni ortägi ergä tegäyåtgänidä toygä ketib yarim keçäsigäçä qålib ketdi. Aksigä ålib Zebıxån häm maclisdä edi, kelsä påççäsi qoligä häli yolgä kirmägän båläni kötärib ålib håvlidä allä aytib yüribdi. Erkäk kişigä allä aytiş

şunäqäyäm yaräşmäs ekänki, Zebıxån hiringläb külib yubårdi. Kattä oğli tört, yaşär Åmåncån dadäsining etägidän uşläb ergäşib yüribdi. U dåd deydi, çaqälåq çirilläb yığläydi, påççäsi dorilläb allä aytädi.

— Nimä gap, tinçlikmi, påççä?

Påççäsi indämädi. Bir åzdän keyin töngillädi:

— Egäçim åvgä çıqdi, ketidän gåvgä çıqdi. Qılgän işini qaräng, bålälärgä åvqät-påvqät qılmäy ketäveribdi. Qåzångä ot qaläy desäm, manävi qolimdän tüşmäydi. Bunisi etägimgä yåpişib åldi. Cånimdän toyib ketdim.

Zebıxån darråv åvqät pişirib, ciyänlärigä yedirdi. Bålälär åçıqqänläridän yığläşäyåtgän ekän.

Toyib darråv uxläb qålişdi. Åpäsi ikki xoråz çaqırgändä keldi.

— Qäyåqdä qålib ketding, åpä, påççäm beçårä qıynälib ketibdi-kü?

Åpäsi boynidän marväridini, qulåqläridän isirgälärini ålä turib hiringläb küldi.

— Qoyäver, bålä båqışning qanäqäligini bir bilib qoysin.

Påççäsi yåtgän yeridä tongillädi. Uyqusi cüdä pişib turgän ekän, aytgän matäli unçä kelişmädi:

— Bir dånå ådäm, kiçkinäginä, åzginginä xåtingä oylänibdi. Ådämlär negä kiçkinä xåtingä oyländing, deb soräşgändä, cancälning kiçikrågi dürüst, degän ekän.

Bu gapdän hayrån bolib qålişdi. Zebıxånning åpäsi unçälik kiçik emäs, toläginä, loppiginä cuvån edi.

— Bu nimä degäningiz? — dedi külib.

Påççäsi gapini yåpiştirålmägänidän ungäysizlänib, közini yumib yålgåndän xurräk tårtgän edi.

Påççäsi Tolänbåy moylåv eski kitåblärni köp oqıgän. Şuning üçün häm ikki gapning birigä yå bayt, yå bolmäsä ibrätli bir hikåyät qıstirib ötmäsä köngli cåyigä tüşmäydi. Qäynätäsi ölgändä köp yåxşiliklär qılgän. Uning bu yåxşilikläri Zebıxånning dilidä turibdi. Şu påççäsi uni oqıtdi, gap-sözgä qåldirmäy åtädek qanåtigä åldi. Ba'zän Zebıxån yoq paytläri er-xåtin piçirläb gapläşib, tengi çıqsä Zebıxånni birån yigitgä berişni maslähätläşişärdi.

— Zebıxån yåmån emäs, esli-huşli çıqdi. Qız bålä nåzik narsä, tengi çıqsä tekin ber, degändek, vaqtidä egäsigä tåpşirsäk, yåmån bolmäsdi.

Xåtini bu mehribån, hämiyätli erining ådämgärçiligidän köz yåşi häm qılib ålärdi.

— Bu zamånning qızlärigä bir nimä deb bolärmidi? Özi tåpmäsä, biz tåpgänni nazärgä ilmäydi.

Ammå Zebıxån özigä münåsib yigit izlärdi. Åyåği tagidä öräläşäyåtgänlärini pinsänd qılmäs, yolini tosib, yığläb dardini aytädigänlärni elämäs edi. U magrür, uni åyåq uçidä körsätädigän, körkigä binå qoygän Tursünbåyning yürägigä ot täşlämåqçi, uning közini åçib qoymåqçi edi.

Qızlärning hämmäsi häm şunäqä bolädi. Ulär suykälgängä emäs, özini ålib qåçgängä qaräşädi. Tursünbåy anä şunäqälärdän edi.

U çiråyli, qåmäti qoyib qoygändek pahlävån yigit. Birån martä såqåli usib yürgänini heç kim körmägän. Kiyimläri hämişä tåzä. Etigi åynädek yiltiräb turädi. Özi bolsä qızlär åldidän atäyin gerdäyib, pisänd qılmäy ötädi. Hattå u ortåqlärigä maqtänib, fälån qızni bir laqıllätämän körib qoyäsänlär, derdi-dä, garåv båyläşib, qızlär bilän birån cåygä va'däläşärdi. Keyin u va'däläşgän cåygä bårmäy åğäynilärini tåmåşä qılgäni yubårärdi. Såçini maydä örib, yasänib kelgän beçårä qız uni kütä-kütä

qaytib ketärdi. Tursünbåyning ortåqläri uni ermäk qılib årqäsidän qaräb qålişärdi. Tursünbåy şunäqä garåvlärdä neçä martä ortåqlärini aräqqä tüşirgän.

Zebıxån manä şu Tursünbåyning işqıdä qoyärdi.

Tursünbåy bolsä ungä qayrilib häm qarämäsdi.

Qız bålä şaytån bolädi. Ägär u aståydil qasd qılsä har qandäy erkäkning häm yürägini yåndirä ålädi. Bir tasådif roy berdi-yü, Tursünbåy oq yegän kaptärdek tipirçiläb qåldi.

Bayräm künläri Zarkent güzäri cüdä gavcüm bolädi. Kattä klübdä åbläst teätri har xıl tåmåşälar qoyädi. Gacäk qoygän kelinçäklär, gicim romål örägän qızlär fåtågräfiyä åldidä oräläşib qålişädi. Faner budkä åldidä yigitlär krückä çetidän köpik pufläb pivå içişädi. Måråcenåexånä bålälärning qıy-çüvigä tolib ketädi.

Zebıxån ikkinçi may küni Yakkätutdägi ortåginikidän ziyåfätdän keläyåtgän edi. Etägining ikki yånidä peçäk åçilgän såråçkä köylägini yelkäsigä täşläb ålgän Tursünbåyning pivå içib turgänini körib köçäning närigi betigä itib ketmåqçi boldi. Tursünbåy qızil etigining qoncini båldirigä burmä qılib tüşirib, galife şimi üstidän cez toqäsigä yüräk tasviri tüşirilgän enlik kamär taqıb ålgän edi.

U ortåqlärigä Zebıxånni körsätib nimädir dedi. Şiräkäyf yigitlär yalt etib ungä qaräşdi. Keyin ulär ortäsidä qandäydir tårtişüv båşländi. Tursünbåy ikki barmåğini åğzigä tıqıb huştäk çaldi. Zebıxån nimä gap deb årqäsigä qarägän edi, Tursünbåy uni imläb çaqırdi. Qız pisänd qılmäy ketäverdi. Cahli çıqqän Tursünbåy yanä huştäk çaldi:

— Håy, mengä qarä deyäpmän!

Qız toxtädi.

— Nimä deysän?

— Baqqä kel!

— Men itmänmi, negä huştäk çalib çaqıräsän? İşing bolsä özing kel!

Tursünbåy, «Åbbå!» degäniçä ungä qaräb yürdi.

Yigitlär Tursünbåyni ermäk qılib, qäh-qäh urib külib yubårişdi. Ulärning biri: «Olä, ol ösälning qadågi neçä puldän tüşdi?»deb hiringlädi.

Tursünbåy ikki qulågigäçä qızärib Zebıxånning åldigä keldi.

— Şarmändä qılding-kü, kelä qålsäng et-beting kämäyib qålärmidi?

Zebıxån ungä ğazäb bilän qarädi. Tursünbåy åyåq üstidä aräng turär, har gandiräklägänidä yelkäsidägi gicim bolib ketgän köylägi yergä tüşib ketärdi.

Uni åläman deb ikki martä otirib häm qåldi.

— Meni ortåqlärim åldidä şarmändä qılding.

— Ådämning har nimä bolgäni yåxşi? Sen fakät özingni oyläysän. Bir pullik manfääting üçün båşqä ådämning åbrüsini åyåq åstigä ålib tepkiläşdän häm tåymäysän. Bilib turibmän. Ågäyniläring bilän garåv bayläşib meni çakirding. Uyalmäysänmi? Vicdåning bårmi özi?

Qolidä krückäsi bilän ulärgä yaqınläşäyåtgän yigit labini yaläb qıçqırdi. — Yaşä, qızçä, båpläding. Güşnäni yarimtägä tüşirding.

Tursünbåy ortågigä yeb yubårgüdek oqräyib qarädi. Zebıxån Tursünbåygä açinipmi, ğazäblänibmi, bir qarädi-dä, indämäy yoligä ketäverdi. Tursünbåy qollärini muştläb årqäsidän qaräb turgäç, keyin qol siltäb, qızning årqäsidän ketdi.

Zebıxån Tursünbåyning bu qılıgidän nihåyätdä ğazäblängän edi. Xorligi kelib, öpkäsini tutålmädi. Közläridän yåş dumäläyverdi, dumäläyverdi...

Zirillämägä şu väcåhätdä kirib bårişdän istihålä qılib, yol çetidägi teräk tagigä kelib otirdi. U håzir Tursünbåy yaqınigä kelsä, yumdäläb täşläşgä, åğzigä kelgän sözlär bilän qargäşgä tayyår edi.

Qızärgän qåvåqlärini etägigä artib ornidän turmåqçi edi, yaqın kelib qålgän Tursünbåyni körib yanä otirdi.

— Sen yarämäs, qaräb turgin, dadänggä aytib bermäsäm!..

Tursünbåy qılgiliklärini köpinçä dadäsidän yaşirärdi. Zebıxånning gapi uni bir åz saråsimägä sålib qoydi.

— Cinni boldingmi! Hazilni häm bilmäysän-a.

Hazilläşdim.

— Hazil şunäqä bolädimi? Meni şarmändä qılib, aräq yutmåqçi boldingmi? Ma, ma pul. Pul keräkmi sengä? — Zebıxån romålçäsigä tugilgän pulni ungä irgitdi. — Uyati yoq, nåmärd!

— Ågzinggä qaräb gapir. Kaltäk yemägin, tagin.

— Qäni, ur. Ur, mard bolsäng!

Tursünbåy ungä yaqın kelålmädi. Tişini giçirlätib turäverdi. Zebıxån ornidän turdi-dä, etäklärini qåqıb uni masxärä qıläyåtgändek cörttägä ming turlänib köçäning ortäsidän cünäb qåldi.

Şu-şu boldi-yü, Tursünbåy Zebıxångä rüpärä kelålmäydigän bolib qåldi. Qız åldidän çıqıb qålgän paytlärdä Tursünbåy bir nimäni bahånä qılib burulib ketädi yå bolmäsä lavlägidek qıp-qızärib turäverädi.

Tursünbåy hämmäväqt xåhişigä yetgän, nimäni xåhläsä uşängä erişgän bålä edi. Zebıxån birinçi bolib uning yüzigä tik qarädi. Birinçi bolib uning ta'zirini berib qoydi.

Tursünbåy undän öç ålişgä intilärdi. Ba'zän esä insåfgä kelib, aståydil üzr surämåqçi bolärdi. Lekin öç häm ålålmädi, üzr häm sorålmädi. Årägä üçinçi bir savdå suqıldi.

U Zebıxånni yåxşi körib qåldi. U bu qızning nimäsini yåxşi körib qålgänini özi häm bilmäsdi.Kim bilädi, u Zebıxånning Margilån surätxånäsi devåridägi, sååt taqqän qolini iyagigä tiräb tüşgän surätini körgänidämi, haväskårlär tugärägi «Tåhir vä Zührä » dän parçä qoygändä Zührä bolib çıqqänini körgänidämi, qaçån, qandäy qılib yåxşi körib qålgänini bilmäydi. Darhäqıqät, Zebıxånning suräti cüdä yåxşi çıqqän edi.

Tursünbåy oşändä surätgä mahliyå bolib qaräb qålgän, faqät: «Anävini qarä-yä, özimizning topåri Zebimi şu? Yüzigä tüzükråq qarämägän ekänmän-dä.Våy, munäqäsi bolmäydi!.. Tavbä-ye! Råstdän Zebimi...» — deyä ålgän edi.

Haväsqårlär teätrining tåmåşäsi bolädigän küni Tursünbåy klübgä pisänd qılmäy kirgän edi. Zebıxån şunäqäyäm qıliklär qıldiki, Tursünbåy angräyib qåldi. Zebi «Åtmägäy tånq »ni cüdä ålärkän.

Tåğä; «Våy püçüg-ey », deb yubårgänini Tursünbåy öz qulåği bilän eşitdi. Aşulä tamåm bolgändän keyin klüb içi çapäkdän larzägä keldi. Tåmåşä tåmåşäligidä qålib oşä aşüläni yanä ayttirişdi. Pardä yåpilgändä Tolänbåy sahnägä çıqıb, tüşüntirdi:

— Ortåqlär, spektäkldä aşülä ikki martä aytilmäydi, şungä riåyä qılinglär!

Tursünbåy luqmä täşlädi:

— Kattä teätrlärdä şunäqä bolsä bårdir, bu özimizning teätr. Qançä xåhläsäk, şunçä ayttirämiz.Sendäqä recisårni qarä-yü!..

Spektäkl tamåm bolgändän keyin cancäl çıqdi.

— Bu yåğini häm körsätsin.
Tolänbåy yanä sahnägä çıqdi.
— Ortåqlär, davåmini ikki åydän keyin körsätämiz. Bu tåmåşädän bir parçä, xålås.
Yåşlär qıy-çuv kötärişdi.
— Çåräktä tåmåşägä ådäm yığib otiribsänmi?
Ådämlär Zebıxånning san'ätigä qåyil qålib, tåmåşädän köngilläri tolmäy tarqäşdi. Anä şundän keyin Tolänbåy, aståydil kirişib pesäni hämmäsini körsätiş niyätidä künårä haväsqårlär bilän şugullänä båşlädi. Ammå uruş båşlänib, bu işlär qålib ketdi. Haväsqårlär fråntgä ketdi. Tåhir rålidä çıqädigän, qårä båtir bolädigänlär fråntdä duşmängä qarşi cang qılgäni åtlänişdi.
Şu-şu boldi-yü, Tursünbåyning qulåğidän Zebıxånning åvåzi näri ketmäy qåldi. Közini åçsä qaşqär båldåq taqgän suräti, közini yumsä aşüläsi uni nåtinç qıläverdi. U cüdä köp garäng bolib yürgäç, qızning yolini tosib, güldiräb muhäbbät izhår qıldi.
Zebıxån arıq buyidä tålgä oräşib çıqqän çirmåvuqning karnäy gülidän bittäsini üzib kökrägigä, pastgä qarätib taqıb åldi-dä: — Tüşündingmi? — dedi:
Tursünbåy tüşündi. Tüşündi-yü, yürägi ortänib ketgänini bildiriş üçün åtgä oxşäb pişqırib xorsindi.
Ayål qalbi tåş bolsä häm alläqäyeri påxtädän yumşåq, ipäkdän mayin bolädi. Aytilgän gap oşä cåygä bårib tegsä bekår ketmäydi. Tursünbåyning şu qalbäki xorsinişi Zebıxån köksidägi oşä har narsäni keçirä ålüvçi, har qandäy darddän oşä larzägä tüşüvçi cåygä bårib qadälgän edi. Zebıxån ungä yån berdi. Heç kimgä sözini bermägän, hali egär urilmägän, cilåv sålinmägän asåv ciyråndek şatälåq åtib yürgän boz bålåning båş egib titräb turişi Zebıxånning könglini yumşätdi. U beıxtiyår uning qolläridän uşlädi. Tursünbåy uning qollärini ålib qızib turgän betlärigä işqädi.
Tursünbåy harbiy xızmätgä ketär åldidä ulär åxırgi martä qırgä çıqışdi. Oşändä ulärning yuldüzläri pårläb turärdi. Tursünbåy qåvciräb qålgän arıqqä çalqänçä yåtib åsmångä tikildi. Yüldüzlär milt-milt qılib imläşädi. Yigitning közläridä yåş yiltiräyåtgänini Zebıxån sezmäsdi. İkkåvläri häm öz yuldüzlärigä tikilib nimälärnidir oyläşärdi...
— Oşä yerlärdä häm şu yuldüz körinärmikin? — dedi Zebıxån.
— Körinädi. Hämmä cåydän körinädi, — dedi Tursünbåy yığlämsiräb.
Tursünbåyning dard bilän, aläm bilän gapiräyåtgänini Zebıxån sezib qåldi. Båşidän quçåqläb kökrägigä båsdi. Tursünbåy yigdärdi. Zebıxån uning såçlärini silädi.
Oşä keçä Zebıxån uxläyålmädi. Keng supädä tolgänib çıqdi. U åpäsining qımmätbähå bezäklärini taqıb, yüzlärigä bilinär-bilinmäs qızil surtib, atirgä çömilgändek bolib Tursünbåyning åldidän ötgäni, ungä dåimå bepärvå qaräydigän Tursünbåy ketidän angräyib qaräb qålgänini eslädi. Tursünbåy ålisgä, qån tökiläyåtgän, båmbälär pårtläyåtgän cåygä ketdi, deb oylägän edi Zebıxån. Ammå Tursünbåy qåçibdi. Fråntgä yetmäyåq yigitlär cån ålib, cån beräyåtgän cåylärgä qadämi yetmäyåq qåçibdi.
Bu şum xåbär Zebıxånni tamåmän esänkirätib qoydi. Ävväligä nimälär boläyåtgänini bilålmäy gangib yürdi. Keyin bu dahşätni ådämlär közidä, muåmäläsidä körib birdän yürägi oynäb ketdi.
Şu künlär « Azizxån kahrämån boldi » degän xåbär kelgän edi. Bir qışlåqning ikki bålåsidän bir kündä ikki xıl xåbär keldi. Biri qahrämån, biri qåçåq!

Zebıxån tolgänib-tolgänib yığlädi. Åxıri bu nåmärd, ahdini buzgän yigitni qalbidän sidirib täşläşgä ahd qıldi.

Bu Zebıxån oylägänçä åsån iş emäsdi. Ulärning birgä keçirgän, ahd-päymån qılgän ånlärigä güvåh yuldüzlär hämån pårläb turişibdi. Ulär keçgän künlärni esgä sålib, biri Tursünbåy bolib, biri Zebıxån bolib har keçä hali barg yåzmägän nåvdälär åräsidän qaräşmåqdä.

Adirlär-çi! Ulärning ilk sevgisigä güvåh bolgän qırläri qopårib täşläb bolmäydi-kü! Åvåz yetmäs åsmåndä hämån mildiräb turgän yuldüzlärni üzib ålib ungirlärgä ulåqtirålmäysän-kü! Ulärni kök yüzidän sidirib täşläb bolmäydi-kü!

Zebıxån qalbidä tolib-tåşgän alämlärni kimgä tökişini, lahçä çog bolib yånäyåtgän otni kimgä såçişini bilmäsdi.

Zebıxån oyläb-oyläb, Tursünbåyni eslätädigän köçälärdän, såy boyläridän näri ketişgä ahd qıldi.

U Tåğä konsä Naymängä ketädi. Şu niyätdä ornidän turib bir varäq qåğåzni åldigä qoyib qalämni tişlägänçä oylänib qåldi.

XI

İkråmcån ertäläb şamålning guvilläşidän uygånib ketdi. Apil-täpil kiyinib ornidän turdi-dä, håvligä tüşdi. Hämån şamål nåvdälärni bir-birigä ayqäş-uyqäş qılib, håvli yüzidägi qåğåz parçälärini u yåqdän-bu yåqqä uçirib yürärdi.

Künbåtär tåmåndän körgåşindek qåp-qårä bulut şu tåmångä sudrälib kelmåqdä. İkråmcånni taşviş båsdi. Åxır bugün ådämlär çölgä ketişädi. Toqäydän, båtqåqlärdän busiz häm ötiş qıyin, yåmgir qoyib bersä åtlärgä cabr bolmäsmikän? Calä qoyib tursä åçıq dalädä qandäy qılib båşpänä körib bolädi? Ägär havå şu xıldä aynib tursä ertägä cönäşsämikän?

Nizåmcån häm turdi. U İkråmcånning nimädän taşvişlänäyåtgänini sezgäni üçün indämäy bårib samåvärgä ot täşlädi.

— Mengä qarä, ciyän, — dedi İkråmcån uning åldigä kelib. — Har ehtimålgä qarşi köç-körånlärni toğriläb turinglär, men bir güzärgä çıqıb kelämän. Ägär özim kelålmäsäm arävä yubårämän. Prävleniye åldigä çıqäveringlär.

Tåğä, xåtin-xäläc turär cåy bitgändä bårädi, håzirçä özinglär ketäveringlär, degän edi. Ammå İkråmcån xåtini yålgiz täşläb ketgäni köngli bolmädi. Ålib ketişgä qarår qıldi. Ägär xåtini huvilläb yåtgän üydä bir özi qålsä iç-etini yeb qoyädi.

İkråmcån åsmångä qaräy-qäräy köçägä çıqıb ketdi. Cannät xålä sıgirni çårbåğgä arqånläyåtgän edi. Çeläkdä süt kötärib kirdi.

— Amäkyäng qani? — dedi u çeläkni åşxånä åstånäsigä qoyä turib.

— Tayinläb, idårägä çıqıb ketdilär, köçlärni tayyårläb turärmişmiz.

—Eşikni qulflab ketäverärkänmizmi?

— Unisini aytmädilär.

Cannät xålä Naymängä ketämiz, degän gapni eşitgändä, bunçälik bolär, deb oylämägän edi. Bu gapning bütün dahşäti şu tåpdä bilindi. U şu üygä kelin bolib yår-yår bilän kirib kelgän. Şu üydä neçä bålä körib, neçäsini topråqqä bergän. Bu üy uning eng båxtiyår, eng azåbli künlärigä güvåh. Eh-he, bu üy devårläri åräsidä uning qançä qançä ümri ötgän. Şu üydä yığlägän, şu üydä külgän...

Endi bu üyni täşläb toqäygä ketyäpti.

Cannät xålä birdän boşäşib otirib qåldi. Rangi özgärdi. Yürägi ezilib, birpäsdä xåyåli alläqäyåqlärgä uçdi.

Köp xåtinlärdä cindek målpärästlik, lattägä öçlik bolädi. Bu xıslätdän Cannät xålä häm håli emäsdi. U, oğıl üyläntirämän, kelin tüşirämän, deb qaçånlärdän beri mål yigädi. Erigä bildirib-bildirmäy, magäzingä qandäy yåxşi matå kelsä üyigä taşib keläverärdi. Hali İkråmcån körmägän bisåtläri häm bår edi Cannät xåläning.

U toy qılsäm biråvdän sorärlik bolmäsin, deb çinni asbåblärni häm yetärli qılib koygän edi. Kelinning en kiyimlikläri tåxt. Hattå bolgüsi kelin neçänçi tufli kiyişini bilmäsä häm, påşnäsi baländ tuflilärdän häm üç-törttäsini ålib qoygän. Bulärdän taşqäri, bir sandıq tolä Tursünbåyning kiyimläri.

Hämmä ånälär şu. Båläsining kamålini körgünçä, kelin tüşirgünçä şunäqä tinib-tinçişmäydi.

Künbåtärdan kötärilgän bulutni şamål haydäb keldi-dä, şatir-şutür qılib calä qoyä båşlädi. Cannät xålä sütni kötärib ayvångä qåçdi. Samåvär parilläb qaynärdi. Nizåmcån karnäyini ålib täşläb semåvärni ayvånning påygähigä keltirib qoydi, tütäyåtgän çaläsini åtäşküräk bilän ålib arıqdägi botänä suvgä båtirdi.

— Mengä qärä, båläm, — dedi Cannät xålä Nizåmcångä hasrätli båqıb. — Şu yåğingärçilikdä ketmåqçimisizlär?

Nizåmcån hayrån boldi.

— İya, siz ketmäysizmi, aya?

Cannät xålä båş tebrätdi:

— Yoq, båläm. Ävväl biråntä båşpänä tikläb ålinglär, keyin meni ålib ketärsizlär. Manävi yergä otir, sengä aytädigän bir-ikki åğiz gapim bår.

Yåxşiläb eşitib, qulåğinggä qoyib ål. Amäkingning köngli yarimtä. Yånidän cilmä, håzir özi yerü kökkä sigmäy yüribdi.

Acäb! İkråmcån yürsä häm, tursä häm, birån xåräkäti bilän xåtining vayrån bolgän köngligä åzår berib qoymäslikkä urinädi. İçi yığläb turgandä häm ungä külib qaräydi. Özini keng qoyib ungä daldä berädi.

Xåtini-çi? U häm şu!

Er-xåtin içdägini taşigä çıqäzmäy bir-birini aldärdi. Göyå ulärning åiläsidä heç gap bolmägändek. Göyå Tursünbåy ulärning dilini åğritmägändek.

İkråmcån xåtinini yålgiz qåldirişgä, xåtini bolsä uni yålgiz yubårişgä köngli bolmäsdi. Ulärning şu künlärdägi muåmäläsi xuddi bir-biridän aybini yaşiräyåtgäl qudälärgä oxşäb ketärdi.

Şamål kuçåygändän kuçäyib, bulutni surib ketdi. Bulut çetläri xuddi yånäyåtgän qåğåz çetigä oxşärdi. Şu zar bulutlär åräsidän kök şişädek bolib åsmån körindi.

Morilärdä cån saqlägän musiçälär kukülä̈b tarnåvlärgä qonib ålişdi. Begübår, cüdä häm begübår şabädä esdi. Bu şabädälär qanåtidä qırlärdä ungän pistä magizdek åç yaşil giyåhlärning taråvätli hidini ålib-ketdi. İvigän serräxnä devårlärdän bug kötärilä båşlädi. Birpäsdä hämmäyåq yaşnäb ketdi.

Cännät xålä şåşib-pişib bir-ikki piyålä çåy içdi-dä, üy yığiştrişgä tüşdi. U tåxmåndän körpä, yakändåz ålib, sandıq åstigä tåxläb qoygän yangiginä şålçäni tårtib ayvångä ålib çıqdi. İkki kişigä yetärli ancåmni bir cåygä toplägändän keyin, Nizåmcångä bulärni şålçägä öräşni buyürdi. Keyin özi åşxånädän qumgån, dekçä ålib çıqdi. Yanä nimä åsimdän çıqdi ekän, deb oyläb turgändän keyin, unütgän narsäsi esigä tüşib, yanä åşxånägä kirib ketdi. Savätdä nån, tuz, qåşıq, çåy ålib çıqdi.

— Boldi. Yanä birån narsädän kamçilik bolsä qışlåqqä ådäm tüşib turär, albättä, tayinläb yubåringlär. Hämmäsini yubårämän.

Devår råxnäsidän egärdä otirgän İkråmcånning båşi körindi. U egärdän gup etib özini yergä täşlädi-yü, håvligä kirdi.

— Tayyårmisizlär? Qäni ciyän, yüklärni arävägä ålib çıqäver!

— Dadäsi, men bårålmäydigän bolib qåldim.

İkråmcån xåtinigä qarädi.

— Negä aynäb qålding, xåtin? Yüräver, Tåğägä aytdim, mäyli, dedi.

— Keyinråq bårärmän. Håzir bårsäm sizlärgä taşviş bolişdän båşqä fåydäm tegmäydi. Båräveringlär, mendän xåvåtir ålmäng, mengä cin häm tegmaydi.

İkråmcån çakkäsini qaşib, nimä qılişini bilmäy turib qåldi.

Birgä ketgäni dürüst edi. Yålgiz üydä nimä qılädi? Oyläyverib adåyi tamåm bolädi-kü.

— Håy, xåtin, yüräver, cinnilik qılmä.

Cannät xålä kat'iy cavåb qıldi.

— Ketävering, dadäsi. Meni yığläydi, özini-özi yeb qoyädi, deb oylämäng, xåtircäm ketävering. Bir båşpänä tikläng. Bu üyni biråntägä tåpşirib, rözğårni saräncåm qılib keyin bårämän.

— E, — dedi İkråmcån, — esi yoq, xåtin-ey, şu paytdä rözğårni oyläb otiribsänmi, heç kim tegmäydi! Cåning salåmät bolsä, hämmäsi tåpilib ketädi.

İkråmcån u desä, bu dedi, xulläs, Cannät xålä bårmäydigän boldi.

Yüklärni arävägä årtib İkråmcån endi üzängigä åyåq qoyämän deb turgän edi. Cannät xålä eşikkä qulf urib uning åldigä keldi.

— Şåşmäng, heç bolmäsä güzärgäçä közätib qoyäy.

İkråmcån egärgä minmädi. Åt cilåvidän yetäkläb yol båşlädi. Er-xåtin åldindä cimginä ketişyäpti. Nizåmcån bolsä arävä årqäsidä ulärgä xåmüş qaräb bårärdi.

İkråmcån aräväni çåyxånä åldidägi üstigä köç årtilgän arävälär qatårigä ålib bårib toxtätdi.

Tåğä kelgänlärni alåhidä royxätgä yåzib turärdi.

İkråmcån qışlåqdä şunçä ådäm bårligini bilmäs ekän. U hämmä fråntgä ketgäni qışlåqdä heç kim qålmägän, deb yürärdi. Håzir köçäning ikki betigä tizilib turgän, samåvär sörisini toldirib otirgän kişilärni körib hayrån boldi. Bütün qışlåq çölgä ketäyåtgänlärni közätişgä çıqqän edi.

Bundän taşqäri, keçä qåråvül xånädånlärning eşigini qåqıb ertäläb hämmäning idårä åldigä toplänişini aytgän edi.

Tåğä åxırgi arävä kelib toxtägäç, içkärigä kirib ketdi. Bir åzdän keyin u keçä åblästdän kelgän muxbir yigit bilän çıqdi. Ulärdän keyin hali häm oşä yangi kåstyümi, yangi etigini kiyib yürgän Ummätäli çıqıb atråfdän kimnidir qıdirä båşlädi. Qıdirgän kişisini tåpdi şekilli, qoli bilän imläb çaqırdi. Toti xålä todädän çıqıb åldigä keldi.

Ulärning har bir haräkätini İkråmcån qımirlämäy közätib turärdi.

Kimdir uni türtgändek boldi. Ögirilib qarägän edi, yånidägi bålä idårä tåmånni körsätdi.

— Sizni rais tåğäm çaqıryäptilär.

İkråmcånning ikki közi Ummätälidä bolgänidän rais çaqıräyåtgänini körmäy qålgän edi. Tez-tez yürib uning åldigä bårdi.

— Qaläy, tayyårmisizlär? Tayyår bolsäng, håzir cönäysizlär. Sen manävi yerdä tur!

Tåğä qolini kötärib galä-gåvürni båsdi.

Hämmäning közi undä. Tåğä baländ åvåz bilän gap båşlädi:

— Hürmätli ortåqlär! Bugün biz şu säätdän båşläb åblästdä birinçi bolib Naymän çöligä yürit båşläymiz. Özläringizgä ma'lüm, uriş ketyäpti. Yurtni toydiriş, kiyintiriş, uruşdägi bålälärimizni tålıqtirmäy vaqtidä åzıq-åvqät bilän ta'minläb turiş bizning zimmämizgä tüşgän. Şuning üçün galäbä künlärini tezråq yaqınläştiriş niyätidä partiyämiznig bekår yåtgän çöllärni özläştirib, uni håsil berişgä macbur qıling, degän çaqırigigä, labbäy, deb cavåb berdik. Manä bugün yolgä çıqyäpmiz. Birinçi håsilimizni fråntgä, azämät oğillärimizgä atäymiz. Råzimisizlär?

Ålåmån guvilläb uning gapini ma'qullädi. Tåğä qolini kötärgän edi, xålåyıq yanä cim bolib qåldi.

— Prävleniyedä kelişib, kålxåzimizning ilgår kişiläri nåmidän Såvet ittifåqı Qahrämåni unvånigä sazåvår bolgän hämqışlåğimiz Azizxån Ummätälievgä xåt yolläşgä qarår qıldik. Ruxsät etsänglär şu xåtni oqıb bersäk.

Tåğä qoltıqläb turgän qızil papkädän ikki-üç varäq qåğåzni ehtiyåtläb ålib sal åldinråqqä çıqdi.

Ävväl xålqqä bir qaräb ålgändän keyin, şåşilmäy oqıy båşlädi:

— «Aziz farzändimiz, cigärgüşämiz Azizxån!

Sening sevikli Vatänimizni yåvüz duşmändän himåyä qılış üçün fråntdä körsätgän qahrämånligingni eşitib båşimiz kökkä yetdi. Dillärimiz quvånçgä toldi. Vatän üçün fidåqårånä cang qıläyåtgän azämätlär safidä ekänligingdän fåxrlänämiz. Hämişä manä şunday mard bol! Biz hämqışlåqläring duşmanni Berlingäçä quvib båriştingni, uni öz üyasidä yançib täşläşingni istäymiz. Çekinmä! Duşmän galälärigä şerdek täşlän! Uni yanç! Xånäväirån bolgän åilälärning, yetim qålgän bålälärning qasåsini ål! Ånälärning köz yåşläri esingdä tursin! Kül bolgän kåşånälärning gulxänläri esingdä tursin! Dårgä åsilgän, boğzigä xåncär qadälgän cigärbändlärimiz esingdä tursin! Şulärning hämmäsi, hämmäsi üçün qasås ål, azämät låçinimiz!..» — Tåğä xåtning şu yerigä kelgändä yånidän rumålçäsini çıqäzib köz milklärini artib åldi.

Xålk sukût içidä uni tinglärdi. İkråmcån esä båşini qoyi egib ådämlärgä qaräyålmäy titräb turärdi. Tåğä oqışdä davåm etdi:

— «...Sengä şu xåtni yolläyåtgän paytimizdä bütün qışlåq xålqı bir yergä topländik. Fråntdägi bålälärimizni zårıqtirmäslik üçün yangi yer åçib ekin maydånlärini kengäytirişgä qasämyåd qıldik. Biz bu yerdä mehnät fråntini åçyäpmiz. Çöl bilän ålişmåqçimiz. Toqäy bilän ålişmåqçimiz. Şu xåt oqıläyåtgändä mehnät fråntimizning gvärdiyäçiläri canggä åtlänib, şaylänib turişibdi. Sengä bütün qışlåq ahli sihät-sälåmätlik, cangdä galäbä tiläydi!» — Tåğä xåtni oqıb bolib yanä dastrümålini åldi-dä, peşänä terlärini artdi. — Kimdä-kim şu xåtni ma'qulläsä kelib imzåsini çeksin.

Birinçi bolib Ummätäli, undän keyin Tuti xålä imzå çekdi. Änä şundän keyin birin-ketin ådämlär kelib imzå çekäverdilär. Köpçilik İkråmcånni zimdän közätib turärdi.

İkråmcån kelib, ikkilänmäy qalämni qoligä åldi-yü, engäşib qol qoydi. Şundän keyin u dadil yürib arävä åldigä bårdi, acib bir çaqqånlik bilän egärgä minib åldi.

Tåğä xätni papkäsigä sålgändän keyin arävälär tåxtmi, degändek, atråfgä alängläb åldi.

— Åq yol! Åq yol, sizlärgä, yåxşilär!

Arävälär cåyidän qozgälişdi. İkråmcån åtgä bir-ikki aççıq qamçi båsib, åldingä ötib ketdi.

Cannät xålä pildiräb ungä yetib ålişgä haräkät qılärdi.

Karvån ådämlär todäsidän çıqıb, tåş yol boyläb ketä båşlädi. Nizåmcån arävädägi yüklär üstidä otirib årqädä qåläyåtgän ådämlärgä qaräb qol silkitärdi. Zebıxån törtinçi arävä bilän yånmä-yån kelärdi. U egärdä qıyşıq otirib ålgän påççäsigä nimälärdir deb gapirärdi.

Tåş yoldä gildiräkning qaldiräşidän uning nimä deyäyåtgänini Nizåmcån eşitålmäsdi.

Cannät xålä tå top qayrägåç tagigäçä ergäşib keldi-dä, åxıri u häm qolini silkitib årqädä qålib ketdi.

Nizåmcån uning qåräsi körinmäy ketgünçä yürägi ezilib qaräb bårärdi.

İkråmcånning qåvåği- sålıq. Årqäsigä qarämäydi. Åt yållärining silkinişigä qaräb oy oyläb ketädi.

Uning nimä üçün tacäng boläyåtgänini Nizåmcån bilädi.

ÜÇİNÇİ BÖLİM

I

Naymän toqäyläri yånärdi.

Qurib-qåvciräb qålgän qamişlärni ålåv bir çekkädän yamläb bårädi. Pägä-pägä qurümlärni şamål ålis-ålislärgä quvib ketmåqdä. Tungizlärning besäräncåm xur-xuri, ördäk vä qaşqäldåqlärning gaq-guqı ålämni tutgän.

İkråmcån baländ düng tepäsidä qoltıqtäyåğigä tirälib otning toqäy içkärisigä örmäläşini közätmåqdä.

Havå salqın. İzgirin cånni açitädi. Ammå şamål alängä taftini İkråmcån turgän dünggäçä ålib kelmåqdä. Gåh qåp-qårä tutün bulutläri åräsidä körinmäy ketädi. Şundä u xuddi bulut orägän qåyägä oxşäb aräng közgä täşlänib qålädi.

Arävädän çıqärilgän åtlär tutün aççigidän bezåvtä bolib, båşlärini oqtin-oqtin silkitib qoyişädi.

Nizåmcån bålä bolib bunäqä kattä yånginni körmägän edi. U burälib kötäriläyåtgän tütünlärgä cimginä tikilmåqdä. Tütün buräläyåtgän cåydän åzib, cünläri åsilib qålgän bir böri åtilib çıqıb qum taräfgä qåçdi. Ammå sal näriråqqä bårib yanä årqägä qaytdi. Tutün åräsigä kirib ketdi.

Nizåmcån uning özini otgä urişidän acäblänib turgän edi, miltıqni uqläyåtgän İkråmcån öziçä gapirdi:

— Mådäsini çakiryäpti.

İkråmcånning gapi råst çıqdi. Sal ötmäy oşä alängä åräsidän båyägi böri emçäkläri åsilgän mådäsini ergäştirib çıqdi. İkråmcån mülcälgä ålib oq üzdi. Oq yegän böri åqsåqlänib üç åyåqläb yügürgäniçä tepälik årqäsigä ötib ketdi.

Mådäsi esä yångindä qålib yånbåşi qoygän ekän, qumgä yetmäy yıqıldi. Turålmäy üç-tört metr sudrälib bårdi. Keyin, qımirlämäy qåldi.

Şamål küçäyib ålåvning tili yanä häm uzünläşdi. U yaşin tezligidä qamişlärni yamläb bårärdi.

Ammå çöl şamålidek telbä şamål bolmäydi. Håzirginä åld taräfdän esäyåtgän şabädä saldän keyin årqä taräfdän esädi. Bu gal häm şundäy boldi. Nizåmcån, otning bu xıl yånişi bolsä birån haftä içi öçmäsä keräk, deb oylägän edi. Yoq şamål åldindän esä båşlädi-dä, otni årqägä purkädi. On beş minütlärdä alängä söndi qoydi.

İkki qolini beligä tiräb turgän Tolänbåy:

— İkråmcån qoştigni bålägä bering, — dedi. — Burini quvsin. Åyåği yärälängän, uzåq ketålmäydi.

İkråmcån miltıqni Nizåmcångä uzätärkän, tä’kidlädi:

— Oqni isråf qılmä! Ehtiyåt bol!

Nizåmcån miltıqni åldi-yü, qumlikkä qaräb çåpdi. U toxtäb, åyåq åstidä yåtgän börini miltıq qondåği bilän ağdärdi. Buri sap-särıq közläri baqräygänçä ölib qålgän edi. Nizåmcån tepägä qaräb çåpdi. Tolänbåy råst aytgän ekän, yarälängän böri åldingi çäp åyåğini kötärgänçä savägiç üyumi åldidä ungä yåmån tikilib turärdi. Nizåmcån ümridä börigä düç kelmägän edi. Qorqıb ketdi. Toxtädi-yü, qımirlämäy qåldi. Böri ungä tåmån üç åyåqläb keläverdi. Nizåmcån nimä qılişini bilmäsdi. Åz bolmäsä miltıqni täşläb yubåräy dedi. Şundäginä u qolidä miltıq bårligini bilib qåldi. Şåşib mölcälgä åldi-dä, ketmä-ket ikkälä tepkini båsdi. Ok tåvüşi tingändä

savägiçning qurigän qıyåqläri tözib ketgänini kördi. Tutün tarkädi. Qångä belängän böri qumdä bezåvtä dumäläb, åxırı bir-ikki martä åyåq siltädi-dä cim boldi.

Nizåmcån börining ölgän-ölmägänini bilålmäy bir åz qäräb turdi. Böri båşqä qımirlämädi. Şundän keyinginä yaqınigä bårib tepib kördi.

Nizåmcån ikkälä börini åyåğidän südräb kelgändä qatår palätkälär åldidä üç-tört kişi bårdån tokib otirärdi. Nizåmcån börilärni ulär åldigä, täşläb ketmånini åldi-dä, oçåq qåvläşgä tüşib ketdi. İkråmcån häm, Tolänbåy -häm Nizåmcångä bir söz deyişmädi. Faqät bir-birlärigä ma'nåli qaräb ålişdi.

Kimsäsiz çöl bir kündäyåq gavcüm bolib qålgän edi. Qoşäläq tål tagidä ikki kişi yergä qåzıq qåqıb söri yasämåqdä. Åq tunükädän yasälgän bakni yerüçåqqä örnätib, atråfigä låy çapläşmåqdä. Bir çål båçkädän rezinkä içäk bilän keråsin sorib, tåşfånärlärgä qoymåqdä.

Nizåmcån özining qåbilligi bilän bu yerdägilärgä darråv ma'qul bolä qåldi. Undän heç kim qayerdän kelgänini, bu yerdä nimä qılib yürgänini suriştirmädi. Ehtimål, İkråmcånning qarindåşi deb oyläşgän bolsä keräk. Här qaläy, Nizåmcån ulärgä tez el bolib ketdi.

Bugün kün qamiş qoydiriş, oçåq quriş bilän ötdi. Keç kirib, qårångilik båşlängändä hämmä cam bolib, kattä çådir içidä, tåşfånär yårügidä çåyxorlik qılib, u yåq-bu yåqdän gapläşib otirärdi.

Çåy içib otirgän ådämlärning dilidä qandäydir åğir oylär bår edi. Ammå heç kim åğiz åçib uruşdän gapirmäsdi. Ulärning nimä üçün şundäy qılåyåtgänlärini Nizåmcån sezib otirärdi. Ägär uruşdän, uruşgä ketgän bålälärdän gap åçilsä İkråmcånning dili åğrişini oyläb, gapni båşqä yåqqä çalgitişyäpti.

Tolänbåy amäki hämmädän köp gapirärdi:

— Bålä malädes, börini qåyil qıldi. Aynıqsä, mådäsi tirik qålsä sal kündä hämmä yåqni böri båstirvårärdi. Qoyäver, bålä, Tåğädän mukåfåt ålib berämän.

Nizåmcån indämädi.

— Ertägä Zirillämädän arävä kelmäsä, işimiz toxtäb qålädi, — dedi Tolänbåy ançä cim otirgändän keyin. — Tåğä törttä temir plug yubårmåqçi edi.

— Träktår-çi? — dedi Nizåmcån gapgä aräläşib.

Tolänbåy uni ermäk qıldi.

—Våy båläsi tüşmägür, bu båtqåqdä pardek yengil ådäm yürålmäydi-yü, åğirligi neçä tånnä kelädigan träktårgä yol bolsin! Båtib qålädi, ciyän, båtib qålädi. — U İkråmcångä ogirildi. — Arävälär bugün yetib bårişsä, ertägä qaytib kelişläri mümkin. Keç ketişdi. İşqılib, birån cåydä båtib qålişgän bolmäsin.

— Yog-ye, — deb ungä e'tiråz bildirdi İkråmcån, — kelgän yolimizdän ketişsä bemälål yetib ålişädi. Kördiŋ-kü, yol yåmån emäsdi. Endigi gap bizdä qåldi. Mayning yettilärigä bårib urüg såçiş keräk. Oşängäçä manä şu qoygän toqäydä şudgår åçib tåxt qılib qoyişimiz keräk. Qılålämizmi, şuni?

Uning gaplärigä cim qulåq sålib otirgän Tolänbåy cavåb berdi:

— Ürinib körämiz, åqsåqål. Ägär träktår kelålsäkü köp işlärni epläştirärdik-a, ilåci yoq-dä.Tåğä va'däsidä turib, kanäldän arıq tårtib kelişgä ådäm yubårmäsä işimiz çatåq bolädi. Sizåt suvigä işånib bolmäydi.

— Tåğä qättıq va'dä qılgän, — dedi İkråmcån. — Suv haydäb kelişdän taşviş qılmä. U yåğini rais epläştirädi. Undän taşqäri, yer qåtişi bilän bittä träktårni häm bizgä yubårädi. Çigitdän qutülişi bilän yubårädi. Yanä yer åçämiz. Qåvün ektirmåqçi Tåğä.

Şu gapdän keyin hämmä xåtircäm bolib, ertängi işning maslähäti båşländi. Kim qayerdän iş båşläydi, kim qurilişdä bolädi — hämmäsigä recä tüzildi. Kattä qurilişlär keyin bolädi. Håzir åşxånä, yånigä bittä çåğråq tandir quriladi. İkråmcån kanäldän suv taşib kelişni Nizåmcångä yükläyåtgän edi, u råzi bolmädi.

— Yoq dåmä, bålä- bittä eşäk berämän, fermädän süt taşiydigän ikkitä bidån ålä kelgänmiz. Qoşbidånläb taşiyveräsän.

Nizåmcån ungä yålvårgändek qarädi:

— Meni eng åğir işgä qoying, iltimås qılämän.

El qatåri işläb ter tökäy. Meni kiçkinä, nimcån demäng. Özläring qatåri köräveringlär. Dalädä ösgänmän. Ketmåndä suyägim qåtgän. Bir işläy.

İkråmcån bilän Tolänbåy bir-birlärigä qaräb ålişdi.

— Heç qanäqä şartim yoq. İşläb u-bu årttiriş niyätim häm yoq, mengä heç narsä keräkmäs. Båşpänä bolsä, qårnim toq, üstim büt bolsä bas. Nimäki işläb tåpsäm kålxåzgä. Mehnät haqı häm keräkmäs!— Nizåmcån köp gapirmåqçi edi, öpkäsi tulib, gapi tåmågidän çıqmäy, hıqılläb qåldi. U entikib gapini tamåm qıldi. — Çap qoling çoltåq ekan, deb uruşgä ålişmädi. Üyimgä sigmädim. Ertä-indin åğäynilärim uruşdän qaytib kelişädi. Şulärning közigä qandåq qaräymän. Nimä qılding, qaysi qåväkdä mågår båsib yåtgän eding, deyişsä nimä deymän? Eşäkdä suv taşib, tirikçilik qılib yürdim, deymänmi? Yoq, toqäy buzdim, bålä-çäqälaringgä åvqät-tåpib berdim, ulärni båqdim, deydigän iş qılmåqçimän. Cån akälär, meni ayamäsdän işgä täşläyveringlär.

U şundäy yalinib gapirärdiki, ra’yini qaytärişning sirä ilåci qålmägän edi.

— Xop, — dedi İkråmcån. — Aytgäning bolä qålsin.

Åldin ådämlärni uyqu båsib, kaftlärigä esnäy båşlägän edilär. Qariyälär dastürxångä fåtihä oqışgäç, hämmä ornidän turdi.

Nizåmcån bilän İkråmcån palätkädän çıqışgändä qumlik tåmåndän alläqändäy ilik şämål esäyåtgän edi. İkråmcån åläçälpåq bulutlär åräsigä dam kirib, dam çıqıb süzäyåtgän åygä içki bir iztiråb bilän tikilib turdi-dä, uh tårtib palätkäsigä qaräb ketdi. Nizåmcån indämäy ergäşdi. Palätkägä kirgän İkråmcån fånär yåqdi-dä, båyä Nizåmcån tüşägän qamişlär üstigä körpäsini yåzdi.

— Cåyingni sål, båläm, yåtäylik endi.

Negädir uning åvåzi titrärdi.

— Amäki, yåtävering, uyqum kelmäyäpti. Bir åz åydindä yürämän.

— Ha, mäyli, özing biläsän. Ertägä iş zor bolädi, yåtä qålgäning ma’qul, edi.

U şundäy deb, yåğåç åyåğining tasmälärini boşätib körpägä kirärkän, yanä åğir uh tårtdi. Nizåmcån uning ahvål-rühiyäsini sezib turgänidän fånär piligini pasäytirib, taşqärigä çıqıb ketä qåldi.

İkråmcånning yürägi qoyärdi. Åtä öz båläsini ming martä åq qılgändä häm yürägining bir çekkäsidä şu bålägä atäb ardåqlägän, uning kamålini körişgä asrägän mehrining zarräläri yåtädi. Bu zarrälär vaqti -vaqti bilän alängä ålib, yanä sönädi. Håzir İkråmcån yigirmä bir yil qalbidän näri ketkizmägän, har bir daqıqäsi kattä ümidlär va’dä qılgän niyätläri bilän keyingi bir haftä åräsidä båläsini ålislärgä ålib ketgän, pårlåq niyätlärini qoydirib cizgänäk qılgän hådisälär åräsidä örtänärdi.

İkråmcånni bir narsä köpråq qıynärdi.

Negä şundäy boldi? Negä uning båläsi qorqåq çıqdi?

U oyläb-oyläb, oyigä yetålmäsdi.

Yemäy yedirdi, kiymäy kiydirdi...

İkråmcånning birdän közläri åçilib ketdi.

Ha, ha, hämmä gap anä şundä. Qolini såvuq suvgä urdirmädi. Åğir iş qıldirmädi. Yığlägändä qoşilişib yığlädi. Kalişini häm yuvib qoyärdi. Kasäl paytidä häm uni tåylåqdek qılib åpiçib yürärdi. Betini yuvgändä özi suv qoyib turärdi...

İkråmcån peşänäsigä şatillätib bir tüşirdi.

— Cazängni, tårt, cazängni tårt, İkråm. Uni özing şu koygä sålding. Endi ming yığlä, befåydä.

Sengä bu cazå kam!

İkråmcån oğlining şu köygä tüşişini sirä özidän körmägän edi. Endi bungä ıqrår boldi. İqrår boldi-yü, alämigä çidålmäy ingräb yubårdi.

Şundäy iztiråblär girdåbidä qålgän kişini heç narsä bilän yupätib bolmäydi. Bundäy paytlärdä uni özidän båşqä åvütä ålmäydi. İkråmcån şuning üçün häm özini otgä-çoqqä urib, otli hayållär yålqınidän çıqışgä intilärdi.

Manä, Nizåmcån, qoyib külgä aylängän toqäydä tanhå kezib, ümidlär saråbgä yetäklägän şu kişi toğrisidä oylämåqdä. Huvilläb qålgän çöl göyå İkråmcånning qalbigä çökkändek. Boş, uning hayålläridek, uning istäkläridek boş çöl åydindä öliksimån såqın yåtibdi.

Şu huvilläb yåtgän såqın çölni uygåtiş üçün biläk şimärgän kişilär zårä İkråmcånning häm yürägigä qol sålib undä yangi ümidlär uygåtä ålişsä, zårä İkråmcån çöl bilän barävär yaşnäb ketsä. Nizåmcån uning qoltigigä tiräk bolädi. Yürägidän iztiråbli oylärni quvib çıqärädi. Atråfgä ümid bilän, ådämlärgä åçıq yüz bilän qaräydigän bolgünçä yånidän cilmäydi.

Yuldüzlär miltiräb turgän çöl keçäsidä Nizåmcån diligä anä şundäy begübår niyätni tugib qoydi.

Ålisdän deräzä pardäsini şamål silkitgändek galäti åvåz keldi. Nizåmcån qulåq tutdi. Bu åvåz bårä-bårä kudüngi ketmägän atläs köyläk etägining yelpinişigä oxşäb eşitiläverädi. Nizåmcån ufqqä qarädi. Ålisdän bir galä ördäk uçib keläyåtgän edi.

Ördäklär galäsi palätkälär tepäsigä kelib, gaqılläb aylänä båşlädi.

Nizåmcån ulärning tinimsiz aylänişi sabäbigä tüşünålmädi. Ördäklär ötgän yili täşläb ketgän inlärini ålis yurtlärdän izläb kelişgän edi.

Ulär tark etgän toqäyning bir çeti endi yoq edi. Ördäklär karvåni pastläb uçib qåräyib yåtgän yer üstidä yanä bir ayländi-yü, gaqılläb qumlik çetidä såqın şåvüllägän qamişlär üstigä şongib ketdi.

Nizåmcån qaytib kelgändä İkråmcån qolini båşigä qoyib palätkä tepäsidägi toynükdän tüşib turgän nurgä tikilgänçä kiprik qåqmäy yåtärdi. Nizåmcån fånär piligini baländlätgändä uning acinli yüzläridän köz yåşläri dumäläyåtgänini körib darråv pilikni pastlätdi. Fånär ikki-üç martä lipilläb uçdi.

U yeçinib körpägä kirgäç, İkråmcångä nimädir demåqçi bolib båşini kötärdi. Kötärdi-yü, nimä deyişini bilmäy tirsägigä tirälgäniçä ançä turib qåldi. Nizåmcån birån gap aytib ungä cüdä-cüdä taskin bergisi kelärdi. Ammå nimä deydi? Qändäy gap aytsä İkråmcån amäkining köngli taskin tåpärkin? Nizåmcån şunçä oyläb arzigülik gap tåpålmädi, nihåyät:

— Meni oğlim deysizmi? — dedi.

İkråmcån indämädi.

Sal ötmäy qårångidä Nizåmcånning häm pıq-pıq yığlägäni eşitildi.

II

Åbläst icråiyä, qåmitetining maclislär zalidä çöldän yer ålgän kålxåz rahbärläri iştiråqıdä kengäş boläyåtgän edi. Respüblikä Åliy Såvetining raisi Yoldåş Åxünbåbåev Yåzyåvån çöllärining istıqbåli toğrisidä gapirmåqdä. U yaqın yigirmä beş yil içidä çöl bütünläy özläştirilib, Ortä Åsiyåning yirik påxtä bazäsigä aylänişi, håzir kålxåzlar ayrim uçästkä tartibidä qorıq åçäyåtgän yerlär vaqti kelib alåhidä kålxåz, såvxåz bolib acrälib çıqışi, uruş tügäşi bilän Kattä Fargånä kanäli kengäytirilib bütün çöl boyläb aylänib ötişini såddä, dehqånçäsigä tüşüntirärdi.

— Yålgiz kanäl suvi bilän çeklänib qålmäymiz. Mingdän årtıq arteziän quduqläri qaziymiz. Har bir quduqdän ikki tegirmån suv åtilib çıqädi. Har bir zvenåning öz arteziän qudugi bolädi. Håzir geålåglärimiz çöldä razvedkä işläri ålib bårişyäpti.

Yezyåvån Fargånä vådiysining markäzigä aylänişi keräk. Şu künlärdä Namängän, Qoqån, Şahrıxån, Çimyån, Tåşlåq taräfdän çölgä hucüm båşländi.

Bir ümr qaqräb yåtgän çöldän ålgän birinçi håsilni fråntçi bålälärimizgä såvgä qılämiz... İttifåqdåşlärimizning imilläşlärini kutib ötirmäy ikkinçi fråntni Yåzyåvåndän åçämiz. Endigi gap özläringdä qåldi. Bir yåqädän båş çıqäringlär. Frånt taräflärdän yåxşi xåbärlär kelib turibdi. Nemisning kavüşigä qurt tüşib, çıqıb kelgän taräfgä qaräb tiräqäyläb qåçyäpti. Galäbä künini Yezyåvån gurüçidän åş damläb kutib ålämiz. Kimdä-kim, faşistgä şu yerdän turib oq üzämän desä, kimdä-kim duşmän qolidä qålgän şahärlärimizni åzåd qılämän desä Yezyåvångä çıqsin!

Åxünbåbåev şundäy gapirärdiki, u minbärdä emäs, bir piyålä çåy üstidä gapläşib otirgängä oxşärdi, U özidän kattälärni sizläb, özi tengilärni senläb, kiçiklärni båläm-bütämläb gapirärdi. U gapining åxıridä zaldä otirgänlärgä birmä-bir qaräb åldi. Göyå şu otirgänlär åräsidän kimnidir qıdiräyåtgängä oxşärdi.

— Kanäl qazigänimizdä hämmäni qåyil qåldirgän Dusmät pålvån qani?

Pastdä kimdir cavåb berdi:

— Fråntdä halåq boldi!

Åxünbåbåev åvåz çıqqän cåygä tikilib qåldi.

Qolidägi qalämi qåğåz üstigä tüşib dumäläb ketdidä, stål qırgågigä kelib toxtädi.

— Åmån pålvån şu yerdämi? — dedi u yanä båşini kötärib.

Ortä qatårdä otirgän qårä såqål, yagrindår kişi ornidän turdi:

— Şu yerdämän, Åtä.

— Åmånmisän, pålvån. Maclisgä såqålingni åldirib kelmäbsän-dä. Sengä neçä martä aytgänmän såqålni åldirib yür, deb.

Zaldä qıyqırıq, külgi bolib ketdi. Åmån pålvån qopål gavdäsini tebrätib turib özi häm külib yubårdi.

— Åtä, endi şu paytdä tanbehni qoying. Pörimlik köngilgä sığädimi.

—Uruşdän åldin häm şunäqä eding. — Åxünbåbåev gåvürni båsib ornidän turdidä, sahnä çetigä kelib külä-külä gap båşlädi:

— Pålvån bilän yåşimiz teng. Bålåligidä häm şunäqä bepärvåråq edi...

Pålvån häm ornidän turib sahnä yaqınigä kelib, qolini köksigä qoydi-dä, yalindi:

— Cån birådär, bu yåğini aytmäy qoyä qål.

—Yoq, aytämän. Şu deng, Åmånni üyläntiräyåtgän edik. Toy küni häm såqålni åldirmägän ekän.

Rayim ikkåvimiz çimildıq åldigä ötkäzib, råsä ivitib såqålini ålgänmiz. Kelinning åldigä ikki luncigä şor påxtä yåpiştirib kirgän. Toğrimi, Rayimberdi?

Sahnä çetidä otirgän Tåğä külib båş qımirlätdi.
— Tuppånçä pålvån bårmi?
— Bår, — deb pakänäginä, serhäräkät, kök köz yigit ornidän turdi.
— Bu yåqqä kel! — dedi Åxünbåbåev.
Tuppånçä pålvån pildiräb Åmån pålvånning åldigä keldi.
Åxünbåbåev ungä bir zum zavq bilän, haväs bilän tikilib turgändän keyin pastgä tüşib, har ikki pålvånni åldinmä-ketin quçåqlädi.
— Yezyåvångä ikkåving kåmändirlik qılåsän. İkkåving çöl marşälläri boläsän. Qäni, råzimisizlär?
— Råzimiz, Åtä. Sen buyur, biz nimä desäng tayyårmiz.
Åmån pålvånning gapidän Åxünbåbåev zavklänib ketdi.
—Bälli, azämätlär! Çöl cilåvini qolläringgä berdik.
Köm-kök közlärini oynätib turgän Tuppånçä pålvån miyigidä külib qoydi:
— Bir gap aytsäm mäylimi? Xåfä bolmäysizmi, Åtä?
—Ayt, ayt, Tuppånçä.
— Tavbä, sirä kattälärgä oxşämäysiz-a. Şundåq ådäm özimizgä oxşäb cunginä gapläşäsiz-a. Rais pålkåmimiz bilän gapläşiş üçün eng kamidä bir haftä åvårä bolämiz. Arizäni påçtädän yubårämiz.
Åxünbåbåevning çehräsi ciddiyläşdi:
— Şunäqä degin?
U yanä sahnägä çıqıb cåyigä otirdi. Rayimberdi Zirillämäliklärning çölgä birinçi bolib yüriş båşlägänlärini gapirdi. Åtä cimginä otirib, uning gaplärigä qulåq såldi. Rayimberdi gapini tügätib endi otiräyåtgän edi, Åxünbåbåev toxtätdi.
— Tå künlär isib, yåğingärçiliklär ötib ketgünçä xåtinlär çıqmäsin deyilgän edi. Negä xåtinlärni çölgä ålib çıqding?
Tåğä nimä deyişini bilmäy turib qåldi.
— Qändåq qıläy, Åtä? Özläri kelişyäpti. Otiräveräymi?
— Şåşmä! — dedi Åxünbåbåev. — İş şunäqäsigä köçgän bolsä, bu yåğini toğrilä. İmårätlärni tezlät. Bir åydän keyin xåbär ålämän. Ägär eng kamidä yigirmätä üy bitmägän bolsä, xåfä bolib qåläsän.
Åbläst partiyä qåmitetining sekretäri çöldän yer ålgän kålxåzlärgä, kålxåzçilärgä berilädigän yårdäm haqıdä gapirgäç, kengäş tugädi.
Åxünbåbåev zaldän çıqışdä Tåğäni qoltıqläb åldi. Köçädä ketä turib undän hål-ahvål, qışlåqdägi qariyälärning tirikçiligini sorädi. Tåğä hämmäsini bittä-bittä gapirib berdi.
— Hämmäsi cåyidä, åşnäm. Xåtircäm bol.
— İkråm kepti, deb eşitdim. Qäläy, tinçmi?
— Tinç, tinç.
Tåğä şundäy dedi-yü, közini yaşirålmäy cavdirädi.
— Bir gap bårmi?
— Yoq, özim...
— Aytäver. Yaşirmä!
Tåğä nåilåc gap båşlädi:
— İkråm bir åyåqsiz bolib kelgän. Bu häm yetmägändek, oğli...
— Nimä? Halåq bolgänmi?

— Halåq bolsä kåşki edi. Armiyädän qåçgän. İkråm båşini kötärålmäy qåldi. Ådämlärning yüzigä qaräyålmäyäpti. Naymängä çıqärib yubårdim. Zårä dardi yengilläşsä.

Åxünbåbåev nimä deyişini bilmäy toxtäb qåldi. Uni közätib çıqqänlär sal näridä uning iztiråb bilän uh tårtgänini körib turişärdi.

— Yåmån bopti, — dedi u ançädän keyin. — Cannätning ahvåli qandäy?

— Telbägä oxşäb qålgän.

— Båläsi fråntdän qåçibdimi-yä?

— Nazärimdä, fråntdän emäs, yoldä påezddän tüşib qålgän bolsä keräk.

Tåğä qıynälä-qıynälä sorädi:

— Öz båläm bolsä årägä tüşmäsdim. Båläm tupråqdä yåtibdi. Şu İkråm üçün, uruşdä åyåğini yoqåtib kelgän bålşevik ortågim hürmäti årägä tüşmåqçimän. Avf qılib bolmäydimi? Dadäsi öz qoli bilän ålib bårib tåpşirsä. Årägä tüşing. Uruşgä bårib, qåni bilän åqläsin. Årägä tüşing!

Åxünbåbåev yanä cim qåldi.

— Qıyin, qıyin, dostim. Xålk bår. Xålk biladi. Uni xålk sud qılädi. Ammå... — Åxünbåbåev yanä oylänib qåldi. — İkråm adåyi tåmåm bolädi. Bütün bårligini, ümrini Såvet hukümätigä bagişlägän kişi şu bålä tufäyli yerpärçin bolädi. Mäyli, kelsin! İkråm kelsin! Bir maslähät çıqıb qålär. E, ättäng...

Tåğä u bilän xåyrläşib åtdä Zirillämägä qaräb ketdi. Şu küniyåq Naymängä bårmåqçi, İkråmni tåpib u bilän oğli toğrisidä gapläşmåqçi boldi.

U yol-yoläkäy oyläb bårärdi. Bu gaplärni Åtägä aytib toğri qıldimi? Yurt işi bilän band, usiz häm båşidä qançädän-qänçä taşvişi bår ådämgä bu gapni aytgäni durüst çıqdimikän? Eh, yarämäs bålä, hämmäni xıcålät qılding. Öz bålåsi bolgänidä iltimås qılib otirärmidi? Bahridän ötärdi-küyärdi. Nä qılsinki, bir begübår, tåzä yüräk dostining arzändäsi. Şunçä yåşgä kirib birinçi martä yåmånning yånini ålyäpti! Tåğäni häm qıynäb täşläding, yarämäs bålä.

Şu küniyåq Tåğä havåning aynib qålgänigä qarämäy Naymängä qaräb ketdi. Keç qårångisidä håribçärçäb tål tagigä yetib berib, İkråmcånni toqäydän çaqırtirib keldi.

İkråmcån ävväligä. Tåğä birån iş bilän çaqırtirgändir-dä, deb oylägän edi. İkkåvi çådir içigä kirgändän keyin uning ciddiy gapi bårligini bilib qåldi.

— Tinçlikmi, Tåğä? — dedi bezåvtälänib.

— Tinçlik, tinçlik, åşnäm. Seni bir quvåntiray, deb keldim. Şu bugün Yoldåş åtä bilän gapläşdim. Tursünbåyingni afv etişni oyläb körädi çåği. Ertäläb Fargånägä båräsän. Tayinlädilär.

İkråmcånning båşi egildi. Yåğåç åyåğining tasmäsini çertib indämäy qåldi.

— Hä, negä indämäysän?

— Bårmäymän, dostim. Bårmäymän. Nimä deb båråmän? Qay yüz bilän båråmän? Yoq. Meni keçir. Men üçün yüzingni sidirib, ming xıcålät bilän iltimås qılgäning üçün rahmät. Rahmät, dostim. Ammå bårålmäymän. Dostim bolsäng, ikkinçi bu toğridä mengä åğiz åçmä. Mening unäqä båläm yoq.

— Kattä ketmä, åğäyni. Harnä qılsä häm båläng. Mäyli, fråntgä bårsin, özini åqläsin. Sening häm yüzing yårüg bolädi.

İkråmcån qat'iy båş çayqädi:

— Fråntgä mard bårädi!..

Tåğä İkråmcånning ümridä heç kimgä heç qåndäy iltimås qılmägänligini, şa'nigä dåğ tüşirädigän işgä qol urmäsligini bilärdi. Şundäy bolsä häm uni şu åğir iztiråblärdän qutqäriş üçün atäyläb kelgän edi. Yoq. Bolmädi. Bir sözli İkråmcån uning maslähätlärini räd qıldi.

— Yanä özing biläsän. Oyläb kör. Tanänggä yåxşiläb oyläb kör. Bårdi-yü, gaplärim ma'qul bolsä, yoldåş åtä Tåşkentgä ketib qålmäslärıdän Fargånägä yetib bår.

Tål tägidä çiråq yånib, soridä ådämlär gavcümläşib qålgän edi. Ulär ikkåvläşib oşä taräfgä qaräb ketişdi.

İkråmcån heç kimgä aräläşmäy, bir çekkädä båş egib otirärdi.

Ertäläb Tåğä Zirillämägä qaytäyåtgändä İkråmcånning åğzini köp påylädi. U bir söz demäy nånüştädän keyin Tåğä bilän xåyrläşib toqäygä kirib ketdi.

İkråmcånning sözidän qaytmägänigä işångän Tåğä nåilåc åtni egärlädi-dä, qışlåqqä yålgiz cönadi.

Tüşgä yaqın qışlåqdän toqqıztä arävä keldi. Tåğä beştä plüg, tandir, åşqåvåq, lavlägi yubåribdi. Tolänbåyning xåtini, Zebıxån bilän birgälikdä küç-kürånni arävägä årtib keldi.

Nizåmcån qoygän toqäydä terläb-pişib ketmån çåpäyåtgän edi. Palätkä tåmåndän ådämlärning gåvür- guvürini eşitib qaddini råstläb qarägän edi, Tolänbåyning arävädän küç tüşiräyetgänini kördi. Arävä üstidä ötgän küni yoldä qolini silkitib qålgän qız turärdi. Nizåmcån ketmån dastäsigä köksini tiräb ungä qaräb qåldi. Zebıxån, påççäsi yükni täşläb qaytgünçä, qolini peşänäsigä såyäbån qılib, ålislärgä tikilärdi. Çöl şabädäsi såçlärini tözgitävergänidän qız zardä bilän årqäsigä åtib täşlärdi. Qızgä angräyib qaräb qålgän Nizåmcån yotäl tåvüşini eşitib årqäsigä ogirildi. Sarpåyçän åyåğigä eski kaliş kiyib, köylägini lippä urib ålgän qırq beş yåşlärdägi bir xåtin çeläkdä suv ålib keläyåtibdi. Nizåmcån, qızgä tikilib turgänimni körgän bolsä keräk, degän andişä bilän yergä qarädi-dä, salåm berdi. Xåtin alik åldimi, yoqmi, Nizåmcån eşitmädi. Ketmånini qoligä ålib qårä ildizlärni paläxsä qılib köçiräverdi.

Qår suvigä toygän yer xåmirdek yumşåq edi. Ammå Nizåmcånning qoli ketmåndän çıqıb ketgänidän salgä çarçäb qålärdi. U peşänä terini dam-bädäm sidirib toxtämäy ketmån urärdi. U yarim såät çamäsi tinimsiz işläb, cüdä håldän tåydi. Qaddini råstläb årqäsigä qarämåqı bolgänidä beli qåtib özini öngläyålmädi,ketmångä åsilgändek aräng yergä otirdi.

Palätkä tåmåndä câm çalingändä häm u ornidän turålmäy otirärdi. Ådämlär birin-ketin åvqätgä kelä båşläşdi. Çåpånini yelkäsigä täşläb ålgän İkråmcån kelgändä ornidän turmåqçi edi, bolmädi. Belidä bir nimä tårtişib qålgändek başäräsi tirişib yanä otirdi.

— Nimä boldi? Çarçädingmi?

İkråmcån şundäy dedi-yü, årqäsigä qarädi. Ağdärilgän yerdän håvür kötärilärdi.

— Bir özing ağdärdingmi?

Nizåmcån båş silkitdi.

— Åbbå, azämät-ey! Tört yarim såtıx kelib qålädi. Bunäqä qılmä, oğlim. Bunäqädä özinni çaqıb qoyäsän. Har qanäqä dehqån häm qışdän çıqıb qoligä ketmån ålgänidä işgä bunçälik zor bermäydi. Ketmån yåmån narsä, çaqıb qoyädi. Bir-ikki kün belni, qolni işgä örgätib ålib, keyin zor berilädi. Qäni tur, oğlim, tuşlik qılib kelämiz.

Nizåmcån ketmån dastäsigä åsilib aräng ornidan turdi-dä, belining zirkiräşini İkråmcångä sezdirmäy sekin-astä yürä båşlädi. Hämmä åvqätgä kelib bolgän edi. Randälänmägän tåxtädän yasälgän åmånät uzün ståI atråfidä kişilär çaqçäqläşib otirişibdi. Ulär ikkåvi häm bir çekkägä kelib suqılişdi.

Nizåmcån üydän çıqqänidän beri biråvning åvqätigä şerik bolib yegän-içgäni tatimäy kelärdi. Bugün u öz haqıni, mehnät haqıni kütib otiribdi.

Bugün u bemälål, xıcålätsiz åvqätlänsä bolädi.

Åşpäz såpål kåsädä içigä müştümdek lavlägi sålingän şorvä keltirib qoydi. U qåzån tepäsigä qaytärkän, baländ åvåz bilän şangillädi:

— Bålälär, şåşilmäsdän tüşiräveringlär. Bugün pervåy-iptärävåy. Yangäm qoş åşigä palåv damläb keptilär.

Nizåmcån qåsägä qåşik sålärkän, åşpäz åldidä dastürxångä örälgän tåğåräni åçäyåtgän Zebigä bir qaräb qoydi. Zebıxån ungä qarämäsdi. Öz işi bilän band edi.

Åvqät üstidä bugüngi iş toğrisidä gap ketdi.

Tolänbåy ådäti boyiçä maqål qoşib gap båşlädi:

— Şåli dehqångä aytgän ekän: Toqsån künlåy keçäsän, keyin måy içäsän. Bugün iş båşländi. Låy keçip båşlädik. «Poşt, måy boläsän»gä säksån toqqız kün bår, hali. Men bugün üç yarim såtıxni urib qoydim.

— Tüşgäçä üç yarimni yasäb qoygän bolsäng, keçgäçä yerni timdäläb täşlämäsäng, deymän, — dedi İkråmcån.

Yoq, bu yåği unçälik bolmäs. Bel qåtib qåldi. Bu yåği sekin-astä. Belni aldäb-aldäb işgä sålmäsäk bolmäs. Qışdä sandäldä yåtäverib dangäsä bolib ketgän ekänmiz, åğäyni.

İkråmcån ungä piçing qıldi:

— Şu såqı-sümbät bilän üç yarimtä deb maqtänib otiribsänmi! Manävi bålä tört yarim såtıxni bacärib qoydi.

Hämmä ögirilib Nizåmcångä qarädi. Uning bu tåmånlärdä birinçi martä iş bilän ådämlär e'tibårigä tüşişi edi. Köngli yayräb ketdi. Sekin Zebıxångä qarädi. Zebıxån hämån ungä qarämäs, müştini iyagigä tiräb öng qolidägi qamişni yergä urib otirärdi. Tolänbåy özini åqläy båşlädi:

— Biz qarib qåldik, åşnäm. Navbät endi kadr bålälärgä. Bulärgä tengläşib bolärmidi!..

İkråmcån sorädi:

—Yangäm qışlåqdän nimä gap tåpib kelibdi? Yåxşi xåbärlär bårmi?

— Yangi maktäb binåsini şåşilinç gåspitäl qılişäyåtgänmiş. Ertägä yarädårlärni ålib kelişädi, degän gaplär bår, deyäpti. Eväküätsiyä bolgänlärdän sakkiz xånädån kelibdi. Tåğä şulärgä cåy tåpib beriş bilän åvårämiş.

İkråmcånning miyäsidän, şulärdän birini üygä köçirib kelä qålsämmikän, degän oy ötdi. Cannät xåtircäm bu yåqqä keläverärdi.

— Cåy tåpgänmikin? — dedi u Tolänbåygä qaräb.

U, bilmäsäm, degändek yelkäsini qısdi.

Tuşlikdän keyin hämmä öz işigä ketdi. İkråmcån Nizåmcånning qolidän uşläb toxtätdi.

— Endi bas, içkärigä kirib bir åz åråm ål. Bugüngi işing yetädi. Qålgänini ertägä qıläsän.

Nizåmcån yåtsä yåtgüdek edi. Hämmäyåği hali häm zirqıräb åğrib turibdi. Uning üstigä işläyåtgänidä tonini yeçib täşlägänidän terläb dam ålgänidä bıqınini şabädä

ålib qoyibdi. Biråq u köpçilikdän acrälib qålişgä yüzi çidämädi. Özini çarçämägän körsätib:

— Yog-e, hali-veri çarçämäymän, — amäki, dedi.

İkråmcån ungä qaräb turib:

— Mäyli, özing biläsän, — dedi-dä åldigä tüşib ketäverdi.

Bu yåğigä Nizåmcånning işi unçä yürişmädi. Keçgäçä aräng bir yarim såtıx yer agdärdi. Bårib yåtäy desä, ådämlärdän uyalädi. Ketmånni täşlädi-dä, qamiş garämigä yånbåşlädi. Åzråq mizgib ålmåqçi boldi-yü, tanäsining zirqıräb ågrişidän közi ilinmädi. Çalqänçä yåtib åsmångä tikilgäniçä oy surib ketdi.

Åsmån köm-kök. Åndä-såndä salmåqlänib süzib yürgän åppåq bulutlär çetigä ågib qålgän quyåş nuri tüşib turibdi. Uzåq-yäqındän ådämlärning åvåzi qulåqqä çalinib qålädi. Birdän şabädä ungä galäti bir åvåz- ålib keldi. Qayerdädir ayål kişi qoylärdi. Uning qoşigi dam eşitilib, dam yoq bolib ketädi. Nizåmcån båşini kötärib u yåq-bu yåqqä qarädi. Heç kim yoq. Bu atråfdä Zebıxån bilän uning åpäsidän båşqä ayål yoq. Albättä, Zebıxån qoşıq aytäyåtgän bolsä keräk. Åvåzi biräm şiräli ekänki.

Nizåmcån ornidän turdi-dä, ketmånni yelkäsigä täşläb bir dam atråfgä qulåq sålib turdi. Qoşıq toqäy tåmåndän eşitilärdi. U beıxtiyår oşä tåmångä qaräb yürä båşlädi. Qoygän yerlär tugäb, guc-guc bolib osgän savägiçzår båşländi. Nizåmcån savägiçning bunäqä ösişini bilmäsdi, U häm vaqtidä varräk uçirib yürgän kezläridä özidän kattä bålälär qamiş ornigä savägiç işlätişärdi. Demäk, ulär savägiçni şu taräflärdän ålib ketişär ekändä.

U engäşib ikkitä savägiçni piçågi bilän kesib åldi. Şu payt birdän qoşıq tindi. Nimädir şitirlädi.

Zebıxån oräläşib qålgän etäklärini tuzätib savägiç årqäsidä ornidän turäyåtgän edi.

İkkåvläri bir-birlärigä sözsiz qaräb qålişdi.

Qızning közläridä alläqändäy ğam, solginlik bår edi. U Nizåmcåndän közlärini ålib näri ketä båşlädi. Nizåmcån nimä qılişini bilmäy turib qåldi. Åxırı düdüklänib gap båşlädi:

— Aşüläni cüdä yåxşi aytär ekänsiz. Bugün keldingizmi?

Qız båş qımirlätdi. Nizåmcån gapning bu yåğini qandäy dävåm ettirişni bilmäy tutildi.

Bu yerdä mening bittä häm tanişim yoq.

Qız toxtäb ungä båşdän-åyåq qaräb çıqdi.

—Negä?

—Keyin aytib berämän.

—İya, — dedi Zebıxån, —siz İkråmcån amäkining ciyänläri emäsmisiz? Şunäqä deyişgän edi-kü!

Demäk, bu qız uni suriştirgän, kimligini bilmåqçi bolgän. Nizåmcåndä kutilmägän alläqändäy işånçgä oxşäş bir narsä paydå boldi.

— Ciyänläri emäsmän. U kişigä oğil boldim.

— Heç kimingiz yoqmidi? — Zebıxån açinişgä oxşäş bir qaräş qıldi.

Nizåmcån xorsindi. Nimä deyişini bilmäy ikkilänib qåldi.

— Bår, dadäm, åpäm bår. Dåstånim uzåq, qoşıqni yåxşi aytär ekänsiz.

Zebıxån ungä qaräb turib, keyin savägiçlär åräsiga kirib ketdi. Nizåmcån uning årqäsidän qaräb qålärkän, yürişigä, engäşib özigä yol åçäyåtgänidä belining çiråyli egilişigä mahliyå bolib qålgän edi.

«Bu qız kim boldi ekän?» deb oylärdi u. Közläri ğamli, gapläri häm xuddi yigidän boşägän ådämning åvåzidek titräb çıqädi.

Nizåmcån uning xåyålidän boşämäy qåldi. Tå quyåş båtgünçä yanä öz cåyigä kelib, ketmån çåpdi. Acäb, bu gal negädir beli häm, biläkläri häm åğrimädi. Salkäm bir såtıx yerni qandäy qılib agdärib qoygänini sezmäy qåldi. U palätkägä fånärlär miltiräb qålgän paytdä qaytdi. İkråmcån yalänglikdägi bårdåndä yånbåşläb yåtärdi.

— Endi qaytişingmi, båläm? — dedi u båşini kötärmäy.

Nizåmcån uning qattıq çarçägänini sezdi. Yagåç åyåq bilän yürib ketmån çåpiş åsånmi? Tagin häm bu ådämning cåni pulät ekän. İşlämäy üyidä yåtsä biråv bir nimä dermidi?

Nizåmcån yelkäsigä såçıq täşläb taşqärigä çıqqändä, Zebıxån şu taräfgä keläyåtgän edi. U Nizåmcångä sirli bir qaräb qoydi-dä, İkråmcånning tepäsigä keldi.

—Åvqätgä bårärmişsizlär.

İkråmcån ornidän turdi. Nizåmcånning kelişini kutib u yåqdän-bu yåqqä yürib turdi.

—Qäni, yür, — dedi Nizåmcån artinib keläyåtgändä. — Çaqırişyäpti.

İkkåvläri båşläşib båyägi åşxånägä kelişdi. İkki tål åräligigä tårtilgän simgä maş'älä åsib, yåndirib yubårişdi. Hämmäyåq birdän yårişib ketdi.

Maş'älä yårügidä yörgän kişilärning såyäsi çölning ålis-ålisläridä sudrälärdi. Tåğä bugün kelgänlärdän bir dastä gazetä berib yubårgän edi. Zebıxån ortägä tüşib oqışdän iymänib gazetälärni Nizåmcångä berdi.

— Siz oqıb bering!

Nizåmcån buni Zebıxånning ungä körsätgän zor iltifåti bilib darråv ornidän turdi. Gazetäning birinçi betidä Azizxånning suräti båsilgän edi.

Surät tagigä uning fråntdä körsätgän qahrämånligi batäfsil yåzilgän. Undä yanä Zirillämäliklärning Azizxångä yubårgän maktübläri häm bår. Nizåmcån dånä-dånä qılib hämmäsini oqıb berdi. Tinglåvçilärning yüzläridägi fikr, hayäcån maş'äl nuridä anıq körinib turärdi. Gazetä qoldänqolgä ötdi. Azizxånning hämmägä taniş közläri külib turärdi.

— Üçtä tankni yåndirib, åltitä nemisni asir ålibdi. Våy cåningdän, cigär! —deb yubårdi Tolänbåy. — Yüräging häm åtning kalläsidäy bår ekän.

— Xoş, yanä qanäqä xåbärlär bår? — dedi alläqäçån såvib qålgän çåyni xåyål içidä pufläyåtgän çål.— Oqı, båläm, oqı!

Nizåmcån gazetäni yanä qoligä ålib Såvet İnfårmbyüråsining åxbåråtlärini oqıy båşlädi.

Undä Leningräd qurşåvdän çıqışgä intiläyåtgäni yåzilgän edi.

Gazetä, ålis çöl bağridä yer bilän ålişgän kişilär yürägigä alläqändäy yårüglik ålib kirgändek, uzåqdä, toplär guldüråsi åstidä emäkläb ketäyåtgän bålälärni köriş damlärini yaqınläştirgändek boldi.

Ådämlär işläb çarçägänläridän keçägidek yarim tüngäçä otirişålmädi. Maş'älä sönib, muştdek çuqqä aylängändä hämmä öz palätkäsigä kirib ketgän edi. İkråmcån körpägä burkänäyåtgändä:

—Båläm, ertägä ertä bilän qışlåqqä xåt yåzib ber. Ketädiganlärdän berib yubåråmän. Üydä batäreyäli priyåmnigim bår. Fråntdän ålib kelgänmän. Ayang cönätvårsin. Bu yerdä zarür buyüm ekän, — dedi, Nizåmcåndän cävåb bolmädi — u alläqäçån uxläb qålgän edi.

III

Bahår seryåmgir keldi. Tå åy åyåqlägünçä ålti martä calä qoydi. Şundäy yåğingärçilik künläri ådämlär çådirdän çåpån yåpinib çıqıb bir-birlärinikigä çåpärdilär. Cannät xålä berib yubårgän priyåmnik hämmäning ermägi edi. İkråmcån priyåminkdä faqät frånt xåbärlärini eşitişgäginä ruxsät berär, kåntsert paytidä Nizåmcånning qolidän ålib uçirib qoyär edi.

— Batäreyäsi tåpilmäydi. Tügäb qålsä ålämdän bexäbär qålämiz.

Bir vaqt gapdän gap çıqıb, u priyåmnikni qandäy qolgä tüşirgänini hikåyä qılib berdi:

— Ålti tankni macäqläb täşlägänmiz. Qoygän tank årqädä qålib ketdi. Duşmänni hu anävi körinib turgän düngçälik cåygä qovib bårgän yerimizdä ornäşib ålgänmiz. Keç kirib ştäbgä xåt täşläb qaytäyåtgän edim. Özimiz dabdälä qılgän tank yånidän ötäyåtsäm içidän ådäm åvåzi kelyäpti. Nemisçä gapiryäpti. Åbbå, dedim, padär la'nätlär ölmäy qålgän ekän, çıqıb cüftäkni råstläşni maslähät qılişyäpti, deb oylädim. Avtåmätni boynimdän ålib, sekin tank yånigä örmäläb bårdim. Yanä qulåq såldim. Råst, bittä nemis özining tilidä råsä vaysäyäpti. Kayfi bolsä keräk, bolmäsä qurşåvdä yåtib şangilläb gapirädimi! Nimä qılişimni bilmäy ançä turdim. Oq çıqäräy desäm kåmändirdän balågä qålämän. Raz gapläşyäptimi, iznäçit yånidä şerigi häm bår. Taväkkäl, dedimü tankkä emäkläb çıqıb qåpqågini kötärdim. Avtåmätning uçini iyukkä tıqıb, xålt, dedim. Yanä båyägiçä, oşä şangining åvåzi tinmäyäpti. Bår, nimä bolsä boldi, deb içkärigä bittä oq uzib qoydim. Nemis parvå qılmäydi, gapini bölmäy, ezmälänäyäpti. Özbekçäläb qåtirib bittä sukdimü, taväkkälçining işini xudå ongläsin, deb özimni içkärigä täşlädim. Yånimdän zacigälkäni ålib çaqıb qaräsäm, ikkitä nemis taräşädek qåtib yåtibdi. Ammå hali häm åvåz tingäni yoq. Yanä u yåqbu yåqqä qarädim. Tonqäyib qåtib qålgän nemisning ikki puti åräsidä manävi priyåmnik gapirib yåtibdi.

Darråv åldim. Qäyeridän uçirişni bilmäymän. Şinelimgä öräb åqåpgä qaräb çåpdim. Qäni bu åvåzing uçkür sekinråq gapirsä. Blindäcdä «Allå! Allå!» qılib otirgän alåqäçigä körsätgän edim, uçirib berdi. « Bu heç narsägä yarämäydi, batäreyäsi tügägändän keyin bahåsi bir tiyin buning, — dedi. Keyin oyläb turib qoşib qoydi. — Oşä cåyni qarä, nemis mümsik xålq bolädi, zapäsi bolmäsä buyüm tutmäydi». Årqämgä qaytib, yanä tankkä kirdim. Nemisning boynidägi sumkäsini åçib qaräsäm, çåy qutigä oxşägän törttä narsä bår ekän, batäreyäsi şu bolsä keräk deb åldim. Yoq, adäşmägän ekänmän. Åpkelib sumkämgä täşläb qoydim. Bittä batäreyä gåspitäldä ermäk boldi. Üçtä qålgän. Ehtiyåt qılib tutäylik.

Bittäsi üç åygä yetädi.

Bugün häm yåmgir qoyib turgändän ådämlär işgä çıqışmädi. Kattä palätädä yanä şu radiå ermäk boldi.

Fråntdän neçä ming qılåmetr ålisdägi çöldä, bahår yåmğiri saväläb turgän çådir içidä ådämlär göyå öz bålälärining yånäyåtgän şahärlärdä tütündä qåräyib åldingä intiläyåtgänlärini körib turgändek, cimginä radiågä qulåq tutib otirärdilär.

Rädiå endi Tåşkentdän åxbåråt eşittirä båşlädi. Qåräsüv rayånidägi kålxåz öz bolinmäs fåndidän acrätib samålyåt quriş üçün Davlät mudåfää qåmitetigä pul yubåribdi. San'ät arbåbläri laüreätlik pullärini, köp kårxånälärning işçiläri bir åylik maåşläri, zayåm åbligätsiyälärini tåpşirişibdi. Samärqänd piånerläri temir-tersäk yığiş åyligi e'lån qılişibdi.

Nizåmcån radiågä qulåq sålib otirärkän, özi qıläyåtgän vä endi qılädigän işläri toğrisidä oy surärdi. «Yåş bålälär häm fråntgä madäd beryäpti. Qurål uşlålmägänlärgä häm iş tåpilyäpti!» deyä piçirläb qoydi.

Bu fikr uning qarårini yanädä qat'iyläştirib yubårdi. İşläşi keräk. Cüdä köp işläşi keräk. Tåqı qılädigän işi cangçigä madår bolsin. Qılgän mehnätidän cangçining qårni toq, üsti büt bolsin, Nizmåcån xuddi şundäy qılädi. İşläydi, işläb çarçämäydi. Çarçäsä häm işläydi. Yåtib qålsä häm işläydi. Şåvqınsiz, pisändäsiz işläydi.

Nizåmcån safdä turgän yangi cangçidek qasämyåd qıldi. Endi u özini kattä qoşinning sådıq cangçisi deb bilädi!..

* * *

İkråmcån Zirillämägä yetib kelgändä åtining çåvi küpirib ketgän, hämmä yåğidän bug kutärilär edi. U åtni samåvärçigä qåldirib idårägä kirdi. Tåğä qayåqqädir telefån qıläyåtgän edi. Uni körib, båşini silkitdi-dä, şåşib gapini tügätdi.

— Leningrädgä såvgä cönätilyäpti. Åblästimiz såvgäsini Tåşkentgäçä özing közätib keläsän. — Tåğä bir yutinib åldi-dä, İkråmcånning yüzigä emäs, tonining qoltıqtäyåq teşib yubårgän cåyigä qaräb gapni davåm ettirdi: — Üygä bårib kiyinib kel. Keçqurün Gårçäkåvådän eşelån cönäydi. Sendän båşqälär häm bår. Keçikmä, åşnäm.

İkråmcån heç narsä demädi. Nimä häm deydi. İndämäy çıqıb, üygä qaräb ketdi. Rais bugün Cannät xåläni körgän, İkråmcånning Tåşkentgä ketişini aytgän edi. Şuning üçün häm u erining şundäy yåğingärçilikdä kelgänigä acäblänmädi. Kiyimbåşlärini tayyårläb qoygän ekän. Tå eri kiyinib bolgünçä qåzåndä qançädän beri qaynäb yåtgän mastävani süzib keldi. İkråmcån tik turgäniçä bir-ikki qåşıq içgän boldi.

— Xåtin, men ketyäpmän. Xåvåtir ålmäy otir. Kelgänimdän keyin çölgä birgä çıqıb ketäsän. Xåyr, yåxşi qål.

Cannät xåläning çölgä ketişigä hali häm köngli yoq edi. Erining safärgä ketyäyåtgänidä könglini alägdä qılgisi kelmäy:

— Ävväl keling, çölgä båriş bir gap bolär, — deb qoyä qåldi.

İdårä åldidä yük maşinäsi turibdi.Tåğä küzåvgä çıqıb İkråmcångä qolini çözyäpti.

Cannät xålä erining maşinä küzåvigä qıynälib çıqäyåtgänini körib turärdi. Ägär Tåğä qolidän tårtib ålmägändä albättä çıqålmäsdi — öng tizzäsi bükilmäydi-dä!

İkråmcån çıqıb ålişi bilän maşinä gürilläb, cåyidän qozgäldi. U årqäsigä ögirilib, xåtinigä qol silkib qoydi. Cannät xålä uning årqäsidän ma'yüs qaräb qåldi.

U İkråmcånni, Tursünbåyni fråntgä anä şundäy közätib qålgän edi. Biri någirån qaytdi. Biri qåçdi. Ölik-tirikligi nåmä'lüm... Bårmikän? Bårmikän? Bår bolsä qayerlärdä sarsån-särgärdån bolib yürgän ekän?

Ånä xåyåli yanä bålägä ketdi. U İkråmcån çölgä ketgändän beri yålgiz üydä öyläyverib qån bolib ketdi. Erining Tåşkentgä ketişi yanä yürägigä alläqändäy ayrilıq såläyåtgändäy boldi.

— Tåğä häm qızıq, munçä endi bu ådämgä yåpişib åbmäsä? Bittä båläsini tiyib ålålmägängä bütün båşli brigädäni berib qoyibdi. Åy çıqsä häm şungä, kün çıqsä häm...

Cannät xålä maşinä ketgän tåmångä qaräb turgän xocälik müdiri Abdüxälilni kördi. Abdüxälil yånidägilärdän tap tårtmäy gapirärdi:

— Ävväl bålängni eplä, keyin bizgä vatänpärvärlikdän dars ber.

Cannät xåläning içi küyib ketgändek boldi.

U köçädä el közidä telbägä oxşäb yürişdän istihålä qılib üyigä qaytdi. Oşä-oşä cimcit üy. Xuddi yutämän, deydi.

Yåmgir tingän bolsä häm tarnåvlärdän çäk-çäk suv tåmib turibdi. Arıqdän ayqırib bütänä suv åqyäpti.

Şamål bulutlärni tözgitib alläqäyåqlärgä ålib ketdi. Yaltiräb åftåb çıqdi. Teräklärning yalängåç nåvdälärigä zar sürtgändek bolib ketdi. Tåmlärdän, ivigän devårlärdän bug kötärilä båşlädi.

Çaräqlägän åftåb Cannät xåläning dilini sal yåritgändek boldi.

IV

Åy çıqdi. Serbulut åsmån xuddi siyåq saçrägän zangåri köyläkkä oxşärdi. Håvli betidägi çuqürçälärdä håsil bolgän külmäklär beti åydindä şişädek yiltirärdi.

Cannät xålä yüräverib çarçädi. Tinkäsi qurib ådäti boyiçä ayvån labigä kelib endi otirgän häm ediki, eşikni kimdir cüdä sekin, cür'ätsizlik bilän taqıllätä båşlädi.

— Kim?

Eşik yanä taqıllädi-yü, heç-kim åvåz bermädi.

Cannät xålä hayrån bolib eşik yaqınigä bårib yanä:

— Kim? — dedi.

Cavåb bolmädi.

— Kim deyäpmän?!

— Åçing, åçing, men.

Cännät xålä titräb ketdi.

Cannät xålä eşik halqäsini qandäy tüşirgänini bilmäydi. Oğlining açimsıq hidi buruqsäb turgän boynigä åsilib tinmäy gapirärdi:

— Våy båläginām, båläcånginäm. Bårmisän? Qäyåqlärdä qålib ketding? Yåmånlär ölsin, yåmånlärni qårä yer yutsin! Ne-ne gaplärni tarqätişmädi.Bår ekänsän, åmån ekänsän.

Tursünbåy ånä gaplärigä parvå qılmäy uning qollärini boynidän ålib täşlädi-yü, årqäsi bilän eşikni tusdi.

— Sekin, sekin, aya, biråv eşitib qålädi.

— Eşitsin, bilsin! Ne-ne gaplär qılişmädi. Ertäläb båşimgä tümånätni yığämän. Dadäginäng beçårä båşini kötärålmäy qåldi.

— Boldi, boldi!

Tursünbåy eşik halqäsini şåşib ildi-dä, cånsäräklik bilän içkäri üygä qaräb yügürdi. Cannät xålä esänkirägäniçä uning årqäsidän çåpdi. Şåşib çiråq piligini kötärdi. Tursünbåy üy ortäsidä qımirlämäy turärdi. Ånä båläsining yüzigä qarädi. Bu oşä Tursünbåymi? Yå båşqä ådämmi?

Ånä qarşisidä yüz-közlärini såqål båsib ketgän, åzib, qåräyib, tanib bolmäs hålgä yetgän Tursünbåy turärdi. Uning yüzigä köpdän såvün tegmägän, toyib åvqät yemägän. Ånäning yürägi ciz etib ketdi. Bittäyü bittä båläsi-yä! Şu hålgä yetdimi?

Yemäy yedirgän, kiymäy kiydirgän erkäsi, şamålni ravå körmägän yålgizi şu köygä tüşdimi?

— Sengä nimä boldi, båläm?

— Qoyäver, aya.

— Qäyerlärdä yüribsän?

— Sorämä, sorämä. Åvqäting bårmi? Qårnim åç.

Cannät xålä håzir, håzir dedi-yü, båläsi åldidän ketmäy ungä tikilgäniçä turäverdi.

— Åvqät deyäpmän, ålib kelsäng-çi!

Ånä boşäşib taşqärigä çıqdi. Nimä qılişini bilmäy åşxånä eşigi åldidä birdän xåyål surib turib qåldi. Keyin qårångidä timirskilänib qåzån tagidä qoyilib qålgän mastäväni kåsägä süzdi-dä, yığläb-yığläb üygä ålib kirdi.

— Båläm, şuni yeb turgin, håzir båşqä åvqät qılib berämän.

Tursünbåy deräzä rafigä otirib kåsä çetidän xorillätib içä båşlädi. Ånä tik turgäniçä undän közini üzmäsdi.

Tursünbåy båşini kötärib ånägä tanbehlåvçi åhängdä dedi:

— Kelgänimni biråv bilmäsin!

— Qåçgäning råstmi?

Tursünbåy darråv cavåb bermädi. Lablärini ançä vaqtgäçä yaläb turib dedi:

— Påezddän qålib ketdim.

— Qåçgäning råst ekän-dä?

— Ha. Gap tamåm!

Ånäning vucüdi qaqşäb ketdi. Tizzäläridä darmån qålmäy, şålçägä otirib qåldi. Közläri cavdiräb, birpäsdä kiprikläri pirpirädi-dä, höngräb yığläb yubårdi.

Tursünbåyni qåçåq deyişgändä, Cannät xålä işånqırämägän edi. Könglining bir çekkäsidä, bu gap yålgån, deb oylärdi. Endi bu gapni båläsining öz åğzidän eşitib huşi båşidän uçdi. Bütün istäkläri, årzü-ümidläri şamåldä tozib ketgändek, kimsäsiz çölü biyåbånlärdä qålib ketgändek, çåräsiz bir ahvåldä dunyå közigä qårångi bolib turärdi. Yåş dumäläb turgän közlärini båläsigä kadädi.

— Küç-quvvätdän qålgän åtäng häm qoligä miltıq ålib uruşgä bårdi-yä! Bir åyågini uruşgä täşläb keldi-yä! Sen, şu gavdäng, şu küçing bilän qåçdingmi? Åtängni tirikläy öldirding-kü, meni adåyi tamåm qılding-kü! Ertägä yurtning közigä qandäy qaräymän? Dadäng qandäy qılib köçägä çıqädi? Şuni oylämädingmi?

Tursünbåy dadäsining fråntdän qaytgänini, bir åyåqsiz bolib kelgänini eşitmägän edi. U üygä qaytärkän: «Tå uruş tamåm bolgünçä yertolädämi, orädämi kün keçirämän», degän oydä edi. U qåçişgä qåçib qoyib, endi åftåb körmäy yaşäşgä häm råzi bolib qålgän edi. Dadäsi kelgän bolsä endi üydä qålålmäydi. Dadäsining fe'lini bilädi. Ertägäyåq qolidän yetäkläb çıqıb tåpşirädi. Şu tåpdä ånäsi: «Dadäng bir åyåqdän acräb keldi!» degänidä, u seskänmädi häm, yürägi häm açimädi. Aksinçä, uning qaytib kelgänidän rancidi. Ungä åtä uruşdän qaytib kelmägäni dürüst edi. Üydä cån saqläb, kündüzi yer tolädämi, bålåxånädägi, şåx-şäbbälär åräsidä yaşirinib, keçäsi tåmårqadä yåtib künini ötkäzärdi. Endi recäsi bozildi. Ketişi keräk. Qayåqqä? Tursünbåy şåşib sorädi:

— Dadäm qani? Kelib qålmäsidän ketäy.

— Dadä demä!..

— Kiyimlärimni tåpib ber. Ketämän.

— Qäyåqqä? Heç qäyåqqä ketmäysän. Dadäng kelsin.

— İkkåvläring bir bolib meni tutib bermåqçimisizlär?
— Esingni yığ, båläm. Ånä öz båläsigä yåmånlikni ravå körmäydi. Maslähätläşib, birån çåräsini tåpäylik. Åxır dadäng köpni körgän ådäm. Bir maslähät çıqıb qålär.
Tursünbåy ümidsiz qol silkidi:
— Dadämni bilämän.
— Bilsäng bopti-dä. Cån båläm, gapimgä kir. Egilgän båşni qıliç kesmäydi. Hali häm bolsä bårib tavbä qıl. Özingni uruşdä åqlä. Dadängning özi bårib, üzr aytädi. Uning gapini yerdä qåldirişmäs. Hükümätgä köp iş qılgän ådäm. Gapi inåbätgä ötädi.
Tursünbåyning közläridän ot çaqnädi.
— Nimä? Nimä? — u ortä barmågini peşänäsigä nuqıb körsätdi. —Manä şu yerimdän åtib täşläşsinmi?!
Cannät xålä qorqıb ketdi.
— Unäqä qılişmäydi, båläm. Sen faşistmidingki şunäqä qılişsä. Tavbä qıl, yalin, fråntgä bårib özimni åqläymän, deb yalik.
Tursünbåy yanä qol silkib yüzini teskäri ögirdi.
— Ketämän.
— Qäyåqkä ketäsän?
U qayåqqä bårişini bilmäsdi. Ånä soragigä cavåb tågyülmäy, boşägän qåsägä qarägänçä indämäy qåldi.
— Kim sengä cåy berädi? Kim sengä åvqät berädi? Qäråqçilik qıläsänmi? Qay kåväkkä sigäsän? Tirik ölik bolib yüräsänmi? Yåxşisi, gapimgä kir. Dadäng bilän Tåğä bårib tüşüntirib tåpşirsin. Tåğä åbrüli ådäm. Depütät ådäm, gapini qaytärişmäydi. Tågägä yalinämän. Yığläb-yığläb yalinämän. Cån båläm, dadäng kelgünçä ketmä. Şundäy qıl, cån båläm, örgüläy båläm, yoq demä.
Cannät xålä şundäy dedi-yü, şåşib håvligä çıqıb ketdi. Kattä samåvärni ayvåndän ålib tüşib suv qoydi. Ot täşlädi. Åşxånäning årqäsigä såvün ålib bårib såçıqni behigä ilib qoydi. Sandıqni åçib Tursünbåyning köyläklärini åldi.
— Yuvin. Såqålläringni qırib, båşqä kiyimläringni kiyib ål. Cüdä kir bolib ketibsän.
Ånä tåqçädägi qutiçädän İkråmcånning üstäräsini, åynäkçäni ålib çiråq åldigä keltirib qoydi.
— Manä, båläm. Bolä qål.
Tursünbåy xåntäxtä åldigä tiz çökib åynägä qarädi. U öz aksini körib birdän hayrån bolib qåldi. U råsä isqırt bolib ketgänini endi bilgän edi. İlgärigi Tursünbåydän endi faqät çaqnäb turgän ikkitä közginä qålgän edi. U ånäsi keltirgän bir piyålä suvgä çötkäni båtirib såvün qutidä köpirtirdi-dä, betlärigä sürtdi.
Ånä uning qırt-qırt qılib såqål qırişigä qaräb iç-etini yeb otirärdi.
Endi båläsining håli nimä keçärkin? Tåğä årägä tüşişgä könärmikän? Özi ålib bårib tåpşirsä yåxşi bolärdi. Zårä fråntgä yubårişsä. Könmäsä nimä bolädi? Bårdi-yü könsä, könsä-yü gapi inåbätgä ötmäsä, undä nimä bolädi? E, xudå, qandåq künlärgä qåldi-yä!
Tursünbåy såqålini ålib bolgäç, åşxånäning årqäsigä ötib ketdi.
Tursünbåy yuvinib, kiyinib keldi. Uning diydårigä qaräb ånä yürägidän båyägi vahimälär näri ketgändek boldi. Tursünbåy yangi, tåzä libåslärdä begünåh, påqızä bolib körinib ketdi. U kelişgän, yüzläri, közläri yaşnägän yigit edi. Şu tåpdä ånä

könglidä häm mehr, häm taşviş, häm ğazäb bår edi. Şu üç his åräsidä qålgän ånä qalbi qay taräfgä yån båsişni bilmäsdi.

Tursünbåy otirgän yeridä mudräy båşlädi. Ånä uning yånbåşigä båliş keltirib qoydi. Tursünbåy bålişni näri sürib båşini qoydi-dä, dam ötmäy uyqugä ketdi. Ånä uning üstigä körpä täşläb båş tåmånigä tiz çökkäniçä yürägidä bir dunyå taşviş bilän kiprik qåqmäy tikilib otiräverdi.

Qåp-qårä åsmånning bir çeti bilinär-bilinmäs åqärib keläyåtgänini, sahärxez xoråzlärning ålis-ålislärdän qıçqıräyåtgänini sezmäsdi. U hämån yålgiz båläsining diydårigä toymäy tikilärdi.

Qälbi vayrån bolgän, ümidläri såvün köpigidek sassizginä uçgän ånäning xåyålläri songsiz edi. Samäräsiz edi...

V

Tåşkent stäntsiyäsidä ådäm qaynäydi.

Plätfårmälärdä üstigä brezent yåpilgän tanklär, yük maşinäläri. Qızil vagånlärning åçıq eşikläridän cangçilär körinädi. Qoltıqtäyåqqä tirälgän, qolini båşini båğläb ålgän yarädårlär u yåqdän-bu yåqqä ötib turibdi.

İkråmcån fargånäliklär ålib kelgän tört vagån såvgäni tåpşiriş üçün stäntsiyä båşligining åldigä kirmåqçi bolib yoläkkä båş suqqän edi, tümånät ådäm... Şu payt radiåqärnäyi xırilläb, e’lån qıldi:

— Fargånä vaqıli qåmendänt yårdämçisigä kelib uçräşsin. Qaytärämän...

İkråmcån qåmendäntni qıdirib ketdi. Åldingi vagån yånidä bir neçä harbiylär bilän qızil furäckä kiygän stäntsiyä navbätçisi turärdi. İkråmcån ungä özini tanitdi. Navbätçi uning qolidägi qåğåzlärni ålib okiy båşlädi:

— Yigirmä qåp turşäk, ottiz qåp mayiz, qırq qåp ålmäqåqı. Säksån yaşik qand, qırq qåp yångåq, ming bankä behi muräbbåsi, üç yüz bankä qupnäy muräbbåsi... Hämmäsi şumi? — navbätçi båşqä qågåzgä köz täşlädi. — Ha, yanä ålti yüz påxtälik nimçä, sakkiz yüz qulåqçin, beş yüz kirzä etik. Manä bu båşqä gap.— Navbätçi İkråmcångä qarädi. — Közätüvçi bårmi?

İkråmcån ikkilänib ötirmäy, cavåb berdi:

— Men özim közätib bårämän.

— Bopti, — dedi navbätçi. — Härbiy qåmendäntgä uçräşib hüccätlärni rasmiyläştiring. Bilib qoying, frånt liniyäsigäçä közätib båräsiz,

— Xop.

Qåmendänt yårdämçisi ungä båşdän-åyåq razm sålib, båşini saräk-sārāk qıldi:

— Yoq, sizni yubårä ålmäymiz. Közätüvçilärimiz bår.

— Åyågimgä qaräb şundäy deyäpsizmi?

— Xå.

— Frånt körgän ådämmän.

— Bari bir, — dedi qåmendänt yårdämçisi.

Härbiylär bir sözli bolädi. İkråmcån yalinib yålvårişdän fåydä yoqligini bilib båşqä gap aytmädi. Mayibligigä açinib, köngli alläneçük bolib ketdi. Navbätçi u bilän vagångä keldi-dä, bår narsälärni bir-bir közdän keçirib, ungä cavåb berdi:

— Ertängi påezddä qaytib ketişingiz mümkin.

Qåmändiråvkä güvåhnåmängizgä bir åzdän keyin kelib, belgi qoydiring-dä, qaysi påezddä ketişingizni bilib åling.

İkråmcån astä yürib perråndän kattä maydångä çıqdi.

Havå åçıq edi. Trämväy bekätidän sal beridä ellikkä yaqın kişi negädir guc bolib uymäläşişyäpti. İkråmcån häm beıxtiyår oşä taräfgä yürä båşlädi.

Davrä ortäsidä yarädår åfitser turärdi, uning kökrägidä «Åltin Yuldüz». Armiyägä çaqırilgän yigitlär uni oräb alib ketişgä yol berişmäsdi. Tinmay soråqqä tutişärdi.

Yol çetidägi skämeykädä bir çål bilän kampir harbiy fårmä kiygän yigitgä termilib otirişibdi. Ulär öz bålälärini fråntgä cönätäyåtgän bolsälär keräk. Kampir dam-bädäm båläning peşänäsini silaydi. Ulärdän sal näridä ortä yaşär bir kişi tört yåşlärdägi båläni tizzäsidä ålib otiribdi. Uning yånidä håmilädir xåtini båşini yergä ekkäniçä çurq etmäydi. Bålä dadäsining yuldüz taqılgän furäckäsini kiyib ålib nimälärdir deb cavräydi.

Suv doqåni åldidä — Qız bilän yigit. Qızning egnidä dazmållänmägän krepdeşin köyläk. Labigä bilinär-bilinmäs elik surgän. Yigit ungä öpkäsi tolib tikilädi.

İkråmcån hämmägä bir-bir qaräb aylänib yürärdi. Birdän u uruşgä ketäyåtgänidä xåtini, båläsi Zirillämädä maşinä ketişini kutib anä şundäy otirgänlärini eslädi.

Keçäginä edi. Darråv şunçä vaqt ötib ketibdi. Bu årädä u canggä kirdi. Yarälänib gåspitäldä yåtdi. Qışlåqqa qaytib keldi. Çölgä çıqdi... Ümr ötib ketäverärkän.

Eşelån cönäşini bildirib paråvåz qıçqırdi. Hämmä özini stäntsiyä içigä urdi. İkråmcån häm ådämlär årqäsidä zinälärdän hatläb çıqıb bårärdi...

İkråmcån qattıq çarçägän, küni bilän stäntsiyädä eşelån påyläb håldän tåygän edi. Şuning üçün eşelån cönaşi bilän yåtåqqa qaytä qåldi.

Yåtåq eşigi åldidä uni Tåğä kutib turärdi.

— Seni qıdirib stäntsiyägä häm bårib keldim.

— Özing qaçån kelding. Tåğä? — dedi hayrån bolib İkråmcån.

— Keçä kelgän edim. Plenümgä çaqırişgän edi. Håzir tamåm boldi. Ertägä birgä ketäylik deb kidirib keldim. İşläring bitdimi?

— Bitdi, Tåğä.

İkkåvläşib yåtåqqä kirişdi. İkråmcån karävåtgä çözilişi bilän isitmäsi åşib ketgänini bildi. Tåğä uni bezåvtä qılmäslik üçün devårdägi radiåqärnäyini öçirmåqçi edi. İkråmcån könmädi. Radiå Taşqı işlär xålq qåmissärligining nemis båsqınçılär vaqtinçä båsib ålgän såvet yerlärıdägi ahåligä qılınäyåtgän zulm, vahşiylik, yåppäsigä qırginlär haqıdägi åxbåråtini eşittirmåqdä edi.

İkråmcån isitmäsini häm, tanining zirqıräb ågrişini häm unutib, otirib åldi. Tåğäning labläri titräb turibdi. U muştini tugib, közini bir nuqtägä tikkäniçä qımirlämäsdi. Åxıri u aläm bilän dedi:

— Abläh Gitler hali bu qılmişlärigä cävåb berädi!

— Qançä şahär vayrån boldi. Qançä bålä yetim qåldi. Qançä ådäm qån içidä kezyäpti. — İkråmcån gap tåpålmäy stålgä muştläb yubårdi. — Mäyli, qasås ålämiz. Qani endi åyåqlärim bütün bolsä. Şu bugün ketärdim. Bu åyåq bilän endi qayåqqä båråmän?

Tåğä ungä tasälli berärdi:

— Sen bårib duşmängä oq üzib kelgänsän, åşnäm. Endi fråntni oylämäy qoyä qål. Sen cang qılädigän frånt endi Yåzyåvåndä, Naymändä.

İkråmcån ungä tik qaräb dedi:

— Yürägimdä uruş yåqqän otni heç kim uçirålmäydi. U ot tutäşib özimni qoydirädi. U ot uçirib bolmäydigän ot.

— Cinni bolmä, —uni cerkib täşlädi Tåğä.

— Bugün özimgä-özim savål berdim. İstänsädä u yåqdän-bu yåqqä yürib özimdän-özim sorädim. «İkråm, dunyågä kelib nimä iş qılding?» — dedim. Soråğimgä cavåb tåpålmädim. Heç narsä qılmäbmän, ågäyni, heç narsä! Heç narsä qılmäy ölib ketädigängä oxşäymän.

— Köp işlär qılding. Sen bolmäsäng Zirillämädä qålxåz quriişimiz qıyin bolärdi. Fargånä kanälidä, åblästdä eng köp tupråq qazigän kim edi? Sen eding! Oşä suvni içäyåtgänlär, ekinini sugåräyåtgänlär kimgä minnätdårçilik bildirişki özläri bilişädi. Bir åyåqni qaygä täşläb kelding? Şu bir åyåging üçün neçä faşistning kalläsini üzding. Şu heç narsä qılmägäningmi? Gapingni qarä-yä! Ölädigän bolsäng özim belimni båyläb, «våy åtäm»läb tåvütingning åldigä tüşämän. Sen hali-beri ölmäysän. Ahmåqånä gapni qoy. Yaşäşimiz keräk. Köp işlär qılişimiz keräk. Uruş tügägänini köräylik. Uruş nürätgän devårlärimizni uräylik. Eh-he, qılädigän işimiz köp. Ölimdän gapirmä. İşni çalä qåldirib öliş nåmerdlik bolädi...

Xop, bolmäsä, sen yåtib dämingni ål. Ertägä ketädigän bolsäk, çalä işlärimni bitkäzib keläy.

Tåğä bir åz ikkilänib turgäç, çıqıb ketdi. Sal ötmäy eşikni taqıllätmäy moylåvdår bir yigit kirdi. U İkråmcånning qolini sıqıb körişärkän, ma'nåli ilcäyib qoydi. Uning bu ilcäyişigä İkråmcån tüşünmädi. Bu ådämni İkråmcån unçä xuş körmäsdi. İlgäri Zarkent selpåsidä kassirlik qılardi. Keyingi yillärdä körinmäy qålgän edi. Atläs artelidä ekspeditårlik qılyäpti, deb eşitgän edi.

Mål ålib kelgän edik, zinädän çıqıb keläyåtsäm Tågägä düç kelib qåldim, sizni şu yerdä, deb qåldilär. Bir körişib ötgän, deb kirdim.

İkråmcån bu cini sevmägän ådäm bilän qandäy qılib, nimä toğrisidä gapläşişini bilmäsdi. Köngil üçün: «Bålä-çäqä tinçmi?» — deb sorägän boldi.

— Mıxdek, mıxdek. Hämmäsi tinç. Qırq yil qırgin bolsä, acäli yetgän ölädi, deydilär. Nasibämiz frånt tåmånlärgä såçilmägän ekän, rizqımizni Ma'låndän terib yeb yüribmiz. Aytgänçä, sevinib qåldingizmi? Tursünbåy kelib sevinib qålgändirsizlär. Xåyriyät, bütün qaytibdi.

Bu ådäm nimälär deyäpti. Mastmi? İkråmcån ungä qaräb angräygänçä turärdi.

— Üç kün boldimi, ha, üç kün boldi şeqılli. Garçäqåpdä pivå içib turgän edim. Bir-mähäl qaräsäm, Tursünbåy yånimdän ötib qåldi. Çaqırsäm eşitmädi. Årqasidän båräyåtgän edim, köpçilikning åräsigä kirib birpäsdä qayåqqädir gåyib boldi. Özi şunäqä, fe'li şunäqä bålängizning. Ådämgä aräläşmäydi. Şu ådäti frånt körib häm qålmäbdi, deb qoyä qåldim.

Uning har bir gapi İkråmcån yürägigä xåncir bolib båtärdi...

Demäk, Tursünbåy Margilån atråfläridä yaşirinib yüribdi. Zirillämägä bårişgä yürägi dåv bermägän u yarämäsning. Qåçib qayåqqa bårädi? Şarmändäligini, xåinligini kimdän yaşirmåqçi? Qaçångäçä qåçib yürädi.

Moylåvdår yigit gåz patidän qılingän tiş qåvlägiçi bilän moylåvini taräb yanä ilcäydi:

— Toyni båşlävåräverİng. Ha, bu künlär ganimät. Toyni körib qåling. Xudå xåhläsä, özim samåvär qoyib çårsi båğläymän.

— Qaçångäçä şunäqä qılib yüräsän. Yurt båşidä uruş, sen nimäni oyläysän, nimälär qılyäpsän. Öz fåydängni közläb, öz cåningni ayab yüribsän.

Moylåvdår yigitning qalin qåşläri ma'nåli kerildi.

— Gimirsib bolsä häm xålqning közidä yüribmiz, akä, qåçåqlikdän xudå saqläsin. Ha, nåmärd qåçädi...

İkråmcån sapçib ornidän turdi. Turdi-yü yıqılgändek şılq etib yanä otirdi.

Moylåvdär yigit uning bu otirişini körib, qåyil qıldim, degändek täre-täre yürib çıqıb ketdi.

İkråmcån kükrägini çangälläb qattıq uh tårtdi. U tå qışlåqqä yetib kelgünçä Tåğä bilän åçilib gaplaşmädi. Tåğä häm avzåyini bilib turgäni üçün indämäy qoyä qåldi. Bundäy paytlärdä ådämni öz håligä qoyib beriş keräk.

Endiginä tång yårişib kelärdi. Tåğä qayrägåç tagigä yetgäç, ungä qolini uzätdi.

— Cindäk mizgib ålgäningdän keyin idårägä çıqärsän. Xåyr.

Tåğä ketdi. İkråmcån öz xåyålläri bilän özi qåldi. Vucüdini dard gicimläb täşlägändek bukçäyib, öz köçäsigä buruldi.

Ådämning işi bir årqägä ketmäsin. Ketmä-ket falåqät åyågining tagidän ormäläb çıqäverädi.

Manä, İkråmcån şunçä yil yaşäb, şunçä savdålärni båşidän keçirqıb hali bu xıl dahşätgä röpärä kelmägän edi. Öz üyi åldidä, öz devåridä ungä eng åğir, eng dåxşätli hükm bitilgän edi.

Devårgä kimdir åhäk bilän «Xåinning üyi!» deb yåzib ketyäbdi.

İkråmcån öz közlärigä işånmäy qåldi. Nazäridä, bugün tång har galgidän körä barväqtråq yårişäyåtgändek, şu yåzüvni tezråq ådämlärgä körsätişgä åşıqıb vaqtli yårişäyåtgändek edi.

U bir müddät turgän yeridä esänkiräb qımirlämäy qåldi.

Qışlåq cimcit. El hali uyqudä. Faqät erinçåq xoråzlärginä har zamåndä ålis-ålislärdän åvåz berib qoyişädi.

Ålämgä nur tarätäyåtgän, kürtäklär bagrigä bahår şabädäsini qoyäyåtgän bu tångdä hämmä narsä cånlicånsiz mirıqıb åråm ålärdi-yü, faqät bir kişi — İkråmcånginä aläm, dahşät, iztiråb ålåvidä qoyib yånärdi.

Nimä üçün?

Båşigä bu falåqätlärni sålgän nåmärd bålä qani endi şu tåpdä åldidä bolsä... Öldirärdi! Qariligini häråm qılgän, dunyåni közigä qårångi qılgän bålåning bahridän ötärdi! U qandäy bålä båqdi özi? Öz båşigä balå qılib bålä båqdi. Endi uni qoligä tüşgän küni it båläsidek öldirädi.

Åppåq bolib åtäyåtgän şu tångdä åtä öz båläsini ölimgä hükm qıldi.

VI

Naymän çöllärigä, toqäylärigä çinäkäm bahår kirdi. Qamişzårlärdän, båtqåqliklärdän qurbäqälärning tinimsiz vaqıllåşi eşitilärdi. Tinıq firüzä åsmåndän ikki martä arğimçåq sålib turnä ötdi. Qış içi borånlärni kökräk bilän tusgän ikki tup tålning nåzik nåvdäläri åç pistä mağzidek bargçälärgä oräldi.

Qumli taräfdän badängä xuş yåqädigän ilimilıq şabädälär esib qåldi.

Zebıxån häm şu bahår bilän birgä yaşnäb bårärdi. Uning çehräsidägi solğinlik örnini alläqändäy qızlik taråväti egällägän edi. U har küni el uyğånmäsdän çådirdän

çıqärdi-dä, xuddi quyåşni qarşiläyåtgändek çöl taräfgä, qızärib-bozärib yårişäyåtgän ufq taräfgä qaräb ketärdi.

Hämmäyåq cimcit. Çöl quşläri beåzårginä çugürläşädi. Şabädä yangiginä qıyåq çözgän maysälär betidän şudringi silkib tökädi. Qız şu fayzsiz çöldä åçilgän tanhå lålädek özini köz-köz qılib bårädi.

Balågät åstånäsidän alläqaçån hatläb ötgän, birinçi sevgisigä ågu tüşgän bu qız qalbidä pinhåniy ot yånärdi. Bu ot uning bağrini qoydirmäs, örtämäs, aksinçä, ehtirås tuyğülärini tuğyångä keltirärdi.

Qız qalbigä yupänç, özigä hämdärd kişi izlärdi. U gåhå maysägä çalqänçä yåtib, åppåq beğübår bulutlär süzäyåtgän songsiz åsmångä uzåq-uzåq tikilib yåtärdi. Bu zangåri boşlıqlär ungä alläqändäy ertäklär söylägändek. Şu ålislärdän u hali özi kimligini bilmägän bir dilåvär yigit çehräsini izlärdi. U nåmä’lüm yigit gåh afsånäviy pahlävåy, gåh Tursünbåydek nåmärd bolib körinärdi.

Zebıxån här gal Tursünbåyni esläb qålgändä yüzläri andişädän qızärib ketärdi. Közläridä ot çaqnärdi. Qolläri beıxtiyår muşt tügärdi.

U Tursünbåyni tabiät yangliş yarätgän, tabiät ådämlärni masxärä qıliş üçün, ådämlärni haqåråt qıliş üçün, yarätgän bir narsä deb bilärdi. Bu tabiätning qopål qoli bilän yarätilgän narsä eng ävväl uni yaralädi. Uning qalbigä zahär såldi. Zebıxån uning zahrini cüdä tez badänidän sitib çıqärib täşlädi. Ammå väqti-väqti bilän yarä orni uni qıynär, tanäsini bir müddät zirqırätärdi.

Zebıxån özini Tursünbåy yetkizgän alämlärdän åzåd his qılärdi. Endi uning köksigä såf tuyğülär şabädäsi kirgän. Şu çöl havåsidek beğübår hislär uni allälärdi. Qalbi bahårgi musiçädek kükülab, muhäbbät çaqırärdi.

U muhäbbät izlärdi-yü, «båşidän köp savdålär ötgän» Nizåmcånning ma’yüs båqışlärigä tåb berålmäsdi. U bålaning közläridä qandäydir ågir alämlär kölänkäsi keçärdi. Zebıxån u bilän gapläşgändä yürägini tirnägän alämlärni qozgätişdän qorqärdi. U ölgän ilånning båşini qozgätmäslik keräk, deb oylärdi.

Manä, bugün Zebıxån ådätiçä tång qårånğisidä turib sahär şamålidä tebränäyåtgän tål åldidän ötärkän, suridä ikki tizzäsini quçåqläb, ålis boşlıqlärgä tikilib otirgän Nizåmcångä röpärä kelib qåldi. Nizåmcån åyåq şarpäsini eşitib ögirildi. Qarşisidä kökräkburmä köylägini şamål buydäläyåtgän qızni körib, hayrån boldi. Keyin huşini ungläb ornidän turdi.

Zebıxån badänni qıynägän qış kiyimlärini yeçgan. Uning nihåyätdä kelişgän qåmäti göyå bahår havåsidän yanädä körkämläşgändek, rangi yanädä tinıqläşgändek edi.

Nizåmcån İkråmcångä bildirmäy har åqşåm qåq yarim keçädä ketmånni ålib toqäygä kirib ketärdi-dä, tå tång yårişgünçä ikki såtıx yerni açitmä — çåpıq qılib qoyärdi. Håzir u işini bitkäzib endiginä sorigä kelib otirgän edi. Şu yerdän turib tång åtişini tåmåşä qılişni u cüdä yåxşi körärdi. Tåzä havå, kişigä yårüğ, ilıq kün va’dä qıläyåtgän tångning yårişib kelişini közätäyåtgän ådämning xåyåligä yåxşi oylär kelädi. Ådämning yaşägisi, alläqändäy xåyrli işlär qılgisi kelädi bundäy paytlärdä. Ådäm kalläsidän yåmån öylärni, bad niyätlärni tång şamåli süpürib ketädi, deyişädi. Bu råst.

Zebıxån Nizåmcån ornidän turgändä etikläri låy ekänini körib hayrån qåldi.

— Nimä qılib yüribsiz, munçä ertä turdingiz?— dedi.

Nizåmcån nimä deyişini bilmäy, özim, şundäy, uyqum qåçib ketdi, deb qoyä qåldi.

— Neçä kündän beri şu mahäldä sizni körämän.
Birån yeringiz åğrib uxläyålmäyäpsizmi?
— Yoq, yoq, såğmän.
Nizåmcån, bu qızning hämmä gapdän xäbäri bår ekän, deb oylädi-dä, åçığini aytdi.
— Biläsizmi, Zebıxån, hämmädän köp işlägim kelädi. Mengä cüdä köp yåxşiliklär qılgän İkråmcån akäning yüzini yergä qarätmäsäm deymän. Åxır meni oşä kişi bu tåmånlärgä ålib kelgänlär. Qåq yarim keçädä uyğånämän-dä, tå ådämlär uyqudän turişgünçä bir-ikki såtıx yerni ağdärib qoyämän.
Zebıxån bu gapdän bexäbär edi. Qåşläri çimirildi.
— Bundäy qılmäng. Şundåğäm hämmädän köp iş qılyäpsiz. Rangingizni qaräng, ahvålingizni qaräng. Közläringiz iç-içigä kirib ketibdi. Bunäqädä birån dardgä çalinib qåläsiz.
Nizåmcån båş çayqädi.
— Kim işläb dardgä çalinibdi. İş ådämni åvütädi. Uruşgä ketgän ortåqlärim qıynälmäyåtgänmikin? Şu yumşåq yerni ketmånläş muz bitib ketgän yerdä åqåp qazişdän qıyinmikin? Har qaläy, tepämdän biråv oq yåğdirib turgäni yoq-kü. Ertämi indin uruş tügäb, ulär qaytib kelişädi. Oşälärning közigä qandäq qaräymän? Sen nimä qılding, deyişsä nimä deymän? Siz bu bålä özigä şunçä tåmårqä ekib båyimåqçi deb oylämäng. Mengä bir dånä häm gurüç keräkmäs. Nimäiki håsil ålsäm Zirillämägä köçib kelgän gåspitäl åşxånäsigä åbårib tökämän. Manä şu mening zårä uruşgä bårgänim, zårä åtgän oqım bolsä, deb niyät qılgänmän. Nemis bilän şu yerdä turib urişmåqçimän...
Zebıxån bu paçåqqınä, körimsizginä, kamgäp båläning içidä şunçä gap bårligini bilmägän edi.
Uning tolib-tåşib gapirişidän, sözläridän biråntä häm qalbäkilik yoqligi qızgä bilinib turärdi. Tomtåq barmåqlär bilän ketmångä yåpişgän bu yigit bir yolä üç işni bacärärdi. Şu mehnät bilän yurtning müşkülini åsån qılmåqçi, şu mehnät bilän ezilib darddän adåyi tamåm bolgän İkråmcånning yüzini yårüğ qılmåqçi, şu mehnät bilän öz båşidän ötgän « sävdålär »ni näri quvmåqçi.
Zebıxån ungä qaräb turib, uning gaplärini eşitib turib birdän uni Tursünbåygä såliştirdi. Tursünbåy qoligä yurt işånib bergän qurålni täşläb qåçdi. Bu bolsä peşänä terini oq qılib duşmängä åtmåqçi...
Nizåmcån tolqınlänib ketib årtıqçä gapirib yubårdim şekilli, deb undän keçirim surädi.
— Aybgä büyürmäysiz, qızişib ketibmän.
— Yoq, yoq, — dedi Zebıxån ungä alläqändäy tikilib. — Mengä qaräng, siz negädir ådämgä aräläşmäysiz. Hämişä bir çekkädä ma’yüs yüräsiz. Qoying, bunäqä qılmäng. Bu yerdägilärning hämmäsi yåxşi ådämlär. Tårtinmäng.
Birdän Zebıxånning şoxligi tutib ketdi. Birån gap bilän uni åvütgisi keldi-dä, ayyårçä külib qarädi.
— Yüring, çöl aylänib kelämiz. Tå ådämlär turişgünçä, hu qumgäçä bårib qaytämiz. Men har küni oşåqqä bårämän. Keçä åldimdän ikkitä kiyik çåpib ötib ketdi. Közi qurmägür biräm qåräki.
Nizåmcån bu yerdägilärning qanäqäligini yåxşi bilmägänidän, biråntäsi körib qålsä, xıcålätli iş bolmäsmikin, degän andişä bilän cür’ätsizråq cavåb qıldi.
— Qandåq bolärkin. Påççängiz körib qålsälär...

— E, qoysängiz-çi bunäqä gaplärni. Yüring, yüring, oşä uzåq dåståningizni endi aytib beräsiz.

Zebıxån uning bilägidän uşläb åldingä båşlädi. Qolläri biräm yumşåq, biräm issıq, Nizåmcånning badäni seskänib ketdi. Beıxtiyår u yetäklägän tåmångä qaräb yürä båşlädi.

İkkåvi sözsiz ançä yol båsişdi. Küygän yalänglikdän ötib saväğiçzår åräsigä kirişdi.

Nizåmcån måxårkä uräb gilzädän yasälgän zacigälkäsini yåqayåtgän edi, Zebıxån qolidän ålib saväğiçgä ot tutäştirdi.

Qurib-qåvciräb qålgän qıyåqlär bir gurilläb alängäsi saväğiç uçidägi påpükni ot åldirdi. Qıyåqlär yånib boldi-yü, faqät uçidägi påpük xuddi şam tilidek ançä vaqtgäçä låvilläb turib qåldi.

Ğirä-şirä yårişib keläyåtgän çöl tångidä bu alängä cüdä ğaläti bolib körinärdi. Zebıxån şoxlik qılib u yåqdän-bu yåqqä yügürär, hali u, hali bu saväğiç tupigä ot tutäştirärdi.

Nizåmcån Zebıxånning qolidän zacigälkäni ålmåqçi bolgän edi, u qåçdi. Nizåmcån quvdi. Qumgä yetäy deb qålgänläridä uni uşläb åldi. Qız hansirär, har hansirägänidä tirsillägän kökräkläri qälqıb-qälqıb tüşärdi. Nizåmcånni bir dam ehtirås åtäşi uräb ålgändek boldi. Özini tutdi.

Zebıxån bahår yåmğirläri çang, ğubårlärini yuvib tåp-tåzä qılib qoygän qumgä otirib åldi.

— Qani, endi ayting, oşä uzåq dåståningizni.

Nizåmcån qızning tepäsidä tik turärdi. Qız qandäy dåstån toğrisidä gapiräyåtgänini bilmäsdi.

—Qanäqä dåstån? — dedi u häm otirärkän.

—Hu tünåv küni, İkråmcån amäkining ciyänimisiz, degänimdä, yoq, begånämän, dåstånim uzåq, keyin aytib berämän, degändingiz. Qani, endi ayting.

Nizåmcån nimä deyişini bilmäy közläri cavdiräb, mallä gicim båxmäldek tåvlänib yåtgän qumlärgä karädi. Bu qız uning unütgän künlärini esigä sålib qoygän edi. Nizåmcån, u künlärni sirä eslämäsäm, derdi. Endi özi istämägän håldä oşä künlär bilän yüzmä-yüz kelib turibdi.

Båşidän ötgän våqeälärni Nizåmcån bu qızgä aytib bersämikin? Bu özi qanäqä qız? Ungä hämmäsini aytiş şartmi? Åxır, u båyä, tål tagidä qızişib ketib köngligä tügilgän gaplärni yånib-örtänib gapirib berdi-kü. U Zirillämädä İkråmcångä, Cannät xålägä aytib bergändä båşqä gap edi. Ulär bu nåtäniş boläning kimligini bilib qoyişläri keräk edi. Bu qız-çi? Bu ungä kim bolädi?

Nizåmcån qızgä qarädi. Zebıxånning közläri otdek çaqnäb ungä tikilib turärdi. Bu közlärgä Nizåmcån tåb berålmädi. Bu ålåv közlär uni özigä tåbe qılib qoygän edi.

Nizåmcån hikåyäni qåvüştirålmäy båşlädi-yü, akäsining toy künigä kelgändä qızişib ketdi. Zebıxån uning åğzigä tikilib, xåyrån qaräb turärdi. U közlärini gåh pirpirätär, gåh peşänälärini tiriştirib tinglärdi.

Bu dåståni uzåq yigitning gapläri yürägini örtärdi. Körimsizginä, kiçkinäginä cüssäsigä şunçä alämlärni sigdirålgän yigitning bardåşigä qåyil qålärdi.

— Şunäqä gaplär, tüz-näsibä ekän, manä, sizlär bilän hämxånä bolib qåldim, — deb hikåyäsini tamåm qıldi Nizåmcån.

Zebıxån şåşib sorädi:

— Bu gaplärdän Dildårning xåbäri bårmidi?

Nizåmcånning közläri birdän çaqnäb ketdi. U özi bilän bolib bu toğridä sirä oyläb körmägän edi. Råst, bårdi-yü dadäsining, åpäsining niyätläridan Dildårning xåbäri bolmäsä, undä nimä bolädi? Negä u bilän gapläşmädi. U songgi martä qışlåqni täşläb çıqıb keläyåtgändä Dildår köçädä uning yolini tösgän edi. Şundä u nimä degändi?

Nizåmcån oşä aytgän gaplärini eslämåqçi boldi. Oylädi, oylädi, eslädi.

— Båyquş! Xånädånimizgä külfät ålib kelding, şumqädäm!

Öz gapini özi esläb Nizåmcån ornidän turib ketdi. İkki pancäsi bilän yüzlärini çangällädi.

— Men qandäy nåinsåf, yüzsiz ådämmän! Öz otigä özi yånib yåtgän bir beçårägä nimälär deb keldim. Aytsäm bolmäsmidi, sen akämning xåtinisän, dadäm endi mengä ålib bermåqçi, şu gapdän xåbäring bårmi, deb soräsäm bolmäsmidi? Yå özi häm bilärmidi?

Bilsä negä indämädi? Balki şu gapni aytmåqçi bolib yolimni tösgänmikin?

Zebıxån häm ornidän turdi.

— Mäyli, bolär iş bopti. Endi uni tüzätib bolmäydi. Dildår bilmägän bolsä vaqti bilän bilib ålädi.

Zebıxån kalişigä kirgän qumni tökmåqçi bolib åyågidän çıqäräyåtgän edi, birdän közi qumdägi åyåq izigä tüşdi. İz toqäy tåmåndän çıqıb qum åräläb küygän yergäçä kelgän, yanä årqägä qaytgän. Zebıxån izning qaytgän yoligä tikildi. İz cüdä häm uzåqqä bårmäy çap tåmångä burulib toqäygä kirib ketgän. Kim bolişi mümkin?

Nizåmcån Zebıxånning nimägä qaräyåtgänini bilmåqçi bolib, u tikilib turgän tåmångä qarädi.

— Toqäydän biråv çıqıb yanä qaytib kirib ketibdi. İz yangi. Keçägi iz bolgändä şamål kömib ketärdi.

Nizåmcån bungä parvå qılmädi. Biråntäsidirdä, deb qoyä qåldi. Darhäqıqät, Marğilån ipäk qåmbinätidän tonğiz åvlägäni velåsipeddä incenerlär bu taräflärgä tez-tez kelib turişärdi. Oşälärdän biri bolsä keräk.

Årqägä qaytişdi. Zebıxån endi Nizåmcånning kimligini yåxşi bilib åldi. Ungä yürägining alläqäyeridä äçinişmi, mehrmi bir nimä paydå bolgän edi. Yol-yoläkäy u Nizåmcån hakidä, aläm otidä qålgän Dildår haqıdä oyläb bårärdi.

Åftåb alläqäçån çıqıb ikki tup tålning såyäsini küyib qåp-qårä bolib ketgän yerigä, åşxånäning çådirigä öz nurini täşlägän edi.

Şådmån båbå bak tagigä ot qäläyålmäy hadeb tutündän açişgän közlärini işqärdi.

— Sabilning çuği qålmäbdi. Åh, uruşdän ävväl selpåning dokånidä gugürt qaläşib yåtärdi-yä.

Nizåmcån zacigälkäsini yåqıb tütäyåtgän taräşä tagigä tutdi. Ot gürilläb ketdi.

Çådirdän yelkäsigä såçıq täşlägän kişilär çıqä båşläşdi.

Çölgä cån kirgän edi.

VII

Aprelning båşläridä Cannät xålä Naymängä arävä årqäsigä sıgirini båyläb köçini ålib keldi. U endi ançä rang ålib qålgän. Ammå u nihåyätdä bezåvtä edi. Åş üstidä häm, çåy üstidä häm parişån bir qıyåfädä otirädi.

İkråmcån bolsä åzib, çöp bolib ketgän edi. Çöl şamåli uning badänini habäşdek qåräytirgän. Yüzläri xuddi saksåvüldek buruşib ketgängä oxşärdi. U ävvälgiçä

ådämlär bilän åçilib gapläşmäs, aytädigän gapni aytib bolgändän keyin, ketmånini yelkäsigä täşläb toqäygä kirib ketär, işi bolmäsä çådirgä kirib ketgäniçä ertäläb çıqärdi.

Nizåmcån öz işi bilän, åxlåqı bilän köpçilikning åğzigä tüşib qålgändi. Keksälär uni ümringdän baräkä tåp, deb duå qılişärdi.

Faqät İkråmcånginä indämäsdi. Uning qıläyåtgän işlärini körib nä yåxşi, nä yåmån derdi. Qaräb-qäräb ötib ketäverärdi.

Cannät xålä kelişi bilän İkråmcånni çådirdän ålib çıqdi. Bu çaqqån, tinib-tinçimäs xåtin çölgä birdän fayz kiritib yubårgändek edi. Bu årädä båşqälärning xåtin, bålä-çäqäläri köçib çıqışdi.

Bålälärning qıy-çüvi, xåtinlärning baqırib-çäqırişläri bu cim-cit toqäyzårgä mahällä tusini berib qoydi.

Cannät xålä kelgändän beri ulärgä çådir tårlik qılib qåldi. Nizåmcån qamiş örib kelib özigä qapä qurib åldi-dä, körpä-tüşägini kötärib çıqıb ketdi.

Uning kapäsi özi işläyåtgän uçästkägä yaqın cåydä edi. İkråmcån kelib kapäning u yåq-bu yåğidän qaräb turdi-dä, båşini çayqäb qoydi.

— Çäkki qılibsän. Mahällädän uzåq ketmäsliging keräk edi, oğlim. Hali häm bolsä palätkälär qatårigä kapä tik.

Nizåmcån ådämlärning, yålğiz yåtişdän qorqıb köçib keldi, deyişlärini oyläb indämäy işgä çıqıb ketäverdi.

U tinim bilmäsdän işlärdi. Ketmån çåpäyåtgändä sirä årqäsigä qarämäsdi. Årqägä qaräsäm, ağdärgän yerimni körib işlägim kelmäy qålädi, deb oylärdi-dä, indämäy ketmånini uräverärdi. U şu alfåzdä bir özi üç yarim gektär yerni ağdärib qoygän edi.

Kün peşindän åqqån payt edi. Palätkä tåmåndän sığir-buzåqlärning, qoy-eçkilärning åvåzi eşitilib turärdi. Bu tåvüşlär Nizåmcångä qışlåğini eslätgändek boldi. Sekin burulib oşä taräfgä qarämåqçi bolib qaddini råstläyåtgändä, Zebıxånning påççäsi oğlini åpiçläb keläyåtgänini kördi.

Nizåmcån keçä bålägä varräk qılib bergän, ikkåvi uni råsä uçirişgän edi. Hali Nizåmcån çåy içäyåtgändä oşä varräkning tålgä ilinib qålgänini körib, åbbå, båşqä yasäb beriş keräk, deb dilidän ötkäzgän edi.

Tolänbåy uning åldigä kelib båläni yergä qoydi.

— E, ciyän, båşimni balågä qoyding-kü. Varrägi tålgä ilinib qålgän ekän, işläb turgän cåyimdän dåd deb ålib ketdi. Qıztälåqni ålämän deb yirtib qoysäm bolädimi. Qåldim balågä, qåldim balågä. Özing bir çåräsini qılmäsäng, meni tinç qoymäydigängä oxşäydi.

Bålä dadäsining qolidän mahkäm uşlägänçä, hurpäyib qåvåğini sålib turärdi.

— Şungä cancäl qıldingmi. Özimgä aytä qålmäbsän-dä! Hali bårgänimdä båşqäsini yasäb beräman. Råsä uçirämiz. Boptimi?

— Håzir yasäb beräsiz. Håzir, håzir!

— Kördingmi? Påşşå mendän häm zor ådäm bårmi, degändä, bittä çaqälåqni qoligä berib qoyib, şu sendän zor degän hikåyäni eşitgänmisän? Ha, bålä — påşşå. Undän zori åläm-cähåndä bolmäydi.

Tolyänbåy Nizåmcån ağdärgän yergä razm sålib båşini saräk-säräk qılib qoydi.

— Endi yer ağdärişni bas qıl, bålä. Träktårmisän, nimä balå. Yer ağdärişning özi bilän iş bitmäydi. Bår åhäncämäsi keyin çıqädi. Yåzi bilän suv keçäsän hali. Pål tårtäver, bağini bir özing eplålmäysän.

Tolänbåyning gapi toğri edi. Nizåmcån ikki qolini beligä tiräb ağdärilgän yergä qaräb, endi bas qılsäm häm bolär ekän, degän fikrgä keldi.

Hali past-bäländlik, nåtekis cåylär bår edi. Endi oşä cåylärgä tupråq surilsä, pål tårtiş mümkin. Bålä uni tuzükråq oyläb körişgä qoymädi.

Xırälik qılib etägidän tårtävergändän keyin ketmånini marzägä ulåqtirib, mahällägä qaytişgä macbur boldi.

Zebıxån åpäsi bilän nån yasäyåtgän edi. Nizåmcånni körib årqäsigä yığilib qålgän etäklärini tårtib ornidän turdi.

— Aytdim-kü, påççä, üstäsi şu kişi deb, — Zebıxån şundäy dedi-yü, Nizåmcångä ma'nåli külib qoydi. —Bittä varräk yasäb bering şungä!

— Xop, xop, — dedi Nizåmcån.

U yånidän piçåqçäsini çıqärib qamiş tilişgä tüşdi. Bålä yelib-yügürib u nimä desä, şuni tåpib kelib turärdi. Nizåmcånning häm båläligi tutib aståydil urinib ketgän edi. Tolänbåy tepäsidä varräkning bitişigä qaräb turärdi. Bålä sevingänidän Nizåmcånning könglini åliş üçün tinmäy cavrärdi.

— Müşügimni häm ålib kelämän desäm ayam qolimgä bir urgänlär. İsmåilning ayasi tuğdi. Cannät xålämlärnikigä oris xåtin köçib keldi. Oğli ca oriççägä üstä ekän.

Tolänbåy oğlining gaplärigä zavk bilän külib turärdi. Bålä cüdä häm sirli gap aytmåqçidek Nizåmcånning qulågigä åğzini tutdi.

— Cannät xålämning oğli qåçåq, a?

Bålåning gapi ågzidä qåldi. Tolänbåy uning bir qulågini ikki büklåb çözib qoyib yubårdi. Bålä köz yåşini yutib dadäsigä qarädi.

— He, sizgä men nimä qıldim?

— Åvåzingni öçir, yarämäs!

Bålä qızärib ketgän qulåğini uşläb, burnini tårtä-tårtä ornidän turdi.

— İkkinçi qaytä şu gapni aytsäng, qulåğingning tagidän şarttä uzib täşläymän. Aytmäymän, de! — Aytmäymän.

Şundän keyin Tolänbåy cahl bilän tişining åräsidän çirtillätib tufläb näri ketdi. İkki luncini şişirib pıxılläb turgän bålägä qaräb Nizåmcånning råxmi keldi.

— Unäqä gapni aytmägin-dä.

— Nimä, özi qåçåq bolgändän keyin aytämän-dä.

hämmä ortåqlärim aytişädi-kü. Azizxån akäm geråy, Tursünbåy qåçåq.

— Boldi, boldi, — dedi Nizåmcån. — Ägär yanä aytsäng varräkni bitkäzmäyåq yirtib täşläymän. Ägär endi heç şunäqä demäymän, desäng, har küni varräk yasäb beräverämän.

— Bopti.

Varräk bitdi. Bålä çilläkkä orälgän ming ulåq ipni şimining çöntägidän ålib varräkning qåvzåğigä ulädi.

— Bittä gapirsäm mäylimi? Bittä gapiräy, båşqä gapirmäymän.

Nizåmcån u nimä demåqçiligini bilmäy, mäyli, aytä qål, dedi.

— Zebi åpäm-çi, Zebi åpäm, endi Tursünbåy akägä tegmäydilär. Ayamgä aytäyåtgänläridä eşitib qåldim. Nimägä tegmäydilär?

Nizåmcånning huşi båşidän uçib ketdi. Demäk, Zebıxånni Tursünbåygä bolişib qoyişgän ekän-dä.

Bålä varräkni ålib ketgän, tålning näri yågigä bårib uçiräyåtgän edi. İkråmcån çådir åldidä varräkning lapängläb hävågä kötäriläyåtgänini közätib turärdi. Nizåmcån ungä yer åstidän qaräb yürägi ciz etib ketdi. Beçårä! Hattå yåş bålä häm ungä ta'nä

qılyäpti. Zebıxån häm undän yüz ögirgän. U kelin bolmåqçi edi. Endi İkråmcånning oğli häm, kelini häm yoq. Uning yürägi boşäb qålgän. Kim bilädi, u xåzir båläning varräk üçirişigä qäräb turib nimälärni oyläb ketdi ekän?

Cannät xålä sığir yetäkläb åldidän ötib ketdi. Şabädä Nizåmcånning dimåğigä ğaläti hid ålib keldi. İssıq nån hidi kelärdi. Beıxtiyår oşä yåqqä qarädi. Zebıxån etägini lippä urib tandirdän nån üzib savätgä täşlärdi. Tandir alängäsidän uning yüzläri börtib ketibdi. Tirsägigäçä yengini şimärib ålgänidän åppåq biläkläri körinib turärdi. U qoligä yenglik kiyib ålgänidän åldigä tüşib qålgän såçini silkitib årqasigä täşläyålmäy u yåq-bu yåqqä alänglärdi. Birdän közi Nizåmcångä tüşib qåldi-yü, ilcäydi.

—Baräkä tåpgür såçimni årkägä täşläb qoying!

Nizåmcån cüdä häm tabärrük ådäm iş buyüräyåtgandek yügürib bårdi. Bir örim såçni emäs, tolgänib turgän ilånni uşläyåtgändek ehtiyåtlik bilän uşlädi-dä, astä yelkäsidän åşirib årqäsigä täşläb qoydi. Şundä uning dimåğigä qızning boynidän cüda häm ğaläti, ådämni mast qılädigän bir hid kelgändek boldi. Nizåmcån bu hidgä toymäy qålgänidän şåşib yanä uning årqä boynigä qarädi. Biräm ğaläti, biräm ğaläti...

Zebıxån nånlärni üzib tandirgä ğozäpåyä täşlädidä, Nizåmcångä külib qarädi.

—Qani, nångä qaräng.

— Nimä?

Nizåmcån hali häm özigä kelmägän edi.

— Nåndän uşätib yeng, deyäpmän.

Nizåmcån savätdän årqäsi qoygän külçäni ålib bir çekkäsidän uşätdi-dä, åğzigä såldi.

— Nåvvåylikkä häm üstä ekänsiz. Cüdä mazä bopti.

Tolänbåy qumğåndä suv keltirib tandir åğzigä qoyib ketdi. U bolärning gapigä häm, hålätigä häm razm sålmädi. Nizåmcån xıcålät çekib turgän edi. Tolänbåyning bepärvårligidän köngli cåyigä tüşib Zebıxånning åldidän näri ketdi. U kapäsigä ketmåqçi bolib turgändä, toqäy taräfgä sığir yetäkläb ketäyåtgän Cannät xålägä közi tüşib qåldi.

Bemähäldä toqäygä sığir åbårib nimä qılädi? Keç kirib qåldi-kü?

U Cannät xåläning ketidän bårmåqçi bolib turgan edi, måtår gurillägänini eşitib toxtädi. Kelgänidän beri bu taräflärdä birinçi martä maşinä åvåzi eşitilişi edi. Bu tåvüşdän båşqälär häm yolgä qaräb turişärdi.

Qamişlär åräsidän yük maşinäsi körindi. U lapängläb-läpängläb tål tagigä kelib toxtädi.

Maşinä küzåvidä on çåqli xåtin, yåş bålälär vä üçtä sığir bår edi. Kabinädän Tåğä tüşdi. Közåvdägilär birin-ketin özlärini täppä-täppä yergä täşläyverişdi. Nizåmcån Tåğädän båşqäsini tanimägänidän uzåqdän qaräb turäverdi.

İkråmcån Tåğä bilän körişib, uni sorigä båşlädi.

— İşlär qaläy? — dedi Tåğä sorigä otirärkän.

— Manä, yolni häm åçib åldik. Birån haftädän keyin träktår yubårämän. Gåspitäl şu taräfgä yårdämçi xucälik qılmåqçi. Har haftä özlärining maşinäläri bilän haşärgä çıqıb turişädi. Qåvüntärvüz ekişmåqçi.

İkråmcån qılingän işlärni gapirib beräyåtgän edi. Tåğä ornidän turib, gapirib nimä qıläsän, körsätib qoyä qålmäysänmi, deb qåldi.

İkkåvi şudgår qılingän yergä qaräb ketişäyåtgändä Tåğäning közi Nizåmcångä tüşib qåldi.

— Yåxşi yüribsänmi, bålä? Seni qıynäb qoyişgäni yoqmi? — deb sorädi.

Nizåmcån nimä deyişini bilmäy turgän edi, İkråmcån cavåb qıldi.

— Yigitçä malädes, yåxşi işläyäpti. Qani yür, yeringni Tågägä körsätäsän.

Nizåmcån ulärning årqäsidän yürä båşlädi. Tåğä, hämmäyåqni aylänib işdän ançä mamnün ekänligini aytdi. Nizåmcånning kapäsi åldigä kelgändä İkråmcån Tåğäning bilägidän uşläb toxtätdi.

— Manä, şu yerlärning hämmäsini Nizåmcån ağdärdi.

Tåğä şudgårgä qaräb, yoğ-e, deb yubårdi.

— Råst. Keçäsi häm bizgä bildirmäy yer çåpyäpti, azämät.

Tåğä Nizåmcånning yelkäsigä qåqıb qoydi:

— Rahmät, ciyän, rahmät. Fråntçäsigä iş qıpsän.

Tåğä Nizåmcånning dilidägini tåpib gapirgän edi. U çölgä kelib qoligä ketmån ålgän künidän båşläb şu niyät bilän, fråntçäsigä işläş niyäti bilän yånärdi. Demäk, Nizåmcån oylägän işining uddäsidän çıqyäpti.

Tåğä uning boynidän quçåqläb åldi-dä, yelkäsidän bir-ikki silkib qoydi. Nizåmcån gandiräklämädi. Åyågi cåyidän qozğälmädi.

— Ha, dürüst, — dedi Tåğä. — Sendän iş çıqädi.

Boşäşmä, bålä.

Ulär yanä cuft tål taräfgä ketä båşläşdi.

Şu päyt Cannät xålä toqäydän sığir yetäkläb çıqıb kelä båşlädi. Tå u yetib kelgünçä Nizåmcån kutib turdi. Darråv qolidän arqånni åldi.

Cannät xåläning közläri qızärgän. Yığlägängä oxşäydi. Uning yüzläridä ertäläbki külkidän nişån qålmägändi. Qaddi häm bükilib qålgändek.

Nizåmcån, nimä boldi ekän, xåliråq cåy tåpib yığläb-yığläb alämini båsib keläyåtgänmikin, deb oylädi.

Ammå ertäsigä tuşlikdän keyin yanä oşä taräfgä qaräb qolidä tugünçä bilän xuddi ådämlärdän yaşiringändek alängläb ketäyåtgänini körib hayrån bolib qåldi. Qayåqqä bårädi? Toqäydä nimä qılädi?

Bu savålgä Nizåmcån cavåb tåpålmäsdi.

VIII

Tåğä şu keçä Naymändä qåldi.

Keçäsi İkråmcånning radiåsini ortägä qoyib allä-pällägäçä eşitib otirişdi. Songgi åxbåråtdän keyin İkråmcån, boldi, batäreyäsi tügäb qålädi, deb ålib qoyäyåtgän edi, Tåğä yanä buräb qoydi.

— Eşitäylik-dä, munçä mümsik bolmäsäng. Batäreyäsidän taşviş qılmä, gåspitäldägi askär bålälärdä seråb. Qançä keräk bolsä tåptirib berämän.

Şundän keyin İkråmcån indäyålmäy qåldi. Bu yerdägilär köpdän beri qåntsert eşitişmägän edi.

Nizåmcån saharläb işgä çıqıb ketişi keräk. Şuning üçün häm hämmädän vaqtli yetib ålärdi. Qåntsertni täşläb ketgisi kelmäy otirib qåldi.

Håfizlär Navåiy ğazälläridän oqışärdi. Bu qoşıqlär oturgänlärning xåyålini alläqäyåqlärgä ålib ketib qåldi. Aynıqsä, Tåğä çårdänä qurib ålib çådirning şiftigä tikilgäniçä qımirlämäsdi.

Bu aşülälär qançälik ta'sirli bolmäsin, Nizåmcån kåntsertning åxırigäçä otirålmädi. Taşqärigä çıqıb tål şåxıgä qatår ilib qoyilgän fånärlärdän birini åldi-dä, oçåq tagidä lipilläb turgän otgä qamiş tutib yåndirdi, fånärni yåqıdi.

Bu yerdä har küni ertäläb çådirdägi fånärlärni ålib çıqıb tål şåxıgä ilib qoyiş ådät tüsigä kirib qålgän edi. Bir çål ulärgä lampämåy qoyib, piligini qırqıb tayyårläb qoyärdi. Nizåmcån fånärni kötärib ketäyåtgändä Tolänbåyning çådiri åldidä Zebıxån bilän åpäsining şivirläşib gapläşib otirgänlärini körib qåldi.

— Ha, inim, — dedi Zebıxånning åpäsi, — uxlägäni ketyäpsizmi? Våhli-kü? Çayläni cüdä çetgä quribsiz. Qorqmäysizmi?

Nizåmcån toxtäşgä toxtädi-yü, nimä deyişini bilmäy turib qåldi. Bu xåtinning mehribånçiligidan keçägi gapni albättä ungä Zebıxån aytib bergän bolsä keräk, deb oylädi. Nizåmcån u bilän sirä gapläşmägän, qanäqä xåtin ekänligini yåxşi bilmäsdi. Tå u bir nimä deb cavåb bergünçä xåtin ungä çåy uzätib qåldi.

— Otiring, Tolänbåy akängiz hali-beri çådirdän çıqmäydilär. Tåğä bilän gapläşib otiribdilär.

Nizåmcån u körsätgän körpäçä çetigä emäs, acrıqqä otirdi.

Zebi aytdi: —båşingizgä tüşgän künlärning bårini eşitdim. Endi nimä qılmåqçisiz?

Nizåmcån yalt etib Zebıxångä qarädi. U, men åpämdän heç gapni yaşirmäymän, degändek ungä dadil qaräb turärdi. Xåtin yanä sorädi:

— Endi dadängizning åldigä qaytib bårmäysizmi?

— Bu toğridä oyläb körgänim yoq. Har håldä, bårmäsäm keräk. Yürägim betlämäydi. Bårsäm, albättä, yanä könglimni buzädigän birån gap aytädi. Endi nimä qılmåqçisän, dedingiz. Nimä qılmåqçiligimni körmäyäpsizmi. Şu yerdä qålämän. Sizlär nimä bolsängiz men häm şu. Endi bu yerdän heç qayåqqä ketmäymän. Bütünläy qålib ketämän.

Nizåmcån şundäy dedi-yü, buşägän piyåläni ungä uzätib ornidän turdi.

Çådir içidä bålä icirğäländi, xåtin şåşib kirib ketdi. Zebıxån Nizåmcån årqäsidän sekin dedi:

— Şåşmäng, men häm uşäqqä bårämän.

İkkåvi sekin-sekin yürib Nizåmcånning uzåqdä qåräyib turgän çayläsigä qaräb ketä båşläşdi. Hali åy çıqmägänidän çöl qårånği edi. Aynıqsä, Nizåmcån qoligä fånär uşläb ålgänidän åyåq åstini körärdi-yü, sal näriråqni körålmäsdi.

— Sizdän bittä gapni sorämåqçi edim.

Zebıxånning åvåzi negädir titrägändek tuyüldi.Nizåmcån ungä taşvişli qarädi.

— Cannät xålä sizgä heç narsä demädilärmi?

Nizåmcån hayrån boldi. Yelkäsini qısib båş çayqadi.

— Bir nimä deyişläri keräkmidi?

— Bilmädim. Har håldä, men toğrimdä birån gap aytmädilärmi deyäpmän-dä!

Yanä ançä cåygäçä cim ketişdi. Birdän Nizåmcånning yådigä ertäläb uning ciyänigä varräk qılib beräyåtgändä eşitgän gapi keldi. Oşändä bålä, Zebi åpäm Tursünbåy akägä-tegmäydilär, ayamgä şunäqä degänlärini eşitdim, degän edi. Håzir Zebıxån undän şu gapgä Cannät xålä nimä degän ekänini bilmåqçi bolib soräyåtgän bolsä keräk.

Çaylägä yetib kelişdi. Nizåmcån Zebıxångä tikilib turib, uning qåp-qårä qåşlärigä, qoyib qoygändek kelişimli qåmätigä mahliyå bolib qåldi. Qızning gavdäsini fånär ğirä-şirä yåritib turärdi. Qårånği çöl fånidä u xuddi ertäklärdä tasvirlängän alläqändäy fariştälärgä oxşäb körinärdi. Nizåmcån özini tutålmädi. Köngligä kelgän gapni aytib yubårdi:

—Cännät xålåning nimä degänini bilmåqçimidingiz? Siz Tursünbåyni sevärdingiz. Ammå Tursünbåy...

Zebıxånning közläri çaqnäb ketdi.

— Siz bu gapni qayåqdän bildingiz?

— Bittä men emäs, hattå müştdek kelädigän ciyäningiz häm bilädi. Hämmä bilib ketgän. Men özimning kimligimni sizgä özim aytib berdim. Ammå siz özingizning kimligingizni aytib bermädingiz. Özim bilib åldim.

— Bilişingiz şunäqa zarürmidi? — dedi Zebıxån uning közlärigä tikilib.

Nizåmcån yanä yelkä qısib qoydi.

— Vålä bolib biråvlärning taqdirigä qızıqmägän edim. Bilmädim, oläy ägär, nimä üçün sizning kimligingizgä qızıqıb qålgänimni özim häm bilmäymän.

Nizåmcån bir åz oyläb turib yanä dedi:

— Meni keçiring, endi qızıqmäymän. İlåci bolsä közingizgä körinmäslikkä haräkät qılämän. Özim şunäqa åmädi kelmägän bålä ekänmän. Heç işim yürişmäydi. Ägär xåfä bolmäsängiz aytib qoyäy. Endi bir-birimizdän uzåqråq yüräylik. Årämizdä heç gap yoq. Beqårgä gap-söz bolib yürmäylik.

Uning gapläri Zebıxånni tamåmilä hayrån qılib qoygän edi.

— Åçıqråq ayting, sizgä nimä boldi? Nimälär deyäpsiz? Tüşünmäyäpmän!

Köngligä kelgän gapni åçıq aytişgä Nizåmcånning sirä tili bårmäsdi. Åçığini aytsä, albättä, qız ranciydi. Kim bilädi, balki rancimäs. Åxır haqıqätän häm ulärning åräläridä tirnåqçä häm gap ötmägän. Hattå tüzükkinä toğri gapni häm gapirişmägän-kü,

— Xåfä bolmäysizmi? Xåfä bolmäsängiz aytämän.

Qız hayrån qaräb turärdi.

— İkråmcån akä bilän Cannät xålä mengä båşpänä berişdi. Heç kim qılmägän yåxşiliklär qılişdi. Şu ådämlärning dilini åğritmäsäm deymän.

— Ulärni xåfä qılädigän birån iş qılib qoydingizmi?

— Håzirçä yoq. Keling, åçığini aytib qoyä qåläy. Sizning Tursünbåygä bolişib qoyilgäningizni şu bugün eşitdim. — Nizåmcån gapirişgä qıynälib tez-tez yutinib ålärdi. — Bu xıldä båşläşib yürişimizni İkråmcån amäki bilän Cannät xålä bilib qålişsä, mendän rancişädi. Åxır, ulär sizni kelin qılişmåqçi ekän-kü!

Zebıxån oylämäy cavåb qıldi:

— Ehä, hali şunäqamidi? Siz meni oylägän bolsängiz, men sizni xåyålimgä häm keltirmägändim.

Zebıxånning yålgån gapiräyåtgäni közidän bilinib turärdi. Bu gap Nizåmcånni dadilläntirdi.

— Bu gap yåxşi boldi. Şu gapdän keyin albättä sizni oylämäymän. Rahmät.

Zebıxån oylämäy aytib qoygän gapini toğriläş üçün båşqä gap qıdirärdi. Uning qåşläri çimirildi. Peşänäsidä tügünçäk paydå boldi.

— Biråq çümçuqdän qorqqän tarıq ekmäydi, şu gapni eşitgänmisiz?

— Eşitgänmän, — dedi Nizåmcån. — İkråmcån akä çümçuq emäs-dä.

— Albättä, İkråmcån amäki çümçuq emäs, ammå Tursünbåy çümçuq. Çümçuq häm undän xıcålät bolädi.

— Süt içib åğzimiz qoygän, endi qatıqni häm pufläb içmåqçimiz-dä, — dedi Nizåmcån. U bu gapi bilän Dildårgä eläkişib zadä bolgänini aytmåqçi edi. Buni Zebıxån u oylägändän häm ziyåd tüşüngän edi. Kinåyäli qılib cavåb berdi:

— Oşä Dildåringiz qaynåq sütü biz açigän qatıq ekänmiz-dä.

— Yoq, yoq, — dedi Nizåmcån şåşib. — Men bütünläy båşqä gap aytmåqçi edim. Bu bir maqåldä. Özimni aytyäpmän.

Zebıxånning qızlik ğurüri baländ keldi. Ayållär heç qaçån özlärini pastgä urişmäydi. Hämmäväqt baländdä turişni istäşädi. Nizåmcånning gapläri uning ğurürigä tekkängä oxşäydi. Ayållärgä kançä suykälsäng, şunçä yåqmäysän. Qançä özingni ålib qåçsäng, ungä şunçä sirli tuyüläsän. Zebıxån bu bir sözli yigitning qat'iyätini, ğurürini sindirmåqçi, uni öz årqäsidän såyädek ergäştirib yürib tåmåşä qılmåqçi boldi.

Bu iş uning qolidän kelärdi.

U şu niyät bilän birinçi qadämni båsdi. Çöl şamåli esib qamişzårlärdä uvlädi, qız såçlärini tozğitdi, buydäläb közlärini, qåşlärini berkitib täşlädi. Qız bir çiråyli burulib Nizåmcåndän näri ketdi.

Qaşqär tåvåqdek bolib åy kötärilib kelärdi.

Åy xuddi Zebıxånning yelkäsigä qonib turib qålgändek edi.

Uning gavdäsi åppåq çådirgä tüşgän såyädek körinärdi.

Qırrä burni, börtib turgän kökräkläri, nimçä sıqıb turgän belläri Nizåmcånni måxliyå qılib qoygän edi.

Zebıxån şu tarıqä özini ålisråqdän bir müddät namåyiş qılib turgändän keyin gavdäsini ğalätiråq eğib keskin buruldi-dä, şamåldek yelib çådirlär tåmångä qaräb ketdi.

Nizåmcån tüşidä körib, ongidä hayrån qålgändek gangib turärdi.

U kapägä kirib ornigä çözildi-dä, qolini uzätib fånär piligini pasäytirdi. Şabädä kapä qamişlärini şitirlätädi. Alläqäydä böri uliydi. Çådir taräfdän ådämlärning şåv-şüvi aräng eşitilädi. Faqät qurbäqälärning tinimsiz vaqılläşiginä çölgä håqımlik qılädi.

Nizåmcån dam u yånbåşigä, dam bu yånbåşigä ağdärilib bedår yåtärdi. Közigä hadeb Zebıxån körinäverdi. U, nimä qılärdim şu gapni aytib, deb özini özi qåyidi. Nizåmcån yåtib yåtålmädi, uxläb uxlålmädi. Åxırı ornidän turib båşqätdän kiyindi-dä, ketmånini yelkäsigä täşläb şudgårgä qaräb ketdi.

U ağdärilgän yerning past-bäländini közätib çıqqändän keyin, dönglikdän tupråqni pastgä qaräb sürä båşlädi.

Keçä ançä salqın edi. Ävvälgi uyqu karäxtligidän, salqındä işgä qåvüşmägänidän ketmåni urgän yerigä bårib tüşmäyåtgän edi. Yarim sååtçä şu koyi işlägändän keyin, badäni qızib terlädi. Üstidägi fufäykäsini marzägä ulåqtirib aståydil işgä berilib ketdi. U işlärkän, heç narsäni oylämäsdi. U Zebıxånni häm İkråmcånni häm, bundän üç såätlärçä åldin Zebıxån bilän bolgän gaplärni häm unutgän. Tång åtişigä yaqın üç yarim såtıxçä cåyning past-bäländini tekisläb bolgändi.

Astä-astä ufq åqärib kelä båşlädi. Nizåmcån ketmån dastäsigä tirsägini qoyib åndä-såndä süzib yürgän ukpärdek yengil bulutlärni tåmåşä qıläyåtgändä nimädir şitirlägändek boldi. Årqäsigä ogirilib qarägän edi, Cannät xåläning toqäy taräfgä cadäl yürib ketäyåtgänini körib qåldi.

El uyqudä. Bu xåtin tång qårånğisidä toqäydä nimä qılädi? Nizåmcån beıxtiyår:
— Hå, xålä! — deb qıçqırgänini özi häm bilmäy qåldi.
Cannät xålä årqäsigä ögirildi. U yåq-bu yåqqä qaräb heç kimni körmägändän keyin şåşib qamişlär åräsigä kirib ketdi.
Nizåmcån xåyrån boldi. Årqäsidän bårmåqçi bolib bir-ikki qadäm yürdi häm. Keyin negädir toxtädi. Uni kütib turişgä cazm qıldi. Çayläsining åldigä kelib yergä bir båğläm qamişni yåzib yånbåşlädi. Sekin-sekin tång yårişişini közätib yåtäverdi. Közi ilingän ekän, İkråmcånning åvåzidän uyğånib ketdi.
Közini åçgändä İkråmcån tepäsidä turärdi.
— Nimä qılib yåtibsän? Orningdä yåtsäng bolmäydimi?
Nizåmcån közlärini işqäb ornidän turdi.
— Qışlåqqä tüşib ketyäpmän. Bugün keçqurün partiyä maclisi bår. Tåğä bilän maşinädä ketämän. Ustäräni ålgänmiding? Ålgän bolsäng ber, såqålimni qırib åläy. Şu ahvåldä qışlåqqä qandäy tüşämän.
Nizåmcån üstäräni ålmägänini aytdi.
— Kim åldi? Ertäläbdän beri qıdirämän. Heç qaydä yoq.
Nizåmcån atråfgä qarämägän ekän. Kün yåyilib ketibdi. Nånüştä qılgäni İkråmcånning årqäsidän yürib çådirgä keldi. Cannät xålä oçåq åldidä båltä bilän otin maydäläb otirgän ekän. Nizåmcån uning åldigä keldi.
— Azånläb toqäydä nimä qılib yürgän edingiz, xålä?
Cannät xålä qorqıb ketdi. Bu gapni biråv eşitmädimikin, degän şübhä bilän atråfgä alängläb åldi.
— Otin tergäni bårgändim, Oşä taräfdä ildiz köp. İldiz saksåvüldän häm åğir yånädi, båläm. Bår, çåyingni içib ål. Bittä özing qålding.
Xåqıqätdän häm Cannät xålä ildizlärni tönkägä qoyib maydäläyåtgän edi.
Tåğä maşinägä çıqıb åldi hämki, İkråmcån çådir içidä üstäräsini qıdirib, özidän-özi ğoldiräb yürärdi. Tåğä maşinä signälini båsdi.
— Çıqä qålsäng-çi, seni qışlåqdä biråv qoyåv qılärmidi, yüräver, güzärdä qırtişläb åläsän.
İkråmcån nåilåc çådirdän çıqıb maşinä åldigä keldi. Xåtinigä qaräb toxtädi.
— Qışlåqqä tüşämän degän eding, yürmäysänmi!
Cannät xålä ungä qarämäy cavåb berdi:
— Ketävering, qışlåqdä men nimä qılämän.
U negädir -erining közigä qaräyålmäsdi. Qumlik taräfdän ikki åtlıq kelärdi. Tåğä qolini peşänäsigä såyäbån qılib qaräb turdi-dä, gup etib özini yergä åtdi.
— Marşällär kelişyäpti, — dedi u İkråmcånning åldigä kelib. İkråmcån häm åtlıqlär keläyåtgän tåmångä qarädi. Keyin ikkåvläşib qumlikkä tåmån ketä båşläşdi.
Tåğä, marşällär kelişyäpti, degänidä Nizåmcån hayrån bolgän edi. Şuning üçün häm åtlıqlär tå yetib kelişgünçä közini uzmäy qaräb turdi.
Åtlıqlärning biri, båşigä qırğizçä qalpåq kiyib ålgän, yaktägining åçıq yåqäsidän kökräk yålläri çıqıb turgän ellik beş yåşlärdägi yağrindår, båşqäsi, yåşi neçädäligini bilib bolmäydigän pakänä, kök köz kişi edi.
Ulärning har ikkåvi häm åtdän tüşib ävväl Tåğä bilän, keyin İkråmcån bilän qol ålib körişişdi. Ulär tik turişgäniçä ançä vaqtgäçä nimänidir qızişib gapläşişdi. Tåğä yån sååtini ålib qarädi. Pakänä kişi qolini ikki tåmångä yåzib yelkäsini qısdi. Ulär åldigä bårålmäy çådir yånidä qaräb turgän Tolänbåyni Tåğä imläb çaqırdi.
Tolänbåy ikkälä åtni cilåvidän uşläb tålning näriyåğigä ålib ötib ketdi.

Tåğä mehmånlärni sorigä ålib kelib otirişgä taklif qıldi. Birdän közi Nizåmcångä tüşib:

— Anä şu yigit-dä! — dedi.

Mehmånlär Nizåmcångä qaräb ålişdi. Tolänbåy häm qaytib keldi.

— Tolän,— dedi Tåğä.— Marşällärgä özing qaräb turäsän. Ertäläb yetib kelämän. Qålgän gapni bafürcä gapläşämiz. Qani, İkråm, bolmäsä biz ketdik.

U mehmånlärgä üzr aytgändek qolini köksigä qoyib cilmäydi.

Nizåmcån nimä üçün Tåğä uni mehmånlärgä körsätdi, nimä üçün bu åddiyginä kişilärni marşäl dedi, tüşünålmäsdi. Zebıxån patnisdä nån, turşäk åpçıqıb ulär åldigä qoydi. Åpäsi oçåqqä ot qaläb yubårdi.

Tåğä bilän İkråmcån xåtircäm bolib cönäb ketişdi.

Mehmånlär keçgäçä çöl kezişdi. Piyådä qumlik taräfgä ketişgäniçä keçqurün qaytib kelişdi. Såqåli usib ketgäni qattıq çarçäbdi. Sorigä çalqänçä yåtdi-yü, träktårgä oxşäb tarilläb xurräk åtä båşlädi. Uni åvqät pişgändä Tolänbåy uyğåtdi.

Nizåmcån ulärning suhbätigä xåläl bermäslik üçün vaqtlikkinä çayläsigä qaräb ketdi. Çarçägänidän yåtdi-yü, uxläb qåldi. Ertäläb uyğånsä, Tåğä bilän İkråmcån ikkälä mehmångä çåpilgän yerlärni körsätib yürişipti. Qırğizçä qalpåq kiygäni kamçi dastäsini ağdärilgän yergä suqıb kördi. Pakänäsi tupråqni qısimläb ukäläb Tågägä nimälärdir, deb toqäy vä qumlikni körsätdi.

Nizåmcånning çayläsi åldigä kelib Tåğä yånidän buklängän qåğåzni ålib yergä yåzdi. Hämmäläri çökkäläşdi. Bu Yåzyåvån kartäsi ekän. Qalpåqli kişi kartä üstidän qamçi dastäsi bilän dåirä yasäb bir nimä dedi. Tåğä iyagini qaşib oylänib qåldi. Åxıri:

— Xop, xop, marşäl. Şundäy qılämiz, — dedi.

Nizåmcån ulärning gaplärigä qulåq sålib turärdi.

Pakänä kişi ikki qoli bilän göyå çölni qamräb ålmåqçidek haräkät qıldi.

— Ålti kündän beri çöl kezämiz. Bu yåqdän Åltiärik, Quvä, Tåşlåq, u yåqdän Buväydä, Riştån, Bağdåd kålxåzläri bir ming gektär yerni özläştirib bolişdi. Birån åydän keyin sizlärgä navbät kelädi. Neftpråmdän kelib arteziän qazib berişädi. Semün zavådidä üç yüztä şifernigiz bår. Ştäbdän bårib naryäd ålinglär. Yanä nimä zarür bolsä royxät qılib yubåringlär. Hämmäsini toğriläymiz.

U gapidän toxtäb Nizåmcångä qarädi.

— Şu yåxşi emäs-dä. Tåğä, sen ziyräk ådäm edingkü! Şundåq yåxşi işläyåtgän ådämning kiyim-båşini qarä. Royxätgä etik häm yåz. Berämiz.

Nizåmcån şu turqı-täråväti bilän mehmånlär åldidä turgänidän, Tåğäni xıcålät qılib qoygänidan unğäysizlänib yergä qarädi. Tåğä kartäni yanä tåxläb yånigä sålib qoydi.

Ulär ketişäyåtgänidä pakänä boyli kişi Nizåmcånning åldigä kelib yelkäsigä qåqıb qoydi.

— Şunäqä boliş keräk, ukä. Rahmät, rahmät!

Nizåmcån nimä degänini bilmäydi. Tå ulär tål tagigä bårişgünçä cåyidän qımirlämäy turäverdi. İkki mehmån yanä åtgä minib qumlikkä qaräb ketişdi.

Ulär közdän yoq bolib ketişgünçä Tåğä årqädän qaräb turdi-dä, keråsin ålib kelgän grüzåvåygä çıqıb qışlåq taräfgä ketdi. İkråmcån sorigä otirib yåğåç åyåğini yeçä båşlädi. Nizåmcån yånigä keldi.

— Bolär kim, amäki?

— Ulärmi? Ulär çöl marşälläri. Åxünbåbåev åtä ulärni anä şunday deb atägän. Biri Yåzyåvånni özläştiriş ştäbining båşlığı. Biri camiki quriladigän imåratlärgä båşlıq. Bildingmi? Ulär köpni körgän, kanäl qazigänimizdä hämmäni qåyil qåldirgän kişilär. Şunäqä, båläm. Åmån pålvån degänni eşitgänmisän? Toppånçä pålvånni-çi?

Nizåmcån nimä deyişini bilmäy:

— İkkäläsining häm mingän åti yåxşi ekän. Serkdägi åtlärgä oxşäydi-yä! — deb yubårdi.

İkråmcån uning gapläridän huzur qılib küldi.

IX

Cannät xålä endi çöldän bir qadäm häm båşqä yåqqä cilä ålmäsdi. Uning yürägi şu çöldä. Toqäygä pinhåniy qatnäb yürişigä, çådirdän üstärä yuqålişigä sabäb bår edi.

Tursünbåy şu toqäydä. Uning qamişlär åräsidä yaşirinib yürişini Cannät xålädän båşqä heç kim bilmäsdi.

Keçä Cannät xålä oğlining åldigä bårgändä såqåli usib ketgänini, såçläri qulåqläridän åsilib vahşiy qıyåfäsigä kirib qålgänini körgän edi. Şuning üçün häm u erining üstäräsini åbårib bergändi.

İkråmcån qışlåqqä ketdi. Endi tuşlik paytidä häm oğligä åvqät ålib bårsä boladi.

Hämmä şudgårgä çıqıb ketgän. Çådirlär åldidä heç kim yoq. Cannät xålä şåşib un çalib qoymåq såldidä, båltäni qoligä ålib toqäygä qaräb ketdi.

Tursünbåy qamiş kapä åldidä tizzäsini quçåqläb darviş kiyåfäsidä otirärdi. U turgän cåyigä ådäm qadämi yetmägän edi. U köpdän beri biråv bilän gapläşmägän, dunyådä nimälär boläyåtgänidän bexäbär edi. Såvün tegmägän betläri kir, häm körpä, häm tüşäk ornini båsgän tonining yengläri titilib, etäkläri balçıqqä belängänidän dåğ båsib ketgändi.

Uning bir vaqtlär qızlärni şaydå qılgän qåp-qårä közläri endi ma'yüs atråfgä ma'nåsiz båqärdi.

Keçä sahär paytidä åsmåni faläkdä turnä ötdi. Tursünbåy oşändä häm uyğåq edi. Turnä åvåzi ungä cüdä köp narsälärni eslätib ketgän edi.

Turnä qanåtidä bu çöllärgä bahår ålib keldi-yü, ammä Tursünbåyning qalbidä uyilib, muz bitib yåtgän qårni eritålmädi. Ungä bahår kelmädi.

U har küni toqäy kezib qamişlär åräsidän işläyåtgän hämqışlåqlärini körib otirädi. Ulärning bari taniş ådämlär. Faqät bittäsi begånä. Bu yigit kim boldi ekän?

İkki kün boldi, Tursünbåy Zebini şu yigit bilän kördi. Qum yåqäsidä u bilän ançä gapläşib otirdi.

Tursünbåy Zebining åvåzini häm eşitdi. Eşitdi-yü, özi åvåz çıqäzålmädi. Ägär yålğiz uçrätålsä edi, albättä, åvqät keltirişni yalinib sorärdi.

Yoq, yålğiz uçrätålmäyäpti. U kimdändir måxåvlär yaşäydigän åräl haqıdä eşitgändi. Måxåvlär åråligä heç kim kiritilmäydi, heç kim u yerdän çıqärilmäydi. Nahåtki, Tursünbåy häm oşä måxåvlärdek tanhå yaşäsä?

Uning qamiş çayläsi åldidän ördäklär uçädi, yaqınginäsidän tonğizlär ötädi. U bu cåydä xuddi uşälärdek yaşirinib yaşäşgä, ådämlär közigä körinmäy yaşäşgä macbur.

U qaçångäçä şu xıl yaşäşini bilmäsdi. Bu toğridä özidän sorämäsdi häm. Mabådå, şunäqä xåyål båşigä kelsä, özidän-özi qorqıb ketärdi. U nimänidir kütärdi. Nimäni kütäyåtgänini özi bilmäsdi.

U köpinçä ertäni emäs, taqdirini emäs, ånäsining ålib kelädigän åvqätini kütärdi. Şundän båşqä hayåtdän ilinci qålmägändi.

Cannät xålä çaylä åldigä kelgändä Tursünbåy qımirlämäy otirärdi. U şåşib ånä qolidän tügünçäni åldi-yü, heç qayåqqä qarämäsdän, heç narsä demäsdän özini åvqätgä urdi.

U bir ümr åvqät körmägändek pişilläb, şalåplätib qoymåqni yeb boldi. Yåğ bolib ketgän qollärini yalädi. Ungä qaräb turgän ånäning yüräk-bäğri ezilib, közläridän mölt-mölt yåş dumälärdi.

Tursünbåy qollärini tonining etägigä artib ånäsigä qarädi.

— Şattäligimni dadäm bilädimi? Ungä aytmä. Nak tutib berädi.

— Dadäng bir åyåqdän acräb kelgän.

— Bilämän, bilämän, — dedi Tursünbåy yanä labini yaläb.

— Tåğäning oğlidän qåräxät kelgän, håtinigä bildirmäyäpti.

Tursünbåy båşini egib qımirlämäy otirib qåldi. U raisning oğli bilän ortåq edi. İkkåvi birgä oqışgän, birgä kattä bolişgän edi.

— Azizxån qahrämån boldi.

Tursünbåy qol siltäb teskäri qarädi. Birdän båşini egdi-yü, uzåq sukütdä qåldi.

— Şunäqä, båläm. Seni häm şunäqa qahrämån bolädi, deb oylägän edik.

Tursünbåy indämädi. Båyägi otirişidä otiräverdi. Keyin båş kötärib ma’yüs dedi:

— Bir piyålä aççıqqınä kök çåy bolärmidi-yä!

— Qandåq qılib ålib kelämän, båläm. Biråv bilib qålädi. Sen şuring qurğürgä qumğån ålib keläy desäm, ot yåqålmäysän. Tütünidän bilib qålişädi.

Tursünbåy ornidän turib kerişdi. U kerişgändä tonining åldi åçilib, yalänğåç kökräkläri körinib ketdi.

— Yaktäging häm kir bolib ketibdi.

Birdän açimsıq ter hidi kelib ånä dimåğigä urildi. U burnini ciyirib yüzini teskäri ogirdi.

— Köyläk ålib kelmäpsän-dä.

— Qandåq ålib kelämän. Dadäng bilib qålsä nimä bolädi? Şu kündä özimning häm ançä mazäm yoq.

Bezgäk tutyäpti. Dadänggä bildirmäyäpmän. Bilib qålsä qışlåqqä tüşirib yubårädi. Men ketib qålsam håling nimä keçädi? Keçäläri tanäm zirqıräb åğrisä häm tişimni tişimgä qoyib çidäyäpmän. Peşänäm qursin, bunçä şor bolmäsä.

Bålä ånäning dardigä parvå qılmädi. Hämån labini yaläb, båşqa oylär bilän åvårä edi.

— Şunäqä, båläm, kasälmän. İşqılib, tåleinggä ölib qålmäy-dä.

— Anåvi bålä kim?

— Dadäng båşläb kelgän. Yåxşi işläyäpti. Tizzälärimdä darmån qålmädi.

— Ertägä åvqatni köpråq ålib kel!

— Xop, båläm, xop. İşqılib, kasälimni dadäng bilib qålmäsin-dä, darråv qışlåqqä cönätvårädi.

— Etik tåpib kelmäsäng, åyåqlärimni qamiş tilib täşlädi.

— Etikni qaydän ålämän. Dadäng bir påy etik kiyädi. Bir åyåği yoq uning. Bugün üstäräsini qıdirib meni cüdä qıynävårdi. Ümrimdä qılmägän işim. Qayçi åpkelgän edim. Såçingni ålib qoyäymi?

— Keräk emäs. Etik tåpib kel!

Ånä-bålä uzåq gapläşålmädilär. Cannät xålä, båläsini qabrgä qoyib keläyåtgändek, yürägidä åğir dard bilän årqäsigä qaytdi.

Tursünbåy yanä yålğiz qåldi. Yanä qamişlärning såvuq şitirläşi, yanä baqälärning kişi me'däsigä tegädigän bir xıl qurilläşi.

Tepädä köm-kök åsmån, atråfdä qåvcirägän sapsärıq qamiş...

Tursünbåy ånäsi ketgän yoldän astä yürib yalänglikkä yaqın keldi. Atråfgä astä razm sålib, sekin qamişlär åräsidän båş çıqärdi.

Nåtäniş bålä hämån ketmån uryäpti. Yalänğåç badäni terläb ketgänidän yangiyüvilgän samåvärdek yaltiräydi.

Marzä çetidä ikki qolini beligä qoyib Zebi turibdi. Bålä ungä qarämäydi. Zebi xåxåläb külädi.

Uning külgisi Tursünbåyning qulåğigä oqdek båtdi.

Zebining båşidägi romålini şamål uçiryäpti, boyinlärigä uräb täşläyäpti. Tursünbåy uning şu boyinlärigä bilägini täşlägän. Külki tåşib çıqäyåtgän labläridän öpgän.

Qani endi, şu künlär qaytib kelsä? Kelärmikin?

Şu tåpdä ulärning åräsi ikki yüz metrçä häm kelmäydi. Çaqırsä eşitädi. Yügürsä yetädi. Ammå çaqırişning häm, yügürib yetişning häm ilåci yoq. Ulärning åräsi milliånlärçä kilåmetr, ungä nä yürib yetib bolädi, nä uçib. Balki bir ümr yetib bolmäs.

Zebi qumğåndän såpål piyålägä çåy qoyib yigitgä ålib bårdi. Yigit bir dam ketmånini yergä täşläb qolidän piyåläni åldi. Zebigä qaräb-qäräb simirä båşlädi.

Tursünbåy tamşändi. Şur külmäk içäverib Tursünbåy çåy ta'mini unütäyåzgän edi. Şu tåpdä ungä Zebidän körä qolidägi qumğån a'lå tuyülib ketdi.

Toqäyning aylänä cåyidän Cannät xålä bir quçåq ildiz årqäläb çıqdi. U betåbligidän ildizlärni aräng kötärib kelärdi. Årqäsidägi yükdän munkäyib burni yergä tegäy-tegäy derdi. Nåtäniş yigit şudgårdän yügürib çıqıb årqäsidän yükni åldi. Kampir qåtib ketgän belini siläb, yergä otirib qåldi.

Tursünbåy bu manzäräni körib turärdi. Şu tåpdä uning közigä bu nåtäniş bålä nihåyätdä badbäşärä, nihåyätdä yåvüz bolib körindi.

Göyå ånäsining mehrini şu bålä undän tårtib ålib qoyäyåtgändek. Uni ånäsidän begånä qıläyåtgändek tuyüldi.

Nåtäniş bålä ildiz båylämini yelkäsidä azåd kötärib çådir taräfgä qaräb pildiräb ketdi. Şudgårdä Cannät xålä bilän Zebıxån qåldi.

Tursünbåy bir intiliş bilän qamiş åräsidän çıqdi-yü, yürägi dåv bermäy årqäsigä tisärildi.

Uning köksidä Zebigä nisbätän qandäydir alämli öç yånärdi. Zebıxån Cannät xåläni suyäb marzägä ålib çıqdi. Kapä åldidägi qamiş ğarämigä ötkäzdi.

Qumğåndän çåy qoyib tutdi. Kampir quruqşäb qålgän lablärini piyålägä tutdi-yü, negädir içmäy toqay tåmångä qarädi.

U qolidägi çåyni häm båläsigä ilinärdi. Tursünbåy tüpügini yutdi. U öz ånäsini yåxşi bilädi. Ägär u şu tåpdä uning yånidä bolgändä albättä qolidän ålib şu çåyni

içärdi. Ånä bir qultüm suvgä zår bolib turgän bolsä häm bari bir ålib içärdi. Çünki ånäsi özi yemäy, ungä yedirgän, özi içmäy, ungä içirgän.

Yigit otinni täşläb qaytib keldi. Cannät xålägä nimädir dedi. Kampir båşini saräk-säräk qılib ornidän turdi. Munkäygäniçä çådir taräfgä qarab ketdi.

Zebi bilän nåtäniş bålä årqäsidän qaräb qålişdi. Zebi qamiş üstidä yåtgän füfäykäni ålib yigitning yelkäsigä täşläb qoydi.

Tursünbåy titräb ketdi. Qolläri muştgä ayländi. Tişläri ğıçirlädi.

Tål şåxıgä ilingän temirni kimdir tågi bilän urdi. Uning zalvärli åvåzi çöl boyläb yangräb ketdi.

Åşpäz ådämlärni tuşlikkä çaqıräyåtgän edi. Zebi bilän nåtäniş yigit oşä yåqqä qaräb ketä båşlädi. Yoldä Zebi yigitning bilägigä åsilib åldi.

Bu manzäräni Tursünbåy ğazäb bilän közätib qåldi.

U åçlikni häm, tanhålikni häm unütdi. Telbädek dåvdiräb balçıq keçib, böri uyasidek såvük çayläsigä ketärdi.

Tursünbåy hämmä narsädän keçgändä häm birginä şu Zebidän keçmäs edi. Şu tanhålikdä häm könglining bir çekkäsidä qaçånlärdir u bilän tåpişiş ilinci yaşärdi. Endi u şu ilincidän häm mahrüm bolgänigä işåndi. Zebıxån uning åxırgi ilinci edi. Uning cärängli külkiläri hämån qulåqläri åstidä yangräb turärdi. Uning san'ät asäridek körkäm qåmäti köz åldidä turärdi. Birinçi bår öpgändägi labidä ümrbåd qålgän alläqandäy tåtli mazä hämån uni tamşäntirärdi.

Endi-çi? Endi bu gaplär bir xåyål, bir röyå bolib qåldi.

Tursünbåyni hayåtdä uşläb turädigän heç narsä qålmadi.

Tursünbåy hissiz häm yaşäy ålärdi. Yigitlik qasämidän keçä ålgän, ånä vucüdini kemiräyåtgän dardni pisänd qılmägän, şarmändälikdä yaşäşgä råzi bolä ålgän yigitdä yanä qandäy his bolişi mümkin?

Şulärning barigä kömgän ådäm sevgisiz häm yaşäşi mümkin.

Tursünbåy anä şundäy bolib qålgändi.

X

Çöl bahårini heç qayerning bahårigä oxşätib bolmäydi. Håzirginä yaşnäb turgän åsmånni bir zumdä qorğåşindek bulut oräydi. Şatir-şütür yåmğir qoyädi. Måmäqaldiråq yerü kökni larzägä sålib qaldiräydi. Şämşirdek yaltirägän çaqın çölning ålislärigäçä yåritädi.

Hämmä özini panägä ålädi. Köplär yåmğirdän qåçib ülgürmäyåq, åftåb yanä çaräqläb ketädi. Tanni yayrätädigän biräm ğaläti şabädä esädi. U qırlärdä topıqqä yetib qålgän maysälärning taråvätli isini ålib kelädi.

Çöl åsmånidä nurli işkåm bolib kamäläk paydå bolädi. Uning beqäsäm rangi ançä vaqtgäçä uçmäy turib qålädi.

Ba'zän åftåb häm çaräqläyverädi, calä häm qoyäverädi. Bunäqä paytdä ådämlär, böri bålälåyäpti, deyişädi.

Naymänliklär bahårning anä şundäy künlärini keçirişäyåtgän edi. Ulärning bu yergä kelişgänigä ikki yarim åydän åşib qåldi. Şu paytgäçä toqäydä alläqånçä yerni şudgår qılib qoyişdi.

Öz üçästkäsini ağdärib bolgän Nizåmcån endi qoş åt qoşilgän sıxmålä ketidä tinimsiz yer tekisläydi. Måläning taråq sıxlärigä iläşgän qamiş ildizlärini yığib, ğaräm qılädi. Uning qolläri işdä, közi şudgårdä, ammå xåyåli Zebıxåndä edi.

Zebıxån sakkiz kün boldi Zirillämägä ketgän. Qurt tutyäpti. Cannät xålä yarimcån bolib yåtib qålgän. U gåh hud, gåh behüd. İkråmcån bir åyåqläb şudgår kezädi.

Cannät xålä şu ahvåldä häm sudrälib işläyåtgänlär åldigä kelädi. Ğimirsib ulärgä çåy taşiydi. Eri qançä kåyisä häm parvå qılmäydi. İkki künginä yåtädi-dä, yanä qumğån kötärib şudgårgä kelädi, yå bolmäsä toqäygä kirib otinbåp ildiz terädi.

— Otinning sirä zarürligi yoq. Pok ildizdän otin çıqmäs, bu otindän tutün çıqmäs. Nimä qıläsiz ildiz yığib.

Tolänbåyning gapi ungä qår qılmäydi. Bari bir ildiz yığib keläverädi.

Cannät xålä bütünläy yåtib qålişdän qorqärdi. Yåtib qålsäm, Tursünbåyning håli nimä keçädi, deb taşvişlänädi.

U bir haftädän beri oğlini körgäni yoq. Tursünbåy bilän bundän yetti kün åldin uçräşgändä:

— Båläm, ådämlärdän acrälib çıqålmäyäpmän.

Åvqätingni zåvür årqäsigä qoyib ketämän,— deb tayinlägän edi.

Şundän beri ikki martä åvqät åbårib qoydi. Har bårgändä boşägän tåvåqni ålib kelärdi.

Bugün hämmä baråbär şudgårgä çıqqän. Har yer här yerdän boğib pål ålişyäpti. Üç kün içidä pål tårtib bolişsä kanäldän arıq åçib kelişädi. Hämmäning dalädä bolişi Cannät xåläning ayni muddäåsi edi. U keçädän beri ornidän turålmäy yåtgän bolişigä qarämäy vaqtni ğanimät tåpib, çådir årqäsigä ötib qåzån åsdi. Goştsiz bolsä häm palåv damlädi-dä, erining kelib qålişidän qorqıb däm yedirmäy süzib åldi. Qumğåndä qaynäb turgän suvni grelkägä qoyib bir kaft kök çåy såldi-dä, munkilläb årqä yol bilän toqäygä ketdi. Beligä båyläb ålgän grelkä påxtäli nimçädän ötib bıqınini küydirärdi. Ammå u munkäygäniçä alämgä tişini tişigä qoyib çidäb bårärdi.

— Peşänäm qursin, ne künlärgä qåldim.

U toqäy içigä kirib taşqäridän qarägän kişining nazäri tüşmäydigän bolgändän keğinginä grelkäni belidän åldi. Terlägän ekän, bahår şabädäsi tanini yayrätib yubårdi. Köyläk yåqälärini yeçib råhätländi.

Cannät xålä köp oylädi. Båläsining, erining, özining takdiri toğrisidä cüdä köp oylädi, üyining åxıri şu boldi: «Bu xıldä yaşäb bolmäydi, endi bas! Tursünbåyni insåfgä keltiriş keräk. Egilgän båşni qılıç kesmäydi. Uruşgä bårsin. Özini åqläsin. Yagånä yol şu! Ägär Tursünbåy künmäsä, uni özim tutib berämän. Şundäy qılämän!» Ånäning qarårı qat'iy edi.

U Tursünbåyning çayläsigä yaqın bårgändä birdän yürägi håvrıqıb ketdi. Båläsi dåimå çaylä åldidä tizzäsini quçåqläb otirärdi. Negä körinmäydi?

Kampir şåşib çaylä içigä båş soqdi. Tursünbåy qamiş üstidä közlärini yumib yåtibdi. Ånä qorqıb ketdi. Özini uning üstigä täşlädi. Tursünbåy közini åçdi, ungä alämli qarädi.

— Sengä nimä boldi, båläginäm?

Tursünbåydä alläqändäy şer küçi paydå boldiyü, säpçib ornidän turib ketdi. Keyin darmånsizlänib yanä yånbåşigä yıqıldi.

— Nimä boldi? Tåbing yoqmi?

Tursünbåy aräng cavåb berdi:

— Bir xåftädän beri tuz tåtgänim yoq.
— Åxır ikki martä åvqät keltirib qoygändimkü.
— Boş tåvåqdän båşqä narsä körgänim yoq.

Cannät xålä har gal tåvåqni ålgäni bårgändä tåvåq tupråqqä qårişib yåtgänini körärdi. Biråq, u oğlining fe'lini bilgänidän, özi şunäqä, u yerdägi çöpni bu yergä ålib qoymäsdi, deb qoyä qålärdi! Båläning aybi qaçån ånäsigä bilinibdi, deysiz! Qançä xåvf-xätärdä pişirgän åvqäti båläsigä buyürmäyåtgän ekän, uni itlär taläşib yeyişäyåtgän ekän.

Cannät xålä romålgä orälgän tåvåqni şåşib oğlining åldigä qoydi. Tursünbåy kir bolib ketgän pancälärini baråbär tåvåqqä tıqıb ğicimläb åğzigä sålärdi. İkki-üç åşämdäyåq tåvåq boşädi. Ånä grelkädän såpål piyålägä çåy qoyib båläsigä tutdi.

Tursünbåy ålä turib qoli qaltiräb piyåläni tüşirib yubårdi. Közläri åläyib ånä tizzäsigä båşini täşlädi.

Badänidän açimsıq ter hidi kelib turgän båläni ånä bağrigä båsib båşläridän silädi.

Tursünbåyning isitmäsi baländ edi.

— Bezgäk tutyäpti seni, båläm. Yür, yür, ketäylik. Seni ålib ketgäni keldim.

Tursünbåy cavåb ornigä ingrädi.

Şu tåpdä Cannät xåläning közigä dunyå qåp-qårånği bolib ketdi. Öz dardini unütdi. Båşidägi rumålini yeçib külmäkdän hulläb kelib, oğlining peşänäsigä båsdi. Båläsi közini åçmäy ingrädi.

Cannät xålä årıq barmåqläri bilän oğlining yüzläridän siläb, közlärini bir nuqtägä tikkäniçä åvåz çıqazmäy yığlärdi.

Årzülär şamålgä uçdi. Håmilälikdän tå şu küngäçä qılgän ümidläri tamåm boldi. Båläsining yolgä kirgän kündägi quvånç, tili çıqıb, birinçi martä aya, degändägi åläm saltänätigä teng şådliklär, dadäsi åpiçläb güzärgä ålib çıqıb ketäyåtgändä eşik åldidä årqäsidän qaräb qålgändägi heç narsägä teng körib bolmäydigän båxt, birinçi bår maktäbgä küzätgändä åppåq köyläk, ğarç sålib tikilgän etik kiyib çåpqılläb ketäyåtgändägi tångdek, heç qaçån körmägän tång... Hämmäsi, hämmäsi ånä köz åldidän bir-bir ötäverdi.

Tursünbåy alähsirärdi.

— Yangi tonim kani, etigim... Zebi, Zebi! Zebi! Eşikni kim taqıllätyäpti, åçmä! Ålmä pişib qåpti-kü. Kelyäpti, kelyäpti! Velåsipedimgä tegmäsin! Etigimni tårt! Åşingni yemäymän! Zebi qani?!

Cannät xåläning yüräk-bäğri ezilib ketdi. Nimä qılsin? Nimä qılsä, båläsining dardigä em bolädi?

Çåräsiz! Uning dardini yengillätişgä heç qandäy imkån yoq. Båläsi quvğin. Hämmä eşik berk. Åçıq havå häm ungä berk. Şu tårginä toqäydän båşqä makåni yoq uning. Bu çåy häm uni ümrbåd saqläyålmäydi.

Ånä ikki qolini åsmångä kötärib faryåd çekdi.

— E, xudå, mendä şunçä qasding bårmidi!

Uning havågä kötärilgän qolläri şalåpläb ikki tizzäsigä tüşdi. U şu qoyi qançä otirgänini bilmäydi. Atråfni qårånğilik båsgän, qamişlär şamåldä såvük guvülläydi. Yånidä yåtgän båläsi oqtin-oqtin ayançli ingräydi. Şu paytdä ålisdän kimningdir, «Cännnääääåt», deb qıçqırgäni eşitildi. Ånä huşigä kelib qulåq tutdi. Oşä åvåz yanä bir neçä bår takrårländi.

Cannät xålä ornidän turdi. Qårångidä båläsining başäräsi körinmäsdi. Yanä otirib timirsqılänib peşänäsini tåpdi. Hämån issıq.

Ånä ikki ot åräsidä qåldi. Ketsä, båläsidän köngli tinçimäydi. Kim bilädi, håli nimä keçädi? Ketmäsä, håzir uni qıdirib kelib qålişädi. Undä nimä bolädi?

U båläsining peşänäsidän qolini ålmäy turäverdi. Uni çaqıräyåtgän åvåz bårgän sari yaqınläşäverdi. Ånä şåşib çaylädän çıqdi.

Qamişlär åräsidän bir neçä cåydä maş'älä körindi. Har taräfdän «Cännät! Cannät!» degän tåvüşlär kelärdi.

Uni adäşgän, yå bolmäsä birån falåqätgä yolıqqän gumån qılib hämmä barävär åyåqqä turgän edi.

Cannät xålä cån xålätdä şudgår ålingän taräfgä yügürä båşlädi. U qamiş åräsidän çıqışi bilänåq Nizåmcån yolıqdi.

— Qayåqdä yüribsiz, aya, tinçmisiz?

Cannät xålä uning Nizåmcånligini åvåzidän tanidi. Nimä deyişini bilmäy goldirädi, Nizåmcån åvåzining båriçä toqäygä qaräb qıçqırdi.

— Keläveringlär! Cannät ayam bu yåqdälär!

U bir neçä martä atråfgä şundäy deb qıçqırgändän keyin maş'älälär şu taräfgä qaräb kelä båşlädi. Birinçi bolib åqsåqlänib İkråmcån keldi. Birpäsdä uni maş'älä kötärgänlär oräb ålişdi.

— Qayåqdä yüribsän? Cannät xålä cavåb berålmädi. Uning közläri becå. Faqät qollärini muttäsil silkitib toqay taräfgä qaräb qıçqırärdi. Ånä aqldän åzgän edi. Nizåmcån uni suyäb çådir åldigä ålib kelgünçä tergä pişib ketdi. Cannät xålä hämån toqäygä qaräb qıçqırär, uning qolidän çıqıb oşä yåqqä yügürmåqçi bolärdi. Çådir içigä kirişgändä, u birdän cimib qåldi. Håldän tåyib töşäkkä özini täşlädi-yü, qımirlämäy şiftgä tikilib yåtäverdi.

Ådämlär birin-ketin tarqäb ketişdi. İkråmcån, Cannät xåläning ågzigä çåy tutdi. U båşini saräk-saräk qılib içmädi. Darmånsiz qolläri bilän körpäni båşigä tårtib közini yumdi.

U şu yåtgäniçä ertäläb häm közini åçmädi.

U yagånä farzändidän ümid üzålmäy, uning båxtini körålmäy armån bilän çådirdä cån bergän edi.

Ertä azåndä Nizåmcån Tågägä xåbär bergäni Zirillämägä åt çåptirib ketdi. Tuşgä qålmäy İkråmcånning yår-birådärläri grüzåvåydä tåbut bilän yetib kelişdi. Çöl ufqı qızärib turgän keç paytidä marhümäning casädi sålingän tåbutni yelkägä ålişdi. Nizåmcån ungä oğil bolib, hassä tutib, tåbut åldigä tüşdi.

Uning öz båläsi toqaydä, qamişlär åräsidän maråsimni közätib turärdi. U kim vafåt tåpgänini bilmäsdi. Dadäsining tåbut åldidä bel båğläb yığläb ketäyåtgänini kördi-yü, közläri becå bolib ketdi. Åxır, u küni bilän ånäsini kutäyåtgän edi. Ungä åvqät ålib kelmåqçi edi. Nimä boldi? Nahåtki, ölgän bolsä? Endi uning håli nimä keçädi? Endi ungä kim åvqät ålib kelädi?

Ånä ungä faqät kiydiriş, yediriş üçün ånä edi, xålås. Ånä uning firåqıdä, dardidä adå boldi. Båläsi esä bu toğridä oylämäsdi.

Ånä, qazåyim yetib ålämdän ötsäm, båläm öz qoli bilän qabrgä qoyädi, deb ümid qılärdi.

Båläsi qabrgä yaqın kelmäy, burigä oxşäb toqaydän xunük qaräb turärdi.

Ånä, båläm årqämdä qålädi, çiråğimni yåqadi, deb niyät qılärdi.

Bålăsi bundăy oylărni båşigă keltirmăsdi. U tuğib kattă qılgăn ånăsining casădini begånălăr yelkădă tabărrük qılib kötărib ketăyåtgănlărini köră turib hăm bir qadăm åldingă cilmăsdi.

Quyåş qıp-qızil çoğ bolib båtăyåtgăn çöl åqşåmidă hicrånzădă, alămzădă, farzănd dåğidă qoyib adå bolgăn ånăni tupråqqă qoyişdi.

Hămmăning båşi qoyi egilgăn.

İkråmcånni Tåğă suyăb turărdi. Nizåmcån qabr yånidă çukkălăb båş egib otirgăniçă hămmă qozgălgăndă hăm båşini kötărmădi.

Åftåb uçdi. Ufqdă ålåvli bulutlăr qåldi. Nizåmcån båşini kötărgăndă yaltirăb turgăn parçă bulutlăr qoygăn qåğåz çoğidek birpăsdă uçdi. Çöl cimcit bolib qåldi. U hasrăt-nădåmăt bilăn bittă-bittă båsib çådir tåmångă yüră båşlădi.

Qışlåqdăn kelgănlăr grüzåvåygă çıqıb ålişgăn.

Tåğă Nizåmcånni kütib turgăn edi, yånigă çaqırdi.

— İnim, çaylădă yåtmă! Körpă-töşăgingni kötărib amăkingning çådirigă kel. Yålğiz qålmăsin,— deb tayinlădi.

Nizåmcån uning aytgănini qıldi. Çådirdă fånăr yåqmăy İkråmcån tizzăsini quçåqlăgăniçă qımirlămăy otirărdi. Nizåmcån nimă deyişini bilmăy bårdån üstigă urin sålă båşlădi. İkråmcån ungă qayrilib qarămădi hăm. Nizåmcån qattıq çarçăgănidăn yånbåşlăşi bilăn uxlăb qåldi. U ertălăb tång qårånğisidă uygåndi. İkråmcån hali hăm oşăndăy qımirlămăy otirărdi. Nizåmcån nimă deb åvütişni bilmăsdi. Nimă deydi? Bålă bolib biråvni yupătmăgăn. U İkråmcånning yånigă tiz çökib yelkăsigă qolini tăşlădi. İkråmcån ungă ögirilib qărădi. Uning åq årălăb qålgăn såqållăridă yåş tåmçilări titrăb turărdi.

Nizåmcån özini tutålmădi. Höngrăb yığlăb yubårdi.

Çådir teşigidăn yårişib ketgăn åsmånning bir parçăsi körinib turărdi.

TÖRTİNÇİ BÖLİM

I

Çårteräkning åq örikläri pişdi.

İnåyät åqsåqål Marğilån bilän Çårteräk åräsigä tandä qoyib qålgän. Qışlåqdägilär: «Åq örik pişdi, endi it tinsä tinädi, quş tinsä tinädi, ammå İnåyät åqsåqål tinmäydi» deyişärdi.

Darhäqıqät, åqsåqålning qoli qoligä tegmäsdi. Kålxåzçilärning håvliläridägi, çårbåğläridägi öriklär pişib yåtibdi. Uni båzårgä åbårib såtädigän erkäklär qani? Hämmäsi uruşdä. Bårläri häm dalädän boşämäydi. Ğozä yaganägä kirgän, pillä hämmäni şåşirib qoygän. Xåtinlär ertä azåndä dalägä çıqıb ketişgäniçä kün båtgändä qaytişädi. Kampirlär qurt bilän åvårä.

Bütün qışlåqdä bittä bekårçi şu İnåyät åqsåqål. Kålxåzçilärning öriklärini tupi bilän såtib åladi. Qåq sahärdä örik terib åftåb yåyilmäy, eşäkkä årtgäniçä Marğilån båzårigä qaräb ketädi. Keçäläri eşikni tanbäläb pul sanäydi. Ğicimlängän bir sumliklärni holläb, samåvärning qårnigä yåpiştirib dazmålläb, åbdän çiråyli qılib tåxläb åladi. İşi bitgändän keyin häm darråv çözilib yåtä qålmäydi. Såtib ålingän öriklärni egäläri qåqıb yemäyåtgänmikän, deb mahälläni mahsiçän aylänib devår nahräläridän qaräb yürädi (käliş kiyib yürsä şalåplätib bildirib qoyişi mümkin).

Bugün Åqsåqål båzårdän keç qaytdi. Özi häm nihåyätdä çarçägän edi. Şunçä yolgä eşäk årqäsidän yürib ikki martä bårib keliş åsånmi! Ortäsidän yirtilgän qızil ottiz somlikni papirås qåğåz bilän tişining kiridä yelimläb yåpiştiräyåtgän edi, birdän eşik taqılläb qåldi. U şåşib dastürxån üstidägi pullärgä çåpånini yåpdi-dä, eşikkä bårdi.

Påçtälån ekän, xåt berdi-yü, indämäy ketäverdi.

İnåyät åqsåqål savådsiz edi. Xåtning kimdän kelgänini bilålmäy çiråqqä sålib u yåq-bu yåğigä qarädi. Keyin yånigä qoyib, tağin pul sanäşgä tüşib ketdi. Birdän yürägi håvrıqıb yanä xåtni qoligä åldi.

— Måliyädän emäsmikin? Båzårkåm pattäçisi yåmån qaräb yürgän edi, bir balå qılib nalåg çıqäzgän bolmäsin. Nimä köp, bu zamåndä galämis köp.

Dildår ketib qålgändän beri İnåyät åqsåqål keçäsi sirä üyigä täşläb çıqıb ketmäsdi. Samåvärgäkü, örik pişgändän beri åyåq båsmäy qoygän. Nimä qılsin? U pullärini qoyığigä tugib tonining içidän beligä sirib båğlädi-dä, köçägä çıqdi. Simyåğåç tagidä bekinmäçåq oynäyåtgän bålälär åldigä kelib qaysi birigä oqıtsäm ekän, deb andäk oylänib turdi-dä, bittäsini tanläb çetgä çaqırdi.

— Mengä qarä. Håcäkbärri oğlisän-a, ertägä bir doppi örik berämän, manä şu xåtti oqıb ber. Ävväl qarä-çi, kimdän kelgänäkän?

Bålä xåtni ålib, elektrgä sålib, kånvert üstidägi yåzüvni oqıdi.

— Dildår åpämlärgä kelgän-kü.

— Kimdän kepti? — dedi şåşib Åqsåqål.

— Nizåmcån akäm yåzibdilär.

Åqsåqål båläning qolidän kånvertni tårtib åldi. Şipillägäniçä årqäsigä qaytib eşik åldigä keldi.

— Ahmåq! Endi esing kiribdi. Musåfirlik, daydilik cåninggä tegibdi-dä. Men bir iş qılsäm bilib qılädigän ådämmän.

Åqsåqålning közigä Dildårlärning åq tünükäli içkäri-täşqärili håvlisi, sığiri, içkäri üygä toşäb qoyilgän qaşqär gilämi körinib ketdi.

Åqsåqål såqålini tutämläb oylärdi.

Xåtni åçmaslik keräk. Bulärning işigä aräläşmägänim ma'qul. Hurkitib qoyämän. Xåtni indämäy Dildårgä åbårib berämän özim heç narsä bilmägän bolib turäverämän. Bu gal özläridån ålişib tåpişgänläri dürüst. Men faqät pufläb alängälätib turäman.

Åqsåqål şundäy xåyål bilän şåşib håvligä kirdi.

Supä åldidägi örikni bir tepgän edi, duv etib tökildi. Ayvåndän tåğåräçä ålib münkäygäniçä bittä qoymäy terib såldi.

U eşikkä kişän qulf urib qudäsinikigä qaräb ketdi. Eşik åçıq edi. U taqıllätmäy öz üyidek kirib båräverdi. Dildår ayvåndä, belänçäkdä uxläb qålgän båläsi yånidä kitåb oqıb otirärdi. U Åqsåqålni körib ornidän turdi.

Dildår üydän çıqıb ketgändän beri Åqsåqålni körmägändi. Çål häm neväräsini körgäni aqälli birån martä kelmädi. Künigä ming aylänib, ming örgilädigän qızi bolsä Dildårning közi yårigänini eşitib häm birån martä hålidän xåbär ålmädi. Şuning üçün häm Dildår qaynätäsini såvüqqınä qarşi åldi.

Çål ayvån labigä otirib fåtihä oqıdi. Hål-ahvål sorädi.

—Neväräginämni bir köräy deb keldim. Båläginämdän qålgän tuyåqni bir köräy deb keldim. Aytgänçä, öriging pişgän edi. (Åqsåqål hali häm uning könglini şunäqä gaplär bilän yumşätiş payidä edi.) Åğzing tegsin deb ålib kelgän edim.— Çål şundäy deb belbåqqä tuğilgän tåğåräçäni surib qoydi.— Qudäm körinmäydilär?

Dildår ma's cavåb berdi.

— Ötgän küni kasälxånägä åbårib qoydik. Sal åğirläşib qåldilär.

Åqsåqål ättäng, ättäng, deb båşini saräk-säräk qıldi. U ättäng, deyärdi-yü, içidä bu gapning aksini oylärdi.

— Tirikçiliging qaläy, båläm?

— Binåyidek ötib turibdi.

— Birån nimädän sıqıläyåtgän bolsäng tårtinmäy aytäver.

Åqsåqål şundäy deyä turib belbåğigä qol uzätdi. Qoli büklängän kånvertgä tegib uni atäyin beıxtiyår ålgändek qılib közi yaqınigä ålib keldi.

— İya, esim qursin, şu tåpdä påçtäçi manävi xåtni täşläb ketgändi. Kimdän ekän, oqib bermäysänmi?

Dildår tilär-tilämäs kånvertni qoligä åldi. Xåtgä qaräb rangi åqärdi. Uning haräkätlärini çål zimdän közätib turärdi.

— Xåt mengä ekän.

— Kimdän? — çål bu gapni bepärvå aytişgä urindi.

Dildår xåtni yånigä qoydi.

— Bir ådämdän ekän.

Åqsåqål håvligä, keksä tut şåxläri engäşib turgän tünükä tåmgä suqlänib birmä-bir qaräb çıqdi. Könglidän, cindek remånt qılsä ellik minggä ketädi, degän oy ötkäzdi.

— Hay, mäyli, båläm, bolmäsäm men ketäy. Sıqılib qålsäng, aytärsän.

Åqsåqål tåğåräni üstüngä tiräb qoyilgän patnisgä özi boşätib ornidän turdi. Dildår uni közätib eşik åldigä häm çıqmädi. Qandäy otirgän bolsä şundäy otiräverdi.

Åqsåqål båyä, neväräginämni, båläginämdän qålgän toyåqni körgäni keldim, degän edi. U belänçäkdä yåtgän neväräsigä qarämädi häm. Buvä bolib u neväräsining yüzini häm körmägän.

Dildår bu åilädä salkäm bir yil yaşäb çålning kimligini bilib ålgän edi. Ulärning içidä bittäginä ådämşävändäsi Nizåmcån edi. U åtäsining, åpäsining yüzsizligigä çidålmäy ketib qålgän. Faqät şulär üçünmi? Dildår özigä bundäy savål berålmäsdi. Ägär şundäy deb sorägüdek bolsä, Nizåmcånning ketib qålişigä eng asåsiy sabäbçi özi ekänini bilärdi. Anä şuning üçün häm bu toğridä oylämäslikkä haräkät qılärdi.

Åqsåqål köçägä çıqqändän keyin sal näri bårib yanä årqasigä qarädi. Åydindä tünükäsi yaltiräb turgän imårätgä ançä qaräb turdi. Keyin üyigä emäs, qızinikigä qaräb ketdi. U Yakkätütgä yetmäsdänåq qızigä yolıqdi.

— Qayåqdä yüribsiz, dadä? İkki martä neväröngizni yubårdim, yoqlär, eşik berk, deb qaytib keldi. Xåvåtir ålib keläyåtgän edim.

—Keliningning åldigä bårdim. Gap köp, qızim. Hali aytib berämän.

Åtä-bålä indämäy ketäverişdi. Sal yürgändän keyin çål tilgä kirdi:

— Risål, ertägä Dildårnikigä bårib ciyäningni körib kel.

Risålätning yürägi şuv etib ketdi. Dildår biråntä nağmä çıqäzäyåtgän bolsä keräk, deb oylädi. Uning şundäy oyläşgä asåsi häm bår edi.

Dildår özini Nizåmcångä molcälläyåtgänini bilib ålgändän keyin yığläb båşigä ådäm toplägän edi. U anä oşändäginä Nizåmcånnig yoldä ungä aytgän: «Båyquş! Xånädånimizgä külfät ålib kelding, şumqädäm», degän gaplärining ma’nåsigä yetgän edi.

Dildår ulärning niyätlärini häm bilib qålgändi. Ulärgä Dildårdän häm uning mülki keräk, şu mülk deb ulärning cåni haläk.

Dildår åtäsinikidän ålib kelgän camiki mållärini ulärgä täşläb egidägi kiyim bilän çıqıb ketgän edi. Åqsåqål uning üyidägi narsälärni sandıqqä cåyläb eşikkä qulf urgän.

Şu tåpdä Risålätning xåyålidän uning oşä mållåri ötgän edi. Dildår mållärini da’vå qıldimikän? Dadäm, üygä bårib könglini ål demåqçimi? İkkåvi åldinmä-ketin håvligä kirişdi. Bålälär hali häm uxlämäy bir-birini türtib yåtişärdi. Åqsåqålni körib körpägä burkänib ålişdi. Kattäsi körpädän båş çıqärib buväsigä maqtängännämå qarädi.

— Dadämdän xåt keldi. İkkitä ården åptilär.

— Şunäqämi,— dedi çål.— Cüdä binåyi iş bopti, årdiri bårlärgä påyiz tekin emiş. Kelsä Sibirgä ålmä åbårib såtämiz. Qani, qızim, åvqätingni ålib kel.

Risålät likåpdä şavlä ålib kelib åldigä qoydi. Åqsåqål qoli bilän şavlä yeyarkän, qızigä tanbeh berä båşlädi.

— Bunäqädä tillädän tåğing bolsä häm bir haftädä tamåm qıläsän. Şavlägä häm şunçä goşt såläsänmi. Yåğini qarä, cånvår yüzigä çıqıb ketibdi. Yåğ degänni tüpükdekkinäsini qåzångä yalätvårsä bolädi. Xocä mahällädägi kabåbçi bålägä tayinläb qoygänmän, suyäk berädi. Qaynätsäng, anä yåğü manä yåğ. Båläm, recälik boliş keräk, recälik. Zamån şunäqä.

Åqsåqål barmåqlärining åräsigäçä tilini tıqıb yaläb måxsisigä qolini surtdi.

— Xoş, endi, manävi gapni eşit. Sayåq ukängdän xåt keldi.

— Qäni? — şåşib sorädi Risålät.

— Xåt mengä emäs, Dildårgä.

— Våy adå bolsin,— dedi çözib Risålät. — Qırğin kegür kennåyisi cigäridän häm aziz bopti-dä.

— Şåşmä, şåşmä, gap tagidä gap bår. Xåtni bålälärgä oqıtmåqçi bolgän edim. Kånvertdä, Dildårgä tegsin, deyilgän ekän. Åçmädim. Ukängning endi aqli kirgän. Dildårgä suykälänmåqçi. Bizgä bir nimä deyişgä yüzi çidämägän. Mäyli, özläri tåpişgäni dürüst. Xåtni håzir Dildårgä åbårib berdim. U pismığing ilgäri häm xåt ålib turgängä oxşäydi, qolimdän ålib bir qarädi-yü, yånigä qoyib qoydi. Håzir oqıyåtgän bolsä keräk. Atäyin sengä maslähätgä keldim. Kişi bilmäs biz häm gicgicläb turişimiz keräk. Bu taräfi sillıq köçsä, ukängning åldigä bårib keläsän.

— Özi qayåqdä ekän?

— Unisini bilmädim. Oşä xåtgä bitgändir åxır, qayerdäligi.

Åqsåqål yånini kavläb törttä on sumlikni ålib qızigä uzätdi.

— Çaqälåqqä u-bu ål. Miyånçä qıl. Yoqläb bårib könglini bilib keläsän. Anä undän keyin ukäng qayåqdä bolsä oşäqqä bårib işni pişitäsän özim bårärdimü on yetti top örik ålib qoygänmän. Vaqtidä terib såtib ålmäsäm, pişib qåqı bolib qålädi.

— Men häm qurt tutgänmän-kü, dadä.

Çål cerkib berdi.

— Ha, kålxåz sendän minnätdår bolärmidi? Tilingni sal şirinråq qıl. Bolär-bolmäsgä låvilläyvermä. Qudä buväng häm kasälxånädä emiş. Pişib, hilviräb, anä ketämän, manä ketämän, deb turibdi. Håvlisini naq ellik mingdän köpgä såtsä bolädi. Tayinläb ayt, muhtåc bolsä rözğårdän narsä çıqärib såtmäsin. Nimä keräk bolsä özim xåbär ålib turämän.

Risålät dadäsigä ma'nåli qaräb qåldi. U şu qaräşidäyåq dadäsining içidägi bår gapni bilib ålgän edi.

Åqsåqål, ölikni özim kömämän, demåqçi. U qudäsining ölişigä qattıq işångän. U köpdän beri şuni kütärdi.

Åqsåqål såqålini selkillätib piçirlärdi:

— Ölik kömişning özi bolmäydi. Ölgän ölib ketäverädi, qålgängä qıyin. Ölik gorgä kirmäsdän haräcät båşlänädi. Bunäqädä recä bilän iş tutmäsa, bår bud-şüddän acrälib qåliş heç gapmäs.— Åqsåqål qızigä qarädi.— Kättäng ertägä men bilän båzårgä bårädi. Bittä özim şåşib qålyäpmän.

— Våy, dadä, oqışi bår-kü.

— Bir kün keyin mullä bolädi. Zehni ötkir bålä. Bir-ikki kün bårmäsä häm boläverädi.

Åqsåqål dastürxångä fåtihä oqıb ornidän turdi. Çıqıb ketäyåtgändä åldidägi tutgä qaräb toxtädi.

— Kesgäni kelişsä quvläb sål. Qurt tutişni bildimi, tut ekişni häm bilsin. Çaqäsini bermäsä kestirmä.

Çål ketdi. Qårånğidä ançä vaqtgäçä uning yå haq, yå hu, degäni eşitilib turdi.

II

Dildår İnåyät åqsåqål çıqıb ketişi bilän darråv xåtni qoligä åldi. Åçib oqışgä yürägi dåv bermäy bir müddät kånvertgä tikilgänçä turib qåldi. Dildår ornidän turib båläning üstini yåpdi-dä, kånvertni åçdi. Qårä qaläm bilän yåzilgän xåtni oqış ançä qıyin edi, şuning üçün häm ornidän turib çiråqqä yaqın keldi.

«Sälåm, Dildår!

Sengä şu xåtni yåzib toğri qılyäpmänmi, bilmaymän. Yåzmäsäm, tinç yaşålmäydigängä oxşäymän. Çårteräkdän çıqıb ketäyåtgänimdä sengä aytgän açççıq gaplärim üçün qaçånlärdir üzr aytişim keräk edi. Oşä gap dilimdä tåş bolib yåtmäsin üçün vaqtlirâq aytib tinçib ålmåqçimän. Bilmädim, men sening åldingdä günåhkårmänmi, yå sen mening åldimdä günåhkårsänmi? Nazärimdä, ikkåvimiz häm kattäkån angläşilmåvçilikning qurbåni bolgängä oxşäymiz.

Esingdämi? Qançädän-qänçä årzülärimiz bår edi. Anhår boyläb yarim tüngäçä gapläşmäy öz xåyållärimiz bilän bolib, suvning şalåpläşigä qulåq sålib ketäverärdik. Oşändä mening båxtim ålämgä sığmäydigän bolib tuyülärdi. Qolimni uzätsäm, åyni uşläb ålgüdek edim...»

Dildår xåtdän közini ålib qårånğilikkä tikilgänçä turib kåldi. U şu qårä keçä qa'ridän oşä yåşligini qıdiräyåtgängä oxşärdi. Teräkning åq astärli bargläri milt-milt qılib birläşib ketdi-dä, kattäkån anhårgä ayländi. Erigän qurğåşin betidek såvuq miltiräyåtgän suv yüzidä qıp-qızil ålmälär åqıb kelyäpti. Nizåmcån bir qoli bilän tål nåzdäsigä åsilib, bir qolini ålmägä uzätyäpti. Qırğåqqä urilib qaytgän suv tolqın yasäb ålmäni näri surib ketdi. Nizåmcån bir qoligä åsilgänçä qåldi...

Belänçäkdägi bålä yığläb uning xåyålini böldi. Bålä tepäsigä kelgünçä yanä cimidi. Dildår xåtgä tikildi. «... Oşändä båşimgä şunçä savdålär tüşişini sirä xåyålimgä keltirmägän ekänmän. İkkåvimiz häm bålä edik. Anhår boyidä, macnüntål åräsidä çümilmåqçi bolib yeçinib turgäningni, mendän qåçib özingni qorquv bilän suvgä täşlägäningni körgänimdä båläligim tügägän edi. Oşändä sen tozğib ketgän såçläring bilän kökrägingni bekitib turgän eding. Bir curnäldä maşhür itälyän rassåmi işlägän farişţäning surätini körgänimdä, darråv sen esimgä kelding. Oşä surätdä farişţä xuddi sengä oxşäb såçläri bilän köksini tusib turibdi. Oşändä seni farişţägä oxşätgänmän. Qandåq eding, qandåq eding. Baländ tepägä çıqıb temir yoldä ketäyåtgän påezdgä qaräb qåçgänimiz esingdädir. Oşändä ålis yurtlärgä bårişni xåyål qılgändik. Påezd årqäsidägi qızil çiråq bizni özi bilän uzåqlärgä ålib ketgändek edi. Tuşimdä häm, ongimdä häm sen eding. Adirlärgä çirmäşib çıqärdik. Såylärdän tap tårtmäy keçib ötärdik.

Calä qoygän künni sirä unütålmäymän. Oşändä adirning närigi taräfidä åftåb çaräqläb turgän edi, biz taräfgä calä qoyärdi. Åsmåndä esä Marğilån beqäsämidek kamäläk tåvlänärdi. İkkälämiz häm yaläng åyåq yügürgänmiz. Kamäläk işkåmining tagidän ötämiz deb yügürgänmiz. Qançä yügürsäk häm yetålmägänmiz. Akäm keldi-yü, bir-birimizgä begånä bolib qåldik. Dunyå közimgä qårånği bolib ketdi. İkki martä özimni öldirmåqçi häm boldim. Qorqåq ekänmän. Öldirålmädim. Kim bilädi, balki bu qorqåqlik emäsdir. Qaçånlärdir sendän qasd åliş üçün yaşåşim keräk bolgändir.

Sen üyimizgä kelin bolib tüşding. Bu üydä men årtıq…» Uzåqdä gupilläb turgän dvicåqning åvåzi pasäyä båşlädi. Şiftgä åsığlıq lampåçkä lip-lip qılib sekin öçdi.

Gügürt yoq edi. Çårteräk xålqı båşqälär qatåri qıyåq çüp işlätärdi. Dildår nimä qılişini bilmäy qolidä xåt bilän tik turgäniçä qımirlämäsdi. Nizåmcånning xåti uni bålälik köçälärigä yetäkläb, yolning ortäsigä täşläb ketib qålgändek edi. U şu bir neçä minüt içidä båläligini, köngligä muhäbbät oti tüşgän eng şirin damlärni körgän edi.

Qani endi oşä künlär qaytib kelsä. Oşä künlärni qaytärişning ilåci bolsä edi. Dildår öz hayåtini bütünläy båşqäçä qurärdi. Håzirgidek zabunlikdä aftådähål otirmäsdi. Afsüski, yaşäş huquqı ådäm båläsigä bir martä berilgän. Heç qaçån hayåt årtgä qaytmägän. Hämmäväqt åldingä qaräb ketävergän. Yanglişgän yanglişib

qåläverädi, yolni toğri ålgän hayåt cåmini åxırigäçä sipqårib yaşädim, armånsiz yaşädim, deb ketädi. Hayåtning yaltiråq, cilväli, aldämçi oyinläri köp. Bu aldämçi cilvälär saråbdek aldäb bağrigä çaqırädi-yü, kimsäsiz çöl ortäsidä bir qultüm suv zår qılib täşläb ketädi. Tanni tilkä-pårä qılib, qollärni tilib baländ çoqqıgä çıqqänlärginä otlåqlärni, ålis ufqlärni körädi. Manä, buni yaşäş deb aytädilär.

Hayåtdä insån üçün ilåcsiz narsä häm yoq. U ümrini båy bermägän bolsä, ketäyåtgän yoli cargä ålib båräyåtgänini bilib qålsä vä undän qaytiş xåhişi bolsä, toğri yolni tåpib ålişi muqärrär. Dildårning åldidä hali cüdä kattä hayåt bår. U yaşäşi keräk. Yaşägändä häm ötmişini tandän bir parçäsini kesib täşlägändek unütib yaşäşi keräk. Yol şu. Bundän båşqä yol yoq.

Dildårning köksidä xuddi anä şundäy his, anä şündäy qarår håqım edi.

Köçädän qızlärning qıy-çüvi eşitildi. Eşik tirqışidän yoläkkä ipdek ingiçkä nur tüşdi.

Dildår yügürib bårib eşikni åçdi. Fånär kötärgän tört qız içkäri kirişdi.

Dildårning üyi köp bolgänidän dadäsi hämmäsini yığiştirib qurt båqışgä ruxsät bergän edi. Elektr uçgänidän qızlär qurtgä barg sålişgä Dildår qıynälmäsin, deb fånär ålib kelişgän edi.

— Samåvärgä ot täşläng, Dildår åpä. Bugün şattä yåtib qålämiz.

Qızlär çüvir-çüvir qılib qurt tutilgän üygä kirib ketişdi. Dildår lampäni ålib çıqıb fånärdän ot åldirib yåqdi-dä, ayvån tåqçäsigä qoydi. Keyin qızlärning ketidän kirdi. U hali häm xåtning ta'siridän çıqmägäni bilinib turärdi. Közläri qızärgän, åvåzi häm titrärdi.

Qızlär barg sålib bolib ayvångä çıqışdi.

— Qorqmäng, åpä yåtib qålmäymiz.

— Yåtib qålsänglär cånkåşki edi-yä. Gapläşib yåtärdik. Bir özimmän.

Dildårning dadäsi kasälxånägä ketgänidän qızlär bexäbär edi. Uni yålgiz täşläb ketgiläri kelmädi. Åyåğigä etik kiygän Asrårä torgä çıqıb otirib åldi.

— Adål, etikni tårt!

— Ha, erimmisän?

— Seni er ålsä cån derding-a. Burningni qarä!

— Burnimgä nimä qıpti?

— Åynäkkä qarägänmisän özing. Bu burun emäs, Xålçä xåläm kåvuş yeçib qoygängä oxşäydi. Etikni tårt!

Adål häm boş kelmädi:

— Sen ülgürni er ålmäydi. Er sengä xåtin bolib tegädi. Prikäz berişini qaränglär-a! Åvåzing ülgür häm muridän çıqqändek gümbürläydi. Åting ülgür häm erkäkçä Asrår. Başäräng habäşgä oxşägän qåpqårä, yürişing ayıqqä oxşäydi. Bittä moylåv kam. Moylåv qoysäng, sen bilän keçqurün yürgän qız gap-söz bolädi.

Qızlär qåtib-qåtib külişdi.

— Ha, boş kelmä, Adål. U bittäni gapirsä sen ontäni qondiräsän-a.

— Ke, boldi, etikni tårt. Men şattä qålämän. Biznikigä kirib ayamgä aytib qoyäsizlär. Dildår åpäning åldidä qåldi, deb qoyärsizlär. Boptimi?!

Adål råzi boldi. Uning etigini tårtib qoydi-dä:

— Boldimi, dadäsi, orningizni sålib beräymi?— dedi.

Yanä qåtib-qåtib külişdi.

Dildår häm ulärgä quşilib külärdi. Uning yüzidägi båyägi solğinlikdän nişån qålmägändi.

Dildår, Asrårä qızlärni fånär kötärib köçägä közätib qoyişdi.

Asrårä çarçägän ekän, yåstıqqä båş qoydi-yü, uxläb qåldi. Dildår tåxmåndän körpä ålib üstigä yåpib qoydi. Özi åyåq tåmåndä uning piş-piş uxläşigä qaräb otirärdi.

Asråräning yüzläri şamåldä qåräyib ketibdi. Åvåzi häm, båyä Adålät aytgäniçä erkäklärnikigä oxşäydi. Yürişi häm şunäqä.

Uruşdän ävväl qanäqäydi? Nåzikkinä edi, şekilli. Dalädä eng åğir işni şu qılädi. Zåvür qaziydi, ketmån çåpädi. Qırgä çıqıb ketib åftåbdä qoyib, şamåldä dildiräb oråq orädi. Ayasi qarib qålgän, rözğår işigä häm şu qaräydi. Ukälärining kir-çiri häm uning boynidä. Sığir såğädi, nån yåpädi, tåmårqägä qaräydi.

Şunçä iş, şunçä täşviş bilän yürägidä sevgi yånädi. Karimcån xåyåli bilän yaşäydi. Qoşıq aytädi, oyingä tüşädi. Qızıqçilik qılib hämmäni küldirädi. Özi xunükkinä. Heç kim uni xunük demäydi. Yürägi çiråyli, qılığı çiråyli. U kirgän üy yaşnäb ketädi.

Manä, u uxläyäpti. Biräm çiråyli uxläyäpti.

Uyqusi häm çiråyli uning!

Dildår ungä qaräb turib haväsi keldi. Karimcånning såğ-åmån kelişini aståydil tilädi. Ulärning qåvüşgän båxtli künlärini körgisi keldi.

Birdän xåt esigä keldi-dä, çöntägidän ålib fånär şişäsigä engäşdi.

«...Bu üydä men årtıq yaşäyålmäsligimni bildim.

Seni kündä körib ölgändän, bir ümr båş ålib ketişni afzäl bildim. Ketdim. Ketib häm sendän qutülmädim. Akäm öldi. Endi sen yelkämdä cüdä häm åğir yükkä aylänib qålding. Dadäm, åpäm seni mengä ålib bermåqçi bolişdi. Bu benåmüslikkä çidäyålmädim. Kelin ayasigä üyländi, degän nåmüsni kötärib yürişdän körä ölgän afzäl. Bu bir meni, bir seni emäs, fråntdä cån ålib, cån bergän bir qahrämån håtiräsini haqårätläş bolärdi.

Faqät bir narsä haligäçä meni qıynäydi. Şu gapdän sen xåbärdårmiding? Men sen biläsän deb yolimni tosgäningdä eng qabih gaplär bilän haqårät qıldim. Şundäy demäsligim keräk edi. Bu gapdän xåbäring bolgändä häm şu gapni aytmäsligim keräk edi. Oşändä engningdä qårä köyläk edi. Ha, måtäm köylägi edi. Öz otinggä özing yånib turgän payting edi. Oşä gapim üçün haligäçä özimni keçirålmäymän. Şu xåtni yåzişgä macbur qılgän häm oşä narsä boldi. Manä aytdim. Tinçidim. Biz bir-birimizgä mutläqå begånä kişilär bolib qålgänmiz. Bizni båğläb turgän yagånä narsä — akämdän xåtirä, mabådå åmån-esån dünyågä kelgän bolsä — båläng, xålås. Sendän bittäginä iltimås. Asrårädän Karimning adresini ålib mengä yubår. Uning adresi üydä qålgän. Üygä xåt yåzmåqçi häm, bårmåqçi häm emäsmän. Åtäm åq qılgän.

Özing nimä qılib yüribsän dersän. Buni — sengä qızığı bolmäsä häm aytämän. Çöldä işläb yüribmän. Yåxşi ådämlär åräsidänmän. İş bilän åvünyäpmän. Sen, dadäm, åpäm yetkäzgän åzårlärni unütiş üçün birdän-bir åvünçåq iş bolyäpti. Ortåqlärim fråntdä. Bittä men bu taräflärdä daydib yüribmän. Çöldä yigirmä såtıx cåygä özim üçün şåli ekdim. Håsilni ålişim bilän uni qåpläb mudåfää fåndigä yubårämän. Heç bolmäsä şu mening duşmängä åtgän oqım bolsin.

Xåyr. Endi sirä xåt yåzmäymän. Şu bilän årämizdä nimä bolsä bari tamåm boldi.
Nizåm »

Dildår xåtni oqıb bolib häm undän közini uzålmäy turib qåldi. Xåtning çetidä üstidän uçirilgän ikki qatår yåzüv bår edi. Dildår yanä çiråqä yaqın kelib uni oqışgä urinib kördi. Oqıdi.

«Birgä tüşgän surätimizni yirtib täşlä!»

Dildårning közläridän şaşqätår yåş åqıb ketdi. Uning bir neçä tåmçisi xåtgä tüşdi. Xåt binäfşä qaläm bilän yåzilgän ekän, köz yåş tåmgän cåyidä dåğ paydå boldi.

Asrårä heç narsädän xåbärsiz piş-piş uxläyäpti.

Dildår bu erkäkşådä, dali-ğüli qızgä qaräb turib aståydil xåväsi keldi. Qandäy båxtli qız u?

Uning yürägidä qançädän-qänçä årzülär bår. U şu årzülärigä albättä yetädi.

III

Tüşgä yaqın qolidä tügün, åğzi tolä külki bilän Risålät keldi. U bir gapirib on külär, gap åräsidä Dildårdän ginä häm qılib qoyärdi. U ginä qıläyåtgändä aståydil labläri burulib ketärdi.

— Våy, åpäginäsi qåqındıq. Åmån-esån qütülib ålibsiz hämki, bir åğiz xåbär bermäpsiz. Özim yånginängizdä turärdim. Mendän båşqä kimingiz bår, ürgiläy. Har qançä qılsäm arziydi, ukäginäm hürmäti dåyälik qılsäm häm arzirdi. Keyingi paytlärdä şunäqäyäm tüşlärimgä kiräsiz, tüşlärimgä kiräsiz. Şu bugün keçäsi eşitdim.

Risålät cävräy-cävräy tügünni Dildårning qoligä berdi. Dildår tårtinibråq åldi-dä, çetgä qoyä qåldi.

— Våy, åçing, keçäsi bilän otirib tikib çıqdim. Ciyänginämgä, ukäginämdän qålgän yådgårginämgä tikib keldim.

Risålätning özi ornidän turib tügünni åldi-dä, yeçib içidän çaqälåqbåp sal oringän atläs köyläk ålib Dildårning qoligä berdi. Dildår köyläkkä qaräb uning yangi emäsligini, bir-ikki kiyilgänini darråv payqädi.

— Manävi duppiçä, manävi åşxoräk, manävi çåyşäb... Hämmäsini keçäsi bilän tikib çıqdim.

Dildår qayin egäçisining dåğüliligini bilärdi. U bilän ålişib baräkä tåpib bolmäsdi. U gapdä ontä erkäkni qåçirärdi. Şuning üçün häm indämäy qoyä-qåldi.

— Endi eşitdingizmi? — dedi u sekin, ammå kinåyäli åhängdä.

— Ha, ürgiläy, keçäsi dadäm aytdilär. Eşitdimü yürägim yåriläy dedi.

Dildår, ha quv, tuğruqxånä deräzäsi yånidä turgäningdä körgän eding-kü. Oşändä özingni körmägängä sålib atäyin yüzingni teskäri ogirgänding, deb icirğänib qoydi.

Toğri Risålät tuğruqxånä åldigä bårib qatıq, bådring såtärdi. Oşändä Dildårni körib yüzini teskari ogirgändi. Håzir u heç narsä bolmägändek åçilib-såçilib ungä özini yaqın körsätmåqçi. Üydän çıqıb ketäyåtgänidä u Dildårgä nimälär demägändi. Oşä gäpläri üçün häm betigä tüpürsä kamlik qılärdi. Oşändä Risålät ungä:

— Ukämgä oynäşib qoyib tekkänsän,— degändi.

Dildår oşä gapni esläb titräb ketdi. Ammå keçädän beri åtä-båläning bu üygä serqätnåv bolib qålgänlärini bilålmäy hayrån edi. Risålät uni oyläşigä gal bermäy belänçäkdä yüzigä tör yåpib qoyilgän båläni qoligä åldi.

— Özim aylänäy, ciyänginämdän ürgiläy. Våy, Dildårxån, buningiz oğil bålä-kü. Negä aytmädingiz? Men qızäläq deb yüribmän.

Dildår külib yubårdi. Risålät båläning u yüzidän, bu yüzidän çölpillätib öpib yanä beläņçäkkä qoydi.

— Ha, aytgänçä, keçä dadäm Nizåmdän Dildårgä xåt keldi, deb aytib qåldilär, tinç ekänmi?

— Tinç ekän,— dedi Dildår xuşlämäy.

— İlgäriläri häm xåt ålib turärmidingiz?

Dildår cavåb bermädi. Uning bu hålätidän Risålät åräläridä bir gap bår ekän, aytgäni xıcålät bolyäpti, deb oylädi. Sekin uni gapgä sålib körmåqçi boldi.

— Özi yåxşi bålä-yü sal ocärråq-dä. Yåxşi xåtinning qoligä tüşsä binåyidek bolib ketädi. Mominqåbil bålä qaysi qızgä yåqmäydi, deysiz. Bittä-yarimtäsi ülgür oşäqlärdä ilib ketmäsä edi. Håzir nimä köp, qari qız köp. Håzir qızlär yangi üçästkäsi bilän, bisåt-bäğäli bilän, qoşä-qoşä tillä asbåbi bilän çållärgä tegib ålyäpti. Nizåmni albättä bittäsi ilib ketädi. Şu bålä begånägä ketmäsä degändim.

Risålät gapini bölib yer åstidän Dildårgä qarädi. Dildårning peşänäläri tirişib, gapläri malål keläyåtgäni şundåqqınä bilinib turärdi.

— Gapirsängiz-çi, nimä depti xåtdä,— dedi åxıri Risålät.

Dildår Nizåmcåndän kelgän xåtni ungä körsätgisi kelmäsdi. Şuning üçün häm tinçligini yåzipti, deb qoyäqåldi.

— Heç bolmäsä adresini yåzib bering, ürgiläy.

Dildår üygä kirib båşqä qåğåzgä adres yåzib ålib çıqdi-dä, qoligä berib, otirmäy tik turäverdi. U şu haräkäti bilän, endi ketäversäng häm bolädi, demåqçi edi. Buni Risålät tüşündi. U häm ornidän turdi.

— Bolmäsä ketä qåläy. Xåtircäm boling, tez-tez kelib hålingizdän xåbär ålib turämän. Yangi boşängän narsäsiz. Åğir iş qılmäng. Kir-çirläringizgä özim qaräb turämän.

Risålät ergä tegib üç båläli bolgändä häm kirlärini bir boxçä qılib ånäsinikigä keltirib täşlärdi. Özi qolini såvuq suvgä urmäy pardåzdän boşämäsdi. Üyigä xåtinlärni yığib patefån qoygäni qoygän edi. Üyi hämmäväqt ivirsib yåtärdi. Eri dalädän qaytgändä häm qåzångä ot qalämäsdi. Boş-bäyåvginä eri özi otin yårib åvqätgä unnäb ketärdi.

Şu xåtin kelib Dildårning kirini yuvib berädimi?

Risålät çıqıb ketäyåtgändä Dildår årqäsidän bårib tügünçäsini qoligä berdi.

— Våy, ha?

Özim yangisini tikib berämän, åpä. Toğilişi bilän biråvning eskisini kiymäsin.

— Eskimäs, qızimgä kiydirib pasånini kördim, xålås.

U har qançä qılsä häm Dildår tügünçäni ålmädi. Risålät häm ungä qarşilik körsätmädi. Bittä köyläk palån pul. Muhtåc emäsdirki ålmädi. Eski båzårgä åbårib såtsä bolädi. Håzir nimä köp, eski matågä xåridår köp.

Dildår uning årqäsidän eşikni marsillätib yåpdi-dä, aläm bilän yığlädi.

— Bulär meni munçä xår qılişädi? Mendä nimä qasdläri bår?

Dildår xåligäçä ulärning niyätlärini bilålmäsdi.

Aksigä ålgändek bugün havå häm bulut. Ådämning könglini xırä qılädigän darăcädä tund. Dildår üydä otirib zerikib xunåb bolib ketgänidän, dalägä çıqıb Asråälär åldigä bårmåqçi boldi. Ertäläb Adålät arävädä ålib kelgän barglärni qurtlärgä såldi-dä, bålåsini yorgäkläb dalägä qaräb ketdi.

Hämmäyåq köm-kök.

Dildår åy-küni yaqın qålgän künlärdä özi bilän özi bolib atråfigä tüzükkinä qarämägän edi. U göyå yaşilliklärni birinçi martä köräyåtgändek köngli yaşnäb ketdi. Bu qadrdån, har bir daräxti, har bir soqmåği yåşlikdän, şuxlik yilläridän hikåyä äytüvçi dalä bahår libåsidä yaşnäb turärdi. Dildår kelin bolib İnåyät åqsåqålning üyigä tüşgän künidän båşläb bu dalälärgä begånä bolib qålgän edi.

Endi yanä şu kengliklär quçåği uni özigä çårläyåtgängä oxşärdi.

Qaldirğåçlär ungä tegäy-tegäy deb yånidän uçib ötişyäpti. Havå bulut bolsä, åsmåndägi uçär haşäråtlär pastläb uçişädi. Bu yåmğirdän daräk. Şuning üçün häm qaldirğåç past uçib haşäråt tutädi. Dildår şunçä yil dalädä yaşäb buni bilmäsdi...

Dildår atråfgä mast ådämdek nazär täşläb bårärkän, åldidän qåp-qårä habäşdek bir yigit çıqıb qåldi. Uning åyåğidägi qızil etigi, cücün kitelidän kålxåz sekretärigä oxşäydi. Hä, xuddi özi. Ungä nimä cin urdi? Başäräsigä negä qårämåy sürtib ålibdi.

Sekretär yigit yüzini teskäri ogirib Dildår åldidän yügürib ötib ketdi. Tut årqäsidän qızlärning xåndån täşläb külişgäni eşitildi. Dildår oşä taräfgä qaräb ketdi.

Arıq boyidä Asrårä ikki qolini beligä qoyib erkäklärdek çiränib turärdi. Adålät yergä otirib ålib pıq-pıq yığläyäpti. Dildår nimä gap bolgänini bilålmäy bir unisigä, bir bunisigä qarädi.

— Påççängni kördingmi? — dedi Asrårä.

— Qänäkä påççä? — dedi hayrån bolib Dildår.

— A’zämxocä påççängni körmädingmi?

— Negä u mening påççäm bolärkän?

Asrårä odäğäyläb Adålätning åldigä keldi.

— Tur, boldi! Hadeb pıqılläb ensämni qåtirävermä. Bår, ketmåningni çåp!

Adålät ånäsigä zardä qıläyåtgändek ornidän turmäy bir yelkäsini qattıq silkib qoydi.

Asrårä birdän mehri tåvlänib ketib Dildårning qolidän båläni åldi-dä, u yüzidän, bu yüzidän çüpillätib öpib åldi.

— Våe, menäm bittä şunäqä toğib ålsäm.

Båyädän beri pıqılläb yığläb otirgän Adålät birdän hiringläb külib yubårdi.

— E, öl-e, biråv eşitsä nimä deydi? Ergä tegmägän narsä negä tuğäsän?

— Xudå berämän desä, ergä tegmäsäng häm tuğäveräsän. Beşkäpädägi Åyşäxån tuğib ålibdi-kü.

Qızlär qåtib-qåtib külişdi. Årädän ötgän båyägi köngilsizlik häm birpäsdä unütildi. Hämmäsi çuvilläşib şiypångä çıqışdi. Asrårä qolidä bålä bilän turgä çıqıb çårdänä qurib otirib åldi. Erkäklärnikigä oxşäş yoğån tåvüş bilän åşpäz qızgä qıçqırdi:

— Palåvxån töräni åpke!

Bugün palåvxån turä — cuxåri gücä edi. Åvqät üstidä båyägi våqeäni Asrårä gapirib berdi.

— Haligi hebbem ülgür Adålgä aylänişib qåpti. U yåqqä ötsä häm yolini påyläydi, bu yåqqä ötsä häm yolini påyläydi. Adål ülgürdä häm ayb bår.

Adålät cahl bilän gücäni issıq yutib yubårdi.

— Sengä özim aytdim-kü. Qoymäyåtyäbdi, bir balå qılib dådini berib qoy, deb aytdim-kü!

— Ha, aytgänsän. Tilingni qısib tur. Gapning beligä tepmä. Adålgä aytdim. Çakäläkkä va’däläş, dedim. Aytgän vaqtdä kepti. U yåqdän Adålni yubårib, özimiz bu yåqdän påyläb bårdik. Xåtinining tillä såätini ålib kelgän ekän, Adålning bilägigä

taqäyåtgändä şarttä üşläväldik. Ävväl råsä duppåslädik. Keyin başäräsigä träktårning yåğini sürtdik. Sååti manä! Yaräşiptimi?

Dildår bu yaqın årädä bunäqä külmägän edi. Qåtib-qåtib küldi. Aståydil küldi.

— Asrårä, qoy, xåtini bilib qålmäsin. Turmüşi buzilädi-yä!

— Yoq, xåtinigä aytmäymiz,— U qızlärgä buyruq åhängidä dedi: — Senlär häm åğizläringdän gulläb qoymäläring.

Åvqätdän keyin patefån qoyib üyingä tüşişdi. Asrårä beligä qıyıq båğläb, erkäkçä oynädi. Adålät båşigä romålçä täşläb uning yånidä nåz bilän yürğälärdi.

— Tamäräxån bopket-e!

Şu payt sertupråq yoldän eşäk minib İnåyät åqsåqål ötib qåldi. U qızlärning bu «behäyå» oyinidan ensäsi qåtib såqållärini tutämlädi. Asrårä atäyin ermäk qılib ungä qaräb qåşini qåqıb, yelkäsini uçirdi. Åqsåqål « astäğfirüllå », degäniçä yüzini teskäri ogirdi.

Qızlär yanä qıyqırib külişdi. Adålät, qoy, keksä ådämni ermäk qılmä, degän edi, Asrårä båbilläb berdi.

— E, ådäm bolmäy ölsin, Cinåyät åqsåqål. Künigä bir martä cinåyät qılmäsä keçäsi uyqusi kelmäydi, bu ülgürning. Şu häm ådäm boldimi-yü...

Tüşlik tügäb, qızlär ketmånlärini kötärib paykällärgä tarqäb ketişdi. Asrårä ketäyåtgänidä Dildår uni toxtätdi.

— Nizåmdän xåt åldim. Sengä salåm depti. Karimcånning adresini yubårsin, deb tayinläbdi.

— Özi qayerdäykän?

— Naymän çölidä işläyåtgänmiş. Manä adresi, xåt yåzib yubår.

Asråräning yüzidägi båyåtdän beri yaşnäb turgän tabässüm söndi. U Karimcånni oyläb ketgän edi. Uni qandåq yåxşi körärdi. Künigä undän xåt kütädi. Ammå ançädän beri Karimcåndän xåt yoq. Tinçmikin?

Asrårä har qandäy ğamni tez yengä ålärdi. Båşini bir silkib Dildår bergän kåğåzni nimçäsining çöntägigä sålib indämäy paykälgä kirib ketä båşlädi. Sal näri bårib toxtädi.

— İndingä kåmsåmål maclisi bår-a, esingdän çıqmäsin.

— Xop! — dedi Dildår. — Mengä qarä, Asrårä.

Meni zvenånggä ål. Üydä sıqılib ketdim. Kel, birgä işläylik.

Asrårä ketmånini cüyäkdä qåldirib årqägä qaytdi. Kelib uning belidän quçåqlädi.

— Mäyli. Bålänggä köpçilik bolib qaräymiz.

Sal darmångä kir, undän keyin işgä çıqäveräsän.

U şundäy dedi-yü, yügürib tizzä boyi bolib qålgän ğozälär åräsigä kirib ketdi.

Dildår uning årqäsidän qaräb turib oylärdi.

— Faqät erkäklärning işini qılädi. Özi häm erkäklärgä oxşäb ketibdi. Uruş bolmägändä bundäy bolmäsmidi...

Dildår üygä çehräsi åçilib qaytdi. Endi u sirä yålğizgä oxşämäsdi. Özini båyägi quvnåq qızlär qatåridä oşälärning biri deb bilärdi.

Endi Dildår üçün yålğizlik azåbläri tügägändek edi.

IV

Risålät Dildårdän iş çıqmäsligini bilsa häm dädäsini bungä işåttirålmäsdi. Åqsåqål kättä neväräsini urub- söküb oqışdän ålib qåldi-dä qomni hävlidägi tupi bilän såtib ålgän örikini ungä terdirä båşlädi. Uning şu håvlidän iş båşläşigä cäbäb örik egäsining båläsi köp. İkki kün keçiksäm terib eb qoyädi, deb uyqusi kelmägän edi. Kün yåyilmäsdän u örik sålindän çeläklärni eşäkkä yükläb özi häm neväräsi häm båşigä bittägän sävätni qoyişib, eşäk ketidän Märğilångä cönädi. Risålät eşik åldidä ulärni kütib turärdi.

— Ketmädingmi? — dedi xomräyib İnåyät åqsåqål.

Risålätning Näymängä båişigä unçä huşi yoq edi. Çål oğlining yigirmä såtıxgä şåli ekkånini eşitib köp närsälärni diligä tuğib qoygän . Undän täşqäri, bålä yäxşi işläyåtgän bolsä momäyginä pul häm tåpäyåtgän bolişi keräk . U ertäläb neväräsini yoğåtgäni bårgändä Risålätning, Dildårdän iş çıqmäydigän oxşäydi, degän gäpni yort kesib şundäy degän edi:

— Sen nimä deb otiribsän. Yigitlär uruşdä şunäqä qırilib tursä, cämiki qızlär tul qålib ketädi. Håzir qızlär dilgiråf cimigä qoygänqäldirğändek vicirläb yåtibdi. Nizåm ålämän, deydi-yü, yoq, deydimi? Ulärning årälärindä bir gäp bår. Båşlidä yoq, deb qoyib, endi äytişgä yüzläri çidämäyåtibdi. Båräver.

Risålät håzir dädäsining oqräyişidän bårmäsäm bolmäydigängå oxşäydi, deb Nizåmcånning åldigä båişi boyingä ålib qoydi.

— İkki çeläkkinä örik ålä ket. Çöldä yäxşi ketädi. Hä, båzår bähåsidän säl yuqårıråq äyt.

Dädäsi äytmäsä häm Risålät şundäy qılmåqçi edi. İlåci bolsä qıyıqdä bådring häm ålä ketişini diligä tuğib qoydi.

Åtä-bålä äynıqsä şu kezlärdä pulgä tuzåq qoyişgän edi. Risålät ertäläb tuğruqxånä eşigi åldidä qätıq såtädi. Tüşlikdä Çårteräk güzärigä zåğågä nån ålib çıqädi.Keçqurün ortänçä oğlini yånigä ålib yåzlik kinå zälidä pistä såtädi. Kåntrålyår çål, pistäng qursin zälni bulğätyäpsän, deb qubläyvergändän u tåmåşädän keyin süpürib berişni häm boynigä ålgän.

İnåyät åqsåqåldä-kü tinim yoq. Qoligä nimä tüşsä båzårgä çåpädi. Gåhidä såtädigän närsäsi bolmäy qålsä båzår därvåzäsidä turib ålib muhtåclikdän såtgäni ålib çıqılgän närsälärni ärzån-gäråvgä ålib, içkärigä åpkirib, ikki bärävärigä såtädi. Xulläsi u qımirläsä pul tüşib turiyäpti.

Bundän bir yarim yillärçä muqäddäm İnåyät åqsåqål taqıqlängän mål bilän qolgä tüşib qåldi-yü, militsiyä -målini ålib qoydi. Özini åmån-esån qutqärgänigä şükür qılib bir-ikki haftä båzårgä çıqmädi. Bår-yoq dastmåyäsi oşä mål bilän tamåm bolgändi. Özi häm şåşib qålib ğanimätgä uçrädim, deb qırq qılå ipäk, yigirmä beştä amirkån ålgän edi. «Çäquvdän boldimi, xudådän boldimi», işqılib, militsiyä daräk tåpib üyini båsdi. Måli bilän özini häm ålib ketdi. Qariligini nazärdä tutib keçäsi qoyib yubårdi.

Oşä pulsiz qålgän kezläridä bir gap tarqälgän edi. Çårteräkliklär gap-gäştäklärdä, toy-häşämlärdä esläb külib yürişädi. İnåyät åqsåqål puldän sıqılib eşigining åstånäsidä yå xudå, deb otirgän ekän, çårşänbä båzåridä sığirini såtib keläyåtgän närigi qışlåqlik yigitning arıq boyidä pul sanäb otirgänini körib qålädi. İnåyät åqsåqålning közläri oynäb ketädi. Çidämäsdän ornidän turädi-dä, yigitning tepäsigä kelädi. Yigit ellik somliklärni bir taräfgä, ottiz somliklärni bir taräfgä qılib tåxlär edi.

Åqsåqål bir müddät pullärgä suq bilän qaräb turgändän keyin sekin yigitning yånigä çökkäläydi.

— Pulingni sanäşib beräymi, ukä?

— Nimä, özim sanäyålmäymänmi?

Åqsåqål yalinib soräydi:

— Cån ukä, köpdän beri pul sanägänim yoq. Ke, bittä sanäb beräy. Cüdä såğindim.

Yigit häm tantiginä ekän, pul sålingän qıyığini uning åldigä sürib qoyädi. Åqsåqål pullärni bir-birigä qåriştirib yubårädi-dä, bismillå, deb ontälikni alåhidä, ottiztälikni alåhidä, elliktälikni alåhidä qılib şåşilmäy acrätä båşläydi. U pul uşlägändä xuddi paşşä tutäyåtgändek nafäsini içigä yutib birdän tap etib, pancäsi bilän båsärdi.

İnåyät åqsåqål pulning maydäsi bilän yirigini bir xıl körärdi. Xåh bir somlik bolsin, xåh yüz somlik bolsin, bari bir, cüdä ehtiyåt qılib uşlärdi. U köpinçä såmsäpäzlärdän nålib qålärdi.

— Ha, pul kör qılgürlär, yåğli qol bilän pul uşläydimi? Rasvå qıpti-yä, şundåq aziz narsäni kir qıpti-yä.

Uni köpinçä Marğilån bankäsining eşigidä üçratiş mümkin edi. U yirtıq pullärni-yarim bahågä ålib bankädän bütünigä almäştirib ålärdi. Åqsåqål pulgä alåqädår qånünlärni suvdek içib ålgän edi. Nåmeri bütün bolsä bas, bank ålädi.

İnåyät åqsåqål cüdä ıxlås bilän yigitning pulini sanäb bolädi. Har qaysinisini yüz som-yüz som qılib üstidän belbåğ qılädi. Xuddi ğişt tåxläyåtgändek qılib çıqädi-dä, mergängä oxşäb, bir közini qısib qaräydi. Yigit uning qıläyåtgän işlärini zavq bilän tåmåşä qılib turärdi.

Åqsåqål pullärni bir qılib qoynigä tıqädi. Yigitning rangi åqärib ketädi. Çål bermäy topålån qılsä nimä bolädi? Guvåhi bolmäsä. U cån hålätdä Åqsåqålgä täşlänädi.

— Nimä qılyäpsiz? Negä yåningizgä sålyäpsiz? Bering!

— Berämän, berämän, ukä. Sabr qıl. Cindek bagrimgä båsäy!

Åqsåqål pullärni bağrigä båsib közlärini yumädi. Uning bu håläti xuddi sevikli yårini bağrigä båsgän åşıqning ahvålini eslätärdi. Åqsåqål bir neçä minüt şu köydä turgändän keyin, pullärni ålib yigitgä berädi.

— Manä, boldi, ukä, boldi. Ammå mazä qıldim.

Åqsåqål yol-yürıq bilgän ådäm bolgänidän cüdä bolmäsä häm sekin-sekin özini önglåb åldi. Pulning çaqäsi häm pul, somi häm pul deb işni maydädän båşlädi. Eski duppilärni tiyingä ålib, siyåhgä boyäb, somgä såtdi. Undän güzärdä qåvün tilib såtiş häm qålmädi. Käsälxånälärdä çıqındi bolgän eski çåyşäblärni üygä ålib kelib, böläk-böläk qıldirib, qızigä maşinädä çetini båstirdi. Yuvdirib, dazmållätib çetigä qızil siyåhdä çizıq tårtib dastromål qılib båzårgä ålib çıqdi.

Selitrdän boşägän kepäk qåğåz qåplärdän paket yasäb Marğilån, Gårçäkåvådägi gurüç båzårläridä såtdi. Måli kasåd paytlärdä båzår çetidägi håcätxånä åldidä suxäridän boşägän yaşikkä uşätilgän kesäk sålib, åldigä bir qumğån ılıq suv qoyib savåbli işdän häm pul tåpdi.

U şu tarıqä militsiyägä åldirgän amirkån bilän ipäkning pulini bütläb åldi. Åqsåqål oşä pullärni camğärib ålgän bolsä häm köngli tinçimäsdi.

— Bu ketgänning ornigä kelgäni. Ölimlik pulni xårcläb bolmäydi, endigi tüşädigäni tirikçilikkä, — derdi.

Håzir İnåyät åqsåqålning båzårdä degäni degän, aytgäni aytgän. Undän båzårkåm häm, pattäçilär häm qorqışädi. U mål qoyädigän cåyni biråv egälläşgä haddi yoq. U pattä häm ålmäydi.

— Bir emäs, ikkitä oğlimni Vatän üçün qurbån berib qoygänmän. Fråntçining åtäsigä hürmät şumi? Gapläşib qoyämän.

U bir şåvqın kötärgändä, hattå xåridårlär häm qåçib ketişärdi. Åqsåqål ötmäs målini häm xåridårgä işqäb såtişni bilärdi.

— Muhtåclikdän ålib çıqdim, singlim. Uruşdä dadäsi ölgän nevärälärimning åğzidän yolib ålib çıqdim. Azbäråyi şulärgä yegülik bolsin, deb. Men manävilärgä oxşäş ispikülån emäsmän. Meniki xåppäyi halål.

Xåridårlär bu nåtävån çålgä rahmläri kelib narxını suriştirmäy ålib ketäverişärdi. Åqsåqål häm tåşdän, häm tiyindän urib qålgänini bilmäy qålişärdi. Mabådå båzårdä måliyä ådämi paydå bolib qålsä, u marhüm oğli A’zämcånni ortägä sålärdi.

— Şundåq ådämning dadäsimän. Senlärgä qahrämån häm, årdiri häm inåbätgä ötmäs ekän-dä. Senlär bu yerdä xåtinläringning issıqqınä qoynidä mazzä qılib yåtibsänlär, mening båläm senlär üçün cånini berib qoyipti.

Åqsåqål şundäy deb turgändän keyin uni tekşirişgä kimning yürägi dåv berärdi. Undän qutülgänlärigä şükür qılib åldidän tezråq ötib ketä qålişärdi.

İnåyät åqsåqålning yanä bittä ğaläti ådäti bår edi. U köpçilikkä özini såxåvätli, xåyrli işlärgä ıxlåsmänd qılib körsätişgä urinärdi.

U devånägä yolıqıb qålsä, tå ådämlär ötib ketgünçä kissäsini kåvläb devånäni ümidvår qılib turäverärdi. Ådämlär ketib bolgändän keyin yånidän nåsqåvåğini ålib bir çekimni tilining tagigä täşläb ketäverärdi. Uni bilmägänlär, Åqsåqål köp såxåvätli-dä, deb oyläşärdi.

İnåyät åqsåqål künigä yaräb turgän eşägini häm yålçitib båqmäsdi. Faqät keçqurün åldigä çöp täşläydi. Köp åvqätgä orgänsä semirib dangäsä bolib ketädi, derdi. Båzårgä bårgändä åldigä bedä täşlängän biråntä eşäkning qåzığigä båğläb qoyädi.

Båzårdägilär: Cinåyät amäkimdi eşägining häm aytgäni aytgän, degäni degän, deyişsä, qışlåqdägilar: Cinåyät åqsåqål eşägigä xåläçüpdi häm biråvning tålidän sindirib ålädi, deyişärdi.

Xulläs, İnåyät åqsåqål tili bilän biråvgä åzår bermäsä häm qılığı bilän, yüriş-türişi bilän hämmäning me’däsigä tegärdi. Anä şuning üçün häm çårteräkliklär oğli Nizåmcån ketib qålgändä sirä acäblänişmägän edi.

— Ketgäni dürüst bopti. Bu çål båläni sil qılib qoyärdi. Esi båridä ketib qåldi.

Åqsåqål ådämlär özi toğrisidä nimälär deyäyåtgänini bilärdi. Bilärdi-yü, til suyäksiz, körålmägänidän alciydi, deb qoyä qålärdi.

Manä bugün u neväräsini oqışdän qåldirib båzårgä ålib ketyäpti. Bålä eşäk årqäsidä indämäy båşini yelkäsigä suqıb ketyäpti. U båbåsini yåmån körärdi. U båbåsi bilän neçä martä båzårgä bårgän bolsä, birån martä ungä kitåb-däftär ålib bermägän. Yalinib-yålvårgändä häm u:

— Kitåbni nimä qılåsän, ortåqläringnikini oqıyver, — deb cerkib täşlärdi.

Båzårdä bålälärning közini oynätädigän narsälär köp. Çål ålib bermäydi. Tüş paytidä bittä çåynäkdä çåy åpkelib belbåğidägi zåğårä nånni ålib uşätib qoyädi.

Hämmädän häm bålägä aläm qılädigäni, ulär båzårdän boşägän çeläk vä savätlärni eşäkkä årtib keläyåtgänläridä båbåsi yoldä toxtäb uning yånini tintib körädi.

— Yanglişib birântä tangäni kissänggä sâlib qoygäning yoqmi?

Bâlä ânt içsä häm bari bir tintib köräverädi.

Bir küni anä şundäy tintüv paytidä bâläning kissäsidän ikkitä yigirmä tiyinlik çıqıb qâldi. Çâl ğazäbdän kökärib ketdi.

— Xoş, bu qanäqäsi? Hali oğrilikni häm örgändingmi?

Bâlä yığläb, pulni ayasi bergänini aytsä häm çâl işânmädi.

— Ayam kitâb âlgin, deb bergänlär.

— Meni aldäb bopsän.

İnâyät âqsâqâl bâläning yüzigä teskäri şapälâq tüşirib qâldi. Bâlä çirqılläb yığlägänçä eşäkning âldigä tüşib çâpib ketdi.

Keçqurün Âqsâqâl qızidän soriştirgän edi, u pulni özi bergänini aytdi.

— Esingni yeb qoyibsän, ahmâq. Bâläning qoligä şunçä pul beräsänmi? İkki tangä pulning yânigä üç tangä qoşsä bir som bolädi-yä!

Anä şundän keyin Âqsâqâl qızigä pulning qadri, puli bâr âdämning qoli özün bolişi, qayergä bârsä häm xâr bolmäsligidän va'z-näsihät oqıb ketdi.

— Pul âdämgä darmân. Beli âğrigän kişi beligä ikkitä yüztälikni bâğläb yâtsä âğrıği taqqä qâlädi. Puli yoq âdäm tez qariydi. Nekäläy vaqtidägi pullärni sen körmägänsän. Här pullär ediki, uşläsäng qoling yayräydi. Zâlim pulni ipäk kâğâzdän çıqäzärdi. Bu pullär häm pulmi. Salgä yirtilädi. Solkävâyini ğiştgä täşläsäng, ciring qılib ketärdi.

Rahmätlik dadäm ölgänidä merâs taqsim bolib, mengä bittä çervân tekkän edi. Tişimdä tişläb yürib oşä çervânni cuvânmärg qılgänmän. İnqılâb bolib, ötmäydigän bolib qâlgän. Esimgä tüşsä hali-hali yürägim ezilib ketädi.

Risâlät dadäsidän bu xıl gaplärni köp eşitgän. Köp eşitävergänidän qulâği pişib qâlgän edi. U häm dadäsidek qoligä pul tüşsä, tufläb hämyânigä tügärdi.

İnâyät âqsâqâl eşäk ketidän yürib bâzâr yoligä çıqıb âldi. Neväräsi bâşidä saväti bilän ötgän-ketgängä angräyib gâh ârqädä qâlädi, gâh undän üzib ketädi.

Köçä betidägi göng üyib qoyilgän câydä ikkitä xurâz qanâtini yergä sudräb bir-birigä täşlänmâqçi bolib turibdi. Bâläning ikki közi uşändä. Tâmâğining tagidägi patläri hürpäyib ketgän qızil xurâz kökrägini yergä tegizäy-tegizäy deb âldinggä sapçimâqçi.

Bâlä yânlämäsigä yürib ketä turib undän közini üzmäydi. Birdän nimä balâ boldi-yü, bâşidägi savät behining engäşgän şâxıgä tegib ketdi. Bâlä özini öngläyâlmäy qâldi. Savät bâşidän uçib balçıqqä tönkärilib tüşdi. Öriklär lâygä qârişdi.

İnâyät âqsâqâlning közläri qınidän çıqıb ketäyâzdi. Yügürib kelib neväräsining ârqäsigä ikkini tepdi. Bâlä münkib kökrägi bilän yergä yıqıldi.

— Harâmi! Öldirämän! Ter, hâzir terib âl!

Bâlä közlärni cavdirätib, balçıq keçib öriklärni terä bâşlädi.

Âqsâqâl cahldän kökärib, bâlägä hämân oşqırärdi.

— Ättäng, ättäng, yetmiş somli mâl edi-yä. Häli qaräb tur!

V

Risålät çöl degändä köçmä kum burgütdek uçib yürgän, börilär, acdähålär kelsäng yütämän, deb turgän cåyni tasävvür qılärdi. U ertäklärdä eşitgän bårsä kelmäsini Naymän taräflärdä bolsä keräk, deb oyläb yürär edi. U şunçä quvligi bilän hali köp narsälärni bilmäsdi. Samålyåt u yåqdä tursin, hali påezdgä häm tüşmägän edi. Risålät üçün bütün dunyå şu Çårteräk bilän Marğilån atråfläridän ibårät edi. Eri fråntgä ketdi. Undän xåt-xäbär kelib turärdi. Erining xåtlärini oqıgändä uruş boläyåtgän cåylär nazäridä Naymänning årqä taräfläridä bolib tuyülärdi.

U bugün Naymängä, Çårteräkdän turib çaqırsä åvåzi yetädigän cåygä grüzåvåydä ming martä yå ållå, deb yetib keldi.

Naymån sirä çölgä oxşämäsdi. Qäni, quş uçsä qanåti, ådäm yürsä åyåği qoyädigän çöl? Hämmäyåq ğişt, tsement, yåğåç.

Qulåğigä qaläm qıstirgän dürädgår çållär payrähägä kömilib tåxtä randäläşyäpti. Åldigä kleyånkä fartük tutib ålgän qızlär ğişt terişyäpti. Bir cuft tål tagidägi soridä ådäm köp. Patefån tinmäy «Båğ arå »ni ålib turibdi. Maşinä tokkän şağälning qaldiräşidän uning åvåzi eşitilmäy ketädi.

Naymän bårgän sari gavcüm bolib bårärdi. Harbiy gåspitäl häm şu yåqqä yårdämçi xocälik üçün cåy ålib, bir haftädän beri toqäy büzdirädi. Yaräsi yengilråq askär bålälär tål tagidägi sorini toldirib uruşdä körgänläri, qaysi şahärdä nimä bolgäni toğrisidä gapirib berişärdi.

Askär bålälär üçün bu yåqdä alåhidä qåzån qaynätilmäsdi. Zarkentdän künigä üç mahäl maşinä qatnäb, ulärgä åvqät taşirdi. Şu bahånä bolib Zirillämä bilän Naymän åräsi ikki qadäm bolib qåldi.

Şåli sepib bölingän. Bahår calälär̈i pållärni suvgä toldirib şåli qıyåğining qulåğidän tårtib çıqärdi. Endi köpçilikning qoli boşäb imårätgä urinib ketgändi. Tåğä Zirillämä qışlåğidägi azim teräklärni kestirib, imårätläringgä yarätinglär, deb gåspitäl maşinäsidä ålti martä yåğåç yubårdi.

Nizåmcån häm imårätgä unnäb ketgändi. Özi ğişt qoyib, özi devår kötärdi. Bir üy, bir ayvån. Ayvånidän toqäy şundåqqınä körinib turädi. Tepäsigä tosin terib, şåx-şäbbä båstirib lombåz qoyişgä tayyårlädi. Tåğä yubårgän yåğåçlärdän Nizåmcångä tegmädi. İkråmcån uni atäyin royxätgä kiritmädi. Ävväligä Nizåmcån xåyrån bolib gårgän edi, İkråmcånning özi yårilib qåldi.

— Ukä, sen şåşmäsäng häm bolädi. Ävväl bålä-çäqäsi qışlåqdä qålgänlärning işi bitsin. Yarim rözğåri qışlåqdä qålib cüdä besäräncåm bolib ketişdi. Årtib qålsä, albättä sengä berämän.

Nizåmcån uning gapidän rancimädi. Toğri, deb öz işini qılib yüräverdi. Vaqt bekår ötmäsin deb, låy qårib tepäsi yåpilmägän üy devårini suvämåqçi boldi.

Risålät maşinädä biråvni biylätmäy ålib kelgän ikki çeläk örik bilän bir qıyıq bådringni åldigä qoyib savdåni båşläb yubårdi. U qoş pallä taråzidä elektr çanåğidän påsängi qılingän tåş bilän örik tårtärdi. Kimsän, qaydän kelding, deb heç kim sorämädi. Qaytägä çölgä şundåq tansıq narsäni ålib kelgäni üçün duå qılişärdi.

—Kep qåling, bådringning ikkitäsi üç som, örikning qılåsi ålti som. Çårteräkning åq örigidän quruq qålmäng…

Nizåmcån çådir årqäsidä tsement qåräyåtgän edi. Ådämlärning gåvür-güvüri åräsidä qulåğigä oqtin-oqtin alläqändäy taniş åvåz eşitilib qålärdi.

Kim boldi bu, deb qulåq såldi Nizåmcån. Åvåz taniş, cüdä taniş. U belküräkni täşläb çådir årqäsidän çıqdi. Xådä üyib qoyilgän cåyning åldidä ådämlär todälänib nimädir qılişyäpti. Nizåmcån beıxtiyår oşä taräfgä qaräb yürä båşlädi. Todäni yårib qarädi-yü, esi åqqänçä turib qåldi. Åpäsi. Qoşä-qoşä bilägüzüklär taqılgän bilägini şimärib, örik tårtyäpti. U çeläk tagidä qålgän åxırgi ezilgän öriklärni tårtmäy, båringe, bir kilå çıqsäyäm sizniki, çıqmäsäyäm sizniki, deb durädgår çålning fartüğigä tökdi.

Nizåmcån qışlåğining ta'rifli örigini cüdä sågingän edi. Tål påpük çıqäzgändän beri kün sanärdi. Örik gullägän bolsä keräk, ğorä tökkändir, rang ålib qålgändir. Tagigä tapilläb tökiläyåtgändir…

Risålät durädgår çåldän pulni ålib, yåqäsigä qol soqıb, kökrägigä cåylärkän, birdän Nizåmcångä közi tüşib qåldi.

— Våy, åpäginäng aylänsin, qayåqlärdä yüribsän? Munçä bemehr bolmäsäng, munçä tåşbäğir bolmäsäng!..

U turä sålib Nizåmcånning boynigä åsilib åldi. Yığläb uning hämmäyågini şiltä qılib yubårdi. Ulärgä hayrån bolib qaräb turgän kişilär sekin-sekin tarqäb ketişdi. Risålät uni bağridän boşätib xådägä otirdi.

— Biz tåmånlärdä nimä qılib yüribsän, åpä? — dedi Nizåmcån hayrån bolib.

Risålät ungä üpkäli qaräb qoydi.

— Şunäqäsän-dä. Cigär cigärni qomsäydi. Sendän båşqä kimim bår. Dadäm qarib hassägä tayänib qålgän. Keçäläri tüşimgä kiräsän, biräm körgim kelädi. Åş yesäm häm sengä ilinämän, suv içsäm häm. Örigimiz båşini yeb pişib yåtibdi, åğzing tegsin, deb ålib kelgän edim. Seni tåpålmäy såtvåräqåldim. Heç bolmäsä yolkirämni kötäränkü, dedim.

Nizåmcån, åpäm mengä örikdän ålib qålgändir, deb oylägän edi. U şundäy xåyål qılgändi, Zebıxånni bir örik bilän siyläb qoyäy, deb häm könglidän ötkäzgän edi. Suv içsä häm ilinädigän åpäsi öriklärni såtib bolgän ekän. Nizåmcån tamşänib tangläyigä yığilgän suvni qult etib yutib qoydi.

— Ahvåling qaläy? — dedi Risålät uning eskib, yåği çıqıb ketgän kiyimlärigä ta'näli qaräb.

— Yåxşi, — dedi Nizåmcån.

— Hä, yåxşiligini körib turibmän.

Nizåmcån şundäginä özigä razm sålib, kiyimbåşining tutdek tökilib ketgänini bildi. Darråv özini åqläşgä urinä båşlädi.

— Gap kiyimdämi, åpä. Kiyim tåpilädigän narsä.

— Bolmäsä şunçä yürib nimä tåpding? — Risålät qåvåğini sålib gapirdi. U şu gap bilän Nizåmcånni tämåmän måt qılmåqçi bolgändi.

Nizåmcån båşini kötärib ğurur bilän gapirdi.

— Ådämligimni tåpdim, åpä, ådämligimni.

Risålät nimä deyişini bilmäy uning åğzigä qaräb angräyib qåldi.

Åpä-ukä ançä vaqtgäçä biri birigä aytädigän gap tåpålmäy indämäy otirişdi. Cimlikni Risålät bozdi.

— Dildårgä xåt yåzgän ekänsän.

U şu gapni aytdi-yü, ukäsining yüzidä, közidä qanäqä özgärişlär bolişini bilmåqçi bolib tikilib turdi. Råstdän häm Nizåmcån ğaläti bolib ketdi. Risålät içidä: tamåm, qolgä tüşdi, deb xulåsä çıqärdi.

— Xåtni oqıdingmi?

Här qandäy ayyårgä bir såddälik kifåyä qılädi, degändek bittä såddälik bilän Risålät sirni båy berib qoydi.

— Mengä xåtini oqıtärmidi. Men unäqä åşıq-mä'şuqlärning xåtlärini oqımäymän. Mengä qarä, bålä. Öz åpängdän yaşirib nimä qıläsän. Åxır, bir kün bolädigän iş bolgändän keyin aytäver. Nimä qıläsän, bayti ğazäl yåzib åvårä bolib. Mengä aytib qoysäng hämmäsini sariştä qılämän. Qäni, ayt-çi, özi nimä deydi?

Nizåmcån åpäsining gapni bürib ketgänidän häyrån bolib uni toxtätişgä orinib kördi hämki bolmädi. U toxtämäy gapirärdi.

— Dadämning häm niyäti şu edi. Özing ahmåqlik qılib qoyib, endi bårişgä beting çidämäyäpti. Hali häm bolsä tåmårqängdägi şålini örib ålgändän keyin qışlåqqä ket. Toyni qıläylik.

Nizåmcån xåndån täşläb külib yubårdi. Yigirmä såtıx cåydägi şålidän häm xåbär tåpişipti-dä!

— Mengä qarä, åpä, — dedi Nizåmcån kinåyäli külib. — Bu savdåni båşingdän çıqärib täşlä. Dildårgä üyläniş niyätim häm yoq. Undän Karimning adresini soräb xåt yåzgänmän. Ägär bu yåğini häm bilging keläyåtgän bolsä, sen bilän dadäm yetkäzgän åzårlär üçün Dildårdän üzr sorädim. Qışlåqqä qaytib bårmäymän. İşånäver. Qarårim qat'iy. Üylänmåqçi bolsäm şu yerdä üylänib, üy-cåyli bolib qålib ketämän. Gapning åçığini aytsäm, kimgä üylänişim häm tayinli.

Nizåmcån yånbåşigä burulib havåzädägi çålgä ğişt uzätäyåtgän Zebıxånni körsätdi. Zebıxånning egnidä rangini åftåb kötärgän çit köyläk. Såçini båşigä çambäräk qılib ålgän. Åyåğidägi brezent etigining qunclärigäçä låy bolib ketgän edi. U şu ahvåldä häm çiråyli körinärdi. Har engäşib çeläkdägi låyni åläyåtgändä belläri cüdä häm nåzik egilib ketärdi. Risålät ungä qaräb måxliyå bolib kåldi. Ammå sir båy bermädi.

— Såvüqqınä ekän. Diding qursin. Kelib-kelib şuni tåpdingmi. Dildår qayåqdä-yü, bu turqı såvuq qayåqdä!

Çinäkämigä Dildår Zebigä qarägändä körkämråq edi. Risålät ukäsini oyläşgä häm qoymäy, bidirläşdän toxtämäsdi:

— Bütün tåpgän-tütgäningni şungä yedirib yubårgändirsän? Arzisä häm gorgä edi.

— Toxtä, toxtä, ånä, dürüstråq qarägin, cüdä çiråyli. Aqlliligini aytmäysänmi.

— Xåtin kişigä aqlning nimä kerägi bår? Üyim desä, rözğårim desä, erining izmidän çıqmäsä, boldi.-Şu aklli bolgäni.

— Våy-bo, ånä, dadämdän häm ötib ketibsän-a! Nazärimdä, yigirmä-ottiz yil årqägä qaytib ketgängä oxşäysän.

— Årqädä qålgän bolsäm häm rözğårim büt, påççäng kelgünçä bålälärni zårıqtirmäy båqıb turibmänmi? Bundän båşqä mengä nimä keräk? Såçimni kesib, kaltä köyläk kiysäm dürüstmidi?

Nizåmcån åpäsining fe'lini yåxşi bilärdi.

Ungä gap bilän bas keliş qıyin. U häm dunyåni puldän, måldän ibårät, deb bilädigänlärdän.

Nizåmcån tizzäsigä tirälib ornidän turdi.

— Özing nimägä kelgänding?

— Seni körgäni, dedim-kü.

— Qoysäng-çi, örik såtgäni kelgänsän.

U şundäy-dedi-yü, bir qårindän taläşib tüşgän åpäsi cigäri bolişigä qarämäy dangäl gapirdi:
— Mendä båşqä gaping bolmäsä, ketä qål. Båşqä kelib åvårä bolib yürmä!
— Haydäyäpsänmi, hali? — dedi Risålät közigä yåş ålib. — Öz åpängni, uzåqdän diydåringni körgäni kelgän åpängni quvläyänsänmi? Våydåd, bu qanäqä bemehr bålä çıqdi!
— Sekin gapir, baqırmä. Ådämlär eşitädi.
— Eşitsin, eşitib sening kimligingni bilib qoyişsin.
Nizåmcån sal yån berdi. Yanä çonqäyib åpäsining qarşisigä otirdi.
— Xoş, nimä deysän? Åçigini aytäver.
Risålät xådädän turib tonkärib qoygän çeläkkä ornäşib otirib åldi.
— Dadäm qarib qåldi. Sen oylägän ilgärigi tåpişlär yoq endi. Bir tiyinsiz, üygä qamälib otiripti. Xåtin båşim bilän örik såtib, bådring såtib åvqätgä qaräyäpmän. Sendek oğli bolä turib åç otiripti. Xudå körsätmäsin, ölib-netib qålsä åğzigä suv tåmizädigän ådäm häm yoq.
Nizåmcån åpäsining gapigä işåndi.
— Xop, åzråq pulim bår. Berämän. Köyläk, etik ålişgä yığib yürgän edim. Mäyli, keyinråq ålärmän.
U yånidän üç yüz somçä pul ålib åpäsigä berdi.
— Dadäm beçårä Birinçi May bayrämidä häm åqlik kiymädi. Bu puling nimä bolädi?
— Båşqä yoq-dä. Keyin yanä yubårärmän.
Risålät ornidän turdi.
— Mäyli, bolmäsäm men ketäy. Şağäl åpkelgän maşinä qaytmåqçi bolib turibdi. Şundän qålmäy.
U maşinä tåmångä ketä turib Zebıxångä yer åstidän nazär täşlädi. Havåzädän tüşäyåtgän Zebıxånning közi Risålätning közi bilän toqnäşib kåldi. Risålät uni yeb yubårgüdek bolib oqräygän edi, Zebıxån esänkiräb åz bolmäsä havåzädän ağdärilib ketäy dedi.
Çeläk-peläkläri bilän Nizåmcån åpäsini maşinägä çıqäzib qoydi. Cigär ekän, maşinä årqäsidän yürägi uvüşib qaräb qåldi.
Yol båşidä xåmüş turgän Nizåmcånning åldigä Zebıxån keldi.
— Nizåmcån, bugün örikxorlik qılärkänmiz-dä. Åpängiz örik ålib keptilär, deb eşitdim.
Nizåmcån nåilåc ilcäyib qoydi.
— Örikni ikkälämiz häm keläsi örik pişığidä yeydigän boldik. Men häm danägini körib qåldim, xålås.
U Zebıxångä åpäsining ta’rifini qılib bergän edi. Uning båşidän ötgän savdålärning bårini bilgän Zebıxån indämäy külibginä qoyä qåldi. İkkåvi astä yürib durädgårlär åldidän otişäyåtgändä bir çål örikning ta’rifini qılärdi.
— Dunyådä Çårteräkning origigä yetädigän örik bolmäydi. Şiräsi danägigä häm urib ketädi-yä, cånivårning. Danägini ekib köpäytiriş keräk.
Zebıxån qılt etib tüpük yutdi. Uning örik yegisi kelgänini Nizåmcån bilib turärdi. Könglidän: «Nåinsåf åpäm, törttäginä ånqoymäpti-yä», degän gap ötdi.

VI

Asrårädän xåt keldi.

U kånvert içigä Karimcånning adresini häm sålib yubåripti.

Xåtdä şundäy gaplär bår edi:

«Håzir zvenåmizdä kattä toy. Ötgän yili müdåfää fåndi üçün pländän taşqäri yubårgän ikki yüz åltmiş kilå pillä üçün SSSR Müdåfää Kåmitetidän zvenåmizning a'zålärigä nåmmä-nåm taşäkkürnåmä keldi. Sengä häm bår. Tabrikläymän. Vaqting bolsä kelib ålib ket. Kåmsåmållik salåmi bilän Asrårä».

Nizåmcånning çehräsi yårişib ketdi. Şu payt qadrdån dostläri, maktäbdåşläri åräsidä bolmägänigä açindi.

U ötgän yili pillä håsilini yåxşi esläydi. Nizåmcån yåxşi işlägän. Oşändä u barg kesär, qurt tutgän qızlärning üyigä åbårib berärdi. Azån paytläridä turib, tå barg åftåbdä ilib qålmäsdän kesib, işigä çıqqunçä tåxt qılib qoyärdi. Bir kün cüdä vaqtli uyğåndi-dä, teşäni belbåğigä qıstirib, tut kesgäni ketdi. Keçqurün ortåqläri bilän köpråq otirib qålgänidän uyqugä toymägändi. Barg kesäyåtib közi yumilib ketäverdi. Dåvdirib şåx qålib teşäni qoligä urib yubårdi. İkkitä pancäsi şarttä üzilib tüşdi-yü, cånhålätdä bir qoli bilän åsilib tutdän tüşdi.

Şu üzilib tüşgän ikkitä barmåq tufäyli u armiyädän qålib ketdi. Manä şu ikkitä barmåq tufäyli u bu tåmånlärdä yüripti. Ägär oşä bepärvålik bolmägändä u Karimcån qatåri fråntdä bolärdi.

Asråräning xåti Nizåmcånni ançä ruhläntirib qoygändi. U şu arzimäs işi üçün bundäy kattä mükåfåt bolişini sirä oylämägän edi. Müdåfää Kåmiteti ungä taşäkkür e'lån qıpti. Bu cüdä kattä mükåfåt. Bu kattä båxt.

Şu küni Nizåmcån özidä yoq bir kayfiyätdä ilcäyib yürdi. Sal xåliråq cåy tåpsä darråv xåtni ålädidä, oqıydi. Oqıgän sari iç-içidän quvånädi. Uning bu kayfiyätidän hayrån bolgän İkråmcån, nimä gap, deb sorägändä u:

— Özim, şundäy... — deb qoyä kåldi.

Keyin u özi-özigä, nimä üçün yaşirämän, deb savål berdi-dä, xåtdägi gaplärni ungä aytib berdi.

— Baräkällä, båläm. Tabrikläymän, — dedi İkråmcån. — Aståydil qılingän mehnät zåe ketmäydi, şunäqä.

— Bir künginä qışlåqqä bårib kelsäm, şungä nimä deysiz?

— Bir kün emäs, ikki künåq bårä qål. Hämqışlåqläringni häm såğingändirsän. Mäyli, mäyli, båläm.

Keçgä bårib calä qoyib, tång åtgünçä måmäqäldiråq gumburläb çıqdi. Yåmğir palätädän ötib, körpä-yåstıqlärni häm şaläbbå qılib yubårdi. İkråmcån bilän Nizåmcån çåpån yåpinib miccä qåqmäy çıqışdi. Ertäläb häm havå qåvåğini sålib turgän edi. Xåyriyät, bir şamål boldi-yü bulutni haydäb ketdi. Çaräqläb åftåb çıqıb, şålikårlik pållärini toldirgän yåmğir suvlärini åynädek yaltirätdi.

— Endi bolmädi. Ertägä båräsän. Håzir şålikårlikni bir şalåplätmäsäk bolmäydi.

Ådätdä şålikårlik båtqåğidä qançä köp şalåplätib yürilsä, şunçä qınyåği köp boládi. Åyåq tagidä bükilib qålgän şåli påyäsi bağri yergä tekkän cåyidän ildiz åtib, qoşälåq şåx çıqäzädi. Şuning üçün häm şålikärlär suvni låyqälätib şålipåyädän çıqışmäy keçib yüräverişädi.

İkråmcån yakkä åyåqdä kezişdän fåydä yoq, deb yåğåç åyåğining uçigä eski etikning tag çarmini qåqıb ålgändi. U endi qoş tåvån bilän şåli kezişni molcälläb turärdi.

Nizåmcån uning gapini qaytärålmädi. İkkåvläb öz uçästkälärigä qaräb ketişdi. Nizåmcån İkråmcånning şimini tizzäsigäçä şimärib suvgä tüşişini közätib turärkän, bu ådämdägi bardåşgä qåyil qålärdi. Uning endi heç kimi yoq. U yålğiz båşigä munçä örinişning nimä zarürligi bår, deb otirmäy tünü kün şålipåyädän çıqmäydi. Hämmä özigä imårät üçün cåy ålib, ğişt terib tikläb qoygändä bu ådäm heç narsä qılmädi. Nizåmcån keyin bolsä, u özigä tekkän cåyni ungä bergän ekän. Ayniksä, İkråmcån Cannät xålä ölgändän keyin özini işgä urdi. Hali uni qılär, hali buni qılär, İşqılib, tinmäsdi.

Keçqurünläri hårib-çärçäb çådiri åldidä yakä özi çåy içib otirärdi. Tål tagidägi soridä gurüngläşib otirgänlärning åldigä bårmäydi. Ulär suhbätigä aräläşmäsligining sabäbini Nizåmcån bilädi.

Köpçilikning yå akäsi, yå oğli uruşdä. Ulär albättä båläläridän kelgän xätni oqışädi, uruşdän, ålingän şahärdän gapläşib otirişädi. Ägär İkråmcån ulär yånidä bolsä, åçilib gapläşä ålmäydi. Uni ayab bütünläy båşqä gaplärdän ezmälänib qålişädi. İkråmcån ulär suhbätigä tüşib qålgändä çådirgä tabiäti bir tarz bolib qaytärdi. Uşändäy kezlärdä tå yarim keçägäçä çådir åldidä qåp-qårä åsmångä tikilib otirädi, keyin ornigä kirib yåtädi. Yetib häm darråv uxläy qålmäsdi. Hali u yånbåşigä, hali bu yåqbåşigä ağdärilib tolğänib çıqädi.

Nizåmcån uning yåğåç åyåq bilän şålipåyäni şalåplätib, suvni låyqälätib yürişini körib irådäsigä qåyil bolärdi. Ådämning cåni polätdän qattıq, deb şuni aytärkänlärdä, deb dilidän ötkäzib qoyädi. Båläsi båşigä sålgän şarmändälik, xåtinining dåğixäsrätdä ölib ketişi häm uning qaddini bükålmädi. Bu ådäm polätdän häm qättıq.

Nizåmcån häm işini tizzäsigä şimärib suvgä tüşdi. Suvni şalåplätib uning qatårigä ötdi. Endi ulärning ikkåvläri yånmä-yån bårişärdi.

— Keçägi yåmğirning şaråfäti, ukä. Yåmğir emäs, åsmåndän åş, nån yåğdi. Qutbäräkä yåğdi. — İkråmcån zarür bir gap esigä tüşib qålgändek birdän yürişdän toxtädi. — E, ukä, sığirni arqånläş esimdän çıqıbdi-kü. Malål kelmäsä, birråv bårib qåzığini serotråq cåygä qåqıb kelgin.

Nizåmcån darråv suvdän çıqdi. U ertäläb İkråmcån sığirni ålib ketäyåtgän cåyini körgän edi. Oşä yåqqä qaräb yürä båşlädi.

İkråmcån xåtini ölgändän keyin sığirgä häm qarämäy qoygändi. Sığir bolsä on kündän beri sütdän kålgän. Uning sütdän qålişigä sirä sabäb yoq edi. Xuddi keçäsi biråv kelib såğib qoyäyåtgängä oxşäydi. Kim såğişi mümkin? İkråmcån şundåq häm såğilgän sütni çeläkkä sålib sorigä åpçıqıb qoyädi. Båläsi bårlär kerägiçä çinnisigä sålib ketäverişädi. Biråvdän gümån qılişgä İkråmcånning dili åğrirdi.

Nizåmcån todä-todä bolib osib yåtgän savåğiç uyumläri åräsidän aylänib yalänglikkä çıqdi. Sığir båyä båylängän cåyidä turibdi. Har zamån engäşib årqä åyågigä qaräb qoyärdi. Nizåmcån bungä parvå qılmädi. Yaqınigä bårgändä birdän qorqıb ketdi. Cånhålätdä årqäsigä beş-ålti qadäm tisärilgänini bilmäy qåldi.

Sığirning elinigä qoydän kattäråq eçkemär yåpişib ålgän edi. Eçkemärning baqänikigä oxşäş labläridän qån aräläş åppåq süt tåmärdi. U ådäm şarpäsini sezib yelindän åğzini ålib, öng yånbåşigä qarädi-dä, şåşib uzün dumi bilän xås-çöplärni tüzitib qamişlär åräsigä kirib ketdi.

Nizåmcån rangi qum åqärib serräygänçä turärdi.

U huşigä kelib ungä moltiräb turgän sığirgä qarädi. Keyin yelinidän qån åqäyåtgänini körib darråv åldigä bårdi. Eçkemär bir emçäkni sorib, måmätälåq qılib yubårgän edi. Nizåmcån ungä rahmi kelib darråv qåzıqni suğurdi-dä, İkråmcån işläyåtgän cåygä yetäkläb keldi.

— Sığirning ahvålini qaräng, amäki. Eçkemär sorib ketnidi.

İkråmcån şåşib suvdän çıqdi. Engäşib yelingä qarädi. Båşini saräk-säräk qılib sığirning boyinläridän, sağrisidän silädi.

— Cånivår, cåningni qıynäbdi-kü. Eçkemärgä yolıqıbsän-dä. Cånivår, cånivår.

Nizåmcångä sığirning sütdän kålgänligini İkråmcån aytgän edi. Kimdir såğib qoyäyäpti, degändi.

— Sığirning sütdän qålişi endi malüm, — dedi Nizåmcån.

İkråmcån båşini saräk-säräk qıldi.

— Yoq, ukä. Eçkemär emsä manävünäqä yelinni yarä qılädi. Sütdän qålişining sabäbi båşqä bolişi keräk. Cånivår, endi båläsini qandåq emizädi.

Mengä bu taşviş häm bår edimi?

İkråmcån sığirni yetäkläb ketärkän, årqäsigä ögirildi.

— Ukä, bu yåğini özing epläştirib turäsän-dä. Maşinä ketädigän bolsä sığirni qışlåqkä berib yubårmäsäm bolmäydi. Åzråq pådädä yürmäsä, biz bundä eplålmäydigängä oxşäymiz.

Nizåmcån quriliş boläyåtgän cåydä maşinä gurillägänini eşitgän edi. Hali qäytib ketmägän bolsä keräk, ketsä åvåzi çıqıb kålärdi, deb oylädidä:

— Bolmäsä, tezråq båring, maşinä ketib kålmäsin, — dedi.

İkråmcån ketişi bilän u yanä suvgä tüşdi. Båtqåqni şalåplätib keçärkän, İkråmcån haqıdä oylärdi. Yakin tört åy hämxånä bolib uning dardini, yürägidägi hämmä gapini bilib ålgän edi. Här gal İkråmcånni oylägänidä sabri bardåşigä qåyil qålärdi. Qani men häm şungä oxşäsäm, deb niyät qılärdi. Hattå bir kün uning özigä, men häm sizgä oxşägän bolsäm, deb gap båşlägändä, İkråmcån gapini bölib qoygän edi.

— Qoy, qoy, båläm, mengä oxşämä. Sen mengä oxşägän bolmäysän. Men cüdä båxtsiz ådämmän.

U şu gapni aytib yüzini teskäri ögirib, etägigä közini artgändi.

Oşändä Nizåmcån boynigä åsilib yüzini özigä qarätgän edi. İkråmcån heç narsä bolmägändek, köz yåşini qılt etib yutib ögirilgändi. U Nizåmcångä şundäy örgänib qålgän ediki, åvqätdän sal keçiksä, tåvåqdä åvqätini kötärib årqäsidän qıdirib yürär edi. Bir kün ertäläb kiyinib ketäyåtgänidä çöntägidä bir narsä dümbäyib turgänini sezib, därråv qolini såldi. Bir çaqmåq qand.

Ulär bir-birlärigä cüdä örgänişib kålişgän edi.

Nizåmcån şundäy xåyållär bilän båtqåq keçärkän, maşinä gurillägänini eşitdi. Båşini kötärgän edi, qolidä gazetägä oråqlik bir narsä kötärib turgän Zebıxånni kördi.

— Nimä qılib låy keçib yüribsiz? — dedi Zebıxån.

Nizåmcån ungä nimä deb cavåb qaytärişini bilmäy suvdän çıqdi.

— Åpängiz åpketgän örikkä bizni biylätmägän edingiz. Manä, siz xåsislik qılgän bolsängiz, biz såxıylik qılämiz.

Zebıxån kökät üstigä qåğåzgä oråqlik ikki kilåçä örikni yåzib qoydi.

— İya, qaydän åldingiz?

— Üzümini yeng, båğini soriştirmäng.

İkkåvi örik tepäsigä çönkäyib otirişdi.

— Åling! — dedi Zebıxån.

— Ävväl siz åling — dedi örikkä qol urmäy Nizåmcån.
— Men yegänmän. Sizgä ålib keldim.
— Şundåq bolsä häm siz ävväl åling.
— Yoq, siz ävväl åling.
Nizåmcån, nåilåc tuxümdek åppåq örikni qoligä ålib tåmåşä qıldi. Keyin yeyişgä közi qıymägandek aväyläb åğzigä såldi. Zebıxån häm bittäsini åldi.
— Våy, munçä şirin!
— İya, — dedi Nizåmcån, — håzir, men örik yegänmän, degändingiz-kü?!
Zebıxån yålğåni fåş bolib qålgänidän gapni hazilgä burib yubårdi.
— Båyä yegänim sal ğorråq edi-dä.
— Råstini ayting, qayerdän åldingiz? Xuddi qışlåğimizning örigigä oxşäydi. Bütün Farğånä vådiysidä Çårteräkdän åldin örik pişmäydi. Båşqä cåylärdä endi rang åläyåtgän bolsä acäb emäs.
Zebıxån häli qışlåqdän kelgän maşinädä bir çål ikki yaşik örik åpkelib såtgänini aytib berdi.
— Cüdä ğaläti çål ekän. Soriştirmägän gapi kålmädi. İkråmcån amäkim bilän bir balålärni ğicilläşib häm åldi. Sizning bitmägän üyingiz devårlärini silkitib häm kördi. Örik åläyåtgänimdä mengä şunäqäyäm yåmån qarädiki, qorqıb ketdim.
Nizåmcån uning gapigä unçä parvä qılmädi. Biråntä bezbet çayqåvçidir-dä, deb qoyä qåldi.
Nizåmcån suvgä qaytib tüşmädi. Zebıxån bilän årqägä qaytdi. U yoldä ertägä qışlåğigä bårib kelmåqçiligini aytgän edi. Zebıxånning rangi, qum åqärib ketdi.
— Qışlåqdä nimä qıläsiz? Dildårxånni såğinib qålgändirsiz-dä.
Nizåmcån undän bu xıl gapni kütmägän edi. Şåşib yånidän xåtni çıqäzib qoligä berdi. Zebıxån xåtni oqımäy qaytib berdi.
— Men unäqä biråvlärning xåtini oqıydigänlärdän emäsmän. Sirli gap bolmäsä, şundåq aytyäb qoyävering. İşånämän, — dedi.
Nizåmcån bårişining sabäbini aytgän edi, Zebıxån, şundäy demäysizmi, deb yubårgänini özi bilmäy qåldi. U şaytånlik qılib qıqırläb küldi.
— Mengä nimä ålib keläsiz? Suyünçisigä nimä såvğä qıläsiz?
— Sizgämi? Sizgä... — Nizåmcån nimä åpkelişini özi häm bilmäsdi. Nimä åpkelişi mümkin? U häm gapni hazilgä burdi. — Sizgä cånimni salåmät qaytärib ålib kelämän. Eşityäpsizmi? Sizgä özimni bütünläy åpkelib berämän.
Manä şu gapni Nizåmcån ikki åydän beri åçıq aytålmäy garäng edi. Hazil-häzil bilän, unçä urintirib otirmäy, oylätib otirmäy åğzidän çıqdi ketdi.
Zebıxån özini bilmägängä, tüşünmägängä såldi.
— E, atläs ålib kelärmikänsiz depmän.
— Atläs håzir åtlıqqä yoq-kü, biz piyådälärgä yol bolsin.
— Sizgä piyådä bolsin, deb kim aytdi, åtlıq bolingdä. Hazilläşdim. Häzilläşdim. Şu mahäldä atläsgä balå bårmi, Nizåmcån akä.
Nizåmcån paytdän fåydälänib uning bilägidän uşlädi. Zebıxån özini sal ålib qåçgändek boldi-yü, ammå bilägini tårtib ålmädi. Nizåmcån qoligä unçä erk bermädi. Bu uning båyägi aytgän gapigä qızlik iffäti bilän qaytärilgän cavåb ekänini tüşündi. Şu ahvåldä yigirmä-ottiz kadäm båsişgändän keyin, Zebıxån uning közigä qaräb ğaläti, ğamzägä oxşäş tabässüm bilän bilägini uning qolidän boşätdi.
— Yetär, a? Bolmäsä suyilib ketäsiz..

Nizåmcån şu tåpdä şunday küçli bolib ketgän ediki, bir özi manä şu påyåni yoq çölni ağdärtöntär qılib täşläşgä qådirdek edi.
Åsmån häm sap-särik çöl häm közigä acåyib çamän bolib körinä ketdi. Qulåğigä alläqänday yåqımli tåvüşlär eşitilä båşlädi. Üydän çıqkändän beri tanigä håqımlik qılib keläyåtgän karäxtlik şu ånning özidäyåq alläqäygä ğåyib boldi qoydi, bir köngli: håzir Zebini ikki qolimgä kötärib åläymi, desä, bir köngli: qoy, qoy, munçä şåşäsän, derdi.
İkkåvi åldinmä-ketin, åçıq-åşkårä tål tagigä kelişdi. Nizåmcån yürägidä tuğyån qıläyåtgän hislärni hämmä bilib turibdi, deb oylägän edi. Yoq, ådämlär ilgärigiçä öz işläri bilän åvårä. U özini tündä çiråq kötärgän ådämdäy hämmäning közi mendä bolädi, deb oylägän edi. Yoq, heç kim qarämädi. Çådir åldidä kök çåy içib otirgän İkråmcån häm båş kötärib hasrätli båqdi-dä:
— Dadäng kelib ketdi. — dedi.
Nizåmcån betini häm artmäy uning åldigä keldi. Darråv Zebıxånning båyägi gapini eslädi. Demäk, häli örik såtib ketgän, Zebıxångä såvuq qarägän, İkråmcån amäki bilän ğicilläşgän, imårätning devårini uşläb körgän dadäsi ekän-dä! U İkråmcån amäkigä nimä dediykin? Xåfä qılmädimikin?
— Betläringni artib ål! — dedi İkråmcån mehribån tåvüşdä, keyin yånidän üçtä yüz somlikni ålib uzätdi. U bu pulni ilgäridän tayyårläb qoygän bolsä keräk, yånidän åldi-yü, sanämäy uzätdi. — Dadäng qıynälib kåpdi. Sen beçårädä pul yoqdir. Manävini åbårib ber.
Nizåmcån pulni sekin uning tizzäsigä qoydi.
— Ålmäymän. Keçä åpäm ålib ketgän. Üç yüz som berib yubårgänmän.
İkråmcån båşini kötärmäy gapirdi:
— Dadäng bilän yaräşgäning dürüst bolärmidi.
Nizåmcån båşini qat'iy silkidi.
—Yoq, amäki, üygä endi bir ümr qadäm båsmäymän. Şu yerdä bütünläy kålämän, deb ahd qılgänmän.
İkråmcån båşqä gapirmädi. Faqät, özing biläsän, båläm, dedi xålås. İnåyät åqsåqål uni köpçilik ortäsidä yåmån haqårät qılgän edi. Uni xåindän ålib, xåingä såldi. Mening bålämgä häm xåinlikni örgätmåqçimisän, dedi. Bålämgä şåli ektirib özing pullämåqçimisän, deb ödäğäylädi.
— Åtäsimän. Uning tåpgäni meniki, qani, bittä şålini u yåq-bu yåq qılib kör-çi, gapläşib qoyämän. Közimning nüri, cigärbändimni Vatän yoligä qurbån qılib qoyibmän. Mening såvünimgä kir yuvmäbsän häli.
İkråmcån båş kötärmädi. Çurq etmäy otiräverdi. Ådämlär çålning hämmä gaplärini eşitişdi. İkråmcån båş kötärib ulärning közigä qarålmäy qålgändi. Nizåmcån häli kelgändä, u oşä otirgäniçä, båşini ekkäniçä otirgän edi.
Nizåmcån uning avzåyidän cüdä xunük iş bolgänini fahmlädi-dä, yånigä otirdi.
— Dadäm sizni xåfä qıldimi?
— Yoq, ukä, yoq, heç nimä demädi. Qıynälib qåldim, dedi xålås.
— Åçiğini ayting, amäki, biläy åxır.
İkråmcån gapni båşqä yåqqä burvårdi.
— Ertägä qışlåğinggä şu ahvåldä bårmä. Anävi tügündä yangi etigim bår. Etikni qaysi åyåğimgä kiyämän, oğlim. Sen kiyäver. Gimnästyårkäm sal kengråq kelsä, heçqısi yoq. Sal ådämgä oxşäb bår. Xår bopqåpti, deyişmäsin, båläm.
Tålgä åsığlıq ketmånni tåş bilän urib ådämlärni keçki åvqätgä çaqırişdi.

İkkåvi häm orniläridän turişdi.

Tagidä tütün buruqsäyåtgän bak åldidä tunåv küngi marşällärning kiçigi — Tuppånçä pålvån şaläği çıqıb ketgän måtåtsiklning ğildirägigä yel beräyåtgän edi. Nizåmcån toxtäb ungä salåm berdi.

— Mullå boling, inim. İşlär qaläy?

— Yåmånämäs, pålvån amäki. Åtingiz qani?

Toppånçä pålvån gardänini qaşib ungä ma'nåli qaräb qoydi.

— Åtmi? Åt fråntgä ketdi. Åtlär häm uruşişyäpti, inim. Sen bilän biz baqlärdä yüribmiz, xålås. Qani, bekår turgändän, bekår işlä, deydilär.

Törttäginä yel urib yubår!

Nizåmcån nasåsni ålib çaqqån-çäqqån yel berä båşlädi. Qolidä tåğåräçä bilän bålåsini åpiçläb åşxånägä ötib ketäyåtgän Tolänbåy uni körib toxtädi.

— Ha, båcä, işlär katäysä deymän?

U öz gapidän özi ta'sirlänib tåğåräçäni çirmändä qılib, yår-yår aytib åşxånägä kirib ketdi.

VII

Nizåmcån Çårteräkkä sååt onlärdä kirib bårdi.

U tuğilib osgän qışlåğining har bir devårigä, taniş daräxtlärdä yaşnäb turgän köm-kök yapråqlärgä suq bilän tikilib bårärdi. Keçägi yåmğir ot-olänlär betidägi çanglärni yuvib ketgän. Arıq çetläridä tizzä boyi kelib kålgän otlär yåmğirdä yergä yåtib kålgän ekän, åftåb bağrigä ötib endi qaddini råstläb keläyåtibdi. Tåm boğåtläridän, påxsä devårläridän buğ kötärilyäpti. Tarnåvgä qonib ålgän musiçälär häm höl. Ulär cüdä xunük bolib ketişgändi. Har yåz qıp-qızil bolib nişib, Nizåmcånning közini oynätädigän Niyåz amäkining ålmäsi belidän çort sinib devårgä yånbåşläb qåpti. Uning yånğåqdek bolib qålgän ğuräläri xuddi köçädän ötgän-ketgänning rahmini keltirib, moltiräb turgängä oxşäydi. Örikzårning näri yåğidägi yålğizåyåq yoldän bir tödä qariyälär båşlärigä sallä ornigä qıyıq tanğib astä ketişyäpti. Bu çållär köpinçä toyma'räkälärgä, azälärgä şu tarıqä cimginä tizilişib ketişärdi. Kalläklängän tutzår årqäsidän Dildårlärning åq tünükä tåmli üyi köringändä Nizåmcån bir dam ma'yüs nazär täşlädi-yü, årtikçä hislärgä berilişdän özini saqläb cadäl yürib-ketdi.

Yol låy bolib ketgänidän çetdän, çimlär üstidän bårärdi. Yollärdän arävä qatnäyverib uzün-uzün izlär qåldirgän. Bu çuqur izlärdä häli rangi aynimagän yåmğir külåbi yiltiräb turärdi. Nizåmcån etigini ayab kölmäklärdän ehtiyåt qılib prävleniye yoligä çıqıb åldi.

Anä idårä. Çap taräfdägi åçıq deräzä kåmsåmål kåmitetining kabineti. Asrårä kabinetdämikin? Yå dalägä çıqıb ketgänmikin. Albättä, uni kåyib berädi. U yåxşi qız, urişädi, urişädi, keyin yumşäydi. Asrårä Karimcån bilän häm ävväl urişib, yumdäläşib, keyin uni yåxşi körib qålgän. Uni cånidän yåxşi körärdi-yü, bari bir urişäverärdi. Fe'li şunäqä uning. U Karimcån bilän yåqäläşäverib, papirås çekişni täşlätdi. Karimcån åldin såçini yuqårigä tarämäy çakkäsigä tüşirib yürärdi. Asrårä, munäqäsini yåmån körämän, deb uni yuqårigä taräşgä macbur qıldi. U Karimcån bilän har körişgändä tirnåğigäçä qarärdi. Kişi bilmäs qulåğining içigä häm köz täşläb

ålärdi. Ägär tirnåği ålinmägän bolsä, qulåği kir bolsä naq uni balågä qoyärdi. Ägär Karimcån uning gapini elämäsä, köpçilik yığilib turgän cåydä payt payläb turib yüzigä sålärdi. Karimcån bir qızärib, bir bozärib tişini qıçirlätärdi-yü, indäyålmäsdi. Aytgänigä könmäsäm köpçilik ortäsidä şarmändä qılädi, deb u yåq-bu yågini tüzätib, keyin uning kozigä körinärdi. Asrårä topåri qışlåq båläsini sal kündä köpçilikning kozigä körsätib qoygän edi, Karimcånning ånäsi Asråräni duå qılärdi.

— Våy, baräkä tåpkür-e, hämmåm desä labigä uçuq tåşädigän bålämni ådäm qılib qoydi-yä.

Nizåmcån anä şulärni esläb külib qoydi.

Prävleniye åldidä Adålät turärdi. U Nizåmcånni körib kåşlärini kerib qaräb qåldi.

— Ha, qåçåq, qayåqlärdä yüribsän?

Nizåmcån gap tåpålmäy çaynäldi. Uning xıcälät boläyåtgänini sezgän Adålät båşdän-åyåq bir qaräb çıqdi-dä:

— Cüdä pörim bolib ketibsän-kü, — dedi.

Nizåmcån nimä deyişini bilmäy ilcäydi. Adålät u bilän qol berişib körişärkän:

— Qäni yür! — dedi. — Asrårä åpämni körib kelämiz. Şåşmä, kabinetgä bir kirib çıqäylikçi.

Adålät içkärigä yürä båşlädi. Nizåmcån ungä ergäşdi. Kåmitet kabineti oşä Nizåmcån körgän paytidän özgärmäpti. Hämmä narsä cåy-cåyidä. Faqät devårdä qızil ramkägä sålingän yårlıq. U yaqınråq bårib qarädi. Bu VLKSM Markäziy Kåmitetining påxtädän mol håsil yetiştirgäni üçün zvenågä yubårgän Fåxriy yårlığı edi. Adålät stål tårtmäsidän qåğåzgä orälgän narsäni åldi.

— Yür, ketdik!

İkkåvi yanä taşqärigä çıqışdi.

— Qäyåqkä bårämiz? — dedi Nizåmcån yürişdän toxtäb.

— Asrårä åpämni körib kelämiz, deyäpmän-kü sengä,

— Asrårä qayåqdä?

— Hali xåbäring yoqmi? Asrårä åpäm kasälxånädälär-kü.

— Nimä qıldi? Kasälmi?

Adålät nimä deyişini, gapni nimädän båşläşini bilmäy uning başäräsigä qaräb turdi-dä:

— Yüräver, yoldä aytib berämän, — dedi.

İkkåvi yolgä tüşişdi. Adålät kattä yolgä çıqıb ålişgändän keyin bolgän våqeäni gapirib berdi.

Asrårä̈ning zvenåsi ğozälärini yagänädän çıqärib, birinçi qurtni häm tutib tamåm qılgän. Terilgän pillälärni arävälärgä årtib punktgä cönätib bolgän edi. Rais ånä såyning berigi tåmånidägi ğozälär häli häm yagänädän çıqmägänini aytib qåldi.

— Ğozä topıqdän åşib qåldi. Xåtinlär epläşålmäyäpti. Hämmäsi yåş båläli xåtinlär. Xåyåli båläsidä, bir åyåği yaslidä, bir åyåği dalädä. Cån singlim, qızläringni haşärgä åbårmäsäng bolmäydigängä oxşäydi.

Darhäqıqät, yettinçi zvenådä faqät fråntgä ketgänlärning xåtinläri işläşärdi. Såyning närigi taräfidägi yaqıvdä Asrårä̈ning qızläri kalläkläb ketgän tutlärgä arqåndän belänçäk qılib, ulärning bålälärigä Åyşä ammä degän kampirni işgä sålib ulärgä yårdämgä bårdi. Håvåning qåvåği sålıq. Adir årqäsidä zalvärli qorğåşindek bulut kötärilib kelärdi. Adålät qolini kozigä såyäbån qılib oşä taräfgä karädi-dä:

—Våy-bu, Maymänägä råsä calä qoyäyäpti, — dedi.

Hämmä bulut kötäriläyåtgän adir tepäsigä qarädi. Haqıqätän häm oşä taräfgä calä qoyäyåtgäni şundåqqınä bilinib turärdi. Birdän şamål esib birpäsdä borångä aylänib ketdi. Şamål zvenå yerini aylänmä qılib oräb ålgän teräklärning belini bükib, şaftålilärning şåxlärini qarsillätib sindirärdi. Borån Adålätning båşidägi romålini yolib uçirib ketdi. U romålni quvib såy yåqäsigä kelgändä birdän toxtädi. Såy quturib, låyqälänib, köpirib åqärdi. Maymänägä kelgän sel adirlärdän qoyilib şu såygä tüşäyåtgän edi. Xåtinlär qıy-çüv kötärişdi. Såyning närigi betidän enägä kampir taşvişli qol siltädi. Xåtinlär çuvilläşib såy yåqäsigä kelişdi. Ötişning ilåci yoq. Quturgän suv yakkäçöpni çil-çil qılib, åqızib ketgän. Nimä kiliş keräk? Bulut şu taräfgä yåpirilib kelyäpti. Saldän keyin tutzår üstigä yetib kelädi. Bålälärning ahvåli nimä bolädi? Bu cåydä båşpänä bolmäsä.

Asrårä, şåşmänglär, dedi-dä, årqäsigä qaräb yügürib ketdi. Bedäzår årqäsidä dalä üçätkäsining üstäxånäsi bår. Undä kålxåzning yük maşinäsi dalåndä turibdi. Şu bilän ötmäsä båşqä ilåci yoq. Şåfyårning armiyägä ketgänigä ålti kün boldi. Asrårä träktår haydäşni örgänib yürgän päytläridä unçä-munçä maşinä xåydäşni häm maşq qılib körgändi. U şamåldek yelib üstäxånä darvåzäsigä yetib keldi. Durädgår çål åftåbgä qoygän råmlärni yåmğirdä ivimäsin, deb ayvångä taşiyåtgän edi. Asrårä kirä sålib ungä qıçqırdi:

— Maşinäning kaliti kimdä?

— Mendä, nimä edi?

— Bering. Tez, tez bering. Bålälär halåq bolädi. Bålälär seldä kålyäpti.

Üstä şåşib içkärigä kirdi-dä, kalit åpçıqıb berdi.

Asrårä özini maşinägä urdi. Rulgä otirib harçänd orinädi, qani endi yürsä, Måtår işlämäydi. U kabinädän çıqıb kåpåtni kötärdi. Şåfyår akkümülyåtår otirib qålmäsin, deb tåkini üzib qoygän edi. Asrårä darråv uläb yanä kabinägä kirdi. Måtår unçä tıxırlik qılmäy bir-ikki urinişdäyåq gurilläb ketdi. Asrårä uni darvåzädän aväyläb ålib çıqdi-dä, oqdek åtilib såy taräfgä ketdi. Maşinä döng yerdä gåh lapängläb, gåh sapçib uçib bårärdi. Årqädän qaräb kålgän kişilär Asrårä haydäyåtgänini bilmäy şåfyår içib ålgängä oxşäydi, işqılib xudå asräsin-dä, deb qaräb qålişärdi.

Xåtinlär såy boyidä hämån çirqılläb turişärdi. Kampir qollärini silkitib nimälärdir deb qıçqırärdi. Åsmåndän yåmğir çeläkläb qoygändek yåğärdi. Asrårä maşinäni qırğåqqä keltirib toxtätdi. Kabinä eşigidän båşini çıqärib suvgä qarädi. Adålät eşikkä åsildi.

— Suvgä tüşmä, åpä. Yåmån åqyäpti, quturib åqyäpti.

Asråräning qulåğigä uning gapi kirmäsdi. U qaysi taräfdän keçiş mümkinligini qıdirärdi. U Adålätning kökrägidän itärib yubårdi. Adålät årqäsi bilän yergä otirib qåldi. Asrårä måtårgä ot berib, maşinäni tikkä såygä såldi. Xåtinlär birån dahşät bolişini kutgändek çurq etmäy suvdä ğildirägi båtib båräyåtgän maşinägä qaräb turişärdi.

Maşinä ğildirägi årqäsigä suv purkäb sekin-sekin kuzåvigä båtdi. Suv kabinägä çıqdi. U xuddi bahäybät balıqdek suvni ikki tåmångä yårib şitåb bilän ilgärigä süzib båryäpti. Anä, ortäsigä keldi...

Maşinä bir lapänglädi-dä, yanä ilgärilädi. Suv birdän kabinä tåmini kömib yubårdi. Sal ötmäy kuzåvning tonkäriläyåtgänini körib qålişdi.

Anä şundän keyin nimä bolgänini bilålmäy qålişdi. Maşinä häm, Asrårä häm suvdä yoq bolib ketgän edi.

Xåtinlär birdän qıy-çüv kötärişdi. Maşinä tönkärilgän cåy şundäy bilinib turibdi. Suv oşä yerdän sapçib ötyäpti. Bir mahäl qaräsäk. Asrårä närigi qırğåqqä qaräb suzib ketyäpti. Suv dam åqızib ketädi, dam çetgä åtädi. Yoq, närigi yåqqä çıqıb åldi. Gandiräkläb bårib bålälärni kötärib özimiz kalläkläb ålgän tut tepäsigä çıqäzib qoyäverdi. Bålä beçårälär kalläklärni quçåqläb bizgä qaräb baqırişädi. Asrårä åpäm qålgän ikki båläning bittäsini åpiçläb, bittäsini kötärib tutgä yåpişib turäverdi. Suv åyåqläri åräsidän åqıb ötyäpti. Sel quturgändän quturädi, bålälär baqırişädi. Bu yåqdä qålgän xåtinlär damlärini içlärigä yutib, çurq etmäy turişipti. Xåyriyät, våqeädän fermädägilär xåbär tåpişgän ekän, qır taräfdän aylänib tört åtlıq yetib keldi. Åtlıqlär egär åldigä, årqäsigä bålä mindirib, birini åpiçläb, birini qolidä kötärib ålib ketişdi.

Nizåmcån Adålätning gaplärini hayäcån bilän eşitib bårärdi.

— Asrårä åpäm qattıq şamållägän ekän. İsitmäsi tüşmäyäpti. Keçäsi yånidä edim, cüdä köp alählädi.

İkkåvläri kasälxånägä yetib kelişdi. Nizåmcånni navbätçi xåtin içkärigä kiritmädi. Adålät xålät kiyä turib:

— Sen taşqäridä, deräzä tagidä tur, — deb tayinlädi.

Nizåmcån Asråräning şaddådligini, heç narsädän tap tårtmäsligni bilärdi-yü, ammå manä şundäy qahrämånlik qılä ålädi, deb sirä oylämägän edi. U bu qahrämån qızning casürligigä qåyil qålib, u yåq-bu yåqqä qaräb turärkän, birdän yånğåq tagidä otirgän åpäsigä közi tüşib qåldi. Bårmåqçi bolib turgän edi, toxtädi. Åpäsi åldigä bir çeläk qatıq, savätdä bådring qoyib såtäyåtgän edi. Nizåmcån qıp-qızärib ketdi. Uning åldigä bårişdän xıcålät tårtdi. Beıxtiyår u åpäsi bilän Asråräni såliştirä båşlädi.

Asrårä bilän uni sirä tengläştirålmädi. Åpäsining pastkäşligi şu tåpdä cüdä anıq bilinib ketdi.

Deräzä pardäsi kötärilib Adålätning båşi körindi.

— Uxläyäpti, — deb şivirlädi u. — Bugün cavåb berişärkän. İsitmäsi tüşipti. Sen ketäver, keçqurün prävleniyegä kelsäng, uçräşämiz.

Nizåmcån åpäsigä körinmäy yånğåq årqäsidän ayläyänib ötib ketdi. U qayåqqä bårişini bilmäsdi. Oyläb-netib otirmäy qışlåq taräfgä qaräb yürä båşlädi.

Tuğilib osgän qışlåğining har bir qariçi taniş, qadrdån köçäläridän ötib güzärgä keldi. Samåvärdä unçälik ådäm köp emäsdi. U çåy çaqırib tål tagidägi palås sålinmägän sorigä åmånätginä otirdi. Çåyxorlär Asrårä toğrisidä gapläşib otirişärdi.

— Barákä tåpkür, azämät qız ekän. Ägär şu bolmägändä alläqånçä bålä nåbud bolib ketärdi-yä!

— Rahmätlik dadäsi, oğlim yoq, deb öksinärdi. Tirik bolgändä ontä oğilning ornini båsädigän qızi bårligini körärdi.

Nizåmcån ulärning gaplärigä cimginä qulåq sålib otiräverdi.

— Bugün åblästdän uluqlär kelişärmişmi?

— Ha. Maskåpdän pilläçilärimizgä rahmätnåmä kelgän. Şuni åblvåenkåmning özi tåpşirärmiş.

— Råsä qıyqırıq bolärkän-dä, a?! İlgäri şunäqä yåxşi xåbär bolgändä artistlär kelib oyin körsätişärdi.

— İşqılib, qızlärimiz barákä tåpişsin. Şulär åbro ålib turişipti. Azämätlärimizning yoqligini bildirmäy turişipti.

Nizåmcån çåyni qaynåq-qäynåq hopläb ornidän turdi. Keçqurün yığin bolgünçä dalälärni aylänib kelmåqçi boldi. U endi örikzår tåmångä burulgän häm ediki, åldidän eşägigä xåläçüp nuqıb dadäsi çıqıb qåldi.

Åqsåqål bir müddät közlärini pirpirätib turdidä, xåläçöpni belbåğigä suqıb, qåşlärini çimirdi.

— Ahmåq!

Nizåmcån båşini egib turäverdi.

— Yür! — deb buyurdi Åqsåqål.

— Nizåmcån cåyidän qımirlämädi.

— Yür, deyäpmän sengä!

Nizåmcån båşini kötärib uning betigä qarädi. Çål yåmån oqräyib turärdi.

— Qäyåqqä bårämän?

— Üygä!

— Yoq, bårmäymän!

Åqsåqål eşäkdän tüşib yånigä keldi-dä, tirsägidän siltäb åldingä itärib yubårdi.

—Håzir üygä båräsän. Qäyåqqä gumdån bolsäng häm åräni åçıq qılib ketäsän. Sen mendän åsånlikçä qutulmäysän.

Nizåmcån uning åldigä tüşib cadäl yürib ketdi. Çål yanä eşäkkä mindi. Tå üygä kelgünläriçä nä u, nä bu gapirdi. Åqsåqål eşikkä urilgän kişän qulfni iştånbåğigä båğlängän kalit bilän åçdi. Håvligä kirişdi.

— Qayåqlärdä sanqıb yüribsän? — çål ungä odğäylädi.

— Qayåqdäligimni bårib körib kelibsiz-kü.

—Endi ketib bopsän.

—Ketämän!

— Yoq, ketålmäysän!

— Meni åq qılgänsiz. Åqpädär bålä bu üydä turişgä haqsiz.

— Åq qılgän bolsäm cahl üstidä aytgänmän.

Nizåmcån qat’iy cavåb qıldi.

— Ånämni sil qılib öldirdingiz. Bu zindån üydä qålålmäymän.

Åqsåqål odäğäyläb kelib uning yüzigä bir şapäläq tüşirdi.

— Ånängni men öldiribmänmi, yarämäs! U öz acäli bilän öldi.

— Siz Dildårni båxtsiz qıldingiz, meni darbädärlikkä macbur qıldingiz. Ånämni öldirdingiz. Uruşdä qån tökkän akämning xåtiräsini åyåqåsti qıldingiz. Sizgä yanä nimä keräk?

Åqsåqålning tizzäsidän darmån ketib supä çetigä otirib qåldi. Uning åyåqläri titräyetgänini Nizåmcån körib turärdi. U åtäsigä kimligini köz åldigä keltirib qoygän edi. Åqsåqål şunçä yåşgä kirib häli heç kimdän bunäqä ta’nä eşitmägän edi. Bu gapläri öz bålåsi aytyäpti. Közini baqräytirib turib aytyäpti. Bu qandåq zamån boldi.

Çål ornidän turib åmbårxånäning eşigini åçdi. Ançä vaqtgäçä nimälärnidir taräqlätib sokindi. Keyin xuddi cinnigä oxşäb yügürib çıqdi-dä, Nizåmcånning qolidän südräb ålib kirdi.

Titräb turgän qolläri bilän gugürt çakib çiråq yåqdi. Qårångi hücrä yårişgändek boldi. Nizåmcån turgän cåyidä dång qåtib qålgän edi. Çål häli u narsäni, häli bu narsäni u yåqdän-bu yåqqä åtärdi,

— Kim üçün, kim üçün yığdim bu narsälärni...

Hücrä içi anvåyi narsälärgä tolib ketgän. Tuyäsandıq içi atläs, şåhilärgä, top-top båxmällärgä tolä edi. Tåqçädä beş yüz qutidän årtıq gugürt såçilib yergäçä tökilib yåtärdi. Çål çamädångä oxşäş qutini ålib ungä häm şåşib kalit såldi-dä, åçib bir dam qaräb turgäç, Nizåmcånning åyåği tagigä irğitdi. Tillä bilägüzüklär, marväridlär, qoşä-qoşä sååtlär yergä såçilib ketdi. Çål telbälänib qoligä tüşgän narsälärni ungä

irğitäverdi. Bundä kümüş şamdåndän tårtib, cüft-cüft qılib båğläb qoyilgän qåräkol terigäçä, yaşik-yaşik kir såvündän tårtib, yüztä-yüztä qılib båylängän tag çarmgäçä bår edi.

— Manä, manä! Bolärni kim üçün yığdim? Kim üçün yığdim?

Åqsåqålning cazäväsi tutib kleyånkä dastürxångä tugilgän bir nimäni ålib çunqäyib otirib yeçdi-dä, içidän yüz somliklärni ålib båşidän åşirib såçäverdi.

— Kim üçün! Kimgä deb yığdim bolärni? Kör bolgür, basir bolgür. Xudåe xudåvändå ikki közing sitilib åqsin seni.

Uruş ådämlärning tinkäsini quritgän. Kim rözğåridä nimä bolsä åpçıqıb eri, oğli fråntdän kelgünçä bålä-çäqäsini åmån saqläş payidä såtärdi. Ulär uruş tügäsä bu narsälärning orni tolib ketädi, deb işånärdi. Asrårägä oxşägänlär eng yåxşi körgän buyümlärini såtmädi häm, qızlär bilän bir bolib davlätgä tåpşirdi. Heç bolmäsä duşmändän tört enlik yerimizni qaytärib ålişgä madår bolädi, deb tåpşirdi. Ådämlär şundäy qılib turgän paytdä Åqsåqål mülk yığdi. Ulärning muhtåcligidän fåydäländi. Manä, qåzıqqä ilığlik turgän postinni Karimcånning dadäsi qış künläri kiyib yürärdi. Demäk, Åqsåqål arzimägän pul bilän uning egnidän yeçib ålibdi. Uruş båşlängän küni Åqsåqål magäzindä nimä bolsä taşib kelävergän edi. Oşä gugürtlär häli häm turibdi. Tüzning özidän neçä paçkäsi bår bu hücrädi. On beş qångä yaqın unni tåxläb qoyibdi. Şu ahvåldä åç qåldim, deb Naymändä topålån qılib keldi. Åpämdän åçdän ölyäpmän, yårdäm bersin, deb yalänğåç tanämgä köyläk åliş üçün yıqqän åxırgi pulimni häm åldirib ketdi. Manä pul!

Hämmä pul undä!

Çål hämån telbä tåvüş bilän baqırärdi.

— Bolärni kimgä atäb yığdim? Sendän soräyäpmän, åqpädär?!

— Bilmädim, — dedi yelkäsini qısib Nizåmcån.

— Bilmäysänmi? Bilmäysänmi? Håzir hämmäsigä ot qoyib külini såvürämän.

— İxtiyår sizdä! Mäyli yåndiring! Qoyib ketgäni ma’qul.

— Biläsänmi, bu narsälärni qandäy qılib yıqqänimni?

— Bilämän, —dedi Nizåmcån såvuqqånlik bilän.

— Bilmäysän. Bilmäysän! Håcätxånälär åldidä kesäk uşätib otirib, biråvlärning qoligä suv qoyib tåpgänmän.-Sen-yarämäs, ådämgä oxşäb yaşägin, deb özim qättıq nån yeb, såvuq suv içib toplägänmän. Keçäläri uxlämägänmän.

Nizåmcånning kalläsi ğuvilläb, qolläri muştgä ayländi.

— Ånämning rizqıdän yolib qålib årttirgän nåningiz mengä keräkmäs. Ånämgä yamåq boz kiydirib årttirgän atläsingiz mengä keräkmäs. Men bu målläringizgä tüpürämän! Keräk bolsä, işläb özim tåpämän. Sizgä oxşäb haråmdän emäs, peşänä terim bilän tåpämän.

Åqsåqål postäkkä otirib qåldi. Båşi qoyi egildi. Nizåmcån titräb-qäqşäb ungä qaräb turärdi.

Åtäsi endi qarib küçdän qålgän edi. Qol tåmirläri kökärib, terisi turtib çıqıb qåpti. Eski mahsi qoncidän irkit paytävä åsilib yåtibdi. Nizåmcån ungä qaräb turib aläm bilän oylärdi:

«Qäni edi, båşqä åtälärdek bolsä, båşimgä kötärmäsmidim. Qarigändä izzätdä yaşamasmidi. Şu ahvåldä häm u mening taşvişimni qıläyåtgäni yoq.

Tåpgän xäzinäsi har qayerlärdä qålib ketmäsin, deb bezåvtä bolyäpti».

Nizåmcån şart buruldi-yü, eşikkä åtildi.

Åqsåqål årqäsidän kargäb qåldi:

— Cüvånmärg bol! U dunyå, bu dunyå kåsäng åqärmäsiy!
Nizåmcån ånäsi cån bergän üygä ma'yüs qaräb turdi. Yürägi ezilib sekin-sekin yürib köçä taräfgä çıqä båşlädi.
Bu üygä qaytib keliş endi yoq. Kindik qåni tökilgän üy, ånä izläri tüşgän håvli, ånä köz yåşlärini şimgän tupråq, xåyr! Båläng endi bu dargåhgä kelmäs bolib ketyäpti. Bålälik qılib birån åzår yetkäzgän bolsä, özing keçir! Ånäsän, ånälär bålåsini hämmäväqt keçirgän. Sen häm keçir, bålängni!
Nizåmcån közidä yåş bilän åstånädän hatlädi.
Båtäyåtgän åftåb daräxt barglärini çoğdek çaqnätärdi. Nizåmcån zåx, göyädåri hidigä tolgän hücrädän çıqıb, köksini toldirib nafäs åldi.
Klüb taräfdän ådämlärning ğåvür-ğüvüri eşitilärdi. Nizåmcån oşä tåmångä qaräb dadil yürib ketdi...
U Naymängä kelişi bilän köngilsiz våqeäning üstidän çıqdi.
Arik qaziyåtgänlärgä çåy ålib båräyåtgän edi, qum taräfgä ketäyåtgän Zebıxånni körib qåldi, ungä qol siltäb, håzir kelämän, deb ketdi. Qäytişdä qulåğigä ğaläti tåvüş eşitilib toxtädi. Qulåq sålsä Zebıxånning åvåzi. U dådlärdi. Nizåmcån qumğånni ulåqtirib åvåz kelgän taräfgä çåpä båşlädi. Zebıxån saväğiç uyumigä otirib ålib bir åyåğini tizzäsigä ålgäniçä çinqırärdi.
— Nimä boldi? — dedi şåşib Nizåmcån.
— Çayån, çayån!
— Çayån çaqdimi?
U Zebıxånning cavåbini häm kütmäy, dastromålini şarttä yirtib engäşib öng åyåğining kökärib ketgän båş barmåğini sıqıb båğläy båşlädi. Zebıxån åyåğini tårtib ålişgä orinärdi, ammå Nizåmcån küçining båriçä mahkäm uşläb ålgänidän qımirlätişgä küçi yetmäsdi.
Cåni bir åz tinçidi şekilli, Zebıxån çinqırmäy qoydi.
Nizåmcån uning qavät-qävät bolib ketgän peşänäsigä, muttäsil titräb turgän iyaklärigä qarädi.
— Hali häm åğriyäptimi?
Zebıxån båşini qımirlätib qoydi. Gapirişgä undä madår yoq edi.
— Ah, bir tåmçiginä ådeqålån bolärmidi-yä! — deb yubårdi Nizåmcån.
Ammå qışlåqdä yoq ådeqålån çöldä nimä qılädi.
İkkåvi şu köyi ançä vaktgäçä bir-birigä moltiräb qaräb otirişdi.
— Ketäylik, yüråläsizmi?
Zebıxån ornidän turäyåtib våy-våyläb yanä otirib qåldi. Uning åyåği topığigäçä şişib ketgän edi. Nizåmcån uni azåd kötärib åldi-dä, gandiräkläb çådir taräfgä yürä båşlädi. Zebıxån, qoying, özim yürämän, deb uning quçåğidän çıqışgä urinärdi. Ammå Nizåmcån bağridän boşätmäy çayqälib-çäyqälib kötärib keläverdi.
Soridä sabzi toğräb otirgän çål şåşib turdi-yü, Zebıxånning çayån çaqqän barmåğigä piçåqning kahräbå såpini işqädi.
Zebıxån ertäsigä häm åyåq båsålmäy çådirä yåtdi. Keçgä yaqın aväyläb sekin taşqärigä çıqdi. Yoq, åğrıq sezmädi. Faqät çayån çaqqän cåyning orni har zamån ciz etib qoyärdi, xålås.
Toqäy çivinläri cån ålib qålgändi. Keç boldi, qulåq tagidä ğinğilläb uçärdi-dä, päyt påyläb turib yå burünni, yå qulåqni çaqıb qåçädi. Çaqqäni uçib ketib bolgändän keyin bilinädi. Çaqqän cåyi bir såätgäçä açişib turädi. Qızdirilgän yåğ saçrägändek bolib şişib çıqädi. Paşşäxånäsiz yåtib bolmäydigän paytlär båşlänib ketdi. Tolänbåy

atäyin keçäläri tezäk tütätärdi. Çivin tezäk tütünidän qåçärkän. Şundåq åçıq havådä ådämlär tütün hidläb uxläydigän bolişdi.

Şundäy tütün büruqsäb turgän keçädä Nizåmcån çådirgä kelsä, İkråmcån gilzägä piträ cåyläb otirgänini kördi.

— Åv qılmåqçimisiz, amäki? — dedi hayrån bolib Nizåmcån.

İkråmcån uning bu soråğigä cavåb bermädi. Gapni çalğitdi.

— Båläm, Müdåfää Qåmitetidän ålgän yårlıqni körsätmäding häm. Qäni, körsät.

Nizåmcån çådir çetidägi Cannät xålädän qålgän qutini åçib, gazetägä orälgän yårlıqni åldi. İkråmcån yårlıqqä tikilib turib qåldi.

— Baräkällä, oğlim. Baräkällä, — dedi İkråmcån yårlıqni ehtiyåt qılib ungä qaytärib berärkän.

Nizåmcån häm otirib gilzälärgä miltıq dåri cåyläy båşlädi.

İkråmcån ilgärigiçä biråv bilän årtıqçä gapläşmäsdi. Çådir åldidä häm xåyål sürib otirmäsdi. U häm çivindän qåçib çådir içigä kirib ketgän edi.

— Båläm, qışlåğinggä bårib keldingü heç nimä demäding. Xoş, qaläy boldi? Üyinggä kirdingmi? Dadängni kördingmi? Uni tinçitib qoydingmi?

Qäçån bolsä häm İkråmcån amäki şu gapni soräb qålädi, deb yürgän edi. U qışlåğidägi gaplärning hämmäsini birmä-bir gapirib berdi. İkråmcån Asrårä våqeäsini eşitgändä közlärini pirpiratib qoydi.

— Şunäqä ekän, båläm. Bu uruş hämmäni nåtinç qılyäpti. Dadäng bilän qattıq aytişyäb qåpsän-dä.

— Şundäy qılmäsäm bolmäsdi. Cüdä haddidän åşib ketgändi.

— Yanä özing biläsän, oğlim. Cigärçilik, bir kün kelib afsüs qılib yürmäsäng bolgäni. Yåşsän, båläsän, bilmäysän. Åtägä farzänd dåği qänäqä bolişini bilmäysän. Bu gaplärni åtä bolgäningdä biläsän! Mäyli, bas, yåtäylik endi.

Nizåmcån örnigä çözilär ekän, İkråmcånning gaplärini yanä bir martä tanäsigä oyläb kördi.

— Puşäymån bolärmikänmän?

U özidän-özi cavåb kutib indämäy ançä yåtdi. Yürägidä puşäymångä örin tåpålmägänidän keyinginä xåtircäm közini yumdi.

VIII

İkråmcån ertäläb miltıqni yelkäsigä täşläb çådirdän çıqıb ketäyåtgändä Tolänbåy tål tagidä xåtini bilän qandäydir sirli bir gapni şivirläşib turgänini körib qåldi. Tolänbåy uning yåğåç åyåğini kiymäy qoltıqtäyåqdä ketäyåtgänini körib hayrån qåldi.

— Ha, akä, åv qılmåqçimisän? Toqäygä kirsäng qoltıqtäyåq bilän qıynälib qålmäsmikänsän?

— Tizzämni qavärtirvåripti, Sal dam beräy, yürişgä qıynälyäpmän.

Tolänbåy uni toxtätdi.

— Cindek maslähätli gapimiz bår edi. Çådirgä birpäs kirsäng bolärdi.

İkråmcån qänäqä maslähätli gap ekän, deb uning årqäsidän kirdi. Şålçä üstigä körpäçä sålinib, patnisdägi nån, qand, türşäk üstigä såçıq yåpib qoyilgän edi. İkråmcån uni körib, ulär ançädän beri kutib otirgän ekän, deb oylädi. Tolänbåy xåtini

ålib kirgän tünükä çåynäkni yånigä qoyib tonining barigärädi. Xåtini häm bir çetgä otirdi.

Tolänbåy gapni nimädän båşläşini bilmäy moylåvining bir uçini sorib oylänib turärdi. Åxırı u İkråmcånning közigä båtinmäyråq qarädi.

— Endi, dostim, dunyåning işläri şunäqä ekän. Qız bålä boyigä yetgändä tengi bilän tånişţirib qoyiş bizgä oxşägän kattälärning işi. Zebıxångä åtä ornidä bolib qåldim. Qärzimni uzäy degändim. Åpäsi häm råzi.

Tolänbåy gapning bu yåğini aytålmäy çaynäldi. İkråmcån yötälib çådirning åçıq pardäsidän çölgä qaräb åldi. Tolänbåy sal dadillänib gapini davåm ettirdi.

— Xåfä bolmäysän-dä, dostim, Zebıxånni Tursünbåygä qılämiz degän ümidimiz bår edi.

İkråmcån seskänib ketdi. U Tursünbåy bilän Zebıxån ortäsidägi gaplärni bilärdi. Uning häm könglidä kattä niyätläri bår edi. Toy qılsäm, qışlåqqä åş bersäm, yurtdän qarzimni üzsäm, degän oyläri bår edi uning. Bolmädi. Niyätigä yetmädi. Tolänbåyning xåtini «peşänä ekän, taqdir ekän, buyürmädi», deb qoydi.

— Şu, sening råziligingni ålmåqçi edik.

İkråmcån darråv cavåb qılmädi. Uzåq oylädi. Keyin båşini kötärib sorädi: — Kuyåv bolmiş öz qışlågimizdänmi?

— Öz hämqışlåğimiz desäk häm boläverädi. U häm öz bålängdek gap. Zebıxån Nizåmcåningni köngilläpti. Yåşlärning işigä biz nimä häm derdik.

Qışlåq cåy, munäqä qılib yüräverişsä gap-söz köpäyib qålmäsmikin deb qorqyäpmiz. Råzilik bersäng, şu işning şundåq bolgänini hämqışlåqlargä bildirib qoysäk-dä, pişıqçilikkä bårib toy bolmäsä häm toyçıq qılib tinçitib qoysäk.

— Nizåmcån dürüst bålä çıqdi. Ävväligä qandåq bolärkin, deb çölgä yürägim betlämäyråq ålib kelgän edim. Xåyriyät, yüzimni yergä qarätmädi. Bunäqä bålälär öz yolini özi tåpib yürädi. Manä, qışlåğigä bårib kattä åbro bilän qaytib keldi. Yårlıq ålqänini eşitgändirsizlär. Ammå uning bu tåmånlärgä qandåq kelib qålgänidän xåbäringiz bår mi?

Tolänbåy båş irğäb, xåbärimiz bår, hämmäsini Zebi aytib bergän, dedi.

— Hämmäsini bilmäsänglär keräk. Keçägi Çårteräkkä bårişidä åtäsi bilän åräni åçıq qılib kelipti. Şu iş xunükråq çıqıpti-dä. Bålälik qılib qızişib ketmägänmikän? Här nimä qılsä häm åtä, åxır. Undän keçib bolädimi?

Tolänbåy oylänib qåldi. İkråmcån yanä gapirdi.

— Endi bu masälädä häm çuqurråq oyläb köriş keräkdir. Kim bilädi. Balki åtäsi şundäy qılişgä arziydigän ådämdir. Uni Nizåmcånning özi bilädi. Ägär ikkåvi til tåpişib qålgän bolsä, men nimä deymän? Mäyli, Nizåmcån yåmån yigit emäs. Kuymäysizlär. Cöyäli bålä. Ammå ånäsi qandåq tuqqän bolsä şundäy şir yalänğåç. Dadäsining tåpgän-tutgänini täşläb kelipti. Bu işi häm dürüst. Peşänä teri bilän tåpgängä nimä yetsin. Özläring öräb-çirmäb åläsizlär.

İkråmcån şundäy dedi-yü, izzät qılib çaqırgänlärigä rahmät aytib, ornidän turdi.

Xåvå åçıq edi. Åftåb çaräqläb turipti. Tumşüğigä ilån tişläb ålgän layläk qonişgä cåy izläb köm-kök åsmåndä aylänib yüribdi. İkkitä torğäy qanåtini pirpirätib tinimsiz sayräydi. İkråmcån çöldä şunçä yürib torğäyning uçib yürib sayräşini körmägän ekän. Balki körgän bolsä häm bungä e’tibår bermägändir. İkkälä torğäy tåxminän bir-biridän ellik metrçä näridä uçib sayräşyäpti. Sayräşädi-yü, bir-birigä yaqın kelişålmäydi.

İkråmcån negädir Nizåmcån bilän Zebıxånni şulärgä qıyås qıldi. Bir-birigä yaqın kelålmäy yürgän ekän. Bungä mendän andişä qılişgän. Zebıxånni Tursünbåygä bolişib qoygän edik. Könglimgä kelädi, deb oyläşgändir. Qandåq qılay? Qändåq qılay? Toy qıliş buyürmägän ekän? Mendä nä xåtin bår, nä bålä bår. Üylänib ottiz yil birgä yaşädim, yaşämägändekmän. Yigirmä bir yil båläm bår, deb quvåndim. Quvånmägändekmän! Quvånç qayåqdä, azåbdä qålib ketdim. Bu yåruğ dunyådä nimä qılib şöppäyib yüribmän? Kimgä kerägim bår? Yarim cån bolib südrälib yürişdän nimä fåydä bår?

İkråmcån kalläspigä kelgän bu såvuq oydän seskänib ketdi. Şabädädä qol mavcidek silkinib turgän şålikårlikkä qaräb yürdi.

— Yoq, häli bilägimdä küç bår. Yürägimdä ot söngäni yoq. Bu alämlärni, bu xorliklärni åyåq åstigä ålib tåptämägünimçä yaşäşim şart. Yaşäymän! Båşimgä tügänmäs savdålär sålgän uruş ålåvi öçgänini öz közim bilän körişim şart. Şu yerdä turib nemisgä oq åtämän. Oqım qålmäsä qoltıqtäyåğim bilän båşini yançämän. Öliş yoq. Öliş nåmärdlik. Nåmärd bolib ölişni istämäymän, istämäymän!

İkråmcån özidän-özi gapirib bårärdi. Qämiş åräsidän çıqqän yük maşinäsi åz bolmäsä uni urib yubårärdi. Şåfyår qattıq signäl berib toxtädi.

— Sizgä nimä boldi, amäki? Signäl bersäm eşitmäysiz?

İkråmcån yol çetigä çıqdi. Şåfyår yånidän qåğåz ålib ungä uzätdi.

Xåt. Undä Tåğä Naymändägi cämiki ådämlärni Zirillämägä yetkäzib kelişni buyürgän edi.

— Såät üçdä Azizxån kelädi. Kattä miting bolärmiş. Hämmä kelsin, deb tayinlädi. Ådämlärni topläb bering, håzir ålib ketämän.

İkråmcån årqäsigä qaytdi. Tål şåxıgä ilingän ketmånni tåş bilän daränglätib uräverdi. Bu bemähäl çalingän zang tåvüşidän uzåq-yaqındägilär tål tagigä yığilib keläverişdi. İkråmcån Tåğä tayinlängän gapni aytib yolgä çıqış keräkligini aytdi. Ammå özi soridä yagånä tizzäsini quçåqlägäniçä maşinägä çıqäyåtgänlärgä qaräb otiräverdi. Nizåmcån häm ketmånini çådir åldigä täşläb, çeläkning çetidän suv qoyib qol yuvişgä qıynäläyåtgän Zebıxångä krückädä qoyib berä båşlädi. İkråmcån ulärgä häm hasäd, häm mehr bilän båqärdi.

Zebıxån öz çådirigä kirib rangi kötärilib, gülläri bilinmäy ketgän satin qöylägini kiyib çıqdi-dä, maşinä ğildirägigä åyåq qoydi. Nizåmcån ildäm kelib uning tirsägidän kötärib yubårdi. Uning özi häm çıqäyåtgän edi, birdän yanä pastgä tüşdi. U yåq-bu yåqqä karädi. İkråmcångä közi tüşib qålib åldigä keldi.

— Qäni, yürmäysizmi? Nimä qılib otiribsiz?

— Sen båräver, båläm, båräver! Men keyinçälik bårämän.

— Siz bårmäsängiz men häm bårmäymän, amäki!

İkråmcån ungä mehr bilän qarädi.

— Båräver. Köpçilik bilän sal könglingni yåzib keläsän.

— Könglim şundåq häm yåruğ. Yüring, yüring.

İkråmcån qat'iy båş çayqädi. Hattå asäbdän uning labläri uçä båşlädi. Nizåmcån uning cahli çıqäyåtgänidän hayrån bolib båşqä qıstämädi. Ammå uni şu ahvåldä täşläb ketgisi kelmäy maşinä bilän uning årälığidä turib qåldi. Hämmä maşinägä çıqıb bolgän. Faqät ulärning ikkåvi qålişgän edi. Tolänbåy qol siltädi.

— Qäni, çıqmäysizlärmi?

İkråmcån Nizåmcånning häli häm turgänini körib cahli çıqıb ketdi. Tizzäsini quçåğidän qoyib yubårib ungä oşqırdi.

— Qänäkä båläsän? Meni tinç qoyäsänmi, yoqmi? Bår deyäpmän. Bår, közimgä körinmä!
Nizåmcån battär saråsimägä tüşdi. U İkråmcånni sirä bu ahvåldä körmägän edi. U beıxtiyår közåvgä çıqdi. Tolänbåy İkråmcånning ahvålini körib turgänidän u häm qıstämädi-dä ketdik, deb kabinä tåmini muştlädi. Måtår gurilläb åldingä silkindi. Nizåmcån maşinä tå qamişlär åräsigä kirgünçä soridä telbägä oxşäb otirgän İkråmcåndän közini üzmädi.
— Nimä boldi ungä? Kim xåfä qıldi ekän?
Nizåmcån uning qıklåqqä tüşålmäslik sirini bilmäsdi. İkråmcån Azizxånning közigä qaräşdän qorqärdi. Birdän u Tursünbåyni soräb qålsä, nimä deydi? Åxır ulär tepkiläşib kattä bolişgän. Albättä, soräydi.
İkråmcån ertä bahår Naymängä köçib çıqäyåtgänläridä Azizxån kålxåz nåmidän yåzilgän xåtgä el qatåri qol qoydi. Oşändä ådämlärning ikki közi ungä qadälgänini häli unutålmäsdi.
Bugün häm qışlåqqä bårgändä, Azizxån bilän körişäyåtgänidä yanä şundäy bolädi. Hämmä ungä tikilädi. Xåinning dadäsi qahrämån bilän körişäyåtgänidä qolläri titrärmikin, közini undän yaşirmäsmikin, deb qaräb turädigänlär tåpilib qålär.
İkråmcånni nåmüs oti qoydirärdi.
Haliginä ådämlärning şåvqınigä tolgän çöl bir zumdä huvilläb qåldi. Qamişlär şåvillägän, şamål guvillägän Naymändä İkråmcånning bir özi qålgändi. İkråmcån neçä kündän beri yålğizlikni qumsärdi. Atäyin qılgändek uni heç yålğiz qåldirişmäsdi. Kim bilädi, balki atäyin qılişär?
U yålğizlikni qançälik xåhlämäsin, bari bir undän qorqärdi. Båxtli ådäm, yürägi şådlikkä tolib ketgän ådäm yålğiz qålsä råhät qılädi. Bütün şådligini, båxtini yånigä çårläydi. İkråmcån yålğizlikdä nimä qılädi?
Håzir huvilläb turgän çöl uni yutämän deyäyåtgängä oxşärdi. Hättå u, negä ulär bilän birgä ketmädim, deb dilidän ötkäzdi häm.
Ornidän turdi. Miltgığini yelkäsigä ålib bir dam nimä qılişini bilmäy turdi-dä, qoltıqtäyåqqä tirälib toqäy taräfgä ketä båşlädi.
U biråntä burimi, tonğizni åtsä alämidän çıqärmidi. U båşidä heç qandäy üy, heç qandäy niyätsiz toqäy içgä kirib bårärdi.

IX

İkråmcån şåvilläb turgän kimsäsiz toqäy içidä ançä uzåqläb ketgän edi. Aksigä ålib u nä böri, nä qoyån, nä ördäk uråldi. Tå u qoltıqtäyåqqä suyänib molcälgä ålgünçä ördäk uçib ketär, qoyån inigä yetib bolärdi. Toqäy yalängligidä özini åftåbgä sålib yåtgän bahäybät eçkemär uning qåräsini köribåq dumi bilän qamişlärni şitirlätib çayqätib, birpäsdä ğåyib boldi.
İkråmcån yürä-yürä çarçädi. Miltıqni yergä qoyib çalqänçä yåtib åldi. Beğübår köm-kök åsmångä tikilgäniçä qımirlämäy yåtäverdi. Qättıq çarçägänidän közi ilingän ekän, nimädir şitirläb uyğåtib yubårdi. İkråmcån birån hayvån bolmäsin, deb sapçib ornidän turdi. U yåq-bu yåqqä alänglädi.
Undän on beş qadämlär näridä, qamişlär åräsidä bir ådäm åsmåndä pildiräb uçib ketäyåtgän ördäklärgä qaräb turärdi. Nåtäniş kişi ungä årqäsini ögirib turgänidän

başäräsini İkråmcån körålmädi. Qoltıqtäyåğigä åsilib ornidän turdi. Nåtäniş kişidän közini üzmäy engäşib miltığini åläyåtgän edi, u çap tåmångä yürä båşlädi. İkråmcån beıxtiyår ungä ergäşä båşlädi. Åyåq tagidä quruq qamiş şitirlädi. Nåtäniş ögirilib årqäsigä qarädi. Qärädi-yü, qorquvdän közläri düm-dümäläq bolib ketdi. İkråmcån uni tanimädi.

Såçläri ösib yelkäsigä tüşgän, qämiş åräsidän çıqqän yük maşinäsi Tursünbåy edi. U åzib, qåräyib, darmånsizlikdän aräng südrälgändek yürärdi.

Ådäm qıyåfäsi yillär ötişi bilän, şaråit ta'siri bilän özgärib ketişi mümkin. Faqät ådämning közi özgärmäydi.

İkråmcån uning Tursünbåyligini közidän tanib qåldi. Qıçqırib yubårdi.

— Tursün!

Tursünbåy qımirlämädi. İkråmcån tayåq bilän sakräb-säkräb åldigä keläyåtgän edi, Tursünbåy yanä näri ketdi. Uning bu haräkätläri xuddi alläqändäy yåvvåyi hayvånlärni eslätärdi.

Çinäkämigä u vahşiyläşib qålgän edi. Yaqın ålti åy biråv bilän gapläşmäy, ådämsifät yåtib-turmäy, issıq tatimäy şu ahvålgä tüşgän edi.

— Tursün, Tursünbåy, båläm! — dedi cånhålätdä İkråmcån.

Tursünbåy bu gal cåyidän qımirlämäy turib qåldi. İkråmcån bårä sålib uning boyigä åsildi. Qoltıqtäyåği yergä tüşdi. Bir åyåqläb turib uning yelkälärini silär, peşänäläridän öpärdi.

Birdän dimåğigä qolänsä hid urilib Tursünbåyni bağridän qoyib yubårdi-dä, yakkä åyåqläb turib qåldi. Muvåeänätini saqläyålmäy årqäsigä çalqänçä ağdärilib tüşdi. Båläsi uni turğäzib qoymädi. Özi bir qoligä tirälib yanä ornidän turdi. Oğlining yüzigä qarädi.

Tursünbåyning yüzigä köpdän suv tegmägän. Bütün vücüdidän açimsıq ter hidi büruqsäb turärdi.

İkråmcån bu någähån uçräşüvdän tamåmilä esänkiräb qålgän edi. Nimä qılişini, oğligä nimä deyişini bilmäsdi. U şu bir åyåqläb turgänçä cüdä åz fursät içidä köp narsälärni oylädi. Köp narsälärni xåtirigä keltirdi.

Xåtinining toqäygä ildiz terişgä bårişi şu, bir neçä minüt içidä ayån boldi.

İkråmcån bütün bårlığini, bugünini, ertäsini bağişlägän yålğiz farzändigä qaräb birdän cirkändi. Qåşläri çimirilib, peşänäläri tiritdi.

Uning åldidä öz båläsi emäs, bir yirtqıç turgändek boldi.

— Otir! — deb buyurdi İkråmcån.

Tursünbåy itåätqårlik bilän yergä çökkälädi.

— Toqäygä qaçån kelding?

Tursünbåyning tili gapgä kelmädi. U göyå gapläşiş qåbiliyätini yoqåtgändek cavåbgä söz åxtäräyåtgängä oxşärdi. Åxıri u qıynälä-qıynälä cavåb berdi:

— Tört åy boldi.

Tursünbåy båşini egib yerdän çöp ålib tişläb otiräverdi.

— Ånäng öldi, — dedi İkråmcån.

— Bilämän. Kömişgä ålib ketäyåtgäninglärdä körib turgän edim.

İkråmcån özini yoqåtib qoydi. Qarşisidä otirgän båläsini yagånä åyåği bilän tepib yubårdi. Tursünbåy årqäsigä ağdärilib tüşdi. U tå ornidän turgünçä İkråmcån emäkläb bårib båşigä, yüzigä uräverdi. Bålä åtäsigä muşt kötärålmädi. Uning bundäy qılişgä darmåni yoq. Åçlik öz küçini körsätib, uni xåldän tåydirgän. İkråmcån hämån

uning düç kelgän cåyigä muşt sålärdi. U muştlärdi-yü, alläqändäy xunük åvåz bilän baqırärdi.

— Ånäng qandåq xåtin edi! Qändåq xåtin edi! Nåmärd! Ånä qabrgä qoyiläyåtgändä körib turib yånigä bårålmägän, åqpädär! Öz qoli bilän tupråqqä qoyişdän qåçgän yarämäs! Ånäng qandåq xåtin edi-yä! Sen cüvånmärggä qandåq mehr qoygän edi-yä! Sen uni öldirding! Özing öldirib, yanä özing uni tupråqqä qoygänlärini tåmåşä qıldingmi? İflås!

İkråmcån muşt urib çarçädi. Sökib åvåzi boğildi.

U Tursünbåyning boğzini qoldän boşätib başäräsigä qaräb tüpürdi.

— Manä sengä!

U bungä häm qanåät qılmäy qoltıqtäyågini ålib uning yelkäsigä ikki martä zarb bilän urdi. Tursünbåy alämdän ingrädi. Årqäsi bilän südrälib näri ketdi.

— Yåt-begånälär tåbutni yelkägä ålib ketäyåtgänlärini körib çidäb turdingmi? Yolinggä termilib kör bolgän ånägä şumi muqåfåt? Bütün ümrini, cånini, råhätini bağişlägän ånägä şumi muqåfåt? Alifdek qåmätini sen büking, yüzlärigä acinlärni sen sålding, közläridän nurni sen oğirläding, şu yåruğ dunyåni qårånği zindån qılding! Sen cüvånmärgdän qandåq ümidläri bår edi ånänging. Sening orninggä it båqsäk bolmäsmidi. Yelkämdä kötärib kattä qılgänmän. Şu yelkälärimdä kattä qılgänmän. Åğirimni yengil qılärsän, deb oylägän edim. Müşkülimni åsån qılärsän, deb oylägän edim. Åq süt bergän ånängni gorgä qoyişgä yarämäding. Ånägä vafå qılmägän bålä, kimgä vafå qılädi. Yurt işigä yarämägän bålä, qay işgä yaräydi.

İkråmcån ungä qaräb qahr-ğäzäb bilän qıçqırärdi:

— Xåin! Qåçåq! Nåmärd! Hezäläk! İflås! İt! Tür orningdän!

Tursünbåy ornidän türdi. İkråmcån yanä qoltıqtäyåğigä åsilib qaddini råstläb åldi-dä, ungä buyürdi.

— Yür!

Tursünbåy qımirlämädi. İkråmcåndä kandäydir heç toxtätib bolmäs küç paydå bolgändi. Håzir u har qandäy işni qılişgä qådir. Här qandäy våxşiy küç bilän ålişişgä tayyår edi.

Tursünbåy bezåvtälik bilän tutilib sorädi.

— Qäyåqkä?

— Qışlåqqä. Yurt åldigä. Sen yarämäsning cazåingni yurt bersin.

— Dadä, dadäcån!

— Dadä demä. Sendek bålämyoq. Seni alläqäçån öldigä çıqäzib qoygänmän. Közläring oyilsin, oqräygän közläringni quzğunlär çoqısin! Yür, deyäpmän sengä!

Tursünbåy ungä vahimä bilän qaräb turdi-dä birdän årqäsigä buruldi. İkråmcån uni uşläb qålmåqçi edi, siltäb täşlädi. İkråmcån yånbåşi bilän yıqıldi. U ornidän turgändä Tursünbåy ançä närigä ketib qålgän edi. İkråmcån şåşib yelkasidän qoştığni åldi. Tirsägini qoltıqtäyåq çarmigä tiräb turib mölcälgä åldi. Oq åvåzi xuddi çöl üstidä alläqändäy vahimäli hayvån ökirgändek bir neçä daqıqä aks-sädå berib turdi. Tutün tarqägändä İkråmcån oğlining qamişlärni qayirib hämån çåpib ketäyåtgänini kördi. Xåyriyät, tegmäbdi, dedi. Yanä miltıqni oqlädi. Bu gal båläni mölcälgä åmädi.

Cahl bilän düç kelgän taräfgä qaräb tepkini båsdi.

Oq tåvüşidän çöçigän quşlär åsmånni toldirib bezåvtä qanåt silkitişärdi.

X

Künlär isib ketdi. Åltiärıqning bådringi, Quväning handäläkläri Naymän tåmånlärgä häm keldi.

Kündüzi qum taräfdän ilıq, nafäsni qaytärädigän şamål esädi. Keçqurünläri xuddi köz havåsidek muzdek şamål qamişlärni şåvillätib, ådämlärni såvqåttirib izğib yürädi.

Naymänliklärning, aynıqsä, şu kezlärdä işläri köpäyib ketgän edi. Şålikårliklär tizzä boyi kelib qålgän, ådämlär keçäni keçä, kündüzni kündüz demäy otåq qılişädi.

Qämiş häli u yerdän häli bu yerdän kaynäb çıqädi, uni ildizi bilän suğürib täşläymän desäng, özi bilän bir båğ şålini iläştirib çıqädi.

Nizåmcån ertäläb häm, keçqurün häm şålikårlikdä.

Tinmäy suv keçävergänidän yanä bezgäk tutdi. Rangi sarğäyib keçäläri badäni titräb-qäqşäb åğriydi. Şu åxvåldä häm suvdän çıqmäydi.

İkråmcån hämån kamgäp. Ådämlärgä aräläşmäy qoygän. Çådiri åldidä otirişi häm yoq bolgän. Şålıqårlikdän kelişi bilän içkärigä kirib ketädi-dä, yagånä tizzäsini quçåqläb, bir nuqtägä tikilgäniçä qımirlämäy otiräverädi.

Nizåmcån şålikårlikkä kirämän deb şimining påçäsini şimäräyåtgän edi, Tolänbåyning oğli kelib qåldi.

— Sizni bir xåtin çaqıryäpti.

Nizåmcån hayrån boldi.

—Qänäqä xåtin?

— Çaqälåq båläsi häm bår.

Nizåmcån kim boldi u xåtin, deb hayrånlikdä tål tagigä kelsä, soridä båläsini tizzäsigä qoyib Dildår otiribdi.

Nizåmcånning yürägi årqäsigä tårtib ketdi. Åbbå endi sen bilän turämän, Çårteräkkä ketmäymän, desä-yä' Åpäm uni işgä sålib qışlåqqä ålib kel, deb yubårgän bolsä-yä!

Nizåmcån uning åldigä yetib kelgünçä ming xıl xåyelgä bårdi.

Dildår båläni tizzäsidän ålib yergä qoydi. Bålä maysälär üstidä emäkläb ketdi.

İkkåvi ançä vaqtgäçä bir-birlärining betlärigä qaräyålmäy cim turib qålişdi.

— Yåxşi yüribsänmi? Ranginggä nimä boldi?

Nizåmcångä uning dabdürüstdän aytgän bu gapi malål keldi. Cavåb ornigä yelkäsini uçirib qoydi.

Çådir içidän çıqıb keläyåtgän Zebıxån ulärni körib bir dam toxtädi. Dildårgä båşdän-åyåq nazär täşläb åldi-dä, indämäy yürib ötib ketdi. U tå yangi üylär åldigä kelib burulib ketgünçä Dildår uni közätib qåldi.

— Şumi? — dedi Dildår.

Nizåmcån båş qımirdätdi.

— Qäddi-qåmäti kelişgänginä ekän.

Nizåmcån uning nimä maqsäddä kelgänini bilålmäy hämån hayrån edi.

— Qışlåqdä nimä gaplär bår?

— Qışlåq oşä-uşäligiçä. Nimägä kelgänimgä häyrån bolyänsän-a. Seni xursänd qılgäni, sengä minnätdårçilik bildirgäni keldim.

U şundäy dedi-yü, nimçäsining kissäsidän üç burçäk ikkitä xåt åldi. Birini Nizåmcångä uzätär ekän:

— Manävinisi sengä, — dedi.
Nizåmcån xåtni Karimcåndän deb oylägän edi.
Qäräsä akäsidän. U qårånği-zimiståndän birdän çıqqandek heç narsäni körålmäy qåldi. Köz åldidä kättäqån dåirä gir-gir aylänäverdi. Båşi aylänib sorigä otirib qålgänini özi häm sezmädi.
— Nimä, nimä? Akämdän? Tirik ekänmi? Tirik ekänmi?..
Dildår A'zämcåndän yaqındä xåt kelgäni, u xåtdä ançä vaqt qurşåvdä qålib ketib zor canglärdän keyin qurşåvni yårib, öz qoşinlärimizgä qoşilgänini yåzib, şu xåtigä tezdä cavåb qaytärişlärini sorägänini aytib berdi.
— Cavåb yåzdik. Xåtdä üydä nimä bolgän bolsä barini åçıq yåzdim. Heç narsäni yaşirmädim. Sening ketib qålgäningni häm, dadäng bilän Risålät åpäning qılgän işlärini häm yåzdim. Keçä, manä, xåtimgä cavåb keldi. İçigä sengä häm xåt sålib qoygän ekän. Oqı!
Nizåmcån şåşib xåtni oqıy båşlädi:
«Nizåmcån, ukä!
Men såğmän. Ahvålläringi Dildår yåzgän xåtdän bildim. Men seni şu paytgäçä esini tanimägän bålä, deb yürärdim. Meni keçir, ukä. Köp savdålär båşimdän ötdi. Uruşdim, yaräländim. Yanä uruşdim, yanä yaräländim. Gåspitäl qåykäsidän şiftgä qaräb yåtib bütün körgän-keçirgälärimni oylädim. Mendän qåyimä, sengä åzår bergänimni özim bilmäymän. Endi közim åçildi. Oyläb qäräsäm, tarbiyägä qånmägän bålä ekänmän. Biläsänmi, hämmäning ayvånigä qaldirğåç üya körib bålä åçärdi-yü, bizning ayvånimiz şiftigä hattå mümin-läqmä müsiçä häm üya qurmäsdi. Bu üygä dadämdän båşqä heç kim sığmäydi. Sen häm ketibsän. Dildår häm ketibdi. Şundäy bolişi keräk häm edi.
Dadäm bilän åpäm qılgän yüzsizliklärni Dildår xåtidä yåzibdi. Ägär sen dadäm bilän åpämning gapigä kirgäningdä, bilmädim, ahvålim nimä bolärdi? Ägär sen häm men qılgän hatåni takrårlägäningdä bir-birimiz bilän yüz körmäs bolib ketärdik. Dildår häm, bålämm häm begånä bolärdi. Esi bår bålä ekänsän. Rahmät, ukä, Naymängä ketib qålgän emişsän. Mäyli, qaydä bolsäng åmån bol. Öz båxtingini özing tåp. Håzir gåspitäldämän. Såğäyib yanä canggä kirämän. Båxtimgä sen åmån bol, ukä. Bårsäm, bu qılgän yåxşilikläring üçün båşimgä kötärämän...»
Nizåmcån xåtni oqırdi-yü, közläridän yüm-yüm yåş åqärdi. U xåtni tizzäsigä qoyib, bir müddät qımirlämäy toqäygä tikilgäniçä turib qåldi. Maysädä emäkläb yürgän bålä uning åyåğigä åsildi. Nizåmcån bir seskändi. Şåşib engäşib båläni qoligä åldi-dä, u yüzidän, bu yüzidän çöpillätib öpä båşlädi.
— Dadäng bilän åpäng üygä ålib ketämän, deb kelişdi. Bårmädim.
Nizåmcån nimä deyişini bilmäy uning betigä qärädi.
Dildår hämån çiråyli edi. Bålä tuğib yanä åçilib, tolişib ketibdi. Bu gal Nizåmcån uning betigä, qåmätigä hirs, his bilän emäs, alläqåndäy mehr bilän qarädi. U årtıqçä xåtirälärgä berilişdän saqläniş üçün Dildårni gapgä tutdi.
— Tirikçiligig, tirikçiligingiz qaläy? Qıynälmäyäpsizmi? Qıynäläyåtgän bolsängiz, ayting.
— Qıynäläyåtgänim yoq. Båläm kattä bolib qåldi. İşgä çıqyäpmän. Asrårä fråntgä såvğä-säläm ålib båräyåtgän delegätlär bilän ketdi. Asråräning ornigä vaqtinçä zvenå båşlığı qılişdi. Dadäm såğäyib ketdilär. Åpäng bilän dadäng u beçåräning ölimini köp kütişdi. Åpäng dadämning bisåti köp, deb oyläydi.Ulär oylägän båylik yoq bizdä.

Nizåmcån: «Dildår Asråräning ornigä vaqtinçä bolsä häm låyıq tåpilibdi, demäk, dürüst işläyåtgän ekän-dä! Dildår bir iş qılsä aståydil qılädi.
Akämning gapi toğri. Bizning üydä müsiçä yålçimäydi-yü, Dildår yålçirmidi. Yanä åzråq üydä turgänidä ådämgärçilikdän çıqärdi. Ketgäni dürüst bolgän ekän. Yanä safgä, tengdåşlärining safigä kiripti. Akämning darägi çıqışi häm ungä qanåt bopti», — deb oylädi.
Şu payt Zebıxån törsävätdä handäläk, bådring ålib ötäyåtgän edi. Nizåmcån uni toxtätdi:
— Zebıxån, baqqä keling, tanişib qoying Dildår bilän.
Zebıxån kelib qolidägilärini sörigä qoydi-dä, Dildår bilän körişdi.
Dildår ungä acäblänib qarädi-dä, külib yubårdi. Uning külgisidän xıcålät bolgän Zebıxån qåşlärini çimirdi.
— Sizni båşqäçä oylärdim.
— Qanäqä oylärdingiz?
— Båşqäçä deb tüşüntirişgän edi.
Nizåmcån gapgä aräläşdi.
—Ägär åpäm tüşüntirgän bolsä, alvästi qılib tüşüntirgändir-dä.
Dildår xåxåläb külib yubårdi.
— Cüdäyäm unçälik bolmäsä häm har qaläy undän sal beriråq qılib tüşüntirgän edi.
— Alvästi bolmäsä häm, acinä deb tüşüntirgändirlär-dä.
— Tåpdingiz, tåpdingiz.
Külgi bahånä ulär åräsidägi begånälik näri ketgändek boldi.
Tolänbåy yelkäsidä ketmån bilän kelib qåldi. U Nizåmcånni körib qåvåğini såldi.
—Kanäkä beğäm båläsän? İkråmcån tång qårånğisidä toqäygä kirib ketgäniçä häli häm darägi yoq. Birån cåydä yıqılib qålgän bolmäsin. Bir qaräb qoyiş keräk edi.
Nizåmcån ertäläb häm İkråmcån amäkini körmägän edi. Keçäsi keç yåtgän, keç uyğångän edi. U uyğångändä İkråmcån ornidä yoq edi. Nizåmcånning yürägini vahm båsdi.
— Zebıxån, Dildårgä u yåq-bu yåqni körsätib turing, İkråmcån amäkidän bir xåbär ålib keläy.
U şundäy dedi-yü, yügürgäniçä toqäy taräfgä qaräb ketdi...

* * *

İkråmcån Tursünbåyni uçrätgän kündän beri tinçini yoqåtgän edi. Båläsi ekän-dä, ahvåli nimä boldi, deb oylädi. Uning qılmişlärini esläb qahrgäzäb içidä qåvürilgändi. U oşä kündän beri toqäy kezib uni izläydi. Tåpålmäydi. U endi Tursünbåyni uçrätsä, uning diligä insåf sålmåqçi, afv sorätmåqçi. Canggä yubårişlärini, qånli uruşdä dåğni yuvişni soräşgä unätmåqçi.
U bu tång häm toqäygä qaräb ketdi. Bu gal u miltıq ålmädi. Åtälik cür'äti bilän uni kündirişni niyät qılgän edi.
Ğirä-şirä tång yårişib keläyåtgän edi. İkråmcån qamişlär åräsidä uzåq kezdi. Åvåz çıqärib oğlini çaqırdi. Heç qandän cavåb bolmädi.

Birdän qamiş kapägä közi tüşib toxtädi. Sekin bårib kapä içigä möralädi. Tursünbåy tüzib ketgän tonini båşigä qoyib qımirlämäy yåtärdi. İkråmcån acib bir häyäcån bilän tepäsigä keldi. Engäşib:

— Båläm, båläm, — deb çaqırdi.

Ammå Tursünbåy cavåb bermädi. U åtä diydåridän, ånä mehridän, yår-birådärlär davräsidän ålisdä, çaqırsä åvåz yetmäydigän cåydä quvğin bolib ålämdän ötgän edi.

İkråmcån såvüq tanäni bağrigä båsib, qåtib qålgän yelkäläridän silädi. Peşänäläridän öpdi. Uning köz yåşläri Tursünbåyning muzdek såvüq yüzlärini yuvdi. İkråmcån kimsäsiz toqäy åräsidä alämlärini, içini küydirgän dardlärini tanidän çıqärib yubårgüdek bolib ökirib-ökirib yığlärdi.

Tursünbåyning bari qılmişläri endi cåni bilän birgä tanini tark qılgän edi. Endi u yålğiz tanä bolib åtä bağridä dålgän edi. Endi bu tanä åtäniki edi. U yåşlik paytläridägidek beåzår uxläyåtgängä oxşärdi. Yüzläri nåräsidä yüzdek påq edi uning. Yigirmä bir yil ardåqläb båqqän, şamålin ravå körmäy cånigä öräb östirgän bäläsi xåinlikdän, qorqåqlikdän, ånä åldidägi heç qaçån yuvib bolmäydigän güvåhlärdän påq bolålmäy, åtä quçåğidä begånädek yåtärdi.

İkråmcån yığlädi, yığlädi, yığidän köz yåşläri quridi. Bålåsining båşigä xåşäk topläb yåstıq qıldidä, uni astä yergä yåtqızdi.

Atåfdä åftåb yaşnäyäpti. Yangi påpük çıqäzgän qamişlär yel bilän oynäşyäpti. Åsmåni zamindä qayçigä oxşäb turnä karvåni qoy häydägän çopåndek qureläb ötyäpti. Åsmån şu qadär songsizmi? Uning årtidä nimälär bår? Bu zangåri yol qay tåmångä ålib bårädi? Qızıq! Turnälär qaygä uçäyåtgänikin?

İkråmcån telbägä oxşäb tå turnälär ufqqä singib ketgünçä qaräb turdi. Birdän seskänib yanä yerdä yåtgän bålåsigä qarädi. Tonini yeçib üstigä yåpti-dä, bir tizzäläb çökkä tüşdi-yü, qoltıqtäyåği bilän yer oya båşlädi.

U oğligä, yagånä oğligä gor qazirdi.

Bålåsi üydä ümrini yaşäb ölsä bolmäsmidi? Yurt izzäti bilän uni songgi yolgä küzätärdi. Ådämlär davrä qurib köz yåş tökib qabrgä qoyärdi. Endi u toqäydän çıqålmäy, şarmändälik, yüzi qårälik bilän cån berdi. Uning gori häm båşqälärnikigä oxşamäsdi. Gori ketmån bilän emäs, qoltıqtäyåq bilän qazilärdi.

İkråmcån häm aläm, häm nafrät bilän gor qazirdi. Bahår selläri mäğzi-mäğzigä ingän yer qoltıqtäyåq uçigä bir kaftdän ilinib çıqärdi. İkråmcån qårä tergä tüşib ketdi. U qabrni tizzä boyi qazigändä häli åftåb öçmägändi. U qaddini råstläb yanä åsmångä qarädi. Åsmån tåzä. Undä nä quş uçär, nä bulut süzärdi. Yånigä qarädi. Uning çåpåni tagidä Tursünbåy yåtärdi. İkråmcån bir dam ungä hasrätli båqıb turdi-dä, yanä yer oyişgä tüşib ketdi.

Åftåb söndi, ufqdä qıp-qızil şafäq yåndi. Qämişlär uçi öçäyåtgän şam soxtäsigä oxşäb qåldi. İkråmcån qabrdän çıqıb terläb turgän tanidän yaktägini yeçdi-dä, Tursünbåyni örädi. Alläqändäy ğayritäbiiy küç bilän uni ikki qolläb kötärdi-dä, bir tizzäläb sorilib qabr åldigä keltirdi.

Çöl üstini astä qårånğilik båsib keläyåtgän yåz åqşåmidä åtä öz bålåsini şånsiz, şaräfsiz, maråsimsiz qabrgä qoydi. Låy aräläş tupråq tårtdi.

Åy singän qızil lagändek bolib bozärib çıqdi. U sekin-sekin havålänib teräk boyi kötärildidä, qımirlämäy åsilib qåldi. Birin-ketin yüldüzlär közi ravşänlänä båşlädi. Åsmåni zamindä arävä årqäsidän kötärilgän tozåndek bolib såmånçi yoli körindi.

İkråmcån qabr tepäsidän ketålmädi. Har gal ornidän turib ketmåqçi bolärdi-dä, yanä faryåd urib özini qabr üstigä åtärdi.

Åy yåritib turgän toqäy yalängligidä İkråmcån qabrini quçåqläb yåtärkän, kimdir uning yelkäsidän kötärdi.

— Dadä, dadä, turing, ketämiz.

Nizåmcån köpdän beri uning ahvålini közätib turärdi. Faryådigä çidäyålmäy åxıri zorläb bolsä häm ålib ketişgä ahd qılgän edi.

— Yüring, yüring, ketämiz. Endi bas. Ketäylik.

İkråmcån båş kötärib ungä qarädi. Heç narsä demäy südrälib bårib qoltıqtäyåğini åldi-dä, çayqälä-çäyqälä åldingä tüşib ketäverdi.

Tå toqäydän çıqışgünçä häm ulär bir-birlärigä çurq etib åğiz åçişmädi.

Nizåmcån nimä deyä ålärdi?

İkråmcån nimä deyä ålärdi?

İkråmcånning bağrini küydiräyåtgän aläm bu påyånsiz toqäylärgä, åy nuri åciz yåritib turgän songsiz çöllärgä sığmäsdi...

Nizåmcån allämähälgäçä İkråmcån amäkini, Cannät xåläni oyläb uxlämäy yåtgänidän ertäläb cüdä keç uyğåndi.

Çådir tüynügidän åftåb ötib, uning dümälåq nuri bårdån üstidä piyålädägi çåydek qalqıb turärdi. İkråmcån häli häm pişilläb uxläyäpti. Uning bunäqä ådäti yoq edi.

İkråmcån hämişä tång yårişmäy uyğånib, bir tizzäsini quçåqlägäniçä qımirlämäy otirärdi. Nimä boldi? Nizåmcån buning sirini bilädi. U çarçägän. Håldän tåygän. Aynıqsä, keçägi dahşätli hådisä uni åyåqdän yıqäyåzgän edi. Mäyli, uxläsin. Mırıqıb uxläsin. Ungä åsånmi?

Nizåmcån bårdånni şitirlätmäy åhistä kiyinib çådirdän çıqdi.

Åsmåndä qıttäk häm bulut yoq. Şamål häm esmaydi. Bak tagidän kötäriläyåtgän köm-kök tütün burälmäy tikkä åsmångä örläyäpti. Xuddi songsiz åsmångä külräng yumşåq üstün tiräb qoygängä oxşäydi.

Söridä Tolänbåy bålåsini yånigä, ötqızib nimälärdir deyäpti. Bålä burnini tårtä-tårtä közini işqäb hıqılläydi. Tål tagidä otirgän Zebıxån bilän Dildår qåtib-qåtib külişärdi.

Nizåmcån ulär åldigä yuvuqsiz bårişdän andişä qılib, krückädä suv ålib çådir årqäsigä ötib ketdidä, belbåğigä artinä-artinä sörigä yaqıyäläşdi.

— Nimä gap, nimägä yığläyäpti bu? — dedi Nizåmcån Tolänbåygä.

— Sörämä, båcä. Ciyännigi birpäs kötärgän edim, naq manävi qıyåmät qılvårdi. Qızgänyäpti.

Nizåmcån bålägä qaräb ilcäyib qoydi.

— Yığlämä, oğlim. Uruş tamåm bolgändä Nizåm påççäng bir döppi hålvä ålib berädi. Mazä qıläsän. Ertägä özim sengä bittä våyvåyäkning bålåsini tutib berämän.

Bålåning közläri yaşnäb ketdi.

— Urüş qaçån tamåm bolädi?

— Yaqındä tamåm bolädi. Askärlikkä ketgänlärning hämmäsi hålvä ålib kelişädi. Hu, bir martä sengä ikkitä peçine bergän edim-kü, oşänäqä peçinedän ançä ålib kelişädi. Menäm yeymän, senäm yeysän.

Bålä Dildårning qolidägi oğligä uqräyib qaräb qoydi.

— Ungä bermäymiz-a.

— Åzginä berämiz. Boptimi?

Nizåmcån åtä-bålåning gaplärigä külä-külä tål tagigä qaräb ketdi. Dildårning qolidän ciyänini ålib åsmångä täşläb oynätdi.

Tolänbåyning xåtini dastürxån yåzib çåy damläb keldi. Tolänbåy qolini gåvib yuqårigä çıqärkän, u yåq-bu yåqqä qaräb åldi.

— Amäking körinmäydi. Dalägä çıqıb ketgänmi?

— Yok, uxläyäptilär.

— E, uyğåtmäysänmi. Ğaflät båsib yåtäverädimi.

— Mäyli, uxläsinlär.

— Halizämån Tåğä kelib qålädilär, uyğåtib çıq.

Nizåmcån ornidän turişgä turib qoydi-kü, uni qandåq qılib uyğåtiş keräkligini bilmäy oylänib qåldi. Keyin båläni qoligä ålyäb çådir içigä kirib ketdi.

İkråmcån hämån uxlärdi. Nizåmcån båläni uning yåstigigä ötkäzib qoydi. Bålä İkråmcån har pişillägänidä qımirläyåtgän möylåvigä qaräb turdi-dä, birdän ikki qoli bilän uşläb tårtdi. İkråmcån çöçib közini åçdi.

Ävväligä hayrån bolib bålägä qaräb turdi-yü, keyin ilcäyib özi ungä möylåvini tutib berdi. Bålä möylåvidän, qulåğidän tårtib råsä qıyqırib oyin qıldi.

İkråmcån båşini kötärib, båläni xuddi ükpärni uşläyåtgändek aväyläb qoligä kötärdi-dä, sörilib qoltıqtäyåğini åldi.

Nizåmcån ulärgä qaräb qımirlämäy turärdi. İkråmcån båläni bağrigä båsgäniçä taşqärigä çıqdi.

Dildårning çölgä kelgänigä ikki kün bolgän bolsä, şu ikki kündän beri uning båläsi kattäning häm, kiçikning häm ermägi bolib qålgän edi. Tolänbåyning oğli bu yerdägilärning mehrini şu bålä ålib qoyäyåtgändek hämån dadäsining pincigä kirib, ungä xümräyib qaräb turärdi.

İkråmcån sörigä otirärkän, båläni tonigä yåxşiläb öräb åldi-dä, afsüslängändek dedi:

— Sengä berädigän biråntä qand häm yoq.

Tolänbåyning pincigä tikilib otirgän bålä sekin suğürilib çıqdi-dä, İkråmcånning tålgä tiräb qoygän qoltıqtäyåğini ålib qåçdi.

— Manä bolmäsäm, manä bolmäsäm.— Bålä şundäy deb qåçärkän, çådir åldigä yetgändä uni åt qılib minib åldi.— Çu, ha, çu!

Hämmä baråbär külib yubårdi.

Tolänbåyning xåtini ungä müşt oqtäldi. Bålä tilini çıqärib masxärä qıldi.

— Bu ülgür hämmäni öziniki qılib ålgän edi-dä. İçi küyib ketyäpti.

Tolänbåy ådäti boyiçä salmåqlänib gap båşlädi:

— E, xåtin, sen buni aytäsän, bu bålä-kü. Men kap-kättä, lömbåzdek paytimdä, akäm üylängändä uni kelindän qızğångänmän. Toydä, çimildıqqä kelin-küyåv åldigä kirib ålib ertäläbgäçä çıqmägänmän. Akäm rahmätlik çimçiläyverib sånimni måmätälåq qılib yubårgän. Uxläb qålgänimdä yangälär ayvångä åpçıqıb qoyişipti. Ertäsigä häm kirmåqçi edim, dadäm bir şapälåq urgänlär. Oşändä kelin ayamni bir åygäçä yåmån körib yürgänmän.

Bu gap hämmädän häm İkråmcångä tasir qıldi. Küläverib közläri yåşlänib ketdi. Tolänbåyning xåtini öpkäli åhängdä dedi:

— Gapingiz qursin, qayåqdägi bolmägän gaplärni toqıysiz.

— E, råst, xåtin, råst. Samåvärdägi akämning ülfätläri meni gapgä sålişärdi. Akäm kelin ayamni qançä öpgänini tåçniy aytib berärdim. Qıp-qızil cinni ekänmän.

— Cinnilikkä cinni eding. Cüdä şum eding, Tolän. Esingdä bårmi, hämmä sendän bezår edi. Köp rasvå işlär qılärding. Bir kün nimä qıpti, deng.

Mascidgä kirib tahärät åbdästälärgä bir håvüçdän kalämpir täşläb çıqıpti.

Keçqurün masciddä qıyåmät bolib ketdi. Sofi dåd deydi, dåmlä-imåm dåd deydi. Namåzxånlärning biråntäsi yergä otirålmäydi. Mascidni båşgä kötärib bäqırib u yåqdän-bu yåqqä yügürişädi.

Tolänbåy dümäläb-dümäläb küldi.

— Oşändä biråvgä aytmägänsän-a, İkråm. Malädes ådämsän.

— Şu båläng häm özinggä oxşägän çıqädigängä toxtäydi.

Tolänbåy kerilib küldi.

— Özimgä oxşämägänigä qoymäymän häm-dä. Buni özim toqqänmän.

Külgi, hazil bilän nånüştä häm tügädi. Nizåmcån çådir årqäsidä qoltıqtäyåğni åt qılib minib yürgän båläni toqäygänçä quvib bårib tayåqni ålib keldi.

Hämmä öz işigä qaräb ketdi. Hämmä ketdi-yü, İkråmcån bålägä alähsib otiräverdi. Åxıri Dildår kelib båläni åldi.

—Amäki, berä qåling, sizni çarçätib qoyädi. Buväsigä örgänib qålgän-dä, işgä ketgänimdä dadäm bilän qålädi. Såqåli bår kişini körsä özini åtäverädi.

Dildår uni ålib ketäyåtibdi hämki, u kalläsini qıyşäytirib İkmråcångä qaräb qıyqırädi. U har qıyqırgändä labläridän söläk åqıb, åğzi bir taräfgä qıyşäyib ketädi.

İkråcmån tonini tüzätmåqçi bolgän edi, köpdän unutilgän, ammå qadrdån bir hid dimåğigä urildi.

Bu ånä süti, murğäk bålä hidi edi. Bu hid yaşärib keläyåtgän åläm, åtäyåtgän tång, ertä köklämdä qırdän kelädigän ilıq şabädä, yangi nåvdä qoygän tål postlåği, tåş urilib tutäşäyåtgän suv tözåni, yåmğirdän keyin çaräqlägän åftåb hidigä oxşärdi.

İkråmcån bir dam közlärini yumdi-yü, huzür qılib nafäs åldi.

Båyätdän beri tål şåxıdä çuğürläşäyåtgän çümçuqlär gurr etib dastürxångä yåpirildi.

Çådir içidän bålä yığisi keldi. İkråmcån beıxtiyår ornidän turdi-yü, oşä taräfgä yürä båşlädi. Dildår bålä kötärib çıqdi. Bålä yığidän toxtäb İkråmcångä tålpindi.

İkråmcånning yüzläridä, közläridä bir çiråyli tabässüm pårläb ketdi.

ÖZGEÇMİŞ

09.03.1982 tarihinde Niğde'de dünyaya geldim. 1994 tarihinde Cumhuriyet İlkokulu'nu, 2000 'de Bor Akın Gönen Anadolu Lisesi'ni, 2004'te Niğde Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdim.

2005–2006 yıllarında ücretli öğretmenlik yaptıktan sonra 2007'de kadrolu Edebiyat Öğretmeni olarak Konya Cihanbeyli Gölyazı Lisesi'nde göreve başladım. Halen Gölyazı Lisesinde görevime devam etmekteyim.